vlado strugar

jugoslavija 1941-1945

I кеџ об.. и ст. 48

II 85 стјеке.

III

IV

V = 152

VI = 207

VII = 248

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA

KNJIGA STO ŠESTA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

VLADO STRUGAR

JUGOSLAVIJA 1941—1945.

BEOGRAD 1969.

Srpskohrvatsko izdanje ove knjige izlazi po predlogu i nastojanju Vojnoizdavačkog zavoda: redakcije i uređivačkog odbora biblioteke »Ratna prošlost naših naroda.«

Autor je pristao da se knjiga u ovom izdanju nazove »Jugoslavija 1941-1945«. Čitalac će naći u Predgovoru autorovo mišljenje o preduslovima te sinteze.

Prema prvim izdanjima, ovo je prošireno; neophodno je da se ne ispuste najnovija važna saznanja iz arhivskih izvora i istoriografske literature o Jugoslaviji u drugom svetskom ratu, jer, delo o celini uvek ište dopune i nove osvrte.

Ova knjiga na slovenačkom jeziku s autoreferatom na ruskom jeziku — podneta i u rukopisu na srpskohrvatskom i nemačkom jeziku — odbranjena je kao doktorska disertacija pred Naučnim većem Instituta slavistike Akademije nauka SSSR, u Moskvi 2. oktobra 1968. godine.

DISERTACIJA ODBRANJENA PRED 23 ČLANA NAUČNOG VEĆA INSTITUTA SLAVISTIKE

Predsednik Naučnog veća

I. A. Hrenov, doktor istorijskih nauka, direktor Instituta

Oficijelni oponenti

F. T. Konstantinov, doktor filozofskih nauka, profesor
J. A. Pisarev, doktor istorijskih nauka, profesor
D. M. Proektor, pukovnik, doktor istorijskih nauka, profesor
V. M. Turok-Popov, doktor istorijskih nauka, profesor

Neoficijelni oponent

V. K. Volkov, kandidat istorijskih nauka

Predsednik komisije za utvrđivanje rezultata tajnog glasanja Veća o uspehu odbrane

I. I. Kostjuško, doktor istorijskih nauka

PREDGOVOR

Čovečanstvu se još ne dopušta da drugi svetski rat sasvim prepusti istoriji. Ostalo je toliko njime prouzrokovanih nesporazuma i nedovršetaka da bi vatrom koja je u njima, nerazumnost mogla sagoreti čovečanstvo. Ti ostaci su muka savremene politike, pregrada mnogim nužnim međuljudskim sjedinjavanjima, surovo i tužno opterećenje u duši čovekovoj. Istoričari već svode njegove globalne rezultate, iako se svetska praksa još saplиće na onim bespućima koja su tim ratom nastala. Oni to čine nasledivši podeljeno pamćenje u svetu i o svetu, a potčinjavajući se različitim interesima i namerama, ćudima i razlozima savremene podeljenosti. Istoriografija je zbog toga malo napredovala u svojoj obavezi da kaže potpunu istinu o drugom svetskom ratu kao gigantskom sudaru koji se karakterisao: ambicijom fašizma kao sile koja je htela da zagospodari svetom, nastojanjem demokratije da očuva regione liberalizma i kolonijalne dominacije u strukturi sveta, pobudama socijalističke revolucije da svet izmeni. Ratni napor jugoslovenskih naroda kretao se jednim od ovih pravaca. Otkako se fašistička vojska dotakla njene granice, Jugoslavija nije mirovala; nije dopustila da je obuzme strah i skrši klonuće. Digla je svoje mlade snage i postavila front protiv fašističkih armija; neprekidno je bila samostalno ratište, sjedinjujući svoja naprezanja s onim najkrupnijim vojnim i političkim napo-

rima koji se u svetu čine protiv fašizma. Jugoslavija je postala osobenost kojom je drugi svetski rat otvorio još jednu vrstu mogućnosti za socijalističku revoluciju.

Sa namerom da opiše te jugoslovenske oslobodilačke napore, autor se našao pred neobičnošću izuzetno bujnog, osobenog, teritorijalnog rata. Pokazalo se da je sačiniti istoriju takvog rata slično brižnoj i sporoj izradi mozaika koji od skladnog rasporeda raznobojnih detalja dobija dragocenu punoću celine. Autor je uvideo da bi pre svega trebalo da prikaže: tok vojnih operacija na jugoslovenskom ratištu, razvoj političke borbe, položaj jugoslovenskog oslobodilačkog pokreta u međunarodnim odnosima, stvaranje oslobodilačke vojske kao oružane ratujuće snage, stvaranje narodnooslobodilačkih odbora kao činilaca socijalističke revolucije. Više se nije moglo zahvatiti, jer istoriografija još ne daje osnovu za sintezu najvišeg stupnja. Još neke dorade vojnog razvoja oslobodilačkog rata, rasprave o političkim procesima u Jugoslaviji i diplomatskoj kampanji oko nje, prikazi stanja jugoslovenske ekonomije sa računskim pregledima dobara koja su okupatorske vojske odnele, sa pregledima sredstava koje je uništila oslobodilačka vojska kako ne bi služila okupatorima, sa dobrim proračunima o sačuvanom imetku zaslugom narodnog otpora i oslobodilačke vojske, sa proračunima o gubicima nacionalne ekonomije zbog ljudskih žrtava i zapošljenosti muške snage puškom a ne alatkom, sociološke studije o vodećim kadrovima i masama oslobodilačkog pokreta i, s druge strane, kolaboracionističkim grupama, prikazi kulturnog i preporoditeljskog stvaralaštva oslobodilačkih snaga — to su, sa onim što već postoji, nužni a dosad nenapisani radovi koji, nadahnuti naučničkom smelošću kritičkog ocenjivanja ličnih dela i događaja, moraju biti izvor i osnova za visoku istoriografsku sintezu teme: Jugoslavija u drugom svetskom ratu.

Pred autorom je stajalo mnogo subjekata, obilje činjenica, više zahteva. Mislio je da će im u jednoj knjizi ove vrste najbolje udovoljiti sažetim, gotovo enciklopedijskim kazivanjem i grafičkim i svim drugim prilozima koje

je sačinio kao dopunu glavnog teksta. A nade koje ima s ovom knjigom, autor želi da deli sa svima koji su mu pomogli da ona nastane. Ona će se skoro jednovremeno pojaviti na slovenačkom i nemačkom jeziku; reklo bi se, prema tome, da srećno izlazi na svet. To se desilo ovako. Želju Nemačkog vojnoizdavačkog zavoda u Berlinu (Deutscher Militärverlag) da za nemačke čitaoce štampa knjigu o jugoslovenskoj narodnooslobodilačkoj borbi, autor je prihvatio i napisao rad koji je posle zadovoljio i nameru Kulturno-prosvetnog i istorijskog zavoda »Borec« u Ljubljani da za čitaoce u Sloveniji izda sličnu istoriju.

Oba izdavača su prihvatila isti rukopis. Autor je usvojio njihove izvesne posebne razloge zbog kojih će ta dva izdanja imati neke manje razlike. U izdanju na nemačkom jeziku neće biti piščevog predgovora; na prvim stranama uvoda, u sinhronooptičkom pregledu, u broju i rasporedu grafičkih priloga nešto će se prorediti. Samo nemačko izdanje doneće tematski sastavljenu grupu originalnih ratnih fotografija. Srpskohrvatski tekst autorovog rukopisa preveo je na nemački jezik profesor univerziteta »Humboldt« u Berlinu dr Martin Celer (Martin Zöller) koji je zaslužan za širenje istine o jugoslovenskoj oslobodilačkoj borbi i nemačkoj javnosti pre ukazao na autorov raniji rad.

Knjiga na slovenačkom jeziku donosi celu građu koju je autor predao izdavačima, sem pomenutih fotografija. Zdravko Klanjšček, naučni saradnik Vojnoistorijskog instituta, preveo je srpskohrvatski tekst na slovenački jezik, dao korisne dopune o Sloveniji u oslobodilačkom ratu, posvršavao neke poslove koje obično radi autor kad se knjiga štampa. Skice, sheme i karte — kao sastav autora — za slovenačko izdanje je priredio s kreativnom voljom Vladimir Štimac.

Rukopis knjige pročitali su: Veljko Miladinović, general i savezni narodni poslanik, magistar Dimitrije Branjušković i magistar Vojin Popović, naučni saradnici Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, dr Dušan Živković, naučni saradnik Instituta za radnički pokret u Beogradu. Oni su dali korisne savete autoru.

U sređivanju rukopisa, crteža i obimne prepiske sa prevodiocima i oba izdavača, stvaralačku pomoć pružila je inteligentno i svesrdno Eli Verikios-Korica.

Kako je po ugovoru izdavač u Berlinu pre stekao stalna prava na ovu knjigu, rado se saglasio da se ona sa rukopisa izda u Ljubljani i tako bude mogućno da se kao original pojavi, sem na nemačkom, i na slovenačkom jeziku.

Oba izdavača, prevodioci i drugi pomagači, svojim brižnim sudelovanjem i trudom da ovo delo uspe, oduševili su autora. To on smatra svojim trajnim lepim dobitkom.

VLADO STRUGAR

UVOD

Jugoslavija zahvata srednji i zapadni deo Balkanskog poluostrva, a jednom četvrtinom svoje teritorije — severno od Dunava i Save — zalazi u srednju Evropu. Prema istoku je povezana sa crnomorskim basenom i Vlaškom nizijom, na severu sa Panonskom nizijom, prema zapadu sa Venecijanskom i Lombardijskom nizijom, i na jugu, preko Jadranskog mora, ima širok izlazak u svet. Dunavom, kao međunarodnom rekom koja u dužini od 591 kilometra teče preko njenog zemljišta, Jugoslavija je duboko vezana sa srednjom i istočnom Evropom. Preko jugoslovenske teritorije prolaze kopneni putevi koji vode iz severne i zapadne Evrope u prednju Aziju. Putevi preko Budimpešte ka jugu, preko Beča ka jugoistoku, iz Venecije prema istoku, sreću se u Beogradu, i dalje na jednom pravcu produžuju ka Solunu i Atini, a na drugom ka Sofiji, Istambulu, Bagdadu i Persijskom zalivu. Sklop zemljišta kojim se pruža i geografski pravac protezanja odredili su toj međukontinentalnoj transverzali izvanredan ekonomski i vojni značaj; njome su se od najstarijih vremena kretali stanovništvo i roba, širila kultura, razvijali vojni pohodi. Komunikacija u dolini Vardara i Morave predstavlja saobraćajnu kičmu Balkanskog poluostrva, a pošto se produžava (dolinom Save) ka Zagrebu, Mariboru i Beču, čini strategijsku magistralu jugoistoka Evrope.

Jugoslovenska teritorija — sa dinarskim planinama u srednjem delu, Alpima na severozapadu, ravnicom na

severu, područjem visokih planina i širokih kotlina na jugu, sa rečnim dolinama kao najprolaznijim predelima, svim vrstama reka i vrlo razuđenom morskom obalom — deli se i naziva prema nacionalnim područjima (videti Album karata: prilog I).

Makedonija je pokrajina na jugu Jugoslavije; njen glavni grad je Skoplje, a najveća reka Vardar, kojom je podeljena na istočnu i srednju Makedoniju, dok se oblast visokih planina između Ohridskog jezera i Šar-planine naziva zapadna Makedonija.

U razgranatom slivu reke Morave leži Srbija i prostire se do Dunava i Save, do reka Drine i Lima. Beograd je glavni grad Srbije i Jugoslavije. U jugozapadnom delu, između Šar-planine, Kopaonika i Prokletija nalazi se prostrana i plodna kotlina Kosovo i Metohija. Oblast između granice sa Bugarskom i Velike Morave zove se istočna Srbija; širok predeo Niša, u slivu Južne Morave, i na zapad do reke Ibra i Zapadne Morave, naziva se južna Srbija; Šumadija je oblast severnije (srednji deo Srbije sa Beogradom) između Zapadne i Velike Morave i na zapad do Čačka i reka Ljiga i Kolubare; ostali krajevi do Drine i Lima nazivaju se zapadna Srbija.

Vojvodina je jugoslovenski deo Panonske nizije; njen glavni grad je Novi Sad. Banat je predeo između Dunava, reke Tise i granice sa Rumunijom; Bačka leži između Tise i Dunava do Subotice; Baranja je mali prostor između Dunava, Drave i granice sa Mađarskom, a Srem oblast između Dunava i Save, od Beograda do blizu Vinkovaca.

Bosna i Hercegovina obuhvata srednji deo Jugoslavije. Sarajevo je glavni grad ove pokrajine. Oblast između Drine i reke Bosne i na severu do Save, često se naziva istočna Bosna; srednja Bosna je predeo dalje na zapad, do reke Vrbasa, a oblast još više prostrta ka zapadu, između Save, donjeg toka reke Une, južnih ogranaka Zrinske gore, severnih ogranaka planine Plješivice i grebena planine Dinare, zove se zapadna Bosna ili Bosanska krajina. Hercegovina se prostire između istočnih ogranaka planina Dinare i Bjelašnice, gornjeg toka Drine i reke Trebišnjice, sa uzanim izlaskom na more istočno od ušća Neretve.

Crna Gora, Sandžak i Boka kotorska leže između Hercegovine i Srbije. Crna Gora sa ranije glavnim gradom Cetinjem (danas je to Titograd — ranije Podgorica) obuhvata područje između planine Lovćena, gradova Bara i Ulcinja na morskoj obali, planine Prokletija, gornjeg toka Lima i planine Durmitora do sastava reka Pive i Tare. Sandžak se prostire u slivu reke Lima, od donjeg toka reke Tare, do planine Rogozne na srednjem Ibru, planine Golije i donjeg toka reke Uvca. Boka kotorska sa Paštrovićima obuhvata uzan zemaljski pojas prirodno vrlo pogodne pomorske luke između Hercegnovog i Lovćena i predeo do Bara.

Hrvatska se u obliku potkovice prostire od Srema do zagorskih planina i Istre na zapadu pa do Boke kotorske na jugoistoku. Glavni grad Hrvatske je Zagreb. Oblast između reka Save i Drave, od Vinkovaca na zapad do zahvata Bilogore i Moslavačke gore zove se Slavonija. Dalje na zapad, između Zagreba, Varaždina i reke Sútle, leži Zagorje, a između Drave i reke Mure — Međumurje. Jugozapadno od Zagreba je Žumberačka gora, a južnije, između donjeg toka reka Kupe i Une, obuhvatajući Zrinsku goru i prostor do Save, prostire se Banija. Kordun je kraj između Karlovca, severnih ogranaka Velike kapele i Petrove gore. Gorski kotar obuhvata predeo između Velike kapele i gornjeg toka reke Kupe. Lika je ka jugoistoku izdužena oblast između Velike kapele i planina Plješevice i Velebita. Od zapadnih ogranaka Velebita do Rijeke prostire se Hrvatsko primorje. Dalmacija obuhvata ceo obalski pojas od južnih ogranaka Velebita do Boke kotorske, prostirući se u dubinu teritorije do planine Dinare; ušće reke Neretve deli južnu Dalmaciju od srednje, dok zapadno od Splita počinje severna Dalmacija. Istra, do planine Snežnika i ušća reke Dragonje kod Pirana, pripada Hrvatskoj; ta je oblast sa Rijekom, ostrvima Cresom i Lošinjem i gradom Zadrom pripala Italiji po versajskom ugovoru o miru.

Slovenija je severozapadni deo Jugoslavije; njen glavni grad je Ljubljana. Predeo između reke Mure i granice sa Mađarskom i Austrijom zove se Prekomurje. Štajerska obuhvata oblast Maribora, Celja i planine Pohorja do istočnih ogranaka Karavanki. Gorenjska je predeo gor-

njeg toka reke Save, od Ljubljane do Karavanki i Triglava. Dolenjska se proteže od Ljubljane ka jugoistoku, u slivu reke Krke i do Save; od nje zapadno je Notranjska i obuhvata planinski predeo između Ljubljane, Postojne i Snežnika. Oblast između Pirana, Ilirske Bistrice i Postojne sa dolinama reka Idrije i Soče do njenog ušća u Jadransko more, pripala je Italiji po versajskom ugovoru o miru, dok je Koruška, naseljena Slovencima, ostala u okviru Austrije.

Jugoslovenski narodi, naseljavajući ovaj prostor, od davnih vremena stvaraju na njemu svoju duhovnu i materijalnu kulturu i čine napore da izgrade svoju državnost i slobodu. Oni su još u srednjem veku ostvarili značajan napredak u svojim državama, stvorenim na područjima koja su docnije postala nacionalne pokrajine. Očuvani spomenici tog napretka — državni zakoni, umetnička dela, arhitektura, zanatski proizvodi — svedoče o visokom dometu i širokim stvaralačkim mogućnostima. Osvajačke najezde su pre ili kasnije presekle samostalan razvitak jugoslovenskih plemena i naroda. Avari i Franci su sredinom osmog veka pokorili slovenačku državu Karantaniju, a kad je sredinom devetog veka franačko carstvo podeljeno, slovenačke kneževine su kao feudalni posedi pripale nemačkoj vlasteli; otada se u slovenačke oblasti naseljavaju Nemci i potiskuju domaće stanovništvo. Uprkos tuđem pritisku i germanizaciji, slovenački narod je stvorio bogatu vlastitu kulturu i razvio široku robnu proizvodnju i trgovinu. Hrvati su u devetom i desetom veku izgradili jaku državu koja je pod stalnim udarima svojih suseda tako oslabila, da je početkom dvanaestog veka hrvatsko plemstvo potpisalo personalnu uniju između Hrvatske i Ugarske, priznajući ugarskog kralja za svoga suverena. Hrvatska je izgubila samostalnost, iako je sačuvala izvesnu autonomiju. Docnije, kad je Austrija zavladala Ugarskom, hrvatske zemlje su bile pod dvostrukim pritiskom — ugarskim i austrijskim. Jaka i prostrana makedonska država, stvorena krajem desetog veka, pala je do sredine jedanaestog veka pod vlast Vizantije i prestala da postoji. Srbi su u drugoj polovini devetog veka zasnovali svoju državu u jugozapadnom delu današnje Srbije i današnjem Sandžaku. Odolevajući susedima koji

su je primoravali da privremeno prizna njihovu vrhovnu vlast, ta država se širila, sjedinila se sa drugom susednom srpskom državom koja je nastala u prvoj polovini jedanaestog veka na području današnje Crne Gore i Boke kotorske, pa se do početka četrnaestog veka još proširila i razvila u moćnu silu sa uticajem na celo Balkansko poluostrvo i južna područja srednje Evrope. Posle dve krupne izgubljene bitke protiv turskih osvajača u drugoj polovini četrnaestog veka i zbog sukoba među feudalnim vlastelinima i drugih suprotnosti razvijenog feudalnog društva, sve srpske oblasti su do kraja petnaestog veka pale pod tursku vlast. Do tog vremena Turci su osvojili i Bosnu i Hercegovinu i pokorili bosansku državu koja je krajem četrnaestog veka bila vrlo moćna. Tako, novo doba, dolazak epohe kapitalizma, zatiče jugoslovenske narode pod tuđom vlašću: u Makedoniji, Srbiji, Sandžaku, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini pod Turcima, u Vojvodini i Hrvatskoj pod ugarskom vlašću, u Sloveniji pod austrijskom, a u primorskom pojasu, od Istre do Boke kotorske, pod vlašću Venecije. U narodu se sačuvalo snažno sećanje na vreme samostalnosti i postojanja država, a mnoge pobune protiv tuđinaca-gospodara otkrivale su nepomirljivost sa ropstvom i ostavljale tragove duhovnog podsticaja moćnijih oslobodilačkih snaga. Kad su Srbi 1804. god. digli veliki ustanak protiv turske vlasti i stvorili državu, to je bio udar koji je našao snagu u već zasnovanim elementima nacionalnog bića, razvijenim na temelju sopstvene robne proizvodnje. Srpskim ustankom, kao revolucionarnim pokretom, izrazilo se nacionalno sazrevanje svih jugoslovenskih naroda. U prirodnoj težnji za oslobođenjem javila se misao o međusobnom ujedinjenju. Kako su odvojeni nacionalni napori donosili manja ostvarenja, ta misao o jedinstvu postala je načelo i program, prvo dalekovidih ljudi, pa sve više i širih narodnih snaga. Sem u Srbiji, sloboda se učvrstila i u Crnoj Gori, gde se već od kraja sedamnaestog veka na širem prostoru Cetinja stvara samostalna država. Na Berlinskom kongresu, 1878. godine, Srbija i Crna Gora su dobile međunarodno priznanje. To je bio velik dobitak za ideju jugoslovenskog oslobođenja i ujedinjenja koja je baš tada pretrpela štetu zbog prelaska Bosne i Hercegovine ispod slabije turske,

pod jaču austrougarsku vlast. U balkanskom ratu 1912. godine Turska je pobeđena i prinuđena da se povlači; i poslednji jugoslovenski krajevi koje je još ugnjetavala bili su oslobođeni. Taj uspeh je snažno podstakao napore za oslobođenje jugoslovenskih krajeva ispod Austro-Ugarske. U prvom svetskom ratu jugoslovenske oslobodilačke snage se udružuju protiv tog zajedničkog protivnika da ga uz pomoć saveznika pobede i ujedine se u jednu državu. Na kraju rata, Austro-Ugarska se kao višenacionalna država raspala, a jugoslovenski narodi se ujedinili u svoju državu. Ujedinjenje je proglašeno 1. decembra 1918. godine u Beogradu. Zajednička država se nazvala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a 3. oktobra 1929. godine dobila je naziv Kraljevina Jugoslavija. Obuhvatila je prostranstvo od 247.542 km². Susedi su joj Albanija, Grčka, Bugarska, Rumunija, Mađarska, Austrija i Italija. Njena suvozemna granica bila je duga oko 3.100 kilometara, a pomorska na Jadranu oko 1.900, upravo oko 600 kilometara na liniji spoljne granice unutrašnjih morskih voda.

Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci predstavljaju oko 85% stanovništva Jugoslavije, a ostali deo druge narodnosti — Albanci, Mađari, Nemci, Vlasi, Turci, Slovaci, Italijani, Cigani, Rumuni. Jugoslavija na početku 1941. godine ima oko 15.920.000 stanovnika (prema proračunu o priraštaju mogla je imati 31. decembra iste godine — 16,001.639).

Jugoslavija je nasledila nejednaku razvijenost pokrajina. Iako su istočne oblasti bile ukočene zaostajanjem turskog feudalizma, a zapadne pod pritiskom austrougarske industrije, ipak su Slovenija i Hrvatska industrijski najrazvijenije pokrajine. Jugoslavija je 1938. godine imala 3.365 fabrika i 589 električnih centrala, a samo 330.156 radnih mesta u njima. Te godine u industriji je zaposleno blizu 300.000, a u rudarstvu oko 54.000 radnika, dok je u zanatstvu bilo 155.000 majstora i 81.200 radnika. Seljaštvo je činilo tri četvrtine stanovništva Jugoslavije, a poljoprivreda je privredna grana sa najvećim učešćem u nacionalnom dohotku. Dužina železničkih pruga iznosila je na početku drugog svetskog rata oko 10.500 km, a dužina kolskih puteva oko 43.000 kilometara, od kojih

je samo polovina korisno upotrebljiva. U kolskom saobraćaju se raspolagalo sa oko 20.000 raznih vozila; vazdušni saobraćaj se tek počeo razvijati, a pomorski je zadovoljavao. Strani kapital je imao velik uticaj u jugoslovenskoj privredi. U celokupnoj sumi uloženog novca u industriju, rudarstvo, elektroprivredu i eksploataciju šuma — koji je 1939. godine iznosio 14 milijardi 351 milion dinara (1 dolar USA = 50 dinara) — strani kapital je učestvovao sa 51,39%. Bio je raznog nacionalnog porekla, a pred početak drugog svetskog rata vidno je porastao nemački kapital. Kraljevina Jugoslavija je upravo nerazvijena kapitalistička zemlja.

Jugoslavija je centralistički uređena monarhija. Ona nije stekla ni oblik ni karakter koji bi se prilagodili razlikama između jugoslovenskih naroda, stečenim za duga vremena razdvojenog života, i koji bi odgovarali jakoj nuždi i progresivnoj težnji ujedinjavanja snaga radi ravnopravnog napretka. Zbog toga je Kraljevina Jugoslavija imala nesređen i vrlo buran politički razvitak. Suštinu državne politike predstavljao je antagonizam između nacionalnih buržoazija. Srpska buržoazija je nastojala da pomoću vojske i političke vlasti, i uz podršku zemalja pobednica u prvom svetskom ratu, održi prevlast u celoj državi. Ostale buržoazije, a naročito hrvatska i slovenačka, htele su da sa njom dele vlast. Mnoge partije i grupe koje su vodile buržoasku politiku, često su se međusobno nagađale i, stvarajući kompromise i blokove radi učešća u vlasti, odstupale od svojih načela. Sve kombinacije su kratko trajale, jer je svuda nadvladao klasni i nacionalni egoizam. Ukidanjem parlamenta i zavođenjem kraljeve diktature 1929. godine stvoren je još veći razdor. Kako se parlamentarizam nužno obnovio, omogućio je izvestan napor da se preuredi država, ali se završio nepotpunim rezultatom: 26. avgusta 1939. godine sklopljen je sporazum između srpske i hrvatske buržoazije, po kome je osnovana Banovina Hrvatska, u kojoj je nacionalna buržoazija dobila autonomiju. Iako tim sporazumom nije rešeno hrvatsko nacionalno pitanje, ostale buržoazije nisu ni toliko dobile. Separatističke grupe — hrvatske ustaše, makedonski teroristi, crnogorski separatisti, razne organizacije nacionalnih manjina — radile su da uz pomoć

susednih i fašističkih država razbijanjem Jugoslavije dođu do svojih ciljeva. Glavne snage nacionalnih buržoazija težile su da u nerazdeljenoj Jugoslaviji ostvare svoje programe.

Zbog trajne državne krize, ni međunarodni položaj Kraljevine Jugoslavije nije bio čvrst. Sa Rumunijom i Grčkom imala je prijateljstvo, s Austrijom međusobnu trpeljivost, a sa Bugarskom, Mađarskom i Italijom bila je u otvorenom neprijateljstvu, zbog teritorijalnih i drugih pretenzija tih država na jugoslovenske krajeve. Ne raskidajući ugovore koje je Jugoslavija imala sa Francuskom, Poljskom, Čehoslovačkom, Grčkom, Rumunijom i Turskom, jugoslovenska vlada se postepeno priklanjala promenama koje su u evropskim odnosima nastale pobedom nacizma u Nemačkoj, pa je prvo sa Italijom, a posle sa Bugarskom i Mađarskom, sklopila paktove prijateljstva. Zbog snažnog uticaja demokratskih snaga u zemlji i razvitka međunarodne situacije, vlada je tek u leto 1940. godine uspostavila diplomatske i trgovačke veze Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, koje dotad nisu postojale.

Nikad buržoaske partije i grupe koje su učestvovale u vladi nije misao o napretku zajednice dovela do iskrene sloge. One su bile složne samo u nastojanjima da ukoče i suzbiju revolucionarne snage čije se jedinstvo zasnovalo na kongresu, održanom u Beogradu od 21. do 24. aprila 1919. godine, na kome je osnovana Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista). Iduće godine partija se nazvala Komunistička partija Jugoslavije i imala u to vreme oko 60.000 članova i 58 poslanika u Ustavotvornoj skupštini, pored Saveza komunističke omladine Jugoslavije i organizacije revolucionarnih sindikata. Glavna misao njenog programa je da će sovjetska republika ostvariti u Jugoslaviji prelazak od kapitalizma ka socijalizmu. Komunistička partija je postala jedina politička stranka koja je u svim jugoslovenskim pokrajinama stvarala svoje organizacije, i to na principima internacionalizma. Zbog snaženja revolucionarnog pokreta koji se pod njenim uticajem držao idejne orijentacije oktobarske revolucije, vlada je zabranila rad Komunističke partije, a Narodna skupština donela zakon kojim je komunistička delatnost proglašena zločinom. Komunistička partija je 1921. go-

dine primorana da potpuno pređe u ilegalnost. Ona je zatim podnela teške gubitke, a naročito za vreme kraljeve diktature. Trpela je i zbog sopstvenih idejnih i političkih slabosti, ali je uprkos svim teškoćama sačuvala svoje revolucionarno jezgro i nije nikad prestala da se bori, čime je stekla velik uticaj na sve progresivne jugoslovenske snage. Komunistička partija je posle 1937. godine, pod vrlo uspešnim uticajem novog rukovodstva, doživela preporod: sredila je i brojno povećala svoje organizacije, oslobodivši ih ideoloških i kadrovskih slabosti, unapredila propagandu naučnog socijalizma, dovršila teorijsko tumačenje nacionalnog pitanja jugoslovenskih naroda i odredila praktičan program prema načelu o pravu naroda na samoopredeljenje, odredila politički pravac ujedinjavanja progresivnih snaga zemlje u borbi za demokratiju, prišla stvaranju akcionog jedinstva radničke klase, osnažila Savez komunističke omladine, široko prodrla u mase stvarajući borbeni antifašistički pokret, istakla se u odbrani nezavisnosti Jugoslavije i u organizovanju jugoslovenske pomoći španskom narodu koji je branio demokratsku republiku. U njenom krilu, u skladu sa pogledima na nacionalnu strukturu Jugoslavije, osnovana je 17. aprila 1937. godine Komunistička partija Slovenije i 2. avgusta Komunistička partija Hrvatske. Preporod Komunističke partije dovršen je njenom Petom zemaljskom konferencijom, održanom od 19. do 23. oktobra 1940. godine u Zagrebu. Na konferenciji su utvrđeni uspesi konsolidacije partije, doneti zaključci o daljem radu i izabran Centralni komitet sa Josipom Brozom Titom na čelu kao generalnim sekretarom Partije. Komunistička partija se konačno uzdigla na visinu svog istorijskog poziva, ne toliko brojnom snagom svojih organizacija u kojima je tada imala 6.455 članova, koliko svojim političkim ugledom, moralnom hrabrošću i sposobnošću da se približi širokim slojevima stanovništva.

U to vreme Jugoslavija je već bila vrlo ugrožena ratnom opasnošću. Na svim svojim granicama, sem prema Grčkoj, imala je neprijatelje: u Austriji, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj — nemačke trupe, a na zapadnoj granici, u zoni Jadranskog mora i Albaniji — italijansku vojsku. Tako okruženoj i pritešnjenoj Jugoslaviji, vlada

nemačkog Rajha (Reich) je postavila zahtev da priđe Trojnom paktu (savezu Nemačke, Italije i Japana, potpisanom 27. septembra 1940. u Berlinu). Posle kolebanja i pokušaja da se odluka izbegne, predsednik vlade i ministar spoljnih poslova otputovali su u Beč i 25. marta 1941. godine taj zahtev prihvatili. Nazivajući izdajom pristupanje Trojnom paktu, Komunistička partija je u mnogim gradovima organizovala demonstracije, sa pozivom narodu da zahteva sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći Jugoslavije i Sovjetskog Saveza i obrazovanje nove, demokratske vlade. Taj pokret je 27. marta dostigao vrhunac demonstracijama u Beogradu. Videlo se tada da Komunistička partija ima izvanredan politički uticaj u zemlji. A koristeći se narodnim nezadovoljstvom i uz to u brizi da ono ne dovede do potpunog sloma buržoaskog poretka, grupa oficira je ovog dana oborila vladu koja je potpisala pakt i uspostavila novu. Narodi Jugoslavije su odbacili predaju neprijatelju.

U nemačkoj Vrhovnoj komandi oružane sile, kancelar Trećeg Rajha je istog dana saopštio odluku da se upotrebom vojske pokori Jugoslavija; nemačke trupe će jednovremeno napasti Jugoslaviju i Grčku, a sadejstvovaće im italijanske i mađarske snage, dok će Rumunija i Bugarska, na čijim se teritorijama koncentrisala nemačka vojska protiv Sovjetskog Saveza, štititi napad od eventualne sovjetske intervencije. Za napad na Jugoslaviju i Grčku predviđene su 34 nemačke i 44 italijanske divizije, 8 pešadijskih, 2 konjičke i jedna motorizovana brigada mađarske vojske, a sve te snage uz podršku jake sopstvene avijacije (Album karata: prilog II).

Nova jugoslovenska vlada se trudila da ne izazove Nemačku i Italiju, a u samoj zemlji da spreči dalje širenje narodnog nezadovoljstva. Donela je odluku o amnestiji političkih krivaca i raspuštanju koncentracionih logora. U noći 5. aprila potpisala je pakt o prijateljstvu i nenapadanju sa Sovjetskim Savezom. Vlada je naredila da tajna mobilizacija vojske počne 3. aprila. Vojska je već imala oko 600.000 ljudi, a mogla je mobilisati još toliko za operativne i oko 500.000 za rezervne trupe — u svemu: 28 pešadijskih i 3 konjičke divizije, 18 odreda i 16 pešadijskih pukova. U času neprijateljskog napada, samo jeda-

naest nepotpunih divizija nalaziće se na svojim koncentracijskim prostorijama, druge jedinice biće na maršu, a neke u mobilizacijskim mestima; grupisanje se vršilo prema zamisli Vrhovne komande o odbrani na svim graničnim frontovima, a o napadu prema Albaniji.

Napad na Jugoslaviju počeo je 6. aprila nemačkim bombardovanjem Beograda i nekoliko vojnih aerodroma i italijanskim bombardovanjem primorskih mesta. Šaljući trupe protiv Jugoslavije, kancelar Rajha je pozvao vojnike da budu hrabri kao što su to bile one nemačke divizije koje su se u prvom svetskom ratu na istom tlu borile. Nemačka 12. armija (19 divizija) — grupisana u jugozapadnoj Bugarskoj — prodrla je glavninom istog dana na jugoslovensku teritoriju, brzo zauzela Skoplje i celu Makedoniju, a jakim snagama do 13. aprila izbila u Beograd. Nemačka 2. armija (11 divizija) — prikupljena između Klagenfurta, Graca i Nađ-Kanjiže — brzo je prodirala preko Zagreba ka Beogradu i Sarajevu. Italijanska 2. armija (14 divizija) nastupila je 11. aprila iz Istre i Slovenačkog primorja pa, zauzevši Ljubljanu i Karlovac, prodirala duž jadranske obale. Jedinice italijanske 9. armije (8 divizija) delom snaga nastupile su iz Albanije tek 16. aprila, jer su dotad bile sprečene napadom jugoslovenskih trupa ka Skadru. Mađarska 3. armija (16 pešadijskih i 4 konjička puka, 6 motorizovanih bataljona i jedan bataljon pograničnih lovaca) prešla je jugoslovensku granicu 12. aprila, za naredna četiri dana okupirala Bačku, Baranju, Međumurje i Prekomurje, a delom snaga prodrla preko Šapca do Valjeva. Ukupno je napalo 870.000 fašističkih vojnika.

Vrhovna komanda jugoslovenske vojske nije uspela da ostvari rukovođenje trupama. Kako ona tako i sve više komande obuzete su kapitulantstvom. Neprijateljski agenti, kojih je bilo svuda, energično su radili da razore vojsku. Otpor pojedinih jedinica ili grupa, predvođenih odvažnim starešinama, ponegde je primoravao agresora na zastoj, ali je njegova opšta ofanziva u nezaustavljivom zamahu. Vojska se rasipala, više zbog nepostojanja jedinstvenog duha odbrane, nego zbog udaraca koje je zadavao neprijatelj. Vlada je dala nalog Vrhovnoj komandi da zatraži primirje, a sama je sa kraljem avionima pobe-

gla na Bliski istok. Opunomoćenici Vrhovne komande potpisali su 17. aprila, u štabu nemačke 2. armije, u Beogradu, kapitulaciju jugoslovenske vojske. Samo nemačke trupe su zarobile 337.864 podoficira i vojnika i 6.298 oficira.

Nemačko-italijanski napad na Jugoslaviju kratko je trajao. Ali, zajedno sa napadom na Grčku čije su oružane snage krajem aprila obustavile otpor, prinudio je vođu Rajha da unese suštinsku izmenu u strategijski plan nemačke vojske: za pet nedelja odloži dan napada na Sovjetski Savez; nemačka vojska pretrpeće štetu zbog tog gubitka u vremenu. Jugoslovenska i grčka vojska dale su nesumnjiv doprinos borbi protiv fašističkih agresora, iako nisu iscrple svoje borbene mogućnosti. Jugoslavija se zbog mnogih uzroka nije održala pred najezdom neprijatelja, ali je već tim prvim otporom ušla u pravednu borbu. Ne davši nadmoćnim fašističkim vojskama da je bez svojih gubitaka posednu, Jugoslavija se našla s onim narodima koji su branili nacionalni opstanak i tom odbranom uticali na karakter drugog svetskog rata, da bi oslobodilačke snage stekle preimućstvo.

Jugoslavija je ušla u borbu protiv fašističkih država.

Deo prvi

RAZVIJANJE ORUŽANOG USTANKA U OSLOBODILAČKI RAT

I. ZAVOĐENJE OKUPACIJSKOG SISTEMA U PODELJENOJ JUGOSLAVIJI

Jugoslovenska teritorija je po završetku ratnih operacija podeljena između agresora. Prema smernicama o privremenoj podeli, a posle pregovora Nemačke i Italije sa njihovim saveznicima o podeli teritorije i sistemu okupacije na Balkanskom poluostrvu, kancelar Rajha je 24. aprila 1941. godine izdao odluku o razgraničenju između nemačke i italijanske okupacione zone u Jugoslaviji. Demarkaciona linija između tih zona išla je sa italijansko-jugoslovenske granice, jugozapadno od Ljubljane, pa severno od ovog mesta, zatim na rudnik Litiju, Samobor, Glinu, Bosanski Novi, Sanski Most, severno od Bugojna, južno od Sarajeva, na Priboj i Novi Pazar, na Orlovu čuku istočno od Prištine, povijala se na Šar-planinu i istočno od Tetova skretala na jug ka Ohridskom i Prespanskom jezeru.

Tom linijom Slovenija je podeljena: Gorenjska, Štajerska i deo Dolenjske (9.620 km^2 sa 775.000 stanovnika) su pripali Trećem Rajhu i pod upravom posebnih šefova civilne uprave priključeni kao okupirano područje nemačkim pokrajinama Koruškoj i Štajerskoj; Mađarska je do-

bila Prekomurje. Ostali deo Slovenije okupirala je italijanska vojska. Taj deo je 3. maja pripojen Italiji kao Ljubljanska pokrajina (5.242 km² sa 380.000 stanovnika) kojom je neposredno upravljao visoki komesar, uz podršku saveta sastavljenog od pripadnika domaćih buržoaskih partija. Nameru buržoaskih partija da preko »Narodnog veća«, formiranog 6. aprila, ostvare zamisao o uspostavi profašističke države Slovenije nije prihvatila prvo nemačka, pa zatim ni italijanska vlada.

U Crnoj Gori je 22. maja uveden Visoki civilni komesarijat, neposredno potčinjen vladi u Rimu. Grupa separatista nije uspela da dobije građansku vlast, ali je civilni komesar obrazovao od njenih predstavnika savetodavno veće. Ta grupa je oružanim ustankom ometena u pokušaju da, prema rešenju svoje skupštine, održane 12. jula u Cetinju, uspostavi kraljevinu Crnu Goru pod protektoratom Italije. Italijanska vlada je pripojila svojoj zemlji Boku kotorsku i proglasila je provincijom. Onemogućila je ustašama da deo Sandžaka priključe Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, i on je ostao pod njenom vojnom upravom, sem jednog sreza u sastavu Srbije.

Veći deo Kosova i Metohije i pet srezova u zapadnoj Makedoniji, italijanska vlada je 12. avgusta pripojila Albaniji, nad kojom je imala protektorat; tim jugoslovenskim krajevima je zatim upravljao kvislinški visoki civilni komesarijat, a posle takozvano Ministarstvo za oslobođene krajeve, preko prefektura (okružnih načelstava), nenprefektura i komuna. Okupaciona vlast je uvela neke feudalne obaveze seljaka prema vlasnicima zemlje.

Italijansko anektirano područje u obalskom pojasu zahvatilo je 5.381 km² sa 380.000 stanovnika, a okupirano područje u Crnoj Gori, Kosovu i zapadnoj Makedoniji — 28.000 km² sa 1,230.000 stanovnika.

Vlada Rajha je svela Srbiju na granice koje je imala pre 1912. godine (51.000 km² sa 3,810.000 stanovnika), pre balkanskog rata protiv Turske. Rešila je da čvrsto drži Beograd, smatrajući da ima izuzetnu važnost za položaj Nemačke na Dunavu i jugoistoku Evrope, da spreči očekivan srpski otpor nemačkom gospodarenju, da za potrebe ratne industrije obezbedi srpska bogata nalazišta

strategijskih ruda. Zadržala je u okviru Srbije i područje Trepče koje pripada Kosovu i Metohiji, zbog njegovog bogatstva rudom olova i cinka. Nemačka komanda je postavila 1. maja kvislinšku komesarsku upravu da bi pomoću nje uspešnije sprovodila okupaciju. Iako je najpre bio stavljen pod posebnu nemačku upravu, Banat (9.776 km^2 sa 640.000 stanovnika) je iz više razloga, a naročito radi čvršćeg posedanja Beograda, 14. juna uključen u upravni sistem okupirane Srbije, ali tako što je jakoj nemačkoj nacionalnoj manjini u ovoj oblasti obezbeđena autonomna uprava.

Mađarske trupe su vršile vojnu upravu u Bačkoj, Baranji, Međumurju i Prekomurju do 16. avgusta. Učvršćuju se zatim građanske vlasti, a poglavito kad je mađarski parlament donošenjem zakona 16. decembra, te jugoslovenske krajeve pripojio onim mađarskim županijama kojima su pripadali za vreme Austro-Ugarske; to je prostranstvo od 11.601 km^2 sa 1,145.000 stanovnika.

Bugarska je okupirala osam srezova i delove četiri sreza u južnoj i istočnoj Srbiji, manji predeo Kosova i gotovo celu Makedoniju, ukupno 28.250 km^2 sa 1,260.000 stanovnika. Pri zavođenju vlasti u Makedoniji, bugarskoj vladi je pomogao kratkotrajni Centralni akcioni bugarski komitet, obrazovan od grupe makedonskih emigranata koji su u Skoplje došli sa nemačkim trupama.

Uz pomoć i na podsticaj naročitog izaslanika nemačke vlade, grupa ustaša je 10. aprila u Zagrebu proglasila uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske s tim što obuhvata hrvatske zemlje i Bosnu i Hercegovinu, u svemu 98.572 km^2 sa 6,300.000 stanovnika. Zbog posebnog interesa Italije za ove krajeve i podrške koju je godinama njena vlada pružala ustašama, predsednik italijanske vlade i šef Nezavisne Države Hrvatske potpisali su 18. maja u Rimu ugovor kojim su Italiji pripali hrvatski krajevi: deo Gorskog kotara i velik deo Hrvatskog primorja (pripojeni riječkoj provinciji), Dalmacija od Zadra do Splita, jadranska ostrva osim Paga, Brača i Hvara, pod upravom naročitog guvernera. To je prva, anektirana zona italijanskog okupacionog područja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj; druga, takozvana demilitarizovana zona za-

hvata dublje — do mesta Tounja, Plitvičkog Leskovca, Prijeboja, planine Plješevice, Šatora, Cincar-planine, Prenja i Bjelašnice; treća zona još dublje — do demarkacione linije sa nemačkim okupacionim područjem. Predsednik italijanske vlade izdao je 20. maja rešenje o prestanku isključive vlasti italijanske vojske u drugoj i trećoj zoni, jer obe ulaze u prostor Nezavisne Države Hrvatske. Ustaška vlada je sklopila niz ugovora i sa vladom Rajha — o upućivanju hrvatske radne snage u Nemačku, o granicama između obe države (13. maja), o pripajanju Srema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, o naročitim i posebnim pravima nemačke nacionalne manjine — čime je Nemačka zadobila najveći uticaj na njene poslove. Iako je pristupila Trojnom paktu, bila priznata od njegovih članova, čak objavila rat antifašističkoj koaliciji, Nezavisna Država Hrvatska je predstavljala vazalnu tvorevinu na čijoj je teritoriji suverena volja nemačke i italijanske vojske.

Uz okupatorske vojske pristižu svuda grupe upravnih i stručnih službenika da građansku vlast podrede ratnim planovima svojih zemalja. Nemačka i italijanska komanda preko svojih upravnih štabova i civilnih komesara usmeravaju građansku vlast, a pri uspostavljanju kvislinških režima oslanjaju se na separatističke grupe i vođstva nacionalnih manjina. Na anektiranim teritorijama svuda je započeta, i dalje energično vođena, politika denacionalizacije jugoslovenskog stanovništva. Vlada Rajha je žurila preko svojih namesnika u Koruškoj i Štajerskoj da što pre odrodi slovenačko stanovništvo; na ulicama Maribora pojavio se proglas »Ti nisi Slovenac, ti ćeš postati punokrvni Nemac«. Ona je s ustaškom vladom sklopila sporazum 4. juna, da se oko 200.000 Slovenaca iz ovih oblasti preseli u tri etape na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske. Iz Gorenjske i Štajerske u prvom talasu je iseljeno 7.117 lica u Srbiju i Hrvatsku, a u drugom 10.200 lica u Hrvatsku; u trećem talasu, pak, sa teritorije uz reku Savu i reku Sutlu iseljeno je 24.000 i iz okoline Trbovlja 6.000 lica u Nemačku i poljsku Šleziju. Na ispražnjenu slovenačku teritoriju pored Save i Sutle naseljeno je oko 14.000 »Kočevara« (pripadnika nemačke manjine iz okoline Kočevja) i Nemaca iz Bukovine, Besa-

rabije, Dobrudže i južnog Tirola. Nemačka vlast je preko posebnih komisija ocenjivala rasnu čistotu domaćeg stanovništva. Ona je raspustila sva slovenačka društva i organizacije, spaljivala slovenačke knjige, u škole uvela nastavu jedino na nemačkom jeziku. Potpuno izvršenje plana iseljavanja Slovenaca sprečila je narodnooslobodilačka borba.

Nemačke vlasti su odmah obeležile Jevreje, mnoge od njih bacile u logore i upotrebile za prisilan rad. Bez specijalne nemačke dozvole, Jevreji se ne smeju javno kretati. Slična ograničenja uvode ustaške vlasti za Jevreje, Srbe i Cigane; na mnoga mesta pristup im je zabranjen javnim upozorenjem. Ustaška vlada je pravnim aktom stavila 19. aprila van zakona Srbe, Jevreje i Cigane. Donela je 5. maja zakonsku odredbu o prelasku iz jedne vere u drugu, u stvari o prevođenju pravoslavnog stanovništva u katoličanstvo; računa se da je po njoj, u dve naredne godine, oko 240.000 Srba nasilno prevedeno u katoličku veru. Progoneći srpsko stanovništvo, ustaške vlasti u mnogim mestima naređuju da se Srbi isele u Srbiju. Noću između 10. i 11. maja, grupa ustaša, došavši iz Zagreba, ubila je u šumi kod sela Blagaja oko 400 seljaka Srba iz Veljuna u Kordunu. Tako je počeo užasan ustaški teror.

Ustav i zakoni Italije nametnuti su do kraja godine svim anektiranim oblastima. Italijanske vlasti su u javnim natpisima i administraciji zavele italijanski jezik, raspustile i zabranile prosvetna i druga društva nacionalnog karaktera, domaće službenike zamenjivale italijanskim. Bila im je namera da potisnu slovenski elemenat, otkupljuju imanja i daju italijanskim ratnicima, a privredu anektiranih oblasti sasvim vežu za italijanski korporativni sistem. Mađarska vlast je zabranila štampanje listova na slovenskim jezicima, zatvorila škole u kojima se učilo na srpskohrvatskom, iz Vojvodine proterala porodice naseljenika, jugoslovenskih dobrovoljaca iz prvog svetskog rata. Na makedonsku teritoriju proširen je bugarski upravni sistem: oblasne direkcije, sreska načelstva, opštine, žandarmerijske stanice. Bugarska vlada je uputila svoje službenike i prosvetne radnike da ceo politički i kulturni razvitak makedonskog naroda usme-

ravaju preko uprave, škola i propagande prema bugarskoj nacionalnoj orijentaciji. Na okupirano područje prošireno je bugarsko zakonodavstvo. Okupaciona vlast odmah je počela da primenjuje represalije. Oblasni načelnik policije u Skoplju naredio je 7. avgusta da vlasti interniraju Makedonce koji ispoljavaju napredna shvatanja i protive se bugarskoj okupaciji.

Buržoaskom politikom, ranije stvorenu netrpeljivost među jugoslovenskim narodima, okupatori su iskoristili za podgrevanje mržnje i izazivanje bratoubilačke borbe. Ustaše su po odobrenju nemačkih vlasti izvršile prve pokolje Srba, a katolički sveštenici počeli nasilno prevođenje srpskog stanovništva u svoju veru. Imovina Jevreja je konfiskovana, a oni su hapšeni.

Vojnoprivredni štab nemačke Komande za Jugoistok usmeravaće prema direktivama Vrhovne komande — Uprave za vojnu privredu i naoružanje — eksploataciju jugoslovenske privrede, naročito onih grana koje su prvorazrednog vojnog značaja, na primer, proizvodnja boksita, olova, cinka, bakra, gvožđa, uglja, drveta, žita. Njemu potčinjeni vojnoprivredni štabovi u Srbiji i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj usmeravaće i kontrolisati proizvodnju preko nemačkih privrednih opunomoćenika u svim mestima gde se nalaze važne fabrike ili rudnici, preko poverenika koje su kvislinške vlasti postavile i svuda rasturenih mnogobrojnih obaveštajaca i sličnih pomagača. Na raspolaganju komandujućeg generala nalaze se duž granice okupirane Srbije i Banata 10 sreskih carinskih odreda — sa, prosečno, 3—4 ispostave u svakom odredu — objedinjenih pod komandom nemačke carinske službe u Srbiji.

Italijanska vlada je proširila svoj privredni sistem na anektirano područje; u ostale okupirane predele uvela je preko naročitih ustanova kontrolu privrede. Slično su uradile bugarska i mađarska vlada. Sve te vlade nastoje da anektirane oblasti što pre integrišu sa svojom zemljom, a okupirane krajeve potčine ratnom planu, vezujući prekomernom eksploatacijom njihovu proizvodnju i razmenu.

Nemačka je zadobila preimućstvo na jugoslovenskom prostoru, zahvatila je najvažnija područja sirovina — rudnika bakra, boksita, olova, gvožđa, uglja — najbogatije

krajeve i oblasti kojima prolaze komunikacije strategijskog značaja. Italija je manje dobila, ali je povećala svoj uticaj u području Jadranskog mora. Vlade obeju zemalja su nameravale da jugoslovensko ljudstvo iskoriste za rad u industriji a delom mobilišu u vojne jedinice, da koriste privredu za ratne potrebe, a svoje jače vojne snage povuku iz Jugoslavije da bi ih upotrebile na drugim ratištima.

II. RASPORED OKUPACIONIH ARMIJA

Da bi se ostvarila ta namera, na početku su ipak upotrebljene jake vojne snage. Nemačke trupe koje su učestvovale u napadu na Jugoslaviju nisu ovde ostale; 2. armija i deo 12. armije upućeni su protiv Sovjetskog Saveza, a glavnina 12. armije posela je Grčku. Kancelar Rajha je 9. juna postavio komandanta nemačke oružane sile za Jugoistok sa sedištem u Solunu i pravom pune izvršne vlasti na balkanskom prostoru koji poseda nemačka vojska; komandant je bio neposredno potčinjen kancelaru Rajha. Tu dužnost je dobio komandant 12. armije. Njemu je podređen zapovednik Srbije pod čijom su komandom operativne trupe, vojnoupravni komandant Srbije, vojnoteritorijalne komande i ustanove. Donekle samostalan, a povezan sa komandantom za Jugoistok, bio je nemački opunomoćeni general u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Album karata: prilog III).

U Beogradu je uspostavljena Viša komanda 65 za naročitu upotrebu i dobila na raspolaganje četiri divizije: 704. diviziju koja se nalazila na prostoriji Valjeva, Užica, Šapca i Beograda; 714. diviziju u rejonima Topole, Požarevca i Zaječara; 717. diviziju na prostoriji Niša, Leskovca, Čačka i Kragujevca; 718. diviziju u Banjoj Luci, Sarajevu, Tuzli i, delimično, u Slavoniji i Sremu. Nemačke divizije su imale po dva pešadijska puka, a u svakom od njih po tri bataljona sa po četiri čete, jedan artiljerijski divizion i ostale pomoćne boračke i pozadinske jedinice i ustanove.

Nemačka komanda je stvorila vojne formacije od pripadnika nemačke nacionalne manjine: u Banatu — sedam samostalnih bataljona (35 četa) za operativno pod-

ručje Banata i Beograda, potčinjenih vojnoupravnom komandantu Srbije preko vođstva nemačke nacionalne grupe u Petrovgradu (danas: Zrenjanin); u Hrvatskoj — četiri samostalna bataljona na raspolaganju nemačkog opunomoćenog generala, prvenstveno za zaštitu magistralne komunikacije Zagreb — Beograd.

U okviru Koruškog narodnog saveza i Štajerskog domovinskog saveza, tih dveju organizacija za germanizovanje Slovenaca, stvorena je specijalna nemačka formacija Vermanšafta (Wehrmannschaft): 10 pukova u Štajerskoj i 3 puka u Gorenjskoj. Ceni se da je u tim pukovima, krajem 1941. godine, bilo blizu 85.000 ljudi. Pukovi su potčinjeni nemačkoj komandi u Gracu, imaju naoružano jezgro, a ostalo ljudstvo izvodi obuku i povremeno se mobiliše u alarmne bataljone radi zaštite komunikacija i uništenja partizanskih jedinica; docnije, daće ti bataljoni ljudstvo za pukove stalnog sastava.

Jedinice policije i službe bezbednosti predstavljaju osobito značajan činilac u nemačkom okupacionom sistemu. One su do odlaska štaba 2. armije na sovjetsko-nemački front njemu potčinjene, a zatim Višoj komandi 65 i komandantu za Jugoistok. Aktivne su u celoj nemačkoj okupacionoj zoni, pa i u krajevima gde se nalaze bugarske i mađarske okupacione trupe i policijske jedinice. Uspostavljene su komande policije i službe bezbednosti, redovno s višim SS oficirom na čelu, u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Skoplju, Novom Sadu, Osijeku, Pančevu, Šapcu i Nišu.

Glavnina italijanskih snaga koje su učestvovale u napadu na Jugoslaviju zadržana je na jugoslovenskom tlu. Italijanska 2. armija, sa štabom u Karlovcu, pa posle u Sušaku, imala je ovaj raspored: 11. korpus (sa štabom u Planini) — divizija »Granatijeri di Sardenja« (Granatieri di Sardegna) na prostoru Ljubljane, Kočevja, Logateca, i divizija »Izonco« (Isonzo) u rejonima Novog Mesta, Črnomelja i Trebnja; korpus »Ćelere« (Celere, sa štabom u Lovranu) — 1. brza divizija »Euđenio di Savoja« (Eugenio di Savoia) na području Karlovca, Ogulina, Topuskog, Jastrebarskog, i 2. brza divizija »Emanuele Filiberto testa di Fero« (Emmanuele Filiberto Testa di Ferro) u rejonima Ilirske Bistrice i Šent-Petera; 5. armij-

ski korpus (sa štabom u Crikvenici) — divizija »Lombardija« (Lombardia) u rejonima Delnica, Novog, Vrbovskog, i divizija »Re« na području Senja, Otočca, Udbine i Gospića; 6. armijski korpus (sa štabom u Splitu) — divizija »Sasari« (Sassari) sa Trupama Zadra (mešovitog sastava, jačine divizije) u širem rejonu Zadra, divizija »Bergamo« na prostoriji Splita, Livna, Imotskog, Makarske, i divizija »Marke« (Marche) u Dubrovniku, Trebinju, Mostaru i Metkoviću. Korpus »Čelere« ukupno ima sedam konjičkih i dva bersaljerska (specijalna streljačka) puka i pomoćne divizijske i korpusne jedinice, dok ostali korpusi imaju u divizijama po dva pešadijska i jedan artiljerijski puk, uglavnom po jednu legiju crnih košulja (jačine puka), u nekim i minobacački bataljon, ostale pomoćne boračke i pozadinske jedinice divizije, po jedan korpusni artiljerijski puk i korpusne pomoćne jedinice. Pod komandom 5. i 11. korpusa nalazi se granična straža: šest zaštitnih sektora sa 20 pešadijskih i 3 mitraljeska bataljona, 8 artiljerijskih diviziona i drugih manjih jedinica, i jedna legija granične milicije (4 bataljona).

Na području 2. armije — sem divizija i graničnih jedinica prema Rajhu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj — nalaze se 2 obalske brigade, 7 artiljerijskih, 3 bersaljerska, 2 teritorijalna, 2 obalska, 1 tenkovski i 1 inžinjerijski puk, 1 legija crnih košulja, 1 pukovska grupa, 5 bataljona finansijske straže (u svakom po pet četa) i još blizu 45 bataljona raznih specijalnosti, među njima najviše teritorijalno-mobilnih i crnih košulja. Vazduhoplovne snage za podršku 2. armije (objedinjene u tri aerogrupe) imaju preko 100 aparata za bombardovanje, izviđanje, osmatranje, vezu i transport, sa osnovnim baziranjem na aerodromima kod Gorice, Ljubljane, Rijeke, Zadra i Mostara. Uspostavljene su Vojnopomorska komanda Dalmacije sa sedištem u Splitu i Komanda kraljevske mornarice Rijeka sa sedištem u Rijeci. Obe komande, operativno potčinjene 2. armiji, kontrolisale su jugoslovensko obalsko područje; u vodama tog područja, italijanske flotne snage se sastoje od sopstvenih manjih brodova i čamaca i zaplenjene jugoslovenske mornarice: torpiljarki, minolovaca, patrolnih i torpednih čamaca. Komandi u Splitu je potčinjena 183. eskadrila hidroaviona.

Italijanska 9. armija, čija se glavnina nalazi u Albaniji, ima deo snaga u Jugoslaviji: 14. korpus (sa štabom u Prizrenu) — diviziju »Firence« (Firenze) na području Debra, Tetova, Kičeva, Struge, deo divizije »Pulje« (Puglie) u Peći i Đakovici; diviziju »Mesina« (Messina) iz sastava 17. korpusa, u Crnoj Gori. Pored tih divizija koje imaju po dva pešadijska i jedan artiljerijski puk, nalaze se jedinice karabinijera, crnih košulja, granične straže i finansa, uz podršku jedne vazduhoplovne grupe. Na anektiranom području Kosova i Metohije nalaze se dva albanska kvislinška bataljona — jedan u Prizrenu, drugi u Peći.

Bugarska 5. armija (sa štabom u Skoplju) ima 14. pešadijsku diviziju u Skoplju, Velesu, Vranju i Krivoj Palanci, 15. pešadijsku diviziju na prostoru Bitolja, Ohrida, Prilepa, 1. konjičku brigadu u Skoplju i Štipu. Ta armija ukupno ima šest pešadijskih, dva artiljerijska i dva konjička puka i druge pomoćne boračke i pozadinske jedinice. Delovi bugarske 1. armije (jačine dva puka) držali su rejon Pirota i prostor severoistočno od Zaječara, a jedan specijalni puk je upotrebljen za osiguranje železnica. Na bugarskom okupacionom području još se nalaze tri granične brigade, jedna u Srbiji i dve u Makedoniji, policijske snage i druge manje jedinice. Bugarske vlasti su mobilisale Makedonce u svoju vojsku.

Mađarska 3. armija (sa štabom do 6. maja u Subotici a potom u Budimpešti) držala je: u Bačkoj — jedinice 5. korpusa (12, 13, 14. i 15. pešadijske brigade, 2. konjičke brigade, 66. puka i 1. bataljon 16. puka pograničnih lovaca); u Baranji — delove 4. korpusa (kombinovane snage ojačanog puka); u Prekomurju i Međumurju — delove 3. korpusa (jedinice 9. brigade, jače od puka); armijske trupe su ojačane sa četiri intendantska bataljona i četiri dopunske komande. U svemu, te okupacione jedinice imaju snagu dveju divizija. Sem formacijskih izmena — pošto će 12. februara 1942. godine biti uveden naziv laka divizija umesto naziva pešadijska brigada — mađarske trupe po moći i osnovnom grupisanju ostaće tako do prvih dana oktobra 1944. godine, kad komandant 5. korpusa povlači jedinice iz Bačke.

Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske, stvarane po zakonu o vojsci i mornarici, potpisanom 11. aprila,

sastoje se od domobranstva, žandarmerije i ustaške vojnice. Osnovnu snagu domobranstva čine pet divizijskih područja koja u svom sastavu imaju pešadijske pukove: Savsko — sa štabom u Zagrebu — 1. puk u Bjelovaru, 2. puk u Zagrebu i 3. puk u Karlovcu; Osiječko — sa štabom u Osijeku — 4. puk u Osijeku, 5. puk u Slavonskoj Požegi i 6. puk u Vinkovcima; Vrbasko — sa štabom u Banjoj Luci — 10. puk u Banjoj Luci, 11. puk u Sisku i 12. puk u Otočcu; Bosansko — sa štabom u Sarajevu — 7. puk u Sarajevu, 8. puk u Tuzli i 9. puk u Travniku. Sem pukova domobranstvo ima 10 artiljerijskih diviziona, 3 konjička diviziona, 15 dopunskih bataljona, 5 bataljona Vojne krajine (granična trupa) prema Srbiji i Crnoj Gori, 4 inžinjerijska bataljona, 4 samostalna bataljona, manji broj aviona i druge manje jedinice i ustanove. Uspostavljeno je u Splitu zapovedništvo obale i pomorskog prometa sa lučkim zapovedništvima u Crikvenici, Makarskoj i Dubrovniku, iako nije bilo jedinica mornarice.

Domobranstvo je u novembru reorganizovano: uspostavljena su tri domobranska korpusa sa divizijama u svom sastavu za borbene zadatke i tri korpusna područja (sa istim brojnim nazivima i na istim prostorima) za mobilizaciju i druge pozadinske službe. Domobranski 1. korpus — štab u Sisku — ima 1. pešadijsku diviziju sa štabom u Bjelovaru (1, 2. i 11. pešadijski puk), 2. pešadijsku diviziju sa štabom u Bihaću pa u Bosanskom Novom i Kostajnici (3, 12. i 15. pešadijski puk), konjički divizion i pet samostalnih bataljona. Domobranski 2. korpus — štab u Slavonskom Brodu — ima 3. pešadijsku diviziju sa štabom u Vinkovcima pa Tuzli (4. i 6. pešadijski puk, lovački bataljon), 4. pešadijsku diviziju sa štabom u Doboju (5, 8. i 10. pešadijski puk), konjički divizion i tri samostalna bataljona. Domobranski 3. korpus — štab u Sarajevu — ima 5. pešadijsku diviziju sa štabom u Sarajevu (7. i 9. pešadijski puk), 6. pešadijsku diviziju sa štabom u Mostaru (13. i 14. pešadijski puk), konjički divizion i autobataljon. Divizije imaju po dva artiljerijska diviziona, sem dve po jedan. U aprilu 1942. godine biće formirana samostalna 1. brdska divizija (1. i 4. brdska brigada) da ojača domobranske jedinice protiv partizanskih odreda u Kordunu, Baniji i zapadnoj Bosni.

Žandarmerija je postala iz kraljevske jugoslovenske žandarmerije kojoj je 13. aprila naređeno da ostane na svojim mestima i do novih uputstava vrši dužnost po dotadašnjim propisima. Ona je ubrzo reorganizovana i, prema potrebama nadzorne službe, razvila se do decembra u formaciju koja ima: 1. puk (oružnička pukovnija, sedište komande u Zagrebu), 2. puk (Dubrovnik), 3. puk (Banja Luka), 4. puk (Sarajevo) i 5. puk (Osijek). Ti pukovi su obrazovali između 600 i 700 žandarmerijskih postaja na celoj teritoriji Nezavisne Države Hrvatske. U nekim krajevima Hercegovine i istočne Bosne, starešine žandarmerijskih jedinica raspolažu manjim grupama naoružanog hrvatskog i muslimanskog stanovništva (takozvane milicije), kome je dato oružje da ga upotrebi protiv ustanika, četnika i srpskog stanovništva.

Ustaška vojnica je vojska ustaškog političkog pokreta, stvara se po ugledu na SS trupe u Nemačkoj i crne legije u Italiji. Vojnica ima svoj glavni štab, nezavisna je od domobranstva, iako potpada pod Ministarstvo hrvatskog domobranstva. Najpre se popunjava dobrovoljcima, a posle, kad su došle teškoće zbog oslobodilačkog ustanka, i mobilisanim ljudstvom. Oko 500 ustaša koji su zajedno sa poglavnikom Nezavisne Države Hrvatske došli 15. aprila iz Italije u Zagreb, ili se samostalno vratili iz emigracije, postaju starešine jedinica vojnice koja se prvo organizuje po četama a posle i po bataljonima (bojnama). Uz tu brojem neveliku grupu, oko 4.000 ustaša koji su se nalazili u zemlji i pomogli u proglašenju i osnivanju Nezavisne Države Hrvatske, čine jezgro vojnice. Ustaška vojnica je privilegovana; starešine njenih jedinica imaju dosta veliku samostalnost. Ustaški centar u Zagrebu — osnovan od ustaša povratnika iz emigracije 1939. godine — podstakao je preko svojih poverenika za pojedine krajeve stvaranje vojnih jedinica. Ali pored tih jedinica koje se obrazuju po jedinstvenom planu, mnoge ustaše povratnici i drugi rukovodioci mesnih organizacija okupljaju grupe naoružanih ljudi, nazvanih divlje ustaše ili ustaška milicija. Tih grupa, stvaranih u maju i junu, biva sve više, naročito u Lici, Bosni i Hercegovini; one upadaju u srpska sela, pljačkaju domove i ubijaju ljude.

Toliko su u zločinstvu neobuzdane, pod izgovorom da Hrvate i muslimane štite od četnika, da je i sam šef Nezavisne Države Hrvatske, prinuđen da 9. avgusta izda naredbu o ukidanju »divljih ustaša«, kojih, prema proceni u ministarstvu domobranstva, ima u to vreme između 25.000 do 30.000. To je učinjeno i zato što je nemačka komanda smatrala da je njihova akcija doprinela da izbije oružani ustanak u krajevima koje naseljava srpsko stanovništvo. I do kraja godine, veći deo tog ljudstva se uvrstio u Ustašku vojnicu i razne stražarske sastave, a mali deo je razoružan; ustaška milicija se ipak održala u nekim predelima do kraja rata.

Ustaška vojnica se borila samostalno ili zajedno sa domobranskim jedinicama protiv ustanika. Zadojene verskim fanatizmom, mržnjom prema Srbima, i podsticane od svojih starešina, ustaške jedinice su se isticale u borbi i naročito u svirepim zločinima; grupa ustaša, na primer, upala je 29. jula u pravoslavnu crkvu u Glini i u jednom mahu ovde pobila nekoliko stotina Srba koji su prisustvovali bogosluženju. Ustaški zapovednici su imali velik uticaj na sve vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj; pripadnici domobranstva i žandarmerije smatrali su se inferiornim prema ustašama.

Na kraju 1941. godine, oružane snage Nezavisne Države Hrvatske imaju: u domobranstvu — oko 91.000 ljudi, u Ustaškoj vojnici — oko 15.000, u žandarmeriji — oko 8.000.

Po zahtevu nemačke Vrhovne komande, formirana je od ljudstva iz Nezavisne Države Hrvatske ojačana 369. legionarska pješačka pukovnija, koja je posle obuke u Austriji i položene zakletve kancelaru Rajha, otpremljena na sovjetsko-nemački front, gde je, istočno od Dnjepra, dejstvujući po bataljonima u sastavu pukova nemačke 100. lovačke divizije, ušla 13. oktobra u borbu protiv Crvene armije. Ustaška vlada je još uputila na isti front: lovačku eskadrilu u sastav nemačke 4. vazdušne flote i bombardersku u sastav 1. vazdušne flote, odred mornara preko Varne i Kišinjeva u Nikolajev. Ona je morala da udovolji i sličnoj želji italijanske Vrhovne komande. Formiran je Laki prevozni zdrug, koji se od avgusta do decembra bori protiv ustanika u Kordunu, Baniji i zapadnoj

Bosni, a zatim je prevezen u Italiju, gde je dopunio obuku, položio zakletvu kralju Italije i vođi fašista, pa upućen na sovjetsko-nemački front, u sastav italijanske divizije »Amedeo duca d'Aosta«; 7. maja 1942. godine sukobio se kod Pervomajske sa jedinicama Crvene armije. Ustaška vlada je, u svemu, uputila protiv Crvene armije oko 8.000 legionara, kojima je davala uvećane plate i posebnu potporu za njihove porodice. Kao naknadu za tu pomoć, primila je od nemačke i italijanske vojske borbena i prevozna sredstva za svoje oružane snage. Ustaško-domobranske jedinice na sovjetsko-nemačkom frontu, pretrpevši teške gubitke, u staljingradskoj bici su zarobljene.

Vlada Rajha je potpomagala ustaše u izgradnji vlasti i vojske, kako bi preko njih olakšala okupacionoj nemačkoj sili iskorištavanje velikog dela jugoslovenskih prirodnih bogatstava, puteva i ljudstva za vođenje rata. Već 14. aprila, naredio je komandant nemačke 2. armije da se formiraju vojne snage Nezavisne Države Hrvatske koje će imati nekoliko divizija. Te snage treba da oslobode nemačke trupe za druge prostore, a učine nepotrebnim dublje prisustvo italijanske vojske. To je bila i namera vođstva ustaškog pokreta koje se nadalo da će s jačim osloncem na nemačku silu uspeti da ostvari veću autonomiju od one koja bi mu bila mogućna u prisustvu brojne italijanske vojske. Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, koji se od 15. aprila nalazi u Zagrebu, imao je više zadataka, a najvažniji mu je da usmeri razvitak oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Italijanski vojni predstavnik u Zagrebu imao je beznačajan uticaj u ovom poslu. Za stvaranje ustaško-domobranskih oružanih snaga iskorišteno je sve što je ostalo iza raspada kraljevske jugoslovenske vojske: kadrovi, naoružanje, oprema, kasarne, stručna sprema. Oružani ustanak je izazvao ubrzanu obuku za borbu. Veliku ulogu u stvaranju tih snaga imali su 3.592 oficira, vojna sveštenika i generala bivše austro-ugarske i jugoslovenske vojske koji su 1941. godine, podnevši molbe, stupili u domobranstvo i žandarmeriju Nezavisne Države Hrvatske. Najvažnije položaje dobili su generali i oficiri koji su nekada služili austrougarsku vojsku i bili naklonjeni nemačkom vojnom sistemu; preko njih, i drugih germanofilski raspoloženih

oficira (koji mrze Italiju), vlada Rajha je ostvarivala naročit uticaj. Odredila je Austrijanca za opunomoćenog generala i druge oficire austrijskog porekla za službu u Hrvatskoj i oni su među oficirima domobranstva našli mnoge svoje poznanike iz austrougarske vojske. Pored ostalih razloga, i ta stara poznanstva su pripomogla da nemačka Vrhovna komanda bude dobro obaveštena o stanju ustaško-domobranske vojske i drži je u punoj zavisnosti.

Komesarska uprava u Srbiji uspostavila je komandu žandarmerije koja je raspolagala sa tri puka, a stvoren je i Srpski dobrovoljački odred od pristalica fašističke organizacije »Zbor«. Kvislinška vlada Srbije reorganizovaće početkom 1942. godine žandarmeriju u Srpsku državnu stražu. Ta nova formacija se deli na graničnu, gradsku i poljsku stražu; od 12 hiljada sa početka godine, narasla je do kraja te godine na blizu 18.000 ljudi. Srpski dobrovoljački odred, preimenovan 1. januara 1943. godine u korpus, ima tada blizu 4.000 ljudi u pet samostalnih bataljona. Ruske jedinice za zaštitu industrijskih objekata, reorganizovane su u avgustu 1942. godine u Ruski zaštitni korpus, sastava dve brigade i tri odreda — ukupno oko 6.000 belogardejaca, pobeglih iz Rusije posle oktobarske revolucije. Sve te formacije su pod vrhovnim zapovedništvom nemačkog vojnoupravnog komandanta Srbije.

Uspostavljen je u aprilu 1941. godine Gorski štab četničkih odreda sa Kostom Pećancem na čelu. Pećanac se javno potčinio srpskoj kvislinškoj vladi. Njegovi odredi se pojavljuju jedino u Srbiji, sa nazivom, najčešće, po kraju u kome su stvoreni; mnogi od njih su potčinjeni komandi žandarmerije pa posle Srpske državne straže, a gotovo svi su na snabdevanju kod lokalnih jedinica straže. Računa se da je Kosta Pećanac raspolagao krajem te godine sa oko 14.000 četnika, formiranih u 58 odreda; jedva je koji odred imao više od 1.000 ljudi.

Pod nemačkom vlašću, organizovana je u drugoj polovini 1941. godine kvislinška albanska žandarmerija (oko 1.000 ljudi) sa komandom u Kosovskoj Mitrovici. Uz nju je oko 1.000 albanskih dobrovoljaca kojima komanduju seoski poglavari.

U Crnoj Gori se nalazio jedan puk kvislinške žandarmerije (komanda u Cetinju) pod italijanskim zapovedništvom.

III. IZBIJANJE ORUŽANOG USTANKA

Još su trajale operacije aprilskog rata kad je Centralni komitet Komunističke partije rešio da nađe način i oblike produžetka borbe protiv agresora. Na sastanku Političkog biroa Centralnog komiteta u Zagrebu, 10. aprila, odlučeno je da se obrazuje Vojni komitet s Titom na čelu, da Komunistička partija podstiče otpor agresiji, sačuva svoje jedinstvo, pomogne svojim članovima i drugim patriotima da izbegnu zarobljavanje, da organizuje sklanjanje oružja ispred neprijatelja. Članovi Centralnog komiteta su upućeni u pokrajine da pomognu nacionalnim partijskim rukovodstvima i organizacijama da se ova odluka izvrši. Pošto je 15. aprila objavio proglas narodima Jugoslavije o uzrocima raspada vojske i države, Centralni komitet je sazvao partijsko savetovanje koje je pod Titovim predsedništvom održano 4. maja u Zagrebu, da bi se odredila dalja akcija Komunističke partije. Svodeći misli iznete u referatu i debati, na savetovanju je zaključeno da je Komunistička partija jedina sposobna da preuzme dalje vođenje jugoslovenskih naroda, da neprijateljska podela Jugoslavije ne može ometati komuniste da jedinstveno rade na okupljanju svih snaga za borbu protiv okupatora i domaćih grupa koje su prišle okupatorima, da se partijske organizacije učvršćuju i primaju nove članove, da se pri svim partijskim komitetima obrazuju vojni komiteti da bi neposredno vršili pripreme za oružanu borbu. Centralni komitet se ubrzo premestio u Beograd, a članovi nacionalnih partijskih rukovodstava pošli su da organizacijama pomognu u pripremanju ustanka.

Okupatorske vlasti su osetile aktivnost komunista, jer su ubrzo iskrsli dokazi o nepomirljivosti naroda s okupacijom: patrioti su 7. maja napali odeljenje nemačkih vojnika kod Sanskog Mosta; 26. maja uveče, pucali su na ustašku patrolu u Zagrebu; neprijatelj se surovo osvetio. Nemačka Vrhovna komanda je 9. juna naredila da se

spreči izbijanje nemira, a na tu mogućnost bile su upozorene italijanske i ustaške vlasti. Pošto su pojedini komunisti odmah uhapšeni, pristupilo se većoj akciji hapšenja prema naredbi šefa nemačke tajne policije, izdatoj 18. juna, ali ona nije imala uspeh koji se predviđao.

Nemačka je 22. juna napala Sovjetski Savez; to je bio događaj od sudbonosnog značaja za istoriju sveta. Jugoslovenski narodi, pripremajući se za oružani ustanak, imali su poverenje u snagu sovjetske odbrane. I pošto je Sovjetski Savez vezao glavne nemačke snage, otvorila im se perspektiva pobede nad fašizmom. Istog dana se sastao u Beogradu Politički biro Centralnog komiteta, procenio je nove razmere svetskog rata, izdao proglas narodima Jugoslavije i objavio da je nastupio sudbonosan trenutak, da je započela odsudna bitka protiv najvećih neprijatelja radničke klase. Pozvao je komuniste da ne oklevaju ni trenutka, već stanu na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa i vode ih u borbu protiv fašističkih okupatora Jugoslavije. Centralni komitet je na sednici 27. juna obrazovao Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije u čiji su sastav ušli članovi Političkog biroa, a dužnost komandanta poverena je Titu (Album karata: prilog IV).

U pokrajinama su pripreme za ustanak uspešno napredovale. Vojni komiteti, negde nazvani vojnim komisijama ili vojnim sektorima, uspeli su da prikupe veću količinu pušaka i drugog naoružanja i stvore jedinice za oružanu borbu. Da bi rukovodili tim jedinicama formirani su pokrajinski štabovi: u Sloveniji — Glavni štab slovenačkih partizanskih četa, u Hrvatskoj — Operativno partijsko rukovodstvo, u Vojvodini — Štab partizanskih odreda, u Srbiji — Glavni štab partizanskih odreda, zatim Vojni štab za Bosnu i Hercegovinu i Vojnorevolucionarni komitet u Crnoj Gori, na Kosovu i Metohiji — Vojni komitet.

U Sloveniji i Hrvatskoj, pored partizanskih odreda, formirane su udarne, sabotažne i diverzantske grupe koje su bile najjače u industrijskim i rudarskim centrima i u većim gradovima. Sačinjavaju ih radnici, studenti i đaci srednjih škola, naoružani pištoljima, ručnim bombama i

eksplozivom. Započelo je objedinjavanje progresivnih snaga slovenačkog naroda, spremnih za borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih saradnika radi oslobađanja svih Slovenaca od tuđinskog jarma i ravnopravnog ujedinjenja sa drugim jugoslovenskim narodima. To objedinjavanje se vrši prema inicijativi Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije, datoj 26. aprila, da se na osnovu ranije stvorenog akcionog jedinstva komunista sa drugim progresivnim političkim grupama i levim krilima tradicionalnih slovenačkih političkih tabora formira svenarodna oslobodilačka organizacija — Osvobodilna fronta.

U Srbiji, Vojvodini, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini stvoreni su partizanski ili gerilski odredi na područjima izvan gradova, a u gradovima udarne i diverzantske grupe. U Makedoniji su nastale teškoće zbog toga što je sekretar Pokrajinskog komiteta prekinuo vezu sa Centralnim komitetom, odbio da sprovodi njegove direktive i povezao se sa Centralnim komitetom Bugarske radničke partije (komunista) sa namerom da ovoj partiji pripoji komunističku organizaciju u Makedoniji. Pod uticajem nekih partijskih organizacija koje su samostalno pristupile pripremama za oružanu borbu, i nekoliko svojih članova, Pokrajinski komitet je sredinom jula formirao Vojnu komisiju kao svoj organ za pripremu ustanka.

Centralni komitet je pomogao, na razne načine, da se u zemlju, pre okupacije i posle nje, ilegalno vrati oko 250 Jugoslovena — boraca i starešina u španskoj republikanskoj vojsci; oni će vidno sudelovati u organizovanju oružanog ustanka i dobiti mnoge rukovodeće dužnosti u oslobodilačkoj vojsci.

Komunistička partija je svoj veliki ugled u narodu još više uzdigla; ona se i brojno povećala, pa je prvih dana jula imala blizu 12.000 članova, dok je u Savezu komunističke omladine tada oko 40.000 članova. Komunisti su predstavljali jezgro šireg antifašističkog patriotskog pokreta. Uveren u njihovu odlučnost i sposobnost Partije da predvodi oslobodilačke snage, Centralni komitet je 4. jula na sednici u Beogradu doneo odluku da se od udarnih grupa i raznih odreda stvore partizanski od-

redi, da se od diverzija i sabotaža koje su već započete pređe na uništavanje žive sile okupatora i svega što im može koristiti. Rešio je da njegovi članovi svojim prisustvom i zalaganjem pomognu nacionalnim i drugim partijskim rukovodstvima. Predvideo je da partizanski rat bude osnovna forma oružanog ustanka. Centralni komitet je 12. jula proglasom pozvao narode Jugoslavije da ne iznevere svoje pretke koji su se vekovima borili za pravdu i slobodu, već da se dignu i prihvate oružje protiv okupatora. Pozvao ih je da ne ustuknu pred neprijateljem, da na njegov teror odgovaraju još jačim udarom, da od svoje zemlje stvore opsednutu tvrđavu za osvajače. U novom proglasu, izdatom 25. jula, Centralni komitet je ukazao narodima Jugoslavije na izdaju onih buržoaskih grupa koje su prišle okupatorima i pozvao sve rodoljube da se i protiv njih bore. Centralni komitet je odredio nacionalno i socijalno oslobođenje jugoslovenskih naroda za glavni cilj Komunističke partije u drugom svetskom ratu. Put do ovog cilja vodio je kroz oružanu borbu protiv okupatora i njegovih saradnika, kroz napore da se ostvari bratstvo i jedinstvo naroda, očuva jugoslovenska državna celina, izvrše već u toku oružane borbe takve društvene promene preko kojih će narodi steći uverenje da će u obnovljenoj zajednici biti rešeni njihovi veliki problemi.

Jedinstvena priprema ustanka obezbedila je brzo sprovođenje odluke Centralnog komiteta. Već 7. jula izvršen je kod varošice Krupnja u zapadnoj Srbiji prvi ustanički napad na neprijatelja. Zatim se oružane akcije sve više sa uspehom šire. Osam brojno jakih partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji, četiri isto tako jaka odreda u Šumadiji, četiri u istočnoj i sedam odreda u južnoj Srbiji, razoružavali su žandarmerijske stanice, napadali okupatorske posade, spaljivali arhive u sedištima opština, rušili mostove i puteve, zaprečavali kolske i železničke komunikacije, vršili diverzije u rudnicima, spaljivali skladišta. Odredi su presekli železnički saobraćaj od Beograda prema Kragujevcu, Kraljevu i Skoplju, od Beograda prema Požarevcu, i od Beograda preko Čačka prema Sarajevu, onemogućili brodski saobraćaj na reci Savi. U rudnicima Boru i Trepči ugrozili su proizvodnju. Nemačke divizije su međusobno i sa višom komandom održavale vezu je-

dino radio-putem; samo u prvom mesecu oružanog ustanka imale su 6.100 vojnika i oficira izbačenih iz stroja (Album karata: prilog V).

Ustanak u Vojvodini su počeli: devet manjih partizanskih odreda u Banatu koji su pod nemačkim pritiskom smanjeni, pa su u septembru obrazovali dva odreda, mesne desetine u Bačkoj i dva partizanska odreda u Sremu.

Na Kosovu i Metohiji, toj obasti naseljenoj albanskim, srpskim i crnogorskim stanovništvom, ustanak je naišao na ozbiljne političke teškoće. Stvoren je jedan odred na području Prištine, a drugi kod Peći. Mnogi patrioti iz ove oblasti bore se u južnoj Srbiji i Crnoj Gori. Odredi sa udarnim grupama počeli su diverzije i sukobili se sa italijanskim i albanskim fašistima.

U Srbiji je, pored širih područja u južnom i istočnom delu, oslobođen gotovo ceo prostor od reke Drine pa na istok prema Velikoj Moravi, sa gradovima Čačak, Užice, Užička Požega, Arilje, Ivanjica, Bajina Bašta, Ljubovija, Krupanj, Gornji Milanovac, Vrnjačka Banja. Centralni komitet i Glavni štab partizanskih odreda Jugoslavije pošli su 16. i 17. septembra iz Beograda na oslobođenu teritoriju. Sedište su prvo imali kod Krupnja, a posle u Užicu. Ovo mesto je postalo središte slobodne teritorije koja se, izuzevši nekoliko opkoljenih okupatorskih garnizona, prostire od Velike Morave do blizu obale južnog Jadrana i reke Bosne, pošto je ustanak bio uspešan i u drugim pokrajinama.

U Crnoj Gori su gerilski odredi 13. jula počeli oružani ustanak na prostoru Cetinja, i za sledećih nekoliko dana napali mnoge okupatorske posade. Gerilskim odredima su prišli ustanici. Ustaničke snage su svuda uspele gde god su napale neprijatelja, zato što su se koristile iznenađenjem, brojnom nadmoćnošću, velikom pokretljivošću i dobrim poznavanjem zemljišta. Divizija »Mesina« je za sedam dana imala oko 4.800 vojnika i oficira izbačenih iz stroja sa njihovim naoružanjem i opremom. Ceni se da je u ustanku učestvovalo blizu 32.000 ljudi. Ustaničkim snagama su rukovodili Pokrajinski komitet Komunističke partije i Privremena vrhovna komanda Nacio-

nalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka. Oslobodivši ostali prostor, ustanici su opkolili Cetinje, Nikšić, Podgoricu i primorske gradove.

Oružani ustanak je u svim pokrajinama Jugoslavije imao svoje specifičnosti, a naročito u Bosni i Hercegovini, nastanjenoj srpskim, hrvatskim i muslimanskim stanovništvom. Uspostavljajući vlast u ovoj pokrajini, ustaše su dobile podršku reakcionarnog katoličkog klera, jednog dela mesnih prvaka Hrvatske seljačke stranke i Jugoslovenske muslimanske organizacije, a uspeli su da privuku i deo Hrvata i muslimana. Započevši masovno uništavanje srpskog stanovništva u pojedinim krajevima, ustaše su prisilile Srbe da se sklanjaju: trgovci i činovnici su bežali u Srbiju i Dalmaciju, a seljaci u šumovite i planinske predele. U Hercegovini je pružan oružan otpor: južno od Nevesinja, mesta poznatog iz narodnih ustanaka protiv turske i austrijske vlasti, naoružani seljaci su 3. juna napali ustašku jedinicu koja se uputila da pali sela i ubija stanovnike, a posle su razbili i proterali nekoliko ustaških posada iz ovog kraja. Saznavši za napad Nemačke na Sovjetski Savez, ohrabreni svojim prvim uspesima, i podstaknuti još živom tradicijom iz ranije oslobodilačke borbe, Srbi iz istočne Hercegovine podigli su 24. juna opšti ustanak i oslobodili grad Nevesinje. Ustanici su privukli ustaško-domobranske jedinice i italijansku diviziju »Marke«, pred kojima, vojnički neorganizovani, nisu mogli da odbrane oslobođeno područje, pa se sa celokupnim stanovništvom povlače u planine. Ovaj spontan ustanak nije bio sasvim neuspešan, jer su organizacije Komunističke partije uspele da od ustanika stvore čete koje su pod komandom sreskih štabova napale neprijatelja i do prvih dana septembra oslobodile znatan deo istočne Hercegovine. Ustanički odredi su sredinom avgusta oslobodili prostran predeo u središtu istočne Bosne i kod Doboja presekli vrlo važan komunikacijski pravac okupatora između Sarajeva i doline reke Save. Gerilski odredi su, počevši borbu 27. jula, sledećih dana oslobodili veći deo zapadne Bosne; grad Drvar je postao središte slobodne teritorije. Ustaničke snage u Bosni i Hercegovini razbile su blizu 20 ustaško-domobranskih bataljona i prinudile neprijatelja da trpi gubitke zbog prekida komunikacija.

Oblasni štabovi su živo radili na organizovanju ustaničkih jedinica, a pri tom je bilo raznolikosti u nazivima i formi organizacije.

U Hrvatskoj su postojale najsloženije političke okolnosti za početak oružanog ustanka. Okupatori i ustaše, dobivši podršku katoličke crkve, separatističkog dela buržoazije, dezorijentisanog malograđanstva, delimično i vođstva Hrvatske seljačke stranke, sa izvesnim uspehom su stvarali uverenje u jednom delu naroda da proglašenje Nezavisne Države Hrvatske predstavlja nacionalno oslobođenje. Ta obmana je ubrzo počela da se ruši pošto je hrvatski narod video kako je Italija prisvojila hrvatske oblasti i kako ustaška vlast započinje fizičko uništavanje srpskog stanovništva nastanjenog u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini.

Komunistička partija je pozvala Hrvate i Srbe da shvate nameru okupatora i ustaša, da se bratski udruže u zajedničkoj borbi protiv njih kao neprijatelja svih jugoslovenskih naroda. I kako su već 4. jula počele akcije udarnih grupa oko Zagreba i Karlovca, učestale su zatim diverzije na komunikacijama i napadi partizanskih grupa na manje ustaško-domobranske posade. U Baniji su te grupe obrazovale dva partizanska odreda, dok su u Kordunu formirani mali odredi, kojih je sredinom septembra oko 30. Posle prve akcije 27. jula ustanici su za desetak dana razbili ustaške posade u svim manjim mestima u jugoistočnom delu Like. Italijanske i ustaško-domobranske trupe su razbile četiri partizanska odreda u Dalmaciji pri njihovom pokretu iz primorskog pojasa ka planini Dinari. U teškoj borbi na planini Mosoru, 14. avgusta, slabo naoružani Splitski odred pružio je žilav otpor; polovina odreda je izginula, a drugi deo pao u ruke neprijatelja. Uhvaćeni partizani su pokazali zadivljujući prkos i junaštvo pred fašistima i ustašama koji su ih streljali 26. avgusta kod Sinja. Na Dinari se ipak prikupio jedan odred, a u drugim rejonima severne i srednje Dalmacije partizanske grupe, dok su udarne grupe u gradovima počele sabotaže. U Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, četiri partizanska odreda su rušila komunikacije i napadala manje okupatorske jedinice. Na području iz-

među Save i Drave partizanske grupe su započele diverzije na komunikacijama. Slobodna teritorija u srednjem delu Hrvatske spojila se sa onom u zapadnoj Bosni.

Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske, preko Operativnog partijskog rukovodstva, objedinio je pod jednom oblasnom vojnom komandom partizanske odrede u Kordunu i Baniji, a pod drugom odrede u Lici. Podstiče vojne jedinice na smelije i češće akcije, a partijske organizacije upućuje da uporno rade na privlačenju hrvatskih masa u oslobodilačku borbu, da suzbijaju pokušaje italijanskih vlasti, kao što je to bilo na području Knina, da se otpor srpskog stanovništva usmeri samo protiv Nezavisne Države Hrvatske, da rade na učvršćivanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. Centralni komitet je pozvao 5. septembra pripadnike Hrvatske seljačke stranke da stupe u borbu protiv okupatora. Partijsko rukovodstvo u Hrvatskoj to radi u duhu nekoliko uzastopnih direktiva koje je u avgustu i septembru primilo od generalnog sekretara Komunističke partije.

Ustanak se u drugoj polovini jula proširio preko slovenačkih pokrajina do zapadnih granica Jugoslavije. U dolini Besnice, blizu Zaloga kod Ljubljane, poginuo je 16. jula prvi nemački vojnik od partizanske puške. Kako je 22. jula izvedena prva organizovana partizanska akcija, a noću uoči 28. jula izvršeno nekoliko napada na okupatorske snage, to je dobilo karakter ustanka. Partizanske čete ubrzo su prinuđene da odolevaju pritisku jakih i gusto postavljenih okupatorskih posada čija je protivakcija bila olakšana komunikativnošću teritorije i blizinom njihovih matičnih zemalja. U Gorenjskoj su od devet partizanskih četa, nastalih u početku ustanka, formirana tri bataljona, od kojih su dva zbog čestih sukoba sa nemačkim policijskim i žandarmerijskim snagama primorana da izvode akcije po četama, a treći je razbijen. U Štajerskoj su u julu stvorene četiri partizanske čete, a kasnije još dve. Od tih četa tri su početkom oktobra formirale bataljon, dok su u oštrim sukobima sa nemačkim snagama ostale tri uništene. U Dolenjskoj, Notranjskoj i Beloj krajini stvoreno je do oktobra četrnaest partizanskih četa, od kojih je šest krajem septembra obrazovalo Krimski partizanski bataljon. U Ljubljani je

u julu i avgustu nastalo oko 150 borbenih grupa koje su ukupno imale blizu 600 boraca. U Slovenačkom primorju, tom kraju koji je odranije bio pod Italijom, obrazovana je prvo borbena grupa, a u septembru samostalna partizanska četa koja je dejstvovala blizu železničke pruge Ljubljana—Trst.

Zaključcima majskog savetovanja u Zagrebu i direktivama Centralnog komiteta komunisti su upućeni da se bore protiv podele Makedonije i nasilnog pripajanja njene teritorije Bugarskoj i Albaniji, a za slobodno opredeljenje i nezavisnost makedonskog naroda. Iako su poremećene veze između Centralnog komiteta i pokrajinskog rukovodstva, partijske organizacije u većim mestima Makedonije rade prema ovoj ideji. A kako se nastojanjem Centralnog komiteta raspravilo pitanje pripadništva partijske organizacije u Makedoniji, i Izvršni komitet Kominterne se saglasio da ta organizacija kao i dotad ostane u sastavu Komunističke partije Jugoslavije, sredinom septembra je formiran novi Pokrajinski komitet koji je odmah odredio Pokrajinski vojni štab i pomagao partijskim organizacijama da dovrše ranije započete pripreme za oružanu borbu. Stvorena su tri partizanska odreda, a jedan od njih je 11. oktobra izvršio prvu akciju kojom je počeo oružani ustanak makedonskog naroda.

Iako su gradovi bili sedište vlasti i oslonac za trupe okupatora, u njima stvorene udarne grupe vršile su atentate na pojedince i grupe vojnika, oficire i saradnike okupatora, uništavale slagališta, auto-garaže, hangare, saobraćajne i druge objekte koji su služili vojsci, vršile sabotaže u fabrikama i radionicama koje su radile za okupatora. Te grupe su iz ruku okupatorske i kvislinške policije često otimale uhapšene borce narodnooslobodilačkog pokreta. One su najviše akcija izvršile u najvećim gradovima. Samo u Beogradu, spalile su oko 200 okupatorskih kamiona i nekoliko puta napale pripadnike nemačke i kvislinške policije. Organizacije Komunističke partije uspostavile su u gradovima punktove za prikupljanje podataka o okupatorskim i kvislinškim trupama; radile su na prikupljanju vojne, intendantske i sanitetske pomoći za partizanske odrede; postavljale tajne štamparije. Dajući zadatke udarnim grupama, partijski komiteti su nji-

hove akcije kombinovali sa raznim vrstama političkog otpora; oni su stvarali tajne antifašističke organizacije. Tako su napadi partizanskih odreda sa tom žilavom aktivnošću u neoslobođenim gradovima, predstavljali jedinstven i svuda rasprostranjen narodni ustanak.

Komunistička partija je povela oslobodilačku borbu u kojoj je nužno stvoriti: vojsku da na bojnom polju pobedi neprijatelja, političku organizaciju da objedini patriotske narodne snage, novu državu da obezbedi poredak socijalne pravde i nacionalne ravnopravnosti. U tome je Jugoslavija mogla naći preduslove i faktore za uspeh svog oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

IV. REAKCIJA OKUPACIONIH ARMIJA

Više od trećine jugoslovenske teritorije — blizu 100.000 km² — zahvaćeno je oružanim ustankom.

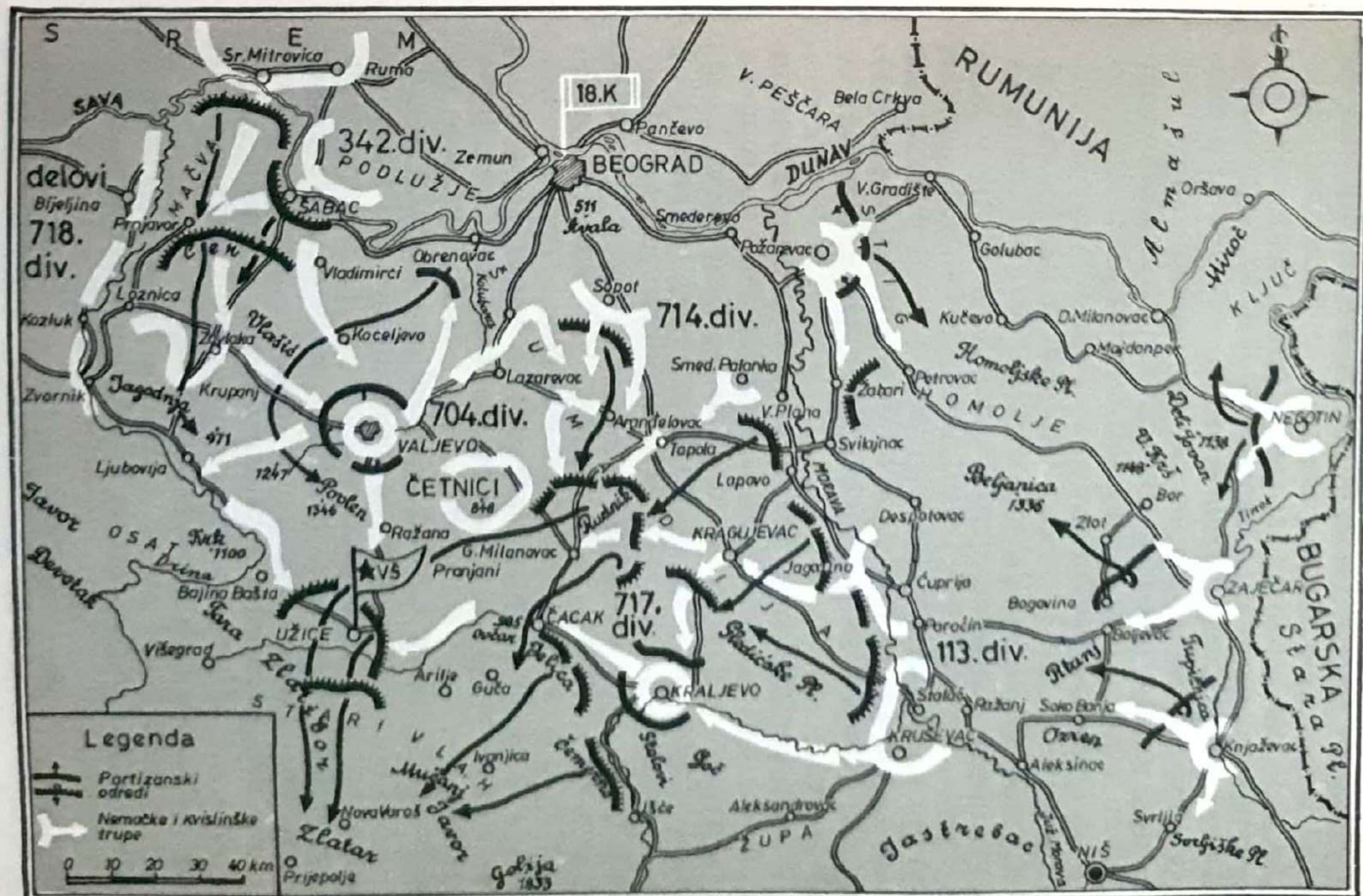
Okupatorske trupe su osobito oštećene gubitkom bezbednosti na glavnim komunikacijskim pravcima: na magistrali jugoistoka Evrope — između Ljubljane, Zagreba i Beograda, dalje prema Nišu, Skoplju i Sofiji; na značajnim pravcima koji izvode na magistralu — sa jadranskog primorja prema Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Slavonskom Brodu, dolini reke Drine i Lima; od Beograda prema svim većim mestima južno od Save i Dunava.

Okupatorske snage za prvi trenutak se zbijaju u gradovima i uporištima pored najvažnijih komunikacija, da bi ubrzo pošle u akciju radi gušenja ustanka. Najpre su upotrebljene policijske jedinice, pripravne za napad od dana početka sovjetsko-nemačkog rata, a pošto one nisu uspele, uvedene su posadne i operativne trupe. Zapovednik oružane sile za Jugoistok saopštio je potčinjenima 29. jula naredbu Vrhovne komande da se protiv svakoga ko stvara smetnje nemačkoj vojsci primeni smrtna kazna i sva sredstva zastrašivanja. Po njegovim naređenjima, upućene su već krajem jula 704, 714. i 717. divizija protiv partizanskih odreda u Srbiji i Vojvodini. Nemačka komanda u Srbiji cenila je da je ustanak stvorio ozbiljne smetnje saobraćaju i eksploataciji ruda, da je privreda

Srbije ušla u progresivan nered, da ustanak ima snažnu podršku stanovništva, da ni vrlo nepovoljan razvoj rata za Sovjetski Savez ne bi doveo do kapitulacije ustaničkih snaga.

Nemačka uprava je 29. avgusta uspostavila kvislinšku vladu u Srbiji i odobrila joj da mobiliše do 10.000 ljudi za žandarmeriju. Nemačka Vrhovna komanda je tražila od bugarske vojske da pojača snage i izgradi fortifikacijske objekte, kojima će obezbediti železničke komunikacije u oblasti Niša, a sama je uputila ojačanje trupama u Srbiji: 15. septembra je stigla 342. pešadijska divizija s jednim bataljonom 100. tenkovske brigade iz Francuske; 24. novembra — 113. pešadijska divizija sa sovjetsko-nemačkog fronta; 125. pešadijski puk, sa dva bataljona iz 164. pešadijske divizije, stigao je iz Grčke još ranije. Ove dve nemačke divizije imale su po tri pešadijska puka, artiljerijski puk, pomoćne boračke i pozadinske jedinice. Kancelar Rajha je 16. septembra naredio komandantu za Jugoistok da trupe uguše ustanak u Srbiji, a Vrhovna komanda oružane sile istog dana odredila je da se to izvrši najoštrijim postupkom, da se za jednog poginulog nemačkog vojnika kazni smrću 50 do 100 srpskih građana. Iako je komandant za Jugoistok naredio 5. septembra Višoj komandi 65 da neposredno rukovodi operacijom protiv partizanskih odreda, po novim zapovestima doveden je štab 18. brdskog armijskog korpusa iz Grčke u Beograd; komandant korpusa je postavljen za opunomoćenog generala u Srbiji, predata mu je sva vlast i trupe stavljene na raspolaganje — oko 70.000 nemačkih, ustaško-domobranskih i srpskih kvislinških vojnika, uz podršku nemačkog 77. puka jurišne avijacije.

Operacija protiv partizanskih odreda, od kojih su neki imali i do 3.000 boraca, ubrzo je počela. Prikupljena u Sremu, 342. divizija prešla je 28. septembra reku Savu kod Šapca i, savlađujući upornu odbranu Mačvanskog i Valjevskog partizanskog odreda, izbila na padine planine Cera, gde je zadržana; delovi 704. divizije i 125. puk, upućeni iz Valjeva prema Beogradu, savladali su odbranu Posavskog partizanskog odreda i prodrli do Obrenovca; delovi 714. i 717. divizije sa jedinicama kvislinške vlade, nastupivši iz Aranđelovca, Kragujevca i Jagodine, napali

Nemačke operacije protiv partizanskih odreda u Srbiji (septembar—novembar 1941)

su grupu od pet partizanskih odreda u Šumadiji, dok su drugi delovi istih divizija nastupili iz Požarevca, Negotina, Zaječara i Knjaževca protiv četiri partizanska odreda u istočnoj Srbiji. Zahvatajući brdski pojas južno od Cera, 342. divizija uspela je do 25. oktobra da prodre u Valjevo, dotad blokirano od partizanskih snaga. Pri nastupanju, ona je odvela oko 25.000 patriota u koncentracioni logor, u Šabac, od kojih je blizu 6.000 streljano. Odredi u Šumadiji požrtvovano su se branili, vršeći često protivnapade, dok je ojačan Kraljevački partizanski odred, od 7. oktobra podržan i dejstvom jedne baterije topova, uporno napadao nemačku posadu u Kraljevu koja se čvrsto držala. Požarevački partizanski odred, opsedajući Požarevac, tek je 20. novembra prinuđen da se povuče na Homoljske planine, a od tri ostala odreda u istočnoj Srbiji, pošto su pretrpeli teške gubitke, formirao se nov odred.

Dolaskom u Srbiju, 113. divizija se prikupila između Kruševca i Ćuprije i dobila je naređenje da nastupa ka Kraljevu i Čačku, a delom snaga preko Kragujevca ka zapadu, na kom pravcu će joj sadejstvovati jedinice 714. i 717. divizije, dok je 342. divizija dobila zadatak da iz Valjeva krene prema jugu i prodre u Užice. Nemačko nastupanje je počelo 25. novembra. Već sutradan je Vrhovni štab partizanskih odreda odlučio da deo napadnutih partizanskih snaga povede prema Sandžaku, a drugi deo zabaci u pozadinu napadača. Iako vrlo zamoreni, partizanski odredi su pružali žilav otpor. Ostala je nezaboravna odbrana Radničkog bataljona Užičkog odreda koji je 29. novembra izginuo na Kadinjači kod Užica, ne dajući neprijatelju da prodre u ovo mesto. Vrhovni štab je sa grupom partizanskih odreda prvih dana decembra stigao preko planine Zlatibora i reke Uvca u rejon Nove Varoši; deo rukovodećih kadrova vratio se zatim sa delom snaga u Srbiju da reorganizuje ovde zadržane partizanske jedinice radi produžetka borbe.

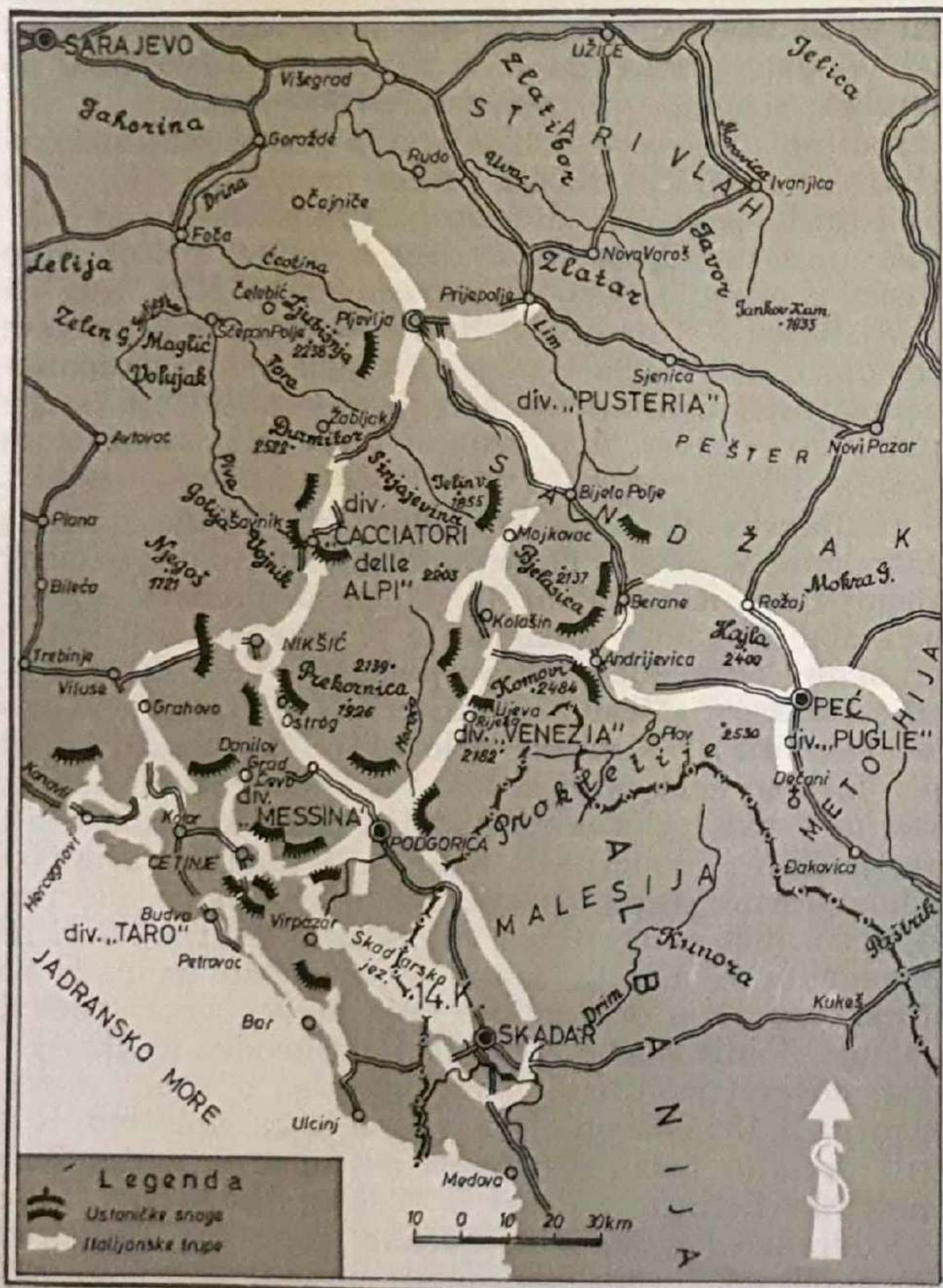
Nemačke trupe su na osvojenom području izvodile takozvane akcije čišćenja da bi otkrile i uništile partizanske grupe i stanovništvo kaznile. Jedan bataljon iz 704. divizije i drugi iz 714. divizije streljali su 21. oktobra blizu 7.000 ljudi u Kragujevcu a nemačka komanda je istog

dana objavila stanovništvu da je streljano 2.300 građana radi odmazde za 10 poginulih i 26 ranjenih nemačkih vojnika. Čekajući smrt, jedno odeljenje učenika gimnazije pevalo je »Hej Sloveni«, a nastavnik je rekao nemačkim vojnicima da on i ovde, na strelištu, drži svoj čas. U Kraljevu je 18. oktobra streljano oko 2.000 ljudi. Izvesni nemački podaci govore da je u Srbiji, od septembra do decembra, streljano za odmazdu 34.900 patriota.

Kad se na severu Srbije vodila žilava odbrambena borba oko 15.000 partizana protiv nemačkih divizija, u južnoj Srbiji je grupa od osam partizanskih odreda oslobodila grad Prokuplje i više drugih mesta, rušeći uz to železničku prugu koja od Beograda preko Niša vodi ka Sofiji i Skoplju. Ova oblast Srbije — koja je i u prvom svetskom ratu podigla oružani ustanak protiv okupatorske bugarske i austro-nemačke vojske — postala je žarište neprekidnog otpora, a u drugim krajevima sačuvala su se manja jezgra snaga da održe misao i akciju ustanka.

Italijanska Vrhovna komanda je 14. jula naredila komandantu 9. armije da svojim trupama uguši ustanak u Crnoj Gori. Komandant 14. korpusa, prenevši sedište svog štaba u Skadar, sutradan je primio zapovest kojom je radi tog cilja dobio na raspolaganje šest divizija — »Pulje«, »Taro«, »Mesina«, »Pusterija« (Pusteria), »Venecija« (Venezia), »Kaćatori dele Alpi« (Cacciatori delle Alpi), iako su neke od njih bile predviđene za povlačenje u Italiju — dve legije crnih košulja, nekoliko tenkovskih, bersaljerskih i policijskih jedinica i podršku armijske vazduhoplovne grupe. Predsednik italijanske vlade preneo je 24. jula građansku i vojnu vlast u Crnoj Gori na komandanta 9. armije, kome je naređeno da pođe na Cetinje i upravlja operacijom koja je, po oceni Vrhovne komande, dobila značaj ratne akcije. Glavnina italijanskih trupa, došavši iz Albanije, prikupila se u širem rejonu Podgorice i 18. jula počela nastupanje ka Kolašinu, Nikšiću i Cetinju; jedan deo trupa nastupao je preko Bara i Budve ka Cetinju, a drugi iz Peći ka Andrijevici. Ustanički odredi su zadržali italijanske trupe kod Podgorice i omogućili tek formiranim bataljonima u severnom delu Crne Gore da uspešno nastave borbu radi oslobađanja gradova. Te trupe su tek 22. jula, uz podršku artiljerije

i avijacije, uspele da probiju odbranu ustanika i produže nastupanje. I na primorskom pravcu bilo je žilavih sukoba, naročito severno od Bara i Budve. Italijanske trupe su do 10. avgusta povratile gradove i puteve, a ustaničke

Italijanska operacija protiv ustaničkih snaga u Crnoj Gori (jul—avgust 1941)

snage se od njih odmakle. Italijanska vlada je 3. oktobra uspostavila vojni guvernatorat u Crnoj Gori sa dotadašnjim komandantom 9. armije na čelu.

Pošto se ustanak naglo razbuktao, a narodni pokret bio širok, brza intervencija nadmoćnih okupatorskih snaga prinudila je ustaničke jedinice da se brojno smanje. Italijanske trupe su pri nastupanju vršile represalije: avijacija je bombardovala, a jedinice su palile nezaštićena naselja; velika masa ljudi, žena i dece odvedena je u koncentracione logore u Albaniji. Za ustanak u Crnoj Gori nastale su teškoće, ali su brzo prevaziđene.

U srednjem delu Hrvatske i u zapadnoj Bosni, suprotstavile su se partizanskim odredima i ustanicima domobranske jedinice koje su uskoro ušle u 1. korpus i delom 2. korpus; na području od Banje Luke, preko Doboja i Tuzle do Zvornika — jedinice koje su sačinile domobranski 2. korpus, a između Zenice, Vareša, Sarajeva, Kalinovika i Vlasenice — one koje su ušle u sastav 3. korpusa. Uz domobranske jedinice bore se ustaške i žandarmerijske. Pošto su pretrpele gubitke u prvim sukobima, i izgubile delove teritorije koju su posedale, Glavni štab domobranstva upućuje ojačanja u zapadnu i istočnu Bosnu. Tako ojačane, ustaško-domobranske jedinice su do kraja avgusta ovladale komunikacijama između Banja Luke, Bihaća i Sanskog Mosta i omogućile saobraćaj između Sarajeva i Slavonskog Broda. Iako su pod njihovim pritiskom smanjile svoje brojno stanje, ustaničke jedinice su pružile aktivan otpor i održale se.

Vlada Italije već 24. jula pokazuje zabrinutost za stabilnost na prostoru između Save i Jadranskog mora, pa zato upozorava Vrhovnu komandu da je potrebno da ga štiti bar deset divizija, od kojih dve oklopne i dve motorizovane. Ona je zatim rešila da trupe posednu deo područja Nezavisne Države Hrvatske koji je, prema podeli sa Nemačkom, pripao italijanskoj okupacionoj zoni, a do ustanka bio posednut jedino ustaško-domobranskim snagama. Komandant italijanske 2. armije sporazumeo se sa predstavnicima ustaške vlade, 26. avgusta u Zagrebu, da jedinice ove armije preuzmu vojnu i građansku vlast u drugoj zoni, čime će, pored ostalog, potpomoći domobranstvo. On je izdao 7. septembra proglas o pohodu

italijanskih trupa. Kontrolom nad ustaškim organizacijama, dopuštanjem da se donekle manifestuju srpska nacionalna i verska osećanja, izvesnom brigom o snabdevanju stanovništva, italijanske komande su zadobile podršku pojedinih grupa srpskih trgovaca, činovnika i oficira, koje su mislile da ustanak bude uperen samo protiv Hrvata i muslimana, ne želeći ni da se ostvari jedinstvo naroda pod rukovodstvom Komunističke partije. Italijanske trupe su uz propagandnu pomoć tih grupa posele prvih dana septembra glavna mesta u Hercegovini i južnom delu istočne Bosne. Partizanski odredi u zapadnoj Bosni i srednjem delu Hrvatske pružili su otpor diviziji »Lombardija« koja je nastupala od Ogulina ka Bihaću, diviziji »Sasari« na pravcu od Knina ka Drvaru i diviziji »Bergamo« od Splita ka Bugojnu; te divizije su do sredine oktobra prodrle duž puteva do demarkacione linije. Dokazujući svojoj vladi da se iz Jugoslavije zbog ustanka ne mogu odvojiti trupe za sovjetsko-nemački front, italijanska Vrhovna komanda je početkom oktobra vratila u sastav 2. armije 2. brzu diviziju »Emanuele Filiberto testa di Fero«, čiji se štab smestio u Bihaću do polovine novembra, kada je divizija konačno otišla u Italiju.

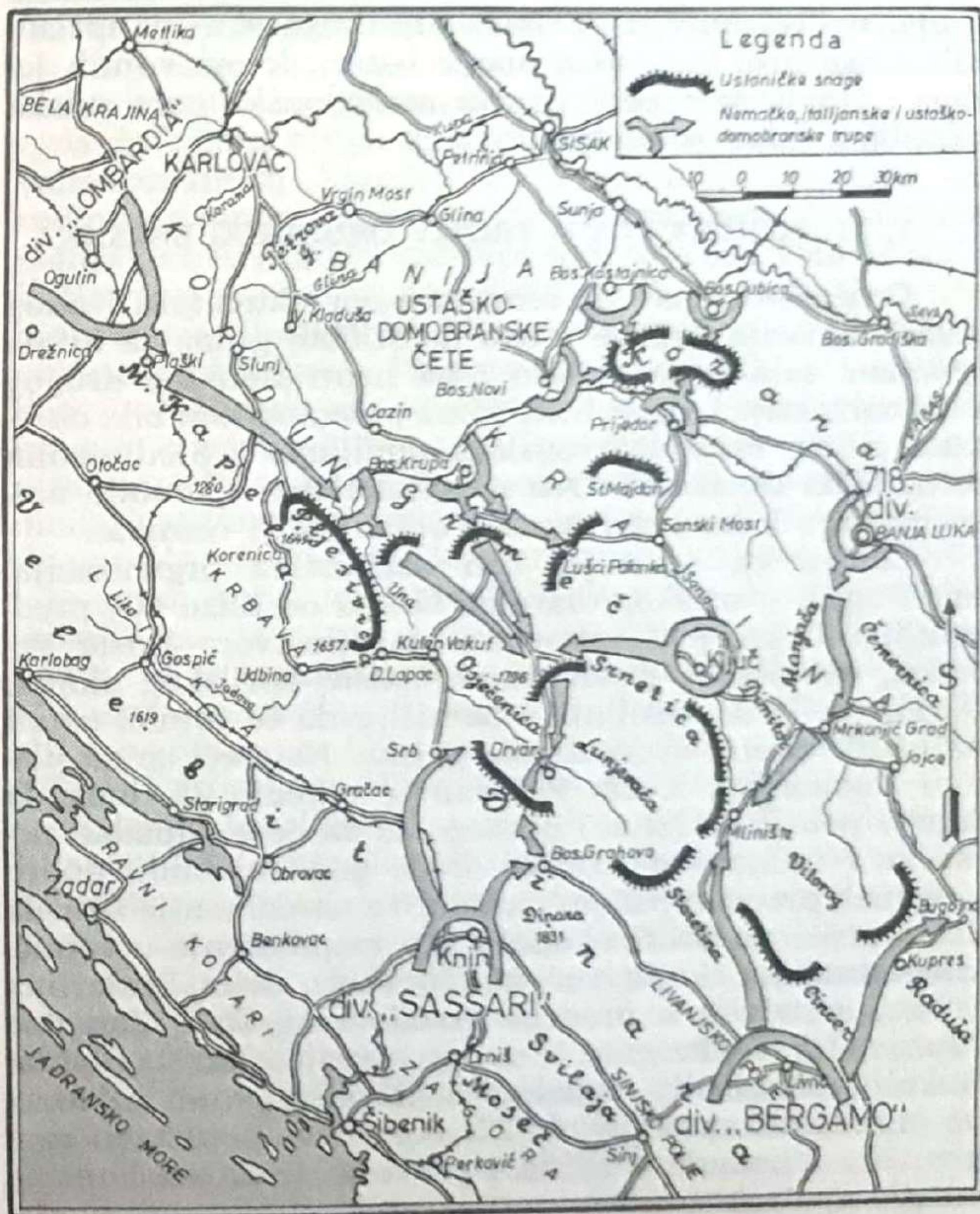
U srednjem delu Hrvatske, protiv partizanskih odreda i ustanika upotrebljene su ustaško-domobranske snage Savskog, delom Osiječkog i Vrbaskog divizijskog područja — blizu šest pešadijskih pukova i manje jedinice podrške — uz pomoć italijanskih snaga iz Hrvatskog primorja i Dalmacije. Vlada Nezavisne Države Hrvatske odredila je 2. oktobra zakonskom odredbom da se za jednog poginulog ustašu strelja deset patriota.

Nemačke vlasti su 29. jula uspostavile vanredan sud, sutradan streljale prve taoce u Štajerskoj, a zatim i u Gorenjskoj. One su primenile žestoke represalije: sve češće streljanje talaca, paljenje sela, terorisanje slovenačkog stanovništva. Odupirući se, partizanske čete su manevrovale, napadale nemačke patrole i njihove saradnike, rušile železničke pruge, fabrička i rudnička postrojenja.

Trupe italijanskog 11. korpusa bile su manje ofanzivne, utvrđivale su se u garnizonima i pojačavale stalna i pokretna obezbeđenja komunikacija. Zbog oštećenja na železničkim prugama u Sloveniji, italijanski ekspedicioni

korpus nije transportovan na sovjetsko-nemački front kraćim putem preko Trsta, Ljubljane i Celja, već dužim i mnogo više opterećenim preko Verone, Brenera, Beča i dalje prema Moldaviji gde je trebalo da se prikupi.

Partizanske jedinice u Sloveniji oslanjale su se na organizacije Osvobodilne fronte koje su ih snabdevale

Italijanska i ustaško-domobranska operacija protiv ustaničkih snaga u zapadnoj Bosni (avgust—septembar 1941)

hranom, obućom i odećom, obaveštavale o kretanjima neprijatelja, popunjavale ih novim borcima. Osvobodilna fronta je široko razvila najrazličitije oblike otpora slovenačkog naroda protiv okupatora.

Mađarske okupacione vlasti su bez milosti postupale da bi onemogućile svaku vrstu otpora u krajevima koje su posele; razbile su mesne desetine u Bačkoj i naoružane grupe u Prekomurju. I represalije bugarskih okupacionih snaga nisu bile ništa manje oštre; delovi vojnih jedinica i policija razbili su dva makedonska partizanska odreda, a jedan se održao.

V. IZBEGLIČKA VLADA PROTIV ORUŽANOG USTANKA

Oružani ustanak je, sem na otpor okupatora i onog dela buržoazije koja je preko fašističkih grupa sa njima otvoreno sarađivala, naišao i na neprijateljstvo drugog dela buržoazije koja je interesima i ideologijom bila okrenuta prema zapadnoevropskim zemljama i Sjedinjenim Američkim Državama. Ovo neprijateljstvo je dobilo najveću snagu i nepomirljivost u organizaciji četnika.

Četnici su odranije, kao nacionalna organizacija, imali ugled u srpskom narodu. Grupa od blizu 600 predratnih četnika, pod vrhovnim starešinstvom Koste Pećanca, uvećala se prvih meseci posle aprilskog sloma; njoj su prilazili rodoljubi s pomišlju da će četnici ustati na oružje protiv okupatorske vojske. Nalazeći se na planini Kopaoniku, Kosta Pećanac je naredio 28. juna da četnici polože zakletvu i obavežu se da neće napadati nemačke i italijanske vojnike dokle god oni budu dobro postupali prema srpskom narodu. Ta naredba nije izrazila dosta otvoreno protivokupatorsko raspoloženje u četničkim odredima, kojih već ima u skoro svim krajevima Srbije, a najviše u predelu između reke Ibra, Zapadne i Južne Morave. Pećanac je prišao neprijatelju. Na planini Bukulji, u Šumadiji, zajedno sa nekoliko svojih vojvoda, on je pregovarao od 24. do 27. avgusta sa predstavnikom nemačke komande u Srbiji i potvrdio je da će četničke odrede upotrebiti protiv partizanskih odreda radi ugušenja oružanog ustanka; zatražio je od nemačke komande da dopusti veće učešće kolaboracionista u okupacionoj

vlasti. Iako su neki četnički odredi zajedno sa partizanskim odredima napali na više mesta nemačke jedinice i videlo se kako je korisno da se ostvari saradnja između četnika i partizana, Pećanac je preovladao; njegovi odredi sredinom septembra počinju napade na partizanske odrede blizu Beograda, u dolini Zapadne i Južne Morave. Četnička organizacija Koste Pećanca nije dala nikakvu političku koncepciju, samo je poslužila nemačkom okupatoru.

Nije uspeo general Ljubo Novaković da četničke odrede objedini kao protivokupatorsku snagu. On je smatrao da četnici mogu da sarađuju s odredima koje predvode komunisti. Naredio je 22. septembra četničkim odredima u Šumadiji, kao njihov komandant, da napadnu nemačke i kvislinške jedinice u gradovima i na komunikacijama; pozvao je narod na opšti ustanak. Pošto su njegovi odredi malo uradili, a mnoge starešine tih odreda napustile ga, i Kosta Pećanac mu oduzeo dužnost komandanta — Novaković se sklonio; posle, jedno vreme je boravio s partizanima, pa i kod Vrhovnog štaba, ali se nije ni ovde zadržao. Za svoju zamisao jugoslovenskog monarhističkog unitarizma, Novaković nije mogao da nađe uporište. Neki četnički komandanti, njemu potčinjeni i sa istom koncepcijom, ustali su protiv Koste Pećanca, odvojili se od njega i prišli značajnijoj četničkoj grupaciji. To je organizacija koju je stvarao pukovnik Draža Mihailović, a začela se u zapadnoj Srbiji; imala je krupan cilj i proširila se. Njoj je prišla grupa građanskih političara. Sa Dražom Mihailovićem na Ravnoj gori našlo se u maju 26 oficira i podoficira. Oni su počeli akciju kao saradnici obaveštajnih službi zapadnih zemalja. A kad su partizani uspeli, prešli su na stvaranje vojnočetničkih odreda da spreče širenje oslobodilačkog pokreta.

Predstavnik Pokrajinskog komiteta Komunističke partije za Srbiju pregovarao je 20. avgusta sa Dražom Mihailovićem, kao što su tada pregovarali i pojedini okružni partijski komiteti i štabovi partizanskih odreda s nekim četničkim komandantima, da se protiv okupatora ujedine sve narodne snage. Mihailović je smatrao da nije vreme za oružani ustanak, da nemačke trupe u Srbiji treba napasti tek kad nemačka vojska na drugim frontovima bude pobeđena. Produžujući napore radi pridobijanja

četnika za oslobodilačku borbu, vrhovni komandant partizanskih odreda Tito sastao se sa Dražom Mihailovićem 19. septembra u selu Struganiku na planini Suvoboru, ali na tom sastanku nije došlo ni do kakvog sporazuma, jer je Mihailović odbio da naredi četnicima da stupe u borbu protiv nemačke vojske. On je upravo 5. septembra bio zaključio sporazum s predsednikom srpske kvislinške vlade o saradnji protiv partizanskih odreda. Nemačka komanda je to odobrila, a Draža Mihailović je primio novčanu pomoć. Ni na novom sastanku između Tita i Mihailovića, održanom 26. oktobra u selu Brajići na Ravnoj gori, nije bilo uspeha; Mihailović nije prihvatio nijedan od predloga Vrhovnog štaba, podnetih mu sedam dana ranije, o efikasnoj saradnji između četnika i partizana u borbi protiv nemačkih trupa. Iako je obećao, kao i pre, da četnici neće napasti partizane, Draža Mihailović je uputio uoči 2. novembra grupu četničkih odreda da od partizanskih odreda otmu Užice. Odbačeni, četnici su 7. novembra ponovo krenuli prema Užicu, ali su ovog puta protivnapadom tako pritešnjeni da je vrhovni komandant Tito obustavio taj pritisak na molbu predstavnika Draže Mihailovića i sa namerom da se učini još jedan pokušaj da bi se četnici odvratili od bratoubilačke borbe. Na pregovorima u Čačku, 18. i 20. novembra, pokazalo se da je takav pokušaj uzaludan.

Draža Mihailović se 11. novembra uveče bio sastao u selu Divci kod Valjeva s predstavnicima nemačke komande u Srbiji i saopštio im da će četnici izbegavati borbu s nemačkim trupama, a boriće se protiv partizanskih odreda. Na tom sastanku Mihailović nije postigao da mu se obeća kao pomoć nemačko oružje za njegove odrede, a odbio je da odgovori na nemački zahtev da sa svojom vojničkom organizacijom kapitulira. Ostao je, uprkos tome, za obe strane isti cilj: nepoštedna borba protiv partizana. Završila se tako mestimična saradnja između partizanskih i vojnočetničkih odreda, koji su u septembru i oktobru ponegde zajedno napadali nemačke posade. Dotadašnje raznovrsno ometanje oslobodilačkog pokreta — četnici Draže Mihailovića uvećavaju odsad oružanom borbom protiv partizanskih odreda. Taj prelazak na punu potporu okupatorskoj vojsci nepovoljan je

politički ishod za ovu organizaciju koja se stvara da bi potpomogla zapadnoevropske obaveštajne službe i poslužila monarhističkoj buržoaziji da posle poraza fašističkih država uspostavi predratno uređenje. Uzalud na početku antiokupatorski usmerena, četnička organizacija Draže Mihailovića — iako je nemačka komanda nepoverljiva i katkad oštra prema njoj — od novembra 1941. godine nije u antifašističkom pokretu otpora, a svojom akcijom ga suzbija.

Vrhovni štab je 4. novembra izdao saopštenje o napadu četnika na partizanske odrede; taj napad je nazvao izdajom narodne borbe. O njemu je obavestio rukovodstva ustanka u Hrvatskoj i Sloveniji i uputio ih kako da spreče akciju onih grupa koje bi kao četnici pokušale da razbiju patriotske oslobodilačke snage.

Draža Mihailović je 16. novembra objavio da je postavljen za komandanta svih naoružanih pokreta na okupiranoj teritoriji Jugoslavije i da će ih voditi prema zakletvi koju je položio kralju. Njegova je politička zamisao: obnova Kraljevine Jugoslavije u kojoj će se Srbija proširiti do granice sa Slovenijom, uklanjajući sa svog prostora hrvatsko i muslimansko stanovništvo i nacionalne manjine. On je uputio grupe oficira u Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, u oblast srednje Hrvatske i Dalmacije, u te krajeve naseljene srpskim stanovništvom, da stvaraju četničke odrede. Te grupe su naišle na potporu izvesnih ljudi koji su se prvim poletom ustanka ili otporom protiv ustaških pokolja našli u ustaničkim redovima, ali nisu bili spremni da ostanu u ustanku koji je pokazao tendencije socijalne revolucije. Iako je u istočnoj Bosni došlo do sporazuma o zajedničkom dejstvu partizanskih i četničkih odreda, taj sporazum nije doneo vidne rezultate, a trajao je od početka oktobra do sredine novembra, jer su četnički komandanti nastojali da razbiju ili potčine partizanske odrede, a bili su i protiv stvaranja narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti, obnavljajući predratne opštinske uprave. U zapadnoj Bosni i srednjem delu Hrvatske, četnici su sa manje uspeha radili na stvaranju vojne organizacije. U Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, oni su brzo osnivali svoje odrede, pošto su od komandi italijanskih jedinica dobili novac, hranu i nao-

ružanje, a koristili se glađu stanovništva u ovim siromašnim krajevima, sve jačim i surovijim pritiskom okupatorske vojske i policije, i donekle političkim greškama pojedinih rukovodstava narodnooslobodilačkog pokreta kojih je neizbežno bilo. Iako ih je potpomagao okupator, četnici su se pred narodom predstavljali kao saveznici Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. Takvima ih je prikazivala i izbeglička vlada.

Po napuštanju zemlje, vlada Kraljevine Jugoslavije je izjavila da produžuje rat protiv agresora. Ona je uz pomoć britanske i vlade Sjedinjenih Američkih Država uspela da i dalje bude smatrana predstavnikom države koja pripada antifašističkoj koaliciji. Za svoje malobrojne izbegle vojne snage obezbedila je britansku pomoć. Učinila je međunarodno legitiman rad koji će uložiti da se posle pobede nad neprijateljem obnovi Kraljevina Jugoslavija, a tu pobedu, kako je predviđala, izvojevaće velike savezničke sile. Predsednik vlade je 22. jula pozvao narode Jugoslavije da ne napadaju okupatorske trupe, već da čekaju na poziv iz Londona. Izbeglička vlada je zahtevala od britanske vlade da preko svojih agenata i javnim pozivom utiče na snage otpora u Jugoslaviji da se smire; to je potkrepljivala svojim uverenjem da će komunisti kao predvodnici ustaničkih snaga raditi na uspostavljanju novog društvenog sistema. Sredinom septembra, pa 2. oktobra, ona je poručila Draži Mihailoviću da se uzdrži od borbe protiv okupatora i da bude obazriv prema komunistima. Zatim je četnike proglasila jugoslovenskom vojskom u otadžbini, a u štab Draže Mihailovića stigla je u oktobru grupa izbeglih oficira sa jednim engleskim oficirom, upućena od britanske komande za Bliski istok. Pošto je Mihailoviću još jednom 28. oktobra poručila da ne izaziva okupatorsku vojsku i da će mu poslati pomoć u oružju, izbeglička vlada je pokušala preko britanskih diplomata da nagovori sovjetsku vladu da utiče na partizanske snage da se stave pod komandu Draže Mihailovića. Kako je 1. decembra primila vest od njega da su partizanski odredi u zapadnoj Srbiji razbijeni, izbeglička vlada je Mihailoviću čestitala na uspehu takozvanog okupljanja rodoljuba, a kralj ga je 7. decembra unapredio u čin generala. Izbeglička vlada je tada obavestila britansku, sovjet-

sku i vladu Sjedinjenih Američkih Država da je neprijatelj razbio partizanske odrede i da se sve snage otpora nalaze pod komandom Draže Mihailovića; ona je od njih zahtevala materijalnu pomoć. Severnoamerička vlada je obećala, a britanska je ubrzo dala novčanu i drugu pomoć za četnike. Draži Mihailoviću je u novoj izbegličkoj vladi, obrazovanoj 11. januara 1942. godine, dodeljen resor ministra vojske, a kralj ga je zatim imenovao za svog zastupnika koji komanduje oružanim snagama u zemlji; vlada je četnike nazvala »Jugoslovenska vojska u otadžbini«. Iako saradnici nemačke okupatorske vojske, preko ovih postupaka izbegličke vlade trebalo je da četnici budu snaga pomoću koje ona ostvaruje vojni doprinos zajedničkoj borbi ujedinjenih naroda. To je bio paradoks, ali mogućan u antifašističkom ratu koji glavnim ciljem veže ideološki, politički i socijalno nejednake i čak dijametralno suprotne države i pokrete.

Sovjetska vlada je podržala jugoslovenski narodni ustanak, pošto je preko Izvršnog komiteta Kominterne, koji je primao vesti od Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, dobijala informacije o njemu. Među ličnostima koje su predstavljale vođstvo Kominterne smatralo se da narodnooslobodilački pokret ne treba da uvodi one političke promene koje bi sprečile mogućnost saradnje sa izbegličkom vladom i snagama na koje ona utiče. Centralni komitet je taj razlog usvajao ukoliko se tiče koraka kojima bi se mogle stvoriti teškoće u odnosima između Sovjetskog Saveza i zapadnih saveznika. Međutim, to što je Draža Mihailović dobijao direktive od izbegličke vlade, a vlade Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država pružale mu pomoć, bilo je vrlo štetno za narodnooslobodilačku borbu, kao što je i sam način tretiranja sukoba između partizana i četnika bio nepovoljan za narodnooslobodilački pokret.

Čim je počeo, u svetu se saznalo za oružani ustanak u Jugoslaviji. U vestima se pominju partizani i antifašisti kao borci protiv okupatora. Moskovski radio je 20. novembra emitovao pozdrav ruskih partizana jugoslovenskim partizanima. U pozdravu se kaže da su sovjetski partizani čuli o herojskim podvizima jugoslovenskih partizana i da su duboko uvereni da će Jugosloveni izdržati u

teškoj borbi do konačnog sloma nemačkog fašizma. Na paradi Crvene armije prilikom proslave oktobarske revolucije, 1941. godine, u Kujbiševu, predstavnik sovjetske vlade je izjavio da će uskoro svi porobljeni slovenski narodi stupiti pod partizansku zastavu, kao što su već pod njom jugoslovenski rodoljubi. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, u Sovjetskom Savezu, počela je 11. novembra da emituje vesti o narodnooslobodilačkoj borbi. Njene emisije (od proleća 1942. godine i redovna saopštenja Vrhovnog štaba) prodrle su u britansku i američku javnost preko malih listova koji su pisali o herojizmu jugoslovenskih naroda, ali još ne i o pravom karakteru oslobodilačkog pokreta,o snazi koja ga predvodi,o cilju koji ima.

Izbeglička vlada je imala mnogo uspeha u nastojanju da Dražu Mihailovića predstavi i veliča kao vođu snaga otpora u Jugoslaviji. Ona je od svetske javnosti prikrivala da je Komunistička partija organizator oružanog oslobodilačkog ustanka. A pošto su vesti o događajima, iako nepotpune i često neodređene, ipak prodirale u svet, vlada se uz pomoć britanske cenzure trudila da uspehe antifašističkog otpora pripiše četnicima, pa se u Velikoj Britaniji i Americi partizani ne pominju. Koristeći se svojim sredstvima, a donekle i moćnim propagandnim aparatom britanske i vlade Sjedinjenih Američkih Država i uticajem štampe antifašističkih zemalja, izbeglička vlada je stvarala izopačenu sliku situacije u Jugoslaviji. Tako je propaganda u zapadnim savezničkim zemljama dolazila u sukob sa deklaracijom poznatom kao Atlantska povelja, koju su 14. avgusta u vodama Kanade potpisali Vepredsednik Sjedinjenih Američkih Država i premijer Velike Britanije i njome objavili da obe zemlje priznaju svakom narodu pravo da sebi izabere oblik vladavine.

VI. STVARANJE PARTIZANSKIH ODREDA I PRVIH BRIGADA

Posle prvih ustaničkih uspeha došle su i prve teškoće, ali je glavni napor Komunističke partije nepokolebljivo bio usmeren na stvaranje oružanih snaga. One su u raznim krajevima imale razne nazive, dok između njih nema znat-

ne razlike u strukturi koja se najpotpunije oblikovala u partizanskim odredima. Glavni štab je 10. avgusta, u prvom broju svog Biltena — koji mu je služio za objavljivanje vesti o akcijama, značajnim međunarodnim i unutrašnjim događajima i za saopštavanje uputstava — izdao direktivu i odredio zadatke i ulogu partizanskih odreda: da uništavaju sve što služi neprijatelju — železnice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružje — da okupatoru sprečavaju rekviziciju žita i stoke i naplatu poreza, sve što osvoje od okupatora da razdele siromašnom stanovništvu, pošto deo ostave za svoje potrebe, da pri povoljnom razvoju strategijskih i drugih okolnosti nekoliko odreda obrazuje krupnije vojne jedinice za veće operacije, da svi partizanski odredi, kao jezgro snaga za razvijanje ustanka u opštenarodni oslobodilački rat, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba.

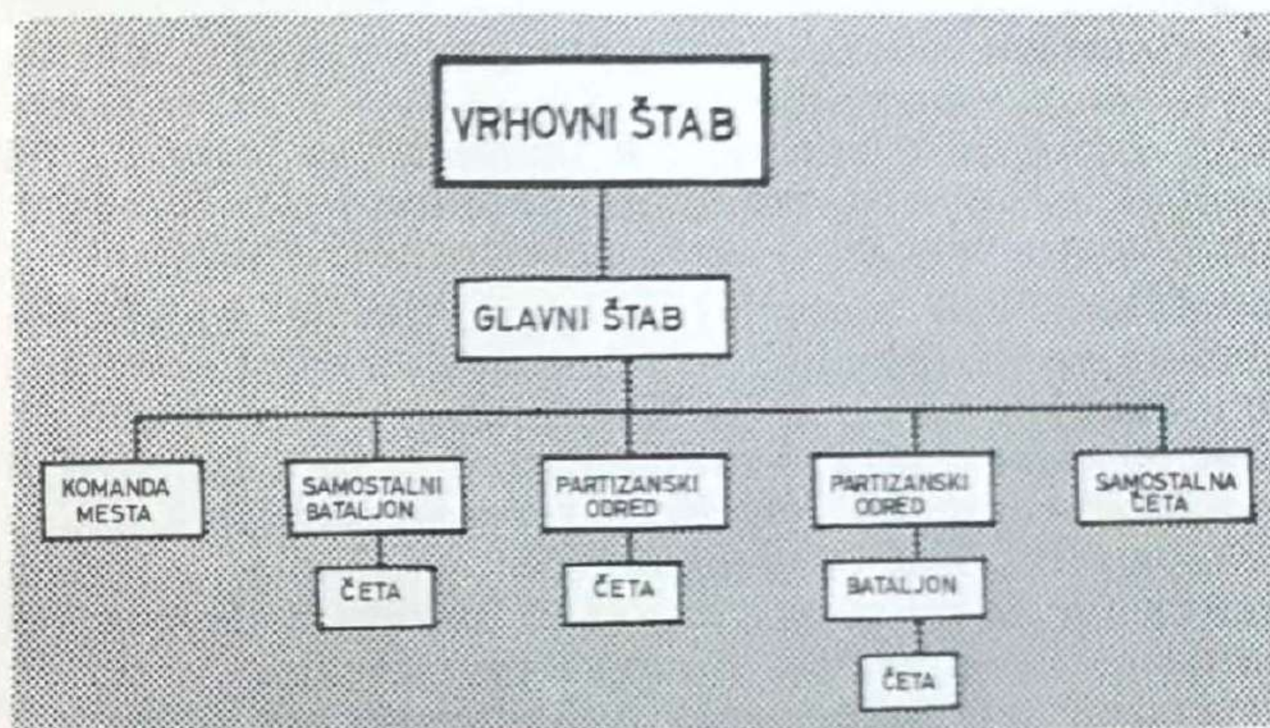
Partizanski odredi se stvaraju po rejonima; na području dva ili tri sreza organizovan je jedan odred. Partizanske odrede sačinjavaju komunisti i drugi smeli patrioti. Odredi u svom sastavu imaju bataljone i čete, neki od njih samo čete, a retko samo vodove. Štab odreda su sačinjavali komandant, zamenik komandanta i politički komesar. Četama i vodovima rukovode komandiri i politički komesari. U štabovima su postojali intendanti, a u četama ekonomi, koji su se brinuli za snabdevanje svojih jedinica. Referenti saniteta, obično lekari ili lekarski pomoćnici, odgovorni su za sanitetsku službu. Starešine su birane između radnika, seljaka, studenata i đaka koji su se isticali hrabrošću i snalažljivošću u borbi. Izvestan broj boraca koji su bili učesnici rata republikanske Španije, zatim rezervnih oficira, i manji broj aktivnih oficira i podoficira bivše jugoslovenske vojske, znatno su doprineli vojnostručnom osposobljavanju odreda. Odredi su stanovali u improvizovanim logorima, blizu naselja ili dalje od njih. Oružjem i opremom snabdevali su se iz plena do kojeg su dolazili napadom na okupatorske posade i skladišta, a hranom iz dobrovoljnih priloga stanovništva onih krajeva gde su dejstvovali. Zbrinjavanje ranjenih i bolesnih partizana sprovođeno je uz pomoć antifašističkih organizacija.

Komunistička partija je nastojala da partizanima predoči ciljeve ustanka i olakša im razumevanje okolnosti u kojima se mora voditi borba protiv okupatora i domaće reakcionarne buržoazije. Centralni komitet je pisao rukovodstvima da partizani moraju stalno napadati, jer bi odbrambena taktika za njih bila propast. Odredi su kombinovali napad i izbegavanje frontalnog sudara sa brojno i tehnički mnogo nadmoćnijim neprijateljem. Borci i starešine su pokazivali dosta inicijative i snalažljivosti u akcijama. Partizanski odredi se popunjavaju dobrovoljcima, prvenstveno omladinom iz gradova i sela. Oni su dobijali nazive prema imenima planina, reka, gradova, pojedinih oblasti i znamenitih ličnosti iz nacionalne istorije. Glavni štab je 19. avgusta objavio tekst partizanske zakletve; svi pripadnici odreda su dužni da je polože.

Ustanak je dao rezultate koji su omogućili da se dalje napreduje u organizaciji oslobodilačkih snaga. Radi toga je 26. septembra, u Stolicama kod Krupnja, održano savetovanje članova Političkog biroa Centralnog komiteta i Glavnog štaba, predstavnika glavnih štabova Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Operativnog partijskog rukovodstva iz Hrvatske i komandanata najbližih partizanskih odreda. Na savetovanju, kojim je rukovodio Tito, govorilo se o iskustvima iz proteklih borbi i doneto je nekoliko značajnih odluka. Rešeno je da se svuda pređe na jedinstvenu formaciju partizanskih odreda koji će se sastojati od 3 do 4 bataljona, a ovi od 3 do 4 čete, od kojih svaka da ima 80—100 ljudi; da odredom i bataljonom komanduje štab, sastavljen od komandanta, političkog komesara i njihovih zamenika, a četom komanda sličnog sastava; da štabovi poklone posebnu pažnju organizovanju obaveštajne, sanitetske i drugih službi, redu i disciplini u odredima; da svuda bude naziv partizan i partizanski odred, da sva nacionalna vojna rukovodstva — za Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Crnu Goru — imaju naziv glavni štab, a da se Glavni štab preimenuje u Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije. Zaključeno je da se po potrebi može formirati grupa odreda sa posebnim štabom radi izvođenja krupnijih operacija i stvaranja širih oslobo-

đenih teritorija. Odlučeno je da se uporedo radi na stvaranju nove narodne vlasti i produži napor na pridobijanju građanskih grupa za oslobodilačku borbu.

Vrhovni štab je 1. oktobra naredio da oznaka partizana bude nacionalna trobojka sa crvenom petokrakom zvezdom iznad nje, da zastava odreda bude trobojka sa zvezdom u sredini, da partizanski pozdrav bude: stisnuta desna pesnica pored slepoočnice. Vrhovni štab je zatim izdao plan borbene obuke onih partizana koji nisu služili vojsku, uputstvo o odbrani slobodne teritorije i o napadu na naseljena mesta. Vrhovni komandant je naredio partizanskim odredima da štede municiju.

Shema preseka organizacione strukture oslobodilačkih snaga 1941. godine

Pokrajinska partijska i vojna rukovodstva počinju ubrzo da sprovode odluke donete u Stolicama. Vrhovni štab i Centralni komitet su uputili svog delegata u Crnu Goru sa tim odlukama i direktivom rukovodstvu ustanka da partizanske odrede i organe narodne vlasti usmerava kao međusobno usklađene faktore jedinstvene oslobodilačke borbe. Po uputstvu delegata, dotadašnje vojno rukovodstvo je preimenovano u Glavni štab za Crnu Goru i Boku kotorsku, a za Sandžak se formirao poseban Glavni štab. Od svih ustaničkih snaga u Crnoj Gori i Boki ko-

torskoj obrazovano je šest partizanskih odreda koji krajem decembra imaju 44 bataljona, dok je na zahtev Vrhovnog štaba formiran poseban odred, jačine 3.700 boraca, i krajem novembra upućen u Sandžak.

Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu takođe je reorganizovao jedinice: u istočnoj Bosni je formirano šest partizanskih odreda koji imaju 22 bataljona, u zapadnoj i srednjoj Bosni tri odreda sa ukupno 10 bataljona, i u Hercegovini jedan odred koji je narastao na 9 bataljona.

Pošto je Operativno partijsko rukovodstvo 19. oktobra pristupilo formiranju Glavnog štaba za Hrvatsku, i dva njemu područna štaba za oblast srednje Hrvatske, prišlo se reorganizovanju jedinica: u srednjoj Hrvatskoj sa primorjem obrazovane su dve grupe odreda koje su imale tri odreda sa ukupno 13 bataljona i jedan samostalni odred sa 2 bataljona; u Dalmaciji su stvorena tri manja odreda, jedan samostalni bataljon i oko 30 borbenih grupa; u Slavoniji — jedan samostalni bataljon.

Glavni štab Slovenije reorganizovao je do sredine oktobra partizanske jedinice: čete u Štajerskoj objedinio je u bataljon, kao i one u Notranjskoj, a čete u Gorenjskoj ponovo grupisao kao bataljon, dok su u Dolenjskoj zadržane samostalne čete. Zbog nužnosti izvođenja akcija i stalnog odupiranja okupatorskim vojskama, a i zbog sopstvenih gubitaka, menjana je ta formacija slovenačkih partizanskih snaga, pa je mogla biti izvedena u skladu sa zaključcima savetovanja u Stolicama tek u proleće 1942. godine, kad je stvorena šira oslobođena teritorija.

U Srbiji se nije menjala formacija partizanskih odreda, jer je takva u Stolicama i usvojena.

Kad je sa srpskim partizanskim odredima stigao u Sandžak, Vrhovni štab se susreo sa šest sandžačkih partizanskih četa i Crnogorskim odredom koji je 1. decembra neuspešno napao oko 2.000 italijanskih vojnika sa štabom divizije »Pusterija« u Pljevljima. Centralni komitet i Vrhovni štab su analizirali uzroke neprijateljskog uspeha u Srbiji i širu ratnu situaciju koja je pokazivala znake poboljšanja položaja antifašističke koalicije. Crvena armija je zaustavila nemački napad na Moskvu i prelaskom u protivofanzivu 6. decembra naterala nemačku vojsku

na prvi strategijski neuspeh od početka rata; nemačka nepobedivost nije više blistala. Iznenadni japanski napad na bazu u Perl Harburu, 7. decembra, doveo je do ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat protiv sila Trojnog pakta, čime se pogoršao njihov opšti položaj. Aktivno prisustvo jakih okupatorskih trupa u Jugoslaviji, propaganda okupatora i kolaboracionističkih grupa o uzaludnosti narodnooslobodilačke borbe i netačno obaveštavanje svetske javnosti o stanju u Jugoslaviji stvarali su ozbiljne teškoće Komunističkoj partiji u njenim naporima da očuva i proširi jedinstvo naroda, da sačuva rukovodeću ulogu i osujeti napore buržoaske reakcije da je odvoji od masa. Centralni komitet je krajem decembra obrazovao Organizacioni sekretarijat za neoslobođene krajeve sa sedištem u Zagrebu, da bi preko njega što uspešnije usmeravao rad pokrajinskih rukovodstava. Savetovao je članovima rukovodstva za Srbiju, koji se nalaze u Beogradu, da ojačaju mesnu organizaciju i ovde stvore jako uporište za održavanje veze sa partijskim organizacijama u svim pokrajinama Jugoslavije. Ustanak je već imao karakter rata. A partizanski odredi, kao teritorijalne jedinice, nisu mogli imati onu maksimalnu sposobnost udara i manevra koja se zahtevala u ratu protiv brojno mnogo jačeg i najmodernije naoružanog protivnika. To će, prema zaključku Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, donetom 7. decembra, moći jedinice koje neće biti vezane za određene rejone, već sposobne da stignu i bore se svuda gde to bude trebalo i protiv svih snaga koje se suprotstavljaju narodnooslobodilačkom pokretu. Takva jedinica je postala 1. proleterska brigada koju je Vrhovni štab formirao 21. decembra, u bosanskoj varošici Rudo koja leži na obali reke Lima, od četiri bataljona srpskih i dva bataljona crnogorskih partizana; takve su i sve druge brigade koje su docnije stvorene.

Partizanski odredi, iako početna forma vojne organizacije oslobodilačkih snaga, postojali su do kraja rata, da bi mobilisali nove borce, štitili stanovništvo i njegovu imovinu, izvodili samostalne akcije. Kad se docnije povećao broj brigada i stvorile se divizije, odredi su dopunjavali njihovo dejstvo. Od ljudstva odreda stvarane su i popunjavane brigade. Njihovo brojno stanje se menjalo,

prve ratne godine su najjači, a posle obično manji, sa velikom međusobnom razlikom, od 50 do 4.000 boraca u pojedinom odredu. U toku oslobodilačkog rata po godinama je formirano

partizanskih odreda

1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
90	67	93	72	2

Postoje i samostalni partizanski bataljoni, slični odredima po formaciji i ulozi. Negde su ovi bataljoni stvarani pre odreda, a negde je deo ljudstva iz odreda izdvajan da bi se oni formirali radi dejstva na izdvojenom području ili za izvršavanje posebnog zadatka; posle su ulazili u sastav brigada, a retko odreda. Njihovo brojno stanje se kretalo od 50 do 300 boraca. U oslobodilačkom ratu po godinama je formirano

samostalnih bataljona

1941.	1942.	1943.	1944.
28	45	44	27

Neki odredi i bataljoni od kojih su formirane brigade sasvim su prestali da postoje, dok su drugi ostali sa malo ljudstva da bi tokom borbe opet narasli, ili su se kasnije iznova formirali. Pored manjeg broja odreda koji su se održali za celo vreme rata, najviše je onih koji postoje jednu ili dve godine, a bilo ih je koji su trajali do nekoliko meseci. Zato se i dešava da je broj novoformiranih partizanskih odreda i samostalnih bataljona u toku jedne ratne godine veći od onog koji je postojao krajem te godine.

U Sloveniji su osnovne borbene jedinice sve do proleća 1942. godine partizanske čete koje se povremeno udružuju u bataljone, jer gust raspored okupatorskih posada, stešnjen operativni prostor, a i potrebe da se akcije izvode u svim nacionalnim oblastima, teško su dozvoljavali stvaranje partizanskih odreda kao većih formacija. Tako se i desilo da je u Sloveniji za prvih šest

meseci oružane borbe formirana 31 partizanska četa, od kojih su okupatorske trupe razbile ili uništile petnaest.

Na kraju 1941. godine u Jugoslaviji se bore:

partizanskih odreda	samostalnih bataljona	pešadijskih brigada
48	15	1

To je bila oslobodilačka vojska od blizu 80.000 boraca, ako se uračunaju i pripadnici udarnih grupa, naoružani članovi partijskih i drugih antifašističkih organizacija koje su pružale razne vrste otpora u gradovima i neoslobođenim krajevima (Album karata: prilog VI).

U Jugoslaviji se u isto vreme nalaze

okupatorske trupe

	divizija		samostalnih brigada				samostalnih pukova	
	kompletnih	delova	pešadijskih	graničnih	oklopnih	konjičkih	pešadijskih	za osiguranje
nemačkih	6						2	12
italijanskih	17							
bugarskih	2	2		3		1		1
mađarskih			1			1	3	1

i kvislinške trupe

	divizija	odreda	samostalnih pukova
Nezavisne Države Hrvatske	6		6 (žandarmerijskih)
srpske kvislinške vlade		8	

Unoseći u pregled samo broj divizija, brigada i samostalnih pukova, tih jedinica koje su bile nosioci ratnih operacija, mora se ukazati na velik broj nižih jedinica kao što su specijalne fašističke formacije — italijanske crne košulje, nemačke SS jedinice, ustaške čete i bataljoni — na još veći broj jedinica za osiguranje komunikacija, graničnih, policijskih, pomoćnih jedinica za razne službe u administraciji i privredi. Tako su okupatorske trupe u svemu imale oko 460.000, a kvislinške oko 150.000 ljudi (Album karata: prilog VII).

Vrhovni štab i Centralni komitet su nastavili rad na stvaranju oružanih snaga. Od onih boraca u istočnoj Bosni koji su se kolebali između partizana i četnika formirali su sedam dobrovoljačkih odreda. Vrhovni štab se 11. januara 1942. godine nazvao: Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Naredio je partizanskim jedinicama da ne dopuštaju da se na oslobođenoj teritoriji stvaraju četnički odredi i dao direktivu glavnim štabovima da formiraju proleterske, udarne i omladinske bataljone i čete kao jezgra budućih brigada. Vrhovni štab je izradio statut proleterskih brigada kojim je predviđeno da se, pored štaba i najmanje četiri udarna bataljona od po 3 do 4 čete, u brigadi formiraju prateća četa naoružana mitraljezima i minobacačima, artiljerijska jedinica jačine do diviziona, a po mogućnosti i moto-mehanizovana jedinica. Pored intendanture i saniteta, uz štab brigade se formiraju vodovi: konjički, pionirski i za vezu. Štab brigade sačinjavaju komandant i politički komesar i njihovi zamenici, a pri štabu postoji ekipa za prosvetni i politički rad u brigadi i narodu. Proleterskim i udarnim brigadama nazivaće se one koje se u borbi posebno istaknu; imaće crvenu zastavu sa izvezenim srpom i čekićem u petokrakoj zvezdi i svojim nazivom. Prema ovom statutu formirana je 1. marta u Čajniču, nedaleko od Foče, 2. proleterska brigada od ljudstva partizanskih odreda iz Srbije koje se nalazilo u Sandžaku, a posle su formirane sve brigade svih rodova.

Za vreme oslobodilačkog rata formirano je

	brigada					
	pešadijskih	artiljerijskih	inžinjerijskih	tenkovskih	konjičkih	svega
1941. godine	1					1
1942. godine	36					36
1943. godine	74					74
1944. godine	123	17	3	1	1	145
1945. godine	8	15	2	1		26
svega:	242	32	5	2	1	

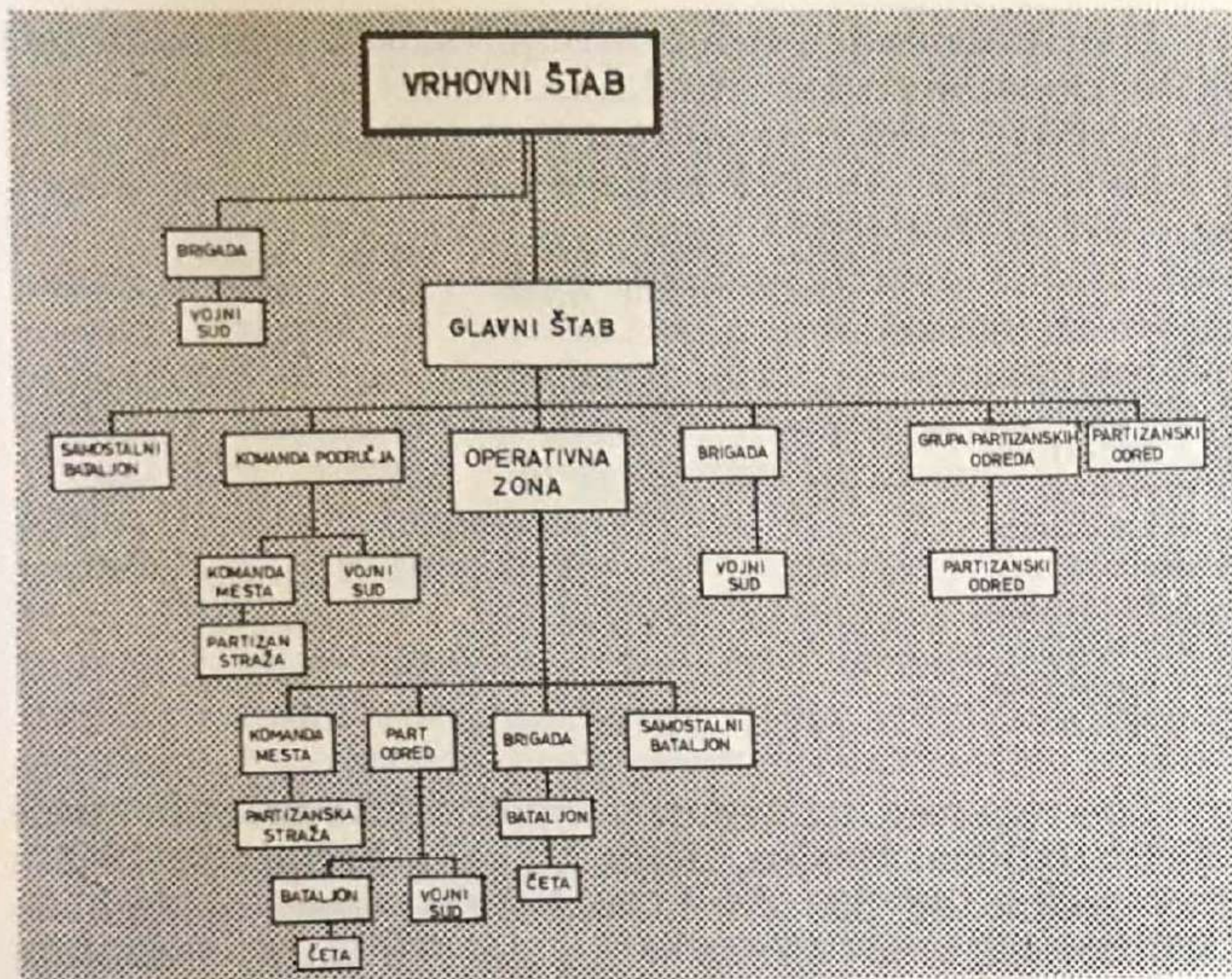
ukupno: 282

U brigadama je pri formiranju različit broj bataljona ili diviziona, a pruža ovu sliku:

	brigada					
	pešadijskih	artiljerijskih	inžinjerijskih	tenkovskih	konjičkih	svega
sa 2 bataljona ili diviziona	15	6			1	22
sa 3 bataljona ili diviziona	126	19	4	1		150
sa 4 bataljona ili diviziona	93	6	1	1		101
sa 5 bataljona ili diviziona	7					7
sa 6 bataljona ili diviziona	1	1				2

Do kraja rata, uglavnom sve pešadijske brigade imaće četiri bataljona. Brojna jačina brigada kretala se 1942. i 1943. godine od 500 do 1.000 boraca, iduće godine do 1.500 boraca, a pri kraju rata i do dva puta više. Neke brigade su u toku borbe rasformirane, pa je njihovo ljudstvo uzeto za popunu drugih brigada, a poneka se spojila sa drugom brigadom. Brigade su, pored brojnog, obično imale i naziv prema imenu pokrajine ili uže oblasti gde su postale, ili neke značajne ličnosti iz nacionalne istorije. Tokom borbe njihovo se naoružanje stalno poboljšavalo. Do ulaska u sastav divizija, brigade su operativne jedinice; vrlo su pokretljive i sposobne za dejstvo u svako doba i na svakom zemljištu.

U brigadama se formirala organizacija Komunističke partije, nju sačinjavaju ćelije u četama i biroi u bataljonima, sa partijskim rukovodiocem brigade na čelu koji je vezan za Centralni komitet ili nacionalno partijsko rukovodstvo. U brigadama su postojale organizacije Saveza komunističke omladine, sačinjene od aktiva u četama i bataljonima, a postojali su i aktivi antifašističke omladine koji obuhvataju sve borce omladince u četi, bateriji i samostalnom vodu. Centralni komitet je 29. januara 1942. godine izdao uputstvo o zadacima partijske organizacije u vojnim jedinicama.

Shema preseka organizacione strukture oslobodilačkih snaga u prvoj polovini 1942. godine

Prema direktivi Vrhovnog štaba upotpunjena je organizacija komandovanja uspostavljanjem operativnih zona pod neposrednom komandom glavnih štabova. Tada, i docnije, stvorene su operativne zone sa svojim štabovima: tri u Bosni i Hercegovini — za istočnu Bosnu, zapadnu Bosnu, Hercegovinu; šest u Hrvatskoj — za Liku, Kordun i Baniju, širu oblast Zagreba, Slavoniju i Srem, Dalmaciju, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, Istru; šest u Sloveniji — za Dolenjsku, Notranjsku, alpski predeo Slovenije, Slovenačko primorje, deo Gorenjske i zapadne Koruške, Štajersku; dve u Vojvodini — za Banat, za Bačku i Baranju; jedna za Kosovo i druga za Metohiju; pet u Makedoniji — za severni deo zapadne Makedonije, južni deo ove oblasti, srednju Makedoniju, oblast u slivu reke Bregalnice, područje Skoplja i Kumanova.

Vrhovni štab je uspostavio glavnu intendanturu i propisao način snabdevanja partizanskih jedinica. Radi re-

gulisanja unutrašnjih odnosa i učvršćivanja discipline u jedinicama, odredio je oznake za starešine. Izdao je uputstvo o organizovanju obaveštajne službe u partizanskim jedinicama i na teritoriji. Ustanovio je zvanje verskog referenta u brigadi, odredivši njegove oznake i dužnosti. Uveo je zvanje narodnog heroja koje će se dodeljivati borcima i starešinama za naročito junaštvo i požrtvovanje u borbi.

VII. NICANJE REVOLUCIONARNE VLASTI

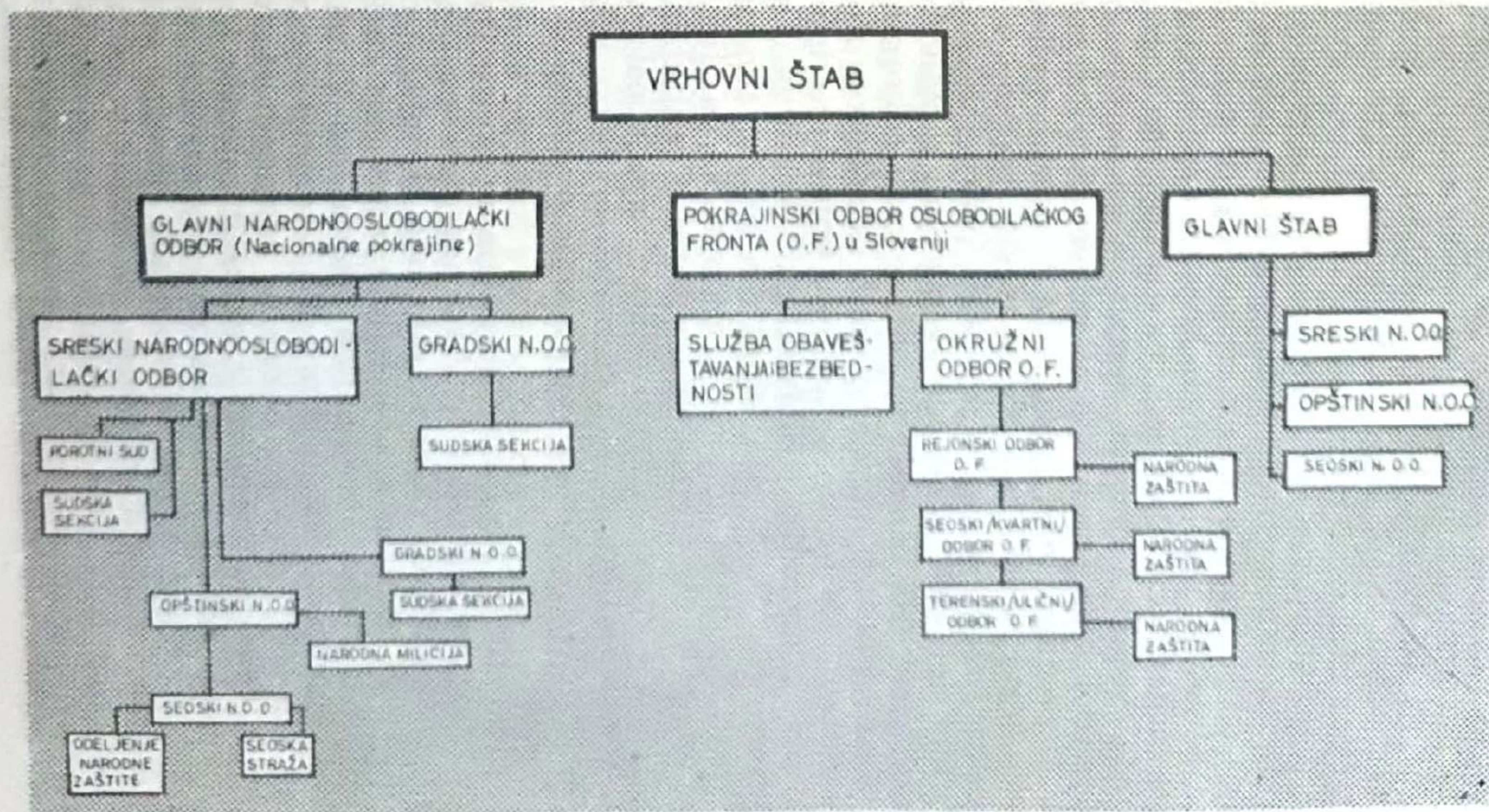
Kad je u pripremi oružanog ustanka Centralni komitet proglasio da radnička klasa, sa svojom avangardom Komunističkom partijom, preuzima vođstvo jugoslovenskih naroda u borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje, pokrajinski komiteti za Srbiju i Crnu Goru objavili su da se revolucionarne narodne snage mobilišu za konačan obračun sa kapitalističkim sistemom i uspostavu radničke vlasti. Zatim je Centralni komitet, 25. jula, ocenjujući ustaničku inicijativu, objavio da staru vlast treba rušiti kao sredstvo okupatorskog pritiska na stanovništvo, a stvarati novu revolucionarnu vlast. Tvorci ove vlasti daju joj u početku gotovo svuda isti oblik, a više naziva. Prvo je stvaraju partizanski odredi. Štab Posavskog partizanskog odreda, na primer, izdao je uputstvo o osnivanju narodnooslobodilačkih odbora na području odreda. Komanda Moravske čete 2. šumadijskog odreda naredila je 20. oktobra da se ukida stara vlast na području čete. Najčešće, po oslobađanju nekog mesta ili rejona, štab odreda je imenovao organe nove vlasti ili je sazivao narodni zbor na kome je objašnjavao ciljeve borbe protiv okupatora i pozivao seljake i građane da biraju ljude koji će ih predstavljati i pomagati odredu.

U Srbiji se takvi organi nazivaju oslobodilačkim komitetima, komitetima oslobođenja, odborima oslobođenja, narodnooslobodilačkim komitetima, odborima narodnooslobodilačkog fronta, odborima za pomoć odredu, odborima narodnooslobodilačkog fonda. Posle prvih uputstava koje je u avgustu dao o širokom patriotskom sastavu organa nove vlasti, Pokrajinski komitet je 4. sep-

tembra izdao direktivu okružnim komitetima da se u svim mestima uspostave oslobodilački odbori narodnog fronta koji će biti vlast i da, sem njih, niko drugi ne može mobilisati srpski narod i ni u kom drugom cilju sem radi odlučne borbe protiv okupatora. Odbori stvarani prema ovoj direktivi dobijaju naziv narodnooslobodilački odbori i postaju nosioci vlasti, ali se istovremeno smatraju organima narodnooslobodilačkog fronta kao patriotskog političkog saveza. Pored mesnih odbora koji su nadležni za jedno ili više sela, ponegde i za područje opštine, pojavljuju se sreski, pa gradski i okružni narodnooslobodilački odbori; među prvima osnovan je 5. septembra Sreski narodnooslobodilački odbor u Krupnju. Za razvitak narodne vlasti u Srbiji, značajno je savetovanje u Glavnom štabu za Srbiju, održano 16. septembra u selu Dulenu kod Kragujevca; u zaključcima savetovanja izneta je nužnost stvaranja narodnooslobodilačkih odbora.

U Crnoj Gori su komiteti Komunističke partije i komande ustaničkih jedinica imenovali organe nove vlasti u oslobođenim gradovima, kao što je to u Kolašinu 19. jula, dok je u Beranima 21. jula na javnoj skupštini građana i seljaka izabran sreski Narodni odbor oslobođenja. Privremena vrhovna komanda nacionalnooslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak izdala je 22. jula uputstvo o izborima narodnih predstavnika u organe vlasti u opštinama i srezovima. Na konferenciji delegata beranskog, bjelopoljskog, kolašinskog i andrijevičkog sreza, održanoj u Beranima 2. avgusta, zaključeno je da po dva predstavnika iz svakog sreza obrazuju Vrhovnu nacionalnu oslobodilačku upravu, sa sedištem u Kolašinu, koja će izdati programsku platformu i raditi da se mobilišu sve narodne snage za ciljeve oslobodilačke borbe. Italijanska ofanziva na oslobođenu teritoriju i prodor trupa od Podgorice prema Kolašinu omeli su uspostavljanje ovog organa ustaničke vlasti.

U Bosni i Hercegovini se na nekoliko načina stvaraju prvi organi vlasti: u Drvaru je osnovano Vojno-revolucionarno veće, u drugom mestu je štab partizanskog odreda ili bataljona odredio tri lica, nazivajući ih komesarijatom, da vrše političku vlast, u nekim selima oko Sarajeva

Shema preseka organizacione strukture revolucionarne vlasti u Jugoslaviji 1941. godine

pojavljuju se seoski poverenici, pa komandanti opština koji sa poverenicima obrazuju opštinska veća; kod Trebinja je na skupu predstavnika nekoliko sela izabran opštinski odbor vlasti; svuda u zbegovima preko dogovora starešina niču prve klice vlasti.

U onim oblastima Hrvatske gde je ustaški teror naterao srpsko stanovništvo u šumu, ponikli su odbori čija je uloga da se brinu o redu u zbegovima, da nabavljaju hranu, održavaju vezu sa selima koja su napuštena i susednim zbegovima. U Dalmaciji, pa u gradovima Zagrebu, Karlovcu, Sušaku i drugim, nastali su akcioni odbori narodnooslobodilačkog fronta, ili odbori narodne pomoći, da bi pomagali partizanske odrede i vršili političku agitaciju. Prvi odbori kao organi vlasti javljaju se na oslobođenoj teritoriji u Lici, a posle i u drugim krajevima. U Lici su često članovi odbora nazivani komandirom ili komesarom sela, a negde su odbore zvali odborom civilne vlasti, odborom narodne pomoći ili odborom za narodnu ishranu. Na prostoru Karlovca pojavila se inicijativa stvaranja nacionalno-oslobodilačkih komiteta u selima i srezovima. Da bi dao jedinstven pravac stvaranju nove vlasti, Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske uputio je 30. septembra direktivu organizacijama da u svim krajevima osnivaju odbore narodnooslobodilačkog fronta kao organe koji će mobilisati borce u partizanske odrede i uređivati prikupljanje materijalne pomoći za njih.

U Sloveniji je nova vlast nastajala u okviru Osvobodilne fronte koja preko svog Vrhovnog plenuma (i njegovog organa Izvršnog odbora, izabranog 28. jula), i pod rukovodstvom komunista, objedinjuje osamnaest različitih političkih grupa. Osvobodilna fronta ima karakter masovne organizacije, okupljajući oko Komunističke partije antifašističke borce bez obzira na nacionalnost, veru i ubeđenja. Ona ima pokrajinske, okružne, rejonske i mesne (terenske) odbore gotovo na celoj slovenačkoj etničkoj teritoriji. Njeni odbori su mobilisali narodne snage za oslobodilačku borbu; zaleđe su partizanskih jedinica i političkih agitatora; brzo su stekli autoritet vlasti. Osvobodilna fronta je ubirala narodni porez, raspisala Zajam slobode, uspostavila nekoliko tajnih štamparija, mnoga

skladišta, različite radionice, tajnu radio-stanicu, obuhvatila razgranatu organizaciju Narodne pomoći, pružala pomoć zatvorenim i interniranim rodoljubima, izbeglicama i porodicama partizanskih boraca. Organizovanost naroda u većem delu Slovenije postala je takva da se govorilo kako Osvobodilna fronta predstavlja državu u državi. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte doneo je 16. septembra odluku da se konstituiše u Slovenački narodnooslobodilački odbor koji će za vreme oslobodilačkog rata jedini predstavljati, organizovati i voditi slovenački narod. U proglasu, 20. septembra, odbor je objavio da njegovo osnivanje predstavlja novi korak oslobođenja i ujedinjenja svih Slovenaca u doba kada će slovenački narod na sopstvenoj zemlji biti svoj gospodar.

I u Makedoniji se prvi organi nove vlasti javljaju pod raznim nazivima: odbori za narodnu pomoć, narodni komiteti, narodnooslobodilački komiteti. To su organi oružane borbe koji imaju manje funkcije vlasti. Najpre nastaju u gradovima, a potom i u selima.

Ta raznolikost u nazivima i načinu postanka organa nove vlasti trajala je kratko vreme. Na savetovanju u Stolicama je zaključeno da se uporno radi na stvaranju nove vlasti i da za njene organe svuda bude naziv narodnooslobodilački odbor. Ovaj zaključak i iskustvo iz dotadašnjeg razvitka ustanka, Centralni komitet i Vrhovni štab su protumačili 19. oktobra jednim člankom objavljenim u »Borbi«, koja je kao list Komunističke partije nastavila da izlazi u Užicu. Ukazano je najpre da interesi narodnooslobodilačke borbe zahtevaju da se sve narodne snage stave u službu fronta, a stari organi vlasti — opštinske uprave, sreska načelstva, žandarmerijske stanice — postavši uporišta okupatora, to ne mogu da obezbede. Jedino narodnooslobodilački odbori, izabrani slobodno i neposredno, mogu da ostvare jedinstvo pozadine s frontom; zato, iako oni svuda još nisu nosioci vlasti, to moraju postati, da bi vršili vlast do proterivanja okupatora i konačnog oslobođenja zemlje, kada će se prići organizovanju državne uprave. Predviđeno je da odbori, u saradnji sa štabovima partizanskih odreda, obezbede potrebe boraca na frontu, da pomoću narodnih straža obezbede red u pozadini i bore se protiv pljačke, razbojništva,

špekulacije, protiv aktivnosti saradnika okupatora, da se brinu o ishrani nezaštićenih stanovnika i porodica boraca na frontu, da organizuju privredni rad, trgovinu i saobraćaj u interesu fronta, da stvaraju Narodnooslobodilački fond u koji će se sabirati prihodi i prilozi kojima odbori moraju raspolagati da bi vršili svoje zadatke. Ovaj članak ima značaj dalekosežne direktive; doneo je naloge kojih će se nacionalna partijska i vojna rukovodstva, i dalje upućivana od Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, pridržavati u docnijem radu na stvaranju narodnooslobodilačkih odbora.

U Srbiji se toliko napredovalo da je 17. novembra u Užicu obrazovan Glavni narodnooslobodilački odbor da vodi poslove poljoprivrede, snabdevanja pozadine, organizovanja bolnica, finansija, građevinarstva, prosvete i školstva, privredne radinosti i trgovine, da rukovodi izgradnjom i radom narodnooslobodilačkih odbora.

Posle stvaranja seoskih, opštinskih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora na celoj teritoriji pokrajine, sazvana je 8. februara 1942. godine u manastiru Ostrogu blizu Nikšića skupština rodoljuba koja je izabrala Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku kotorsku. Odbor je proglasom objavio da mu je dužnost da sve niže odbore poveže i pomogne im da postanu organi prave vlasti. Izdao je uputstvo kojim je uveo rekviziciju i propisao kako da je odbori vrše, stavio je sva crkvena i zadužbinska imanja pod upravu opštinskih narodnooslobodilačkih odbora.

U svim krajevima Bosne i Hercegovine stvaraju se seoski, opštinski i sreski narodnooslobodilački odbori; formirano je i nekoliko ilegalnih odbora na neoslobođenim područjima. Razvitku narodne vlasti u ovoj pokrajini doprinela su dva savetovanja Vrhovnog štaba sa članovima Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba, održana 25. decembra 1941. u Rogatici i 7. januara 1942. godine na Romaniji. Tom prilikom je Vrhovni štab saopštio svoje gledište o narodnoj vlasti koja se stvarala u Srbiji i ukazao na dalji razvitak.

Prema odlukama savetovanja u Stolicama i u duhu saveta generalnog sekretara Komunističke partije, Cen-

tralni komitet Komunističke partije Hrvatske izdao je 6. decembra 1941. godine direktivu o stvaranju i zadacima narodnooslobodilačkih odbora. Predvideo je da se i na neoslobođenoj teritoriji stvaraju takvi odbori, kojima će biti dužnost da organizuju razne vrste političkog i ekonomskog otpora okupatoru: bojkot tržišta, suprotstavljanje popisu i rekviziciji žita i stoke, neplaćanje poreza, odupiranje uticaju kolaboracionističkih političkih organizacija. Posebno je ukazao da se stvaraju akcioni odbori tamo gde nije mogućno osnivati ni ovakve ilegalne narodnooslobodilačke odbore. I dok su odbori na oslobođenim teritorijama birani na javnim skupovima, ilegalne i akcione odbore su obično imenovali komiteti Komunističke partije.

U Sloveniji je Izvršni odbor Osvobodilne fronte odredio 11. oktobra osnovne zadatke nižih odbora ove organizacije i ukazao im da se moraju osećati kao organi suverene narodne vlasti.

U Makedoniji su narodnooslobodilački odbori potpomogli partijsku organizaciju u nastojanju da stvori prve partizanske odrede i obezbedi njihovo snabdevanje.

Kad u Srbiji nastaju prvi narodnooslobodilački odbori, uz njih se pojavljuju seoske straže da održavaju red, obaveštavaju partizanske odrede o nailasku neprijatelja i sprečavaju kretanje okupatorskih saradnika, a u nekim gradovima javlja se narodna milicija. Stražama su pripadali seljaci koji su danju obavljali svoje poslove, a noću se naoružani kretali po svom rejonu. U Crnoj Gori, u oslobođenim Beranima pojavila se narodna milicija, a kasnije u ovoj pokrajini, kao i u Bosni i Hercegovini, postojale su seoske straže. Borbu partizanskih jedinica u Sloveniji dopunjavala je svojom vojnom aktivnošću Narodna zaštita kao deo oslobodilačkih oružanih snaga. Narodna zaštita je podređena Glavnom štabu Slovenije, organizovana u desetine, vodove, čete i bataljone. Ona je u neoslobođenim selima i gradovima vršila zadatke koje su joj određivali odbori Osvobodilne fronte kao organi vlasti. Samo u Ljubljani ima u početku 1942. godine pet bataljona Narodne zaštite sa oko 1.500 boraca koji su položili partizansku zakletvu. Narodna zaštita ima svoj pravilnik. Njime je predviđeno da ona sprečava hapšenje

patriota, rekviziciju životnih namirnica, iseljavanje Slovenaca i naseljavanje tuđinaca, spaljivanje naselja i druga zlodela protiv naroda. Odbori Osvobodilne fronte su dužni da u svakom selu, većem mestu, fabrici i drugom preduzeću obrazuju jedinicu Narodne zaštite. Najsmeliji pripadnici Narodne zaštite i borbenih grupa uvođeni su u posebnu i vrlo jaku ilegalnu organizaciju, nazvanu Službom obaveštavanja i bezbednosti. Ona je delovala uporedo sa Narodnom zaštitom i široko primenjivala grupnu i individualnu akciju protiv predstavnika okupatorske vlasti i njenih istaknutih domaćih saradnika.

Svuda su u narodnooslobodilačke odbore birani predstavnici svih slojeva stanovništva, odani oslobodilačkoj borbi. Sekretari odbora su najčešće članovi Komunističke partije i oni su veoma uticali na njihov rad, dajući im podsticaj i pravac. Gradski odbori su obično imali sekcije: za mobilizaciju, privredu i ishranu, nabavku i raspodelu ogreva, socijalno staranje, finansije, snabdevanje fronta, administraciju i sudstvo. Sreski odbori su imali sličnu strukturu, na primer, u Beranima — šest odseka za glavne sektore rada. Za nužne administrativne poslove, neki odbori imaju manje grupe službenika. Seoski odbori nisu podeljeni na sekcije, već su pojedini njihovi članovi dobijali određene obaveze.

Narodnooslobodilački odbori su potpomagali štabove partizanskih odreda pri mobilizaciji boraca. Oni prikupljaju oružje, zaostalo iz aprilskog rata, i organizuju radionice u kojima se ono popravljalo. Prikupljaju hranu za partizanske odrede dobrovoljnim prilozima, kupovinom, rekvizicijom i konfiskacijom zaliha špekulanata i pomagača okupatora. Odbori su snabdevali odrede odećom i obućom iz prikupljenih zaliha, zatim od onoga što je dobijeno prilozima, otkupom i zaplenom robe; za izradu odeće i obuće uspostavljali su krojačke i obućarske radionice. Radi snabdevanja gradskog stanovništva, odbori su organizovali nabavku žita, brašna, soli, drveta, uglja za ogrev. Pomažu siromašnim porodicama i izbeglicama. U nekim mestima postoje javne parne pekare i velike menze za socijalno neobezbeđena lica. Organizujući zdravstvenu službu, odbori su donosili odluke o uređivanju bolnica, prihvatilišta za ranjenike, ambulanti, o radu

apoteka i kurseva za osposobljavanje bolničkog kadra. Donosili su odluke o platama radnika i službenika i o moratorijumu na kirije i dugove. Narodnooslobodilački odbor u Užicu, na primer, doneo je 10. oktobra odluku o odlaganju plaćanja kirije dok rat traje, sutradan, odluku o obezbeđenju građana hlebom i ogrevom, i o svojoj obavezi da se brine da svi građani imaju stan, a 18. oktobra odluku o moratoriju za dugove radnog stanovništva na neodređeno vreme; Sreski narodnooslobodilački odbor u Krupnju naredio je 7. septembra da se osnuje bolnica za besplatno lečenje stanovništva i vojske.

Da bi oživela privredna delatnost na oslobođenim područjima, odbori pozivaju radnike da ih pomognu u obnovi rada u preduzećima i fabrikama, a negde i štabovi partizanskih odreda to čine. Na oslobođenoj teritoriji u zapadnoj Srbiji obnovile su rad fabrike, značajnije radionice i rudnici. Fabrika oružja i municije u Užicu proizvela je 21.000 pušaka i dva i po miliona metaka za partizanske odrede kada se nigde u okupiranoj Evropi nije tako proizvodilo oružje koje se upotrebljava protiv nemačke vojske. Uprava u fabrikama, rudnicima i radionicama je raznovrsna. Nju odbori poveravaju, na primer, odboru radničke kontrole u topionici antimona u Krupnju, veću radnika u fabrici oružja u Užicu, pojedinim svojim članovima ili imenovanim upravnicima, komesaru električne centrale u Čačku. Radnici su naoružani da bi obezbeđivali svoje fabrike, rudnike i radionice. Posvećena je pažnja zaštiti imovine, kao što je učinila Komanda mesta u Čačku odredivši 18. novembra komesara u manastiru Blagoveštenju da uz pomoć kaluđera ne dopusti rasipanje manastirskih dobara.

Radi omogućavanja trgovine i prometa, odbori su podsticali privatnu inicijativu i kolektivne napore. Donosili su i kaznene presude da bi sprečili špekulaciju. Otkupljivali su zalihe robe zatečene u magacinima, kod trgovaca i zanatlija, kao i žito iz neoslobođenih krajeva.

Odbori su podsticali propagandnu i kulturno-prosvetnu aktivnost koja biva naročito značajna u Užicu, kad su u ovom mestu boravili Centralni komitet i Vrhovni štab. Ona je slična i na drugim oslobođenim teritorijama, a

pogotovo tamo gde se nalaze sedišta nacionalnih partijskih i vojnih rukovodstava koja izdaju novine, objavljuju dnevne ili višednevne vesti o događajima, proglase narodu, razne naredbe, okupljaju političke i kulturne radnike da bi organizovali i vršili propagandu ciljeva oslobodilačke borbe. Pokrajinski komitet Komunističke partije za Srbiju, na primer, izdao je proglas povodom proslave godišnjice oktobarske revolucije; na gradskom trgu u Užicu održan je istim povodom defile partizana i građanstva.

U Centralnom komitetu, pokrajinskim i nižim partijskim rukovodstvima stvorilo se dosta jasno gledište o novoj vlasti, njenoj ulozi i strukturi. Tito je već 23. avgusta izneo misao o stvaranju Narodnog komiteta oslobođenja, sastavljenog od komunista i predstavnika raznih demokratskih grupa; komitet bi primio ulogu centralne jugoslovenske vlade, izdao proglas narodu i pozvao ga u oslobodilačku borbu. Ova se misao nije tada ostvarila, prvenstveno zbog uticaja međunarodnih činilaca, a otkrila je nameru Komunističke partije da usmeri oslobodilačke snage na izmenu društvenog uređenja Jugoslavije.

Centralni komitet i Vrhovni štab, dajući iste opšte direktive za sve krajeve, obezbeđivali su jedinstvenost oslobodilačkog pokreta u celoj Jugoslaviji. Višenacionalni sastav Jugoslavije morao se izraziti uticajem na forme organizacije i način rukovođenja revolucionarnom borbom, utoliko više što je cilj klasnog programa Komunističke partije da se potpuno reši dotad ne sasvim rešeno jugoslovensko nacionalno pitanje. Partija je preko svojih nacionalnih komiteta svemu tome prilagodila svoju organizacijsku strukturu, a stvaranjem nacionalnih vojnih rukovodstava i već najviših organa vlasti u Srbiji, Sloveniji i Crnoj Gori, ukazivala se buduća suštinska izmena državnog i društvenog sistema Jugoslavije — da se, umesto predratnog centralizma, uvede demokratski federalizam, da se izmene klasni odnosi. Time je, u stvari, započela jugoslovenska revolucija, a Centralni komitet i Vrhovni štab često će ukazivati da se ona kao antifašistička oslobodilačka borba razvija u specifičnim uslovima, da ide originalnim putevima. Drugi svetski rat, objedinjujući

u antifašističkoj koaliciji vrlo raznolike sile, mogao je podneti razvoj takvog smera: kroz oružanu borbu za nacionalno oslobođenje da patriotske snage izvrše socijalnu revoluciju.

VIII. UDRUŽENI NAPORI OKUPATORSKIH VOJSKI PROTIV OSLOBODILAČKIH SNAGA

Nemačka i italijanska vlada su smatrale da je jugoslovenski oružani ustanak ozbiljno naškodio njihovom prestižu. Za Italiju je rat u Jugoslaviji velik napor; dok u severnoj Africi krajem leta 1941. godine ima 8 divizija, u Jugoslaviji ima 16 divizija i jednu grupu jačine divizije. Njene trupe u Crnoj Gori, trpeći partizanske napade i diverzije na komunikacijama, teško održavaju saobraćaj: 18. oktobra potučena je jedna jača italijanska grupa na putu kod Podgorice; puk divizije »Taro« u Nikšiću morao se snabdevati vazdušnim putem; snage divizije »Mesina«, stacionirane u Boki kotorskoj, odsečene su od njenih delova u dubljem zaleđu; jedinice divizije »Marke«, pri pokušaju da prodru od Trebinja ka Nikšiću, izgubile su 26. novembra jedan tenkovima ojačan motorizovani bataljon; istog dana delovi divizije »Taro« pretrpeli su slične gubitke kod Podgorice. U to vreme je Centralni komitet u dva maha pismima ukazao Pokrajinskom komitetu u Crnoj Gori da ne dopusti sužavanje široke patriotske osnove narodnooslobodilačke borbe, da nastoji da partijske organizacije uspostave što bolji sklad između partizanskih odreda i narodnooslobodilačkih odbora.

U Hrvatskoj se produžava borba između ustaško-domobranskih pukova koji nastoje da vrate kontrolu nad ustaničkim krajevima i partizanskih odreda koji napadaju njihove manje posade, brane oslobođena područja i ruše objekte na komunikacijama koje od Zagreba vode preko Karlovca ka primorju i preko Siska ka Bosni. U dalmatinskim gradovima, pak, a naročito u Splitu, povećao se broj napada na grupe italijanskih fašista. U komandi vojske Nezavisne Države Hrvatske ocenjeni su partizanski odredi kao snažan pokret, organizovan i dobro vođen, zato što su aktivnošću vezali sve snage domobran-

stva i doveli ga u teško stanje, ostavljajući komandu bez rezerve trupa. Komanda je smatrala da bi angažovane jedinice, kad bi pristale nemačka i italijanska komanda, trebalo povući iz ustaničkih krajeva u mirne predele da se odmore i srede. Zaključak je Glavnog štaba domobranstva da bi se stanje trupa ipak popravilo formiranjem novih bataljona. U nemačkom predstavništvu u Zagrebu se smatralo da slabost domobranstva dolazi i otuda što vojnici osećaju odvratnost prema bratoubilačkoj borbi.

Nemačke i italijanske trupe u Sloveniji žestoko napodaju da bi uništile partizanske jedinice. Sukobi su česti. Krimski partizanski bataljon je žilavo odolevao ofanzivnoj delatnosti divizije »Granatijeri di Sardenja« na planinskom masivu Krima i Mokreca, pa je i napao njene posade u Ložu i Bezuljaku, ali je 26. oktobra neprijatelj uspeo da u teškoj borbi na Travnoj gori, pokrivenoj dubokim snegom, uništi deo bataljona. Pošto je Štajerski bataljon napao nemačku posadu Šoštanja, krenuo je krajem oktobra prema prostoru Kozjanskog, Krškog i Brežica kuda su upućene i četiri partizanske čete iz Dolenjske, da bi sve te snage po zamisli Glavnog štaba Slovenije sprečile nasilno iseljavanje slovenačkog stanovništva i podigle oružani ustanak u tom kraju između Save i Sutle. Nemačke policijske jedinice stalno su napadale Štajerski bataljon, otežale mu marš, uništile njegovu vrlo aktivnu Brežičku četu i prinudile ga da se radi opstanka podeli na manje grupe. Dolenjske partizanske čete, trpeći stalan pritisak aktivnih italijanskih posada, napale su jednu od tih posada pored reke Save, ali su i one bile prinuđene da se povuku na svoja ranija područja. Italijanske jedinice su uništile Belokranjsku četu. Partizanski bataljon »Ivan Cankar«, dejstvujući u široj okolini Škofje Loke, podsticao je borbenu smelost u Gorenjskoj, gde je krajem decembra došlo do pokušaja masovnog oružanog ustanka. Bataljon je narastao na oko 400 boraca i vrlo uspešno se borio protiv nemačkih jedinica. Njegov najveći uspeh je odbrana u Dražgošama, od 9. do 12. januara 1942. godine, protiv sedam nemačkih policijskih bataljona. Pošto je partizanski bataljon prinuđen da se povuče u šume planine Jelovice, nemačke jedinice su razrušile naselje

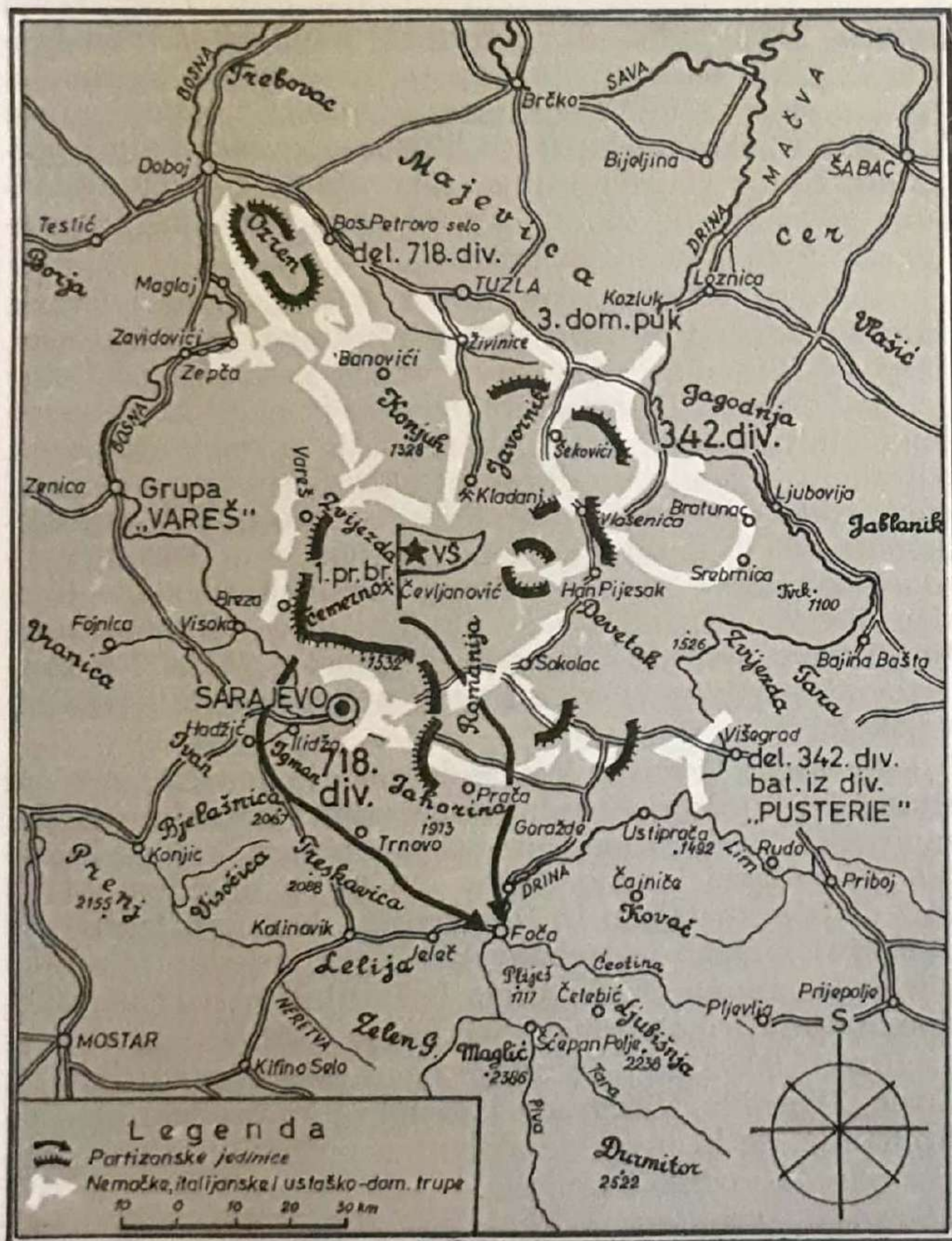
Dražgoše, a stanovništvo uglavnom streljale i ostatak iselile. Uprkos žestokom okupatorskom teroru, oštroj zimi i drugim teškoćama, partizanska aktivnost nije prestala. Glavni štab Slovenije formirao je 15. decembra u okolini Stične u Dolenjskoj, 2. štajerski bataljon, a početkom januara 1942. godine 3. partizanski bataljon »Ljubo Šercer« i ojačao partizansku četu u Slovenačkom primorju. Dejstvo slovenačkih partizanskih jedinica dopunjeno je delatnošću Narodne zaštite i Službe obaveštavanja i bezbednosti koje su atentatima, sabotažama i drugim akcijama stvarale kod okupatora utisak o svuda rasprostranjenom prisustvu snaga otpora.

U Bosni i Hercegovini se učvrstio ustanak. Grupa odreda u istočnoj Bosni, oslobodivši Rogaticu 23. oktobra, pa posle Olovo, proširila je slobodno područje od Drine prema Sarajevu. Druga grupa odreda je zaštitila slobodne rejone južno i severno od Tuzle, dok je odred kod Doboja, početkom decembra, odbranio područje planine Ozrena, odolevajući devet dana snazi od blizu 14 ojačanih ustaško-domobranskih bataljona. Iako je izgubljen Drvar, partizanski odredi u zapadnoj Bosni sačuvali su svoje uporište i vršili pritisak na komunikacije u dolinama reka Une i Sane. Između Glamoča, Kupresa i Jajca, i u Hercegovini, partizanski odredi su se sukobili s italijanskom vojskom.

Nemačka Vrhovna komanda pridaje naročitu važnost situaciji u istočnoj Bosni. Prema odluci kancelara Rajha zapovedila je da trupe zauzmu ovu oblast, kao područje bogato rudama i blizu Srbije. Za to su određeni 342. i 718. divizija, bataljon iz 714. divizije, bataljon iz divizije »Pusterija« (iako je trebalo da učestvuje jedna cela divizija koja nije na vreme stigla iz Italije), oko 15 ustaško-domobranskih bataljona i dve grupe bombardera — svega oko 45.000 ljudi. Te snage nastupiće koncentrično iz Tuzle, Zvornika, Višegrada i Sarajeva ka predelu planine Romanije, da bi presekle slobodnu teritoriju, a partizanske odrede razbile i uništile.

Vrhovni štab se sa 1. proleterskom brigadom nalazio na Romaniji, istočno od Sarajeva. Saznavši da se priprema okupatorska ofanzivna operacija, naredio je bri-

gadi i grupi od tri odreda, svega oko 5.000 boraca, da se ne upuštaju u frontalne sukobe, već da izmiču udaru, a gde god mogu, da napadaju protivničke bokove i zaštitne delove.

Nemačka operacija protiv partizanskih snaga u istočnoj Bosni (januar 1942)

Nemačka operacija je počela 15. januara 1942. godine. Trupe su prodirale duž komunikacija, a partizanski odredi su manevrovali. Vrhovni štab sa delom 1. proleterske brigade uputio se prema Foči, a glavnina brigade je izvršila pokret, prošavši noću između 27. i 28. januara zapadno i južno od Sarajeva, preko planine Igmana ka planini Jahorini. Taj pokret je poznat kao »Igmanski marš«; zbog jake hladnoće i snega stradalo je od smrzavanja mnogo boraca. Nemačka 718. divizija, sa jednim pukom 342. divizije i oko 12 ojačanih ustaško-domobranskih bataljona, napala je 29. januara Ozrenski partizanski odred koji je blizu Doboja ugrožavao neprijateljski saobraćaj između Sarajeva i Slavonskog Broda. Odred je manevrovao i održao se na svom području. Zauzeti prostor prepušten je ustaško-domobranskim trupama. Nemački komandant za Jugoistok obavestio je 29. januara Vrhovnu komandu da operacija nije potpuno uspela, pa se može očekivati da će se akcije ustanika obnoviti.

To je i ubeđenje italijanske vlade, saopšteno mesec dana ranije kancelaru Rajha sa zabrinutošću da će se na proleće nastaviti rat na Balkanu, ako ne budu uništene partizanske snage, prvo u Bosni, pa u Srbiji i Crnoj Gori. Predsednik vlade je predlagao kooperaciju nemačkih i italijanskih trupa, a italijanska Vrhovna komanda je uputila u Jugoslaviju diviziju »Peruđa« (Perugia), po jedan puk iz divizija »Superga« (Superga) i »Koserija« (Cosseria), a ubrzo zatim i alpijsku diviziju »Taurinenze« (Taurinense). Po oceni Vrhovne komande, za Italiju je rat u Africi strategijski opravdan, jer se vodi radi zadobijanja prevlasti u Sredozemlju, rat u Rusiji izazvan bez nužde i potrebe, a rat u Jugoslaviji težak i nesaglediv. Ona je 6. januara 1942. godine podnela vladi predlog da se radi upućivanja na sovjetsko-nemački front uzmu samo tri divizije, i to od trupa iz centra Italije i sa granice prema Francuskoj, a nikako od trupa koje vrše okupaciju na Balkanu i bore se protiv ustanika u Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj. Nemačka vrhovna komanda je obavestila da je i njeno gledište da su partizani zaista ugrozili privredu i saobraćaj i da protiv njih treba preduzeti zajedničke operacije. Komanda za Jugoistok je pokušala da ublaži suprotnosti između četnika i ustaša kao

dveju nepomirljivih nacionalističkih grupa, kako bi se pod nemačkim pokroviteljstvom složile radi borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta. U Beogradu su 30. januara povedeni pregovori da četnici u istočnoj Bosni prime takvu saradnju, čak je rešeno da se ova oblast priključi okupiranoj Srbiji, ali to se nije desilo — ostala je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Nemačka i italijanska vlada su ubrzo povele pregovore o zajedničkim vojnim operacijama u Jugoslaviji. Na sastanku u Rimu, 27. februara, u prisustvu načelnika vrhovnih komandi italijanske i nemačke vojske i ministra spoljnih poslova Rajha, pa na konferenciji njihovih predstavnika i delegata Nezavisne Države Hrvatske, 2, 3. i 14. marta u jadranskom letovalištu Opatiji, i na dopunskim razgovorima u Ljubljani 28. marta, zaključeno je: da nemačke i italijanske trupe najpre unište partizanske odrede u istočnoj Bosni, zatim nemačke snage sa ustaško-domobranskim trupama odrede u zapadnoj Bosni, a same ustaško-domobranske snage partizanske jedinice u srednjem delu Hrvatske, dok bi italijanska vojska sa četnicima to uradila u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini. Trebalo je da trupe, osloncem na gradove i komunikacije, maksimalno naprežući snagu, dejstvuju uporno i odlučno, kako bi partizanske odrede izolovale po pojedinim područjima i tako ih uništile. Komandant za Jugoistok je smatrao da je nužno da se operacije završe uspešno, pre nego što se ponovi opasnost za nemačke komunikacije u Srbiji. Italijanska Vrhovna komanda, pak, naredila je da se od nekih alpijskih jedinica u Crnoj Gori formira divizija »Alpi Graje« (Alpi Graie), privukla je iz sastava 9. armije u Crnu Goru diviziju »Ferara« (Ferrara), ispunjavajući obećanje dato 30. januara guverneru Crne Gore da će mu uputiti ojačanje trupa. Iz Italije su upućene u Jugoslaviju divizije »Emilija« (Emilia) i »Murđe« (Murge), a to su dve od tri poslednje okupacione divizije kojima je raspolagala centralna rezerva Vrhovne komande. Tako se u proleće 1942. godine u Jugoslaviji nalaze 22 italijanske divizije. Uspostavljen je u januaru štab italijanskog 18. korpusa u Splitu, a štab 6. korpusa preneo je sedište iz ovog mesta u Dubrovnik.

Komande okupatorskih i kvislinških trupa potrudile su se da vojnike i starešine pripreme za bezobzirno ratovanje protiv partizanskih odreda i brigada. Već u dekretu kancelara Rajha »Noć i magle«, izdatom 7. decembra 1941. godine, ima nemačka vojska uputstvo da na okupiranim područjima za dela protiv nemačke vlasti primenjuje smrtnu kaznu, a radi zastrašivanja — internaciju sumnjivih lica o kojima nikome ne treba davati nikakva obaveštenja. Pored posebnih naređenja koja su o tome izdavali nemački komandanti, ovog puta je (19. marta 1942) komandant za Jugoistok ukazao trupama da je bolje da pogine 50 osumnjičenih Jugoslovena nego jedan nemački vojnik. Guverner Crne Gore, ističući da je misija italijanskih trupa ovde ista kao onih jedinica koje »su postavile trobojnicu i zastavu Rajha u srce boljševičke Rusije«, naredio je 12. januara 1942. godine da se za jednog poginulog ili ranjenog oficira u odmazdi strelja 50 građana, a za podoficira ili vojnika 10 građana. Komandant 2. armije, ukazujući 1. marta trupama u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini da se stalno nalaze u ratu i da je rat koji ovde vode jednak onome na sovjetskoj teritoriji, u Africi i na Dalekom istoku, naredio je da interniraju porodice partizana, da lica na koja se sumnja da partizane pomažu, uzimaju za taoce koje treba smatrati odgovornim za sve što se čini protiv italijanske vojske i vlasti. Šef Nezavisne Države Hrvatske naredio je 16. aprila trupama da ubiju svakoga ko se zatekne u zoni operacija, da ubijaju zarobljene partizane, uzimaju taoce, uništavaju naselja kojima bi se partizani mogli koristiti.

Vrhovne komande okupatorskih vojski tajno pripremaju zamašne operacije, a borba se ne prekida. Nasuprot aktivnosti njihovih trupa, Vrhovni štab je uputio 1. i 2. proletersku brigadu da sa prostora Vlasenice proteraju četnike, dok je u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori podsticao, sem borbe protiv četnika, i napade na italijansku vojsku. Dva jaka partizanska odreda u Hercegovini naterala su četnike u nekoliko srezova da se povuku u italijanske garnizone, a ojačani delom 2. proleterske brigade, razbili su jako uporište muslimanske ustaške milicije u izvornom delu reke Neretve i napadali italijanske snage duž puteva između Bileće, Dubrovnika i Mostara. Četnici

ipak nisu oslabljeni, jer su prema sporazumu sa štabom italijanskog 6. korpusa, dobijali italijansku pomoć u oružju i hrani. Pod komandom reorganizovanog Glavnog štaba za Sandžak, dva partizanska odreda i dva samostalna bataljona bore se protiv divizija »Venecija« i »Pusterija« oko Bijelog Polja i Pljevalja.

U ovim oblastima, i u Crnoj Gori, partizanski odredi oskudevaju u hrani, odeći i naročito municiji. Glavni štab za Crnu Goru javljao je Vrhovnom štabu da je glad težak problem, da bi partizanskih snaga bilo još više kad bi se imala hrana za njih. Iskorišćavajući tu oskudicu i glad stanovništva, italijanska vlast je preko četnika vešto radila da partizanske odrede liši narodne podrške i da ih razbije. Četnici su ozbiljno ugrozili jedinstvo naroda. Vrhovni štab je 25. februara naredio Glavnom štabu da ih energičnom akcijom suzbije. Sva upornost sukoba sa njima ispoljila se kod Kolašina u prvoj polovini marta, kad oko 2.100 partizana čini krajnje napore da im ovo mesto otme, ali bez uspeha. Četnici sa područja Podgorice sa divizijom »Alpi Grae« prodrli su 19. februara posle petodnevne oštre borbe u Nikšić i deblokirali puk divizije »Taro«; druge dve italijanske grupe, sa četnicima, proširile su sledećih dana zonu sigurnosti oko Podgorice. Na području Cetinja formirala se pod vođstvom separatista kolaboracionistička grupa, nazvana nacionalistima; ta grupa, iako u političkoj koncepciji nije saglasna sa četnicima, primila je saradnju sa njima i italijanskom vojskom u borbi protiv partizanskih odreda. Od Bijelog Polja u dolini Lima, pa zapadno od Kolašina, severno od Podgorice i pored Cetinja do Hercegnovog uspostavljen je front na kome su partizanski odredi početkom marta odolevali mnogo nadmoćnijem protivniku. Vrhovni štab je uputio svoje delegate u Crnu Goru da Glavnom štabu pomognu u reorganizovanju partizanskih odreda i političkom usmeravanju oslobodilačke borbe.

Okupatorske trupe su sredinom marta u punoj pripremi za operacije. Nemačke snage su objedinjene kao borbena grupa »Bader« sa sedištem štaba u Sarajevu. Italijanske divizije »Murđe« i »Emilija« prevožene su iz Italije u Kotor i Dubrovnik, a Vrhovna komanda je oba-

Italijansko-četničke i nemačke operacije protiv partizanskih snaga u Crnoj Gori, Sandžaku, istočnoj Bosni i Hercegovini (mart—jun 1942)

vestila komandanta 2. armije da će mu još staviti na raspolaganje glavninu divizija »Granatijeri di Sardenja« i »Peruđa«. Napadom ustaško-domobranskih snaga koje su 31. marta zauzele Vlasenicu nagoveštena je okupatorska ofanziva. Vrhovni štab je povukao 1. i 2. proletersku brigadu prema Rogatici. Nemačke snage — 718. divizija i delovi 717. divizije — prikupljene na Romaniji, nastupile su tek 22. aprila i do kraja meseca zauzele Rogaticu i prostor između reka Prače i Drine. Italijanska divizija »Pusterija« iz Pljevalja, savlađujući otpor partizana u Sandžaku, tek 10. maja je prodrla u Foču. Delovi divizije »Taurinenze«, pokretom od Sarajeva, i divizije »Kaćatori dele Alpi« sa pravca Nevesinja, spojili su se 12. maja u Kalinoviku. Vrhovni štab je obe proleterske brigade i delove bližih odreda povukao u dolinu gornjeg toka Drine. Smanjivalo se brojno stanje partizanskih odreda u istočnoj Bosni, a četnici su širili svoja uporišta. Delovi divizija »Murđe« i »Marke« sa četnicima potpomogli su protivnapad divizije »Kaćatori dele Alpi« protiv hercegovačkih odreda. Pod tim pritiskom oba odreda se naglo smanjuju, a njihovo jezgro prihvataju delovi 1. proleterske brigade u rejonima Gacka i Avtovca.

Zbog jačanja četnika, vojno i političko stanje oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori i Sandžaku naglo se pogoršava. Centralni komitet je 12. aprila uputio otvoreno pismo članovima Komunističke partije u Crnoj Gori u kome je savetovao kako treba revolucionarna partijska politika da se ostvaruje u narodnom antifašističkom ratu. Imenovao je novi Pokrajinski komitet, a Vrhovni štab je 21. aprila odredio nov Glavni štab za Crnu Goru i Boku kotorsku. Ranije započetu reorganizaciju partizanskih odreda — stvaranje udarnih umesto teritorijalnih bataljona u njihovom sastavu — Glavni štab dovršava krajem aprila; u šest odreda formirana su 24 udarna bataljona, prosečne jačine oko 200 boraca, i jedan samostalni omladinski bataljon. Borba se ne prekida na frontu od planine Orjena u Boki kotorskoj do reke Lima. Divizije »Mesina« i »Emilija« iz Boke kotorske, podržane vatrom sa krstarice »Bari« (dovedene sa italijanske obale u bokokotorski zaliv), divizije »Taro« iz Cetinja i »Alpi Grae« iz Nikšića, sa četnicima i nacionalistima — potisle su do

27. maja partizanske odrede severno od puta koji veže Nikšić sa Trebinjem i prema planini Durmitoru. Divizije »Venecija« i »Pusterija« potisle su dva sandžačka odreda i tri samostalna bataljona sa prostora između Bijelog Polja i Pljevalja prema Foči.

Vrhovni štab je 6. maja naredio svim partizanskim i dobrovoljačkim odredima Jugoslavije da pređu u opštu ofanzivu, ne dajući neprijatelju mogućnost da ih napada.

Nabacujući partizanske odrede iz Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine i obe proleterske brigade u oblast visokih planina između Nikšića, Gacka i Foče, koju prosecaju duboki kanjoni reka Tare, Pive i Sutjeske, tu oblast vrlo besputnu, slabo naseljenu, siromašnu i velikim delom krševitu — protivnik se nada da je na dobrom putu da ih uništi; pred njim se ukazalo bliskim tesno okruženje partizanskih jedinica. Vrhovni štab je, međutim, 21. maja na savetovanju vojnih i političkih rukovodilaca doneo odluku da partizanski odredi privremeno napuste Crnu Goru, Boku kotorsku i Sandžak. Zatim je sa Centralnim komitetom odredio da se oko 300 partijskih radnika vrati na napuštenu teritoriju i produži aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta. Vrhovni štab je 5. juna od partizana iz Sandžaka formirao 3. proletersku brigadu i postavio je prema Foči da spreči prodor neprijatelja ka jugu. Na ostalim pravcima usklađuje odbranu 1. i 2. proleterske brigade, crnogorskih i hercegovačkih odreda. Došlo je do žestokih sukoba na planini Durmitoru, kod Gacka i Avtovca, gde su delovi 1. i 2. proleterske brigade pretrpeli osetne gubitke. Vrhovni štab prikuplja snage, privlačeći ih ka planini Zelengori. Od crnogorskih odreda je 10. juna formirao 4. i 5. proletersku brigadu, a od partizana iz Hercegovine — Hercegovački odred.

U srednjoj i zapadnoj Bosni, u srednjem i južnom delu Hrvatske, pokazali su se znaci nove taktike okupatora. Podstaknuta nemačkim nastojanjem, ustaška vlada povremeno savetuje niže vlasti da tolerišu četnike gde se bore protiv partizana, priznaje pravoslavnu religiju kojoj pripadaju Srbi, a komande njenih trupa pozivaju stanovništvo da se iz zbegova vrati svojim domovima, odrekne partizana i prizna autoritet Nezavisne Države Hrvatske. Gotovo svi komandanti četnika u Bosni sklopili

su sa nižim ustaško-domobranskim komandama sporazume o vojnoj saradnji, a te komande se obavezale da im pružaju pomoć u snabdevanju i lečenju ranjenika.

Centralni komitet i Vrhovni štab su nekoliko puta ukazivali nacionalnim i oblasnim vojnim i partijskim rukovodstvima da u sastavu partizanskih odreda formiraju udarne čete i bataljone kao jedinice koje će biti sposobne da se suprotstave svim vrstama okupatorskog i kvislinškog pritiska, zatim da srpskom stanovništvu objasne neprijateljstvo italijanske politike, a četničku agitaciju kao rad u korist okupatora. Sačuvani od četničkog rovarenja, 1. i 2. krajiški partizanski odred drže jedno vreme u toku zime u opsadi delove 718. divizije u Prijedoru i Ljubiji. Kako su ti delovi povučeni sredinom marta 1942. godine, pošto se gotovo cela divizija morala za to angažovati, odredi su, po naređenju Vrhovnog štaba, napali noću uoči 16. maja i zarobili domobransku posadu Prijedora, jačine oko 12 četa, a zatim zauzeli Ljubiju sa rudnikom gvožđa. To je vrlo značajan uspeh za učvršćivanje ustanka u zapadnoj Bosni. Zatim je 21. maja u ovom kraju formirana 1. krajiška brigada. U srednjoj Bosni, između Banje Luke, Doboja i Jajca, u borbama koje se vode od zime do leta, istakao se Krajiški proleterski bataljon; pod pritiskom okupatora i četnika 3. krajiški odred se brojno smanjio, a 4. krajiški odred raspao.

Vrhovni štab i Centralni komitet savetovali su početkom januara 1942. godine rukovodstvu ustanka u Hrvatskoj da se partizanska dejstva prošire u sve krajeve pokrajine, da partijske organizacije uporno objašnjavaju pravi karakter Nezavisne Države Hrvatske i ulažu napore na pridobijanju hrvatskog stanovništva za narodnooslobodilačku borbu. Partizanski odredi su krajem zime prinudili divizije »Lombardija«, »Euđenio di Savoja« i »Re«, i ustaško-domobranske jedinice da preduzimaju veće protivnapade da bi obezbedile saobraćaj od Zagreba preko Karlovca prema Rijeci i preko Bihaća prema Splitu. Protiv tako jakih snaga, partizanski odredi nisu mogli duže održati veći neprekidan prostor, ali su vrlo uspešno spajali svoje šire slobodne rejone, oslonjene na planinske predele Petrove gore, Zrinske gore, Velike i Male kapele, Plješevice i Velebita. Kordunaška grupa partizanskih od-

reda odoleva uporno ustaško-domobranskim jedinicama koje nastoje da zauzmu područje Petrove gore. Polazeći 19. marta iz Karlovca, Vrgin-mosta i Topuskog prema oslobođenim mestima Vojniću i Velikoj Kladuši, ustaško-domobranske snage su tek posle petnaest dana zauzele oba mesta i prešle Petrovu goru. U drugom napadu, započetom 9. maja, i većim zamahom, ustaško-domobranske jedinice (oko 3.500 vojnika) su stesnile delove Kordunaške grupe odreda na Petrovoj gori (око 730 boraca) i prinudile ih na borbu u okruženju; tek 14. maja ujutru, uspeli su partizani da se probiju prema severu i delom ka jugu. Napadačke snage su palile naselja i odvele u koncentracione logore mnoge stanovnike, većinom decu, žene i starce. Partizani su ubrzo obnovili aktivnost, već 1. juna napali su neprijateljsku posadu u Topuskom. Tako u srednjem delu Hrvatske i Dalmaciji (gde su partizanske jedinice ojačale, a italijanske trupe krajem juna bez uspeha pokušale većom snagom da ih unište), za okupatorsku i kvislinšku vojsku nema kraja u kom se mogla smatrati bezbednom. Takvu nesigurnost sve više ima i u severnom delu Hrvatske: u Slavoniji je stvoren jači partizanski odred, a u široj oblasti Zagreba pojavile su se partizanske čete. Četnici su stvorili jaču snagu jedino u predelu Knina, oslanjajući se na italijanski garnizon. Vrhovni štab je u martu proglasom pozvao domobrane da napuštaju okupatora i prilaze partizanskim odredima. On je početkom aprila upozorio Glavni štab za Hrvatsku na izvesne nove postupke u taktici okupatorskih trupa. Centralni komitet je ukazao partijskom rukovodstvu da je nužno još jačati organizacije Komunističke partije i ne prelaziti više preko odgovornosti izbegličke vlade zbog četničke saradnje sa okupatorima.

Vrhovni štab i Centralni komitet su ukazali i rukovodstvu oslobodilačkih snaga u Sloveniji na početku 1942. godine da pojača rad na učvršćivanju partijskih organizacija i mobiliše nove borce u partizanske odrede koji treba smelo da napadaju okupatora i šire oslobođena područja. Blagodareći pridolasku novih boraca koje su mobilisale terenske organizacije Osvobodilne fronte i uspehu ustanka u Ljubljanskoj pokrajini, Glavni štab Slovenije mogao je pristupiti organizovanju partizanskih od-

reda. Ojačani 3. bataljon »Ljubo Šercer« i novostvoreni 5. dolenjski, do početka leta su se razvili u 3. i 5. grupu partizanskih odreda koje su u svom sastavu imale bataljone i čete. U Ljubljanskoj pokrajini se 2. štajerski bataljon razvio u veću jedinicu, nazvanu 1. štajerska brigada, da bi se reorganizovao u odrede i sa Štajerskim bataljonom sačinio 2. grupu partizanskih odreda. Od jedinica u Gorenjskoj, Glavni štab je formirao 1. grupu partizanskih odreda. Ustanak se snažno proširio u Ljubljanskoj pokrajini; partizanske jedinice su oslobodile prostran deo te oblasti, sem većih gradova uz glavne komunikacije. Da bi se taj uspeh šire osetio i otklonio nejednak razvoj oslobodilačkog pokreta u pojedinim predelima Slovenije, Glavni štab je naredio 2. grupi odreda da iz Ljubljanske pokrajine pođe u Štajersku. Ne uspevši 21. maja da pređe reku Savu kod Litije, 2. grupa odreda je krenula obilaznim putem preko Gorenjske da i u ovoj oblasti potpomogne oslobodilačku borbu. Već prilikom prelaska nemačko-italijanske granice, severozapadno od Ljubljane, 2. grupa je prvih dana jula došla u žestok sukob sa nemačkim snagama koje su je sve snažnije napadale da joj spreče prodor na teritoriju Rajha. Pretrpevši gubitke, 2. grupa odreda se delom snaga probila grebenom Karavanki i preko Koruške u zapadnu Štajersku, stižući po grupama, čak i u septembru, ali bez dovoljno moći da u ovoj oblasti stvori šire slobodno područje. Njen dolazak ipak je ojačao partizansku aktivnost u severnoj Sloveniji.

U Sloveniji, i u većem delu Hrvatske, zbog komunikativnosti zemljišta i velike jačine okupatorskih trupa, teško je održati prostranija slobodna područja i grupisati veće partizanske snage radi operacija. I dok se ne stvore veće partizanske jedinice najbolje je primenjivati taktiku čestih i manjih akcija. Napadi, diverzije, sabotaže i atentati dešavaju se svuda. Okupatori su prisiljeni da brane sve svoje institucije, pokrete, veze, transporte, vojne objekte, komunikacije, da bi se odupirali mnogovrsnim nezgodama svuda rasprostranjenog teritorijalnog rata.

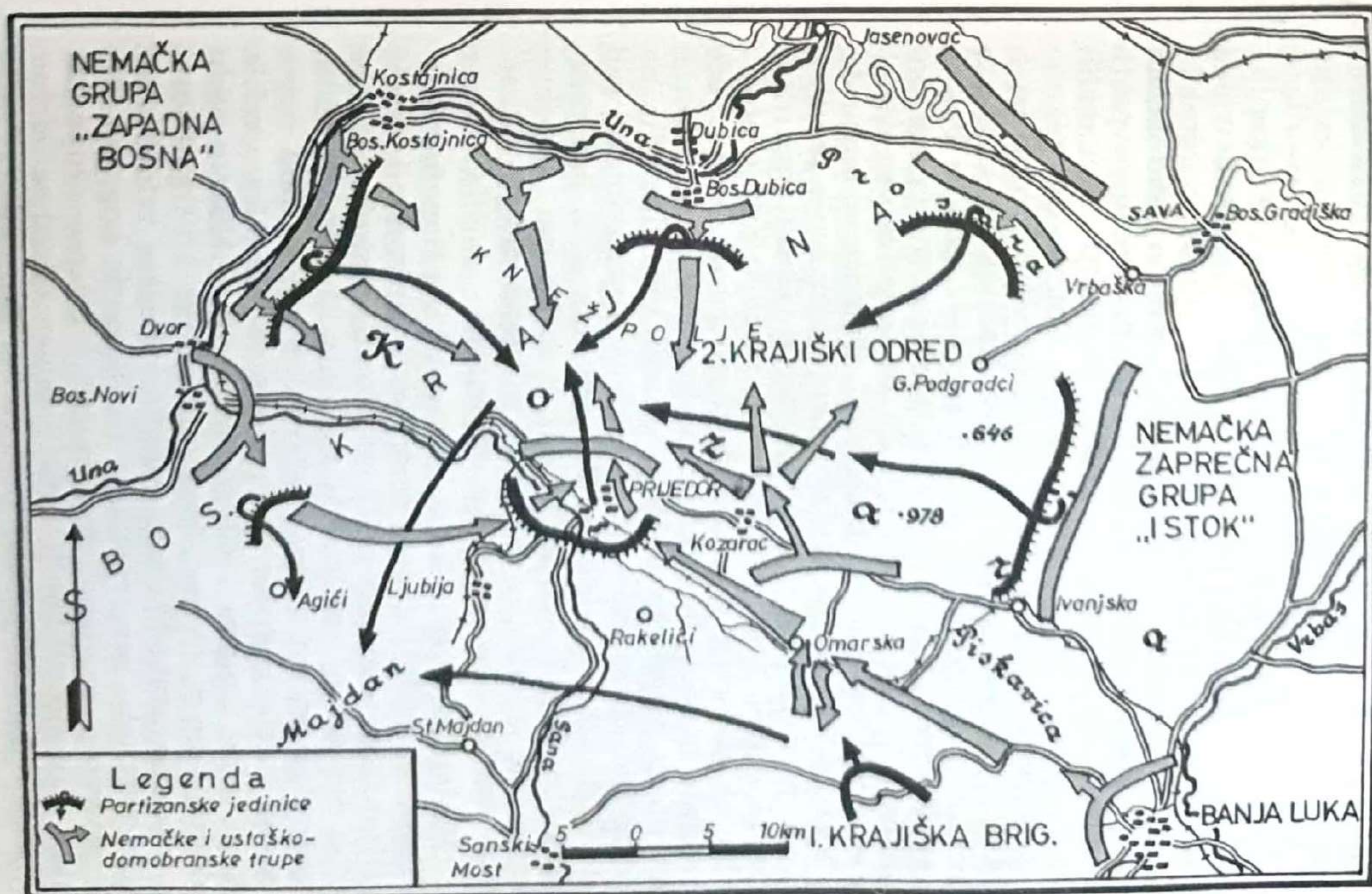
Italijanska Vrhovna komanda je 9. maja preimenovala štab 2. armije u Glavnu komandu oružanih snaga za

Sloveniju i Dalmaciju (Supersloda). Ne mogavši udovoljiti zahtevu da 2. armija bude još ojačana, ona je 18. maja dala direktivu njenom komandantu da se snage armije sa prostora Nezavisne Države Hrvatske (koji je posednut intervencijom na početku ustanka), sem iz Karlovca, povuku bliže jadranskoj obali. U Zagrebu je, tako, 19. juna sklopljen sporazum između komandanta 2. armije i ustaške vlade da se italijanska vojska povuče iz treće i delom druge svoje okupacione zone u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pošto je već napustila Jastrebarsko, Bihać, Glamoč, Bugojno, Prozor i Konjic, a uskoro će Drvar, Bosanski Petrovac, Livno i Duvno. Italijanska strana zadržava pravo da u napuštenim krajevima može ponovo uspostaviti posade i operisati vojskom. Vlada Nezavisne Države Hrvatske se obavezala da će svojim vojnim snagama posesti predeo treće i druge zone, osigurati red, uplaćivati ugovorenu sumu novca za izdržavanje italijanskih trupa, trpeti na svojoj teritoriji četničke formacije (nazvane »Milizia volontaria anticommunista«) koje će ostati pod nadzorom italijanske vojne vlasti. Neka mesta, kao što su Drvar i Bosanski Petrovac, odmah su zauzeli partizanski odredi. Italijanska Vrhovna komanda je rešila da iz sastava 2. armije ne izvlači trupe radi upućivanja na sovjetsko-nemački front ili afričko ratište. Ona je 20. jula čak predložila predsedniku vlade da se odgodi odlazak jednog armijskog korpusa na sovjetsku teritoriju jer je, pored potrebe na drugim frontovima, nužno ojačati snage u Jugoslaviji, pa i radi zaštite nemačkih interesa, na primer, rudnika boksita u Hercegovini. Italija je do kraja avgusta 1942. godine uputila na sovjetsko-nemački front Ekspedicioni korpus (tri divizije), Alpijski korpus (tri divizije), jednu samostalnu diviziju i pomoćne jedinice, ukupno, u sastavu 8. armije — oko 220.000 vojnika i 7.000 oficira.

Prema zaključcima o većim operacijama protiv partizanskih odreda, nemački komandant za Jugoistok formirao je operativnu grupu »Zapadna Bosna«: nemačkih 11 pešadijskih bataljona, po jedan bataljon tenkovski, inžinjerijski, za vezu, autotransport i pomoćne policije, uz podršku tri diviziona artiljerije i grupe aviona — iz sa-

stava 704, 714, 717. i 718. divizije i drugih samostalnih jedinica; blizu 27 ustaško-domobranskih pešadijskih bataljona, 7—8 baterija artiljerije i grupa aviona — iz sastava 1. brdske divizije, 1, 2. i 4. pešadijske divizije, 3. i 4. ustaške brigade i drugih manjih jedinica; 5 monitora mađarske ratne flotile na reci Savi; ukupno — blizu 45.000 okupatorskih i kvislinških vojnika i oficira. Toj grupaciji je naređeno da vrati Prijedor i rudnik gvožđa kod Ljubije i uništi partizanske jedinice u tom kraju. Nemački napad je počeo 10. juna u zoru na dva susretna pravca, iz Banje Luke i Bosanskog Novog, i zauzećem Prijedora; 2. krajiški odred, oko 3.500 boraca, sa većom masom stanovništva, našao se odsečen, pa zatim okružen na planini Kozari. Odred se u okruženju herojski borio. Pretrpevši gubitke, pokušao je da se probije severozapadno od Prijedora: noću između 3. i 4. jula to su uspela dva bataljona sa oko 10.000 izbeglica, a naredne noći manje jedinice, jačine do jednog bataljona. Ostatak odreda sa ranjenicima i zbegom stanovništva, u neprijateljskom obruču, podelio se na udarne grupe da bi izbegao potpuno uništenje a posle prolaska neprijateljskih kolona prikupio se na određena mesta. Nemačke i ustaško-domobranske jedinice su do 17. jula prešle planinu Kozaru i ceo predeo do reke Save, spalile su mnoga sela, uništile preko polovine ljudstva 2. krajiškog odreda, odvele u koncentracione logore blizu 70.000 stanovnika, od kojih je oko 25.000 izgubilo život zbog odmazde i gladi. Taj snateški nemački pohod nije trajnije omeo partizanske snage, jer je narod ovog kraja izvanredno požrtvovan. Već od 15. jula prikupljaju se delovi 2. krajiškog odreda; idućeg meseca on se obnovio i ponovo je zavladao Kozarom. U drugim krajevima zapadne Bosne partizanski odredi su imali uspeha: oslobodili su u julu Ključ i Glamoč, a u avgustu od dela njihovog ljudstva formirane su 2. i 3. krajiška brigada. Bosanska krajina se herojstvom pročula; Kozara je ušla u legendu.

Kako je 113. divizija u decembru 1941. godine vraćena na sovjetsko-nemački front, kuda je upućen i štab 18. korpusa, komandant za Jugoistok se sporazumeo sa bugarskom vladom da bugarski 1. okupacioni korpus —

Nemački i ustaško-domobranski napad protiv partizanskih snaga na planini Kozari u zapadnoj Bosni (10. jun — 17. jul 1942)

6, 17. i 21. divizija, jedan policijski bataljon i eskadrila aviona — u januaru 1942. godine posedne južnu Srbiju. Na leto je ovaj korpus zamenio divizije: 9. je smenila 6. diviziju u Ćupriji, 7. je smenila 17. diviziju u Prokuplju, a 21. divizija zadržana je u Nišu. Srpska kvislinška vlada je dovršila formiranje svojih vojnih jedinica, a četnički odredi se povećali i reorganizovali. Prema tako jakim protivničkim snagama stajali su znatno smanjeni partizanski odredi: u zapadnoj Srbiji i Šumadiji osam malih odreda, između Velike Morave i reke Timoka dva takođe mala odreda, u oblasti Južne Morave sedam brojno jačih odreda. Centralni komitet i Vrhovni štab uputili su nizom direktiva krajem 1941. i početkom 1942. godine Pokrajinski komitet i Glavni štab za Srbiju da učvrste partijsku organizaciju i partizanske odrede, da se povežu sa partijskom organizacijom u Makedoniji, da pozovu bugarske vojnike da napuštaju profašističku vladu svoje zemlje i prilaze pokretu protiv nje. Partizanski odredi trpe oštar pritisak neprijatelja, a naročito oni na jugu Srbije protiv kojih okupatorske i kvislinške trupe preduzimaju veće ofanzivne poduhvate u februaru, martu i junu. Oslanjajući se na planinske predele, odredi vrše diverzije na železničkim prugama i u rudnicima i potpomažu rad antifašističkih organizacija. Vrhovni štab je 5. jula reorganizovao Glavni štab za Srbiju, a zatim mu posebno ukazao da je osobito važno da se stanovništvu tumači uloga četnika kao saradnika okupatora.

Mađarska vlast u Bačkoj i nemačka u Banatu represalijama su razbile mnoge partijske organizacije i nanele partizanskim odredima teške gubitke. Uzimajući za povod sukob Šajkaškog partizanskog odreda sa jednom jačom okupatorskom patrolom, mađarske trupe su pod neposrednim rukovodstvom komandanta 5. korpusa vršile tokom celog januara 1942. godine raciju u Novom Sadu i okolini; kao žrtve tog terora pali su oko 3.500 patriota. Za razvitak oslobodilačkog pokreta u Bačkoj vrlo je značajno partijsko savetovanje u Turiji, posle koga se čvršće povezuju partijske organizacije i udarne grupe iza teških gubitaka podnetih u raciji. Jedan odred se održao u južnom Banatu, katkad prelazeći u Rumuniju. Protiv

dva aktivna odreda u Sremu komandant za Jugoistok je uputio 23. avgusta 6 nemačkih i 11 ustaško-domobranskih bataljona uz podršku mađarskog rečnog patrolnog puka na Dunavu. Braneći se na Fruškoj gori, odredi su pretrpeli gubitke, ali su se probili iz okruženja. Napadač je izvršio represalije nad stanovništvom. Vrhovni štab je odrede u Sremu bio potčinio Glavnom štabu za Hrvatsku; njihova je glavnina početkom novembra prešla u istočnu Bosnu.

Na partijskom savetovanju u Vitomirici kod Peći održanom krajem februara pod rukovodstvom Oblasnog komiteta, doneti su zaključci čijim se sprovođenjem znatno pomoglo učvršćenju organizacija Komunističke partije i celokupnog oslobodilačkog pokreta na Kosovu i Metohiji. U raznim jedinicama, i fašističkim, karabinijerskim i finansijskim na Kosovu i Metohiji ima tada oko 25.000 italijanskih vojnika. Njih ojačava kvislinška albanska pukovska grupa »Skenderbeg« koja često interveniše u ovoj oblasti, a ponekad i protiv partizanskih odreda u Crnoj Gori. Mnogi rodoljubi su odvedeni u italijanske logore, u Albaniju. Partizanske grupe sa Kosova i Metohije prikupljaju se na Šar-planini, gde su do početka oktobra formirana dva odreda, od kojih je jedan albanski. Generalni sekretar Komunističke partije uputio je 22. septembra direktivu partijskom rukovodstvu ove oblasti da, stvarajući oslobodilački pokret, uporno radi na pridobijanju Albanaca za borbu protiv okupatora.

Uprkos uticaju gledišta da u Makedoniji ne postoje uslovi za oružanu borbu, pa čak i odluci o raspuštanju nacionalnog vojnog štaba, uspele su partijske organizacije da prema direktivi Centralnog komiteta od 15. marta ubrzo stvore tri partizanska odreda. Početkom juna su obrazovani privremeno partijsko rukovodstvo i Glavni štab za Makedoniju, a do sredine septembra još tri odreda. Pošto je instruktor Centralnog komiteta stigao u Makedoniju, prispelo je i pismo generalnog sekretara Partije, upućeno 22. septembra, kojim se ukazuje da je pre svega potrebno da ojačaju partijske organizacije kako bi mogle da stvaraju partizanske odrede i narodnooslobodilačke odbore, i da to smelo rade. Međusobno udaljeni,

a oslanjajući se na planinske predele, partizanski odredi su napadali policijske posade, vršili diverzije u rudnicima i na putevima između Velesa i Prilepa, Bitolja i Ohrida. Delovi bugarske 14. i 15. divizije sa policijskim jedinicama razbili su u novembru i decembru tri odreda, a drugi su se održali, našavši potporu u sve jačoj rešenosti makedonskog naroda da se zajedno s ostalim jugoslovenskim narodima bori za slobodu.

Deo drugi

PRELOMNA GODINA OSLOBODILAČKOG RATA

I. POHOD GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA

Napredovanje fašističkih armija nije još zaustavljeno. Nemačka vojska je krajem jula 1942. godine zauzela Rostov i produžila prema Kavkazu i Staljingradu. Italijanske i nemačke trupe u severnoj Africi napredovale su prema Egiptu. Nemačke podmornice i avioni potapaju savezničke brodove na Atlantskom okeanu. Nemačke i italijanske trupe u Jugoslaviji ulažu napore da uništenjem partizanskih odreda i brigada, a naročito grupe oko Vrhovnog štaba, završe rat koji im je nametnut. Kad je izgledalo da se nalaze blizu velikog uspeha, Centralni komitet i Vrhovni štab su 20. juna na savetovanju sa štabovima proleterskih brigada doneli odluku o pohodu prema zapadnoj Bosni, iako je postojala jaka želja da se pođe u Srbiju. Ta odluka ima velik značaj za dalji razvoj oslobodilačke borbe u Jugoslaviji.

Zapovešću, 22. juna, vrhovni komandant je naredio da 1. i 3. proleterska brigada kao leva kolona, a 2. i 4. proleterska brigada kao desna kolona, nastupe sa Zelengore u severozapadnom pravcu da bi izbile u predeo između planine Dinare i gornjeg toka Vrbasa; 5. proleterska brigada i Hercegovački odred da se zadrže na Zelengori, obezbede ranjenike, a posle dejstvuju u Crnoj Gori i Hercegovini ili pođu putem brigada.

Jednovremenim polaskom sa Zelengore 24. juna izjutra, te četiri brigade, ukupno oko 3.800 boraca, nastupale su dalje preko planine Treskavice, pored Kalinovika i preko planine Bjelašnice. Vrhovni štab je sa desnom kolonom. Prve vesti o njihovom pohodu zatekle su neprijateljske komande u brizi i poslovima oko posedanja vojskom onog pojasa u srednjoj i zapadnoj Bosni koji je ostao nebranjen odlaskom trupa italijanske 2. armije ka jadranskoj obali. Brigade su u noći između 3. i 4. juna energičnim naletom savladale ustaško-domobranske posade između Blažuja (kod Sarajeva) i Konjica; razrušile su zatim železničku prugu u dužini od 62 km, pa neprijatelj zbog razorenih mostova nije duže od dva meseca obavljao neprekinut železnički saobraćaj na osobito važnom pravcu od Sarajeva prema Mostaru i južnom Jadranu. Brigade su izvršile dotad najveću partizansku diverziju i jednu od najvećih u oslobodilačkom ratu. Proširujući uspeh, 1. proleterska brigada je 8. jula oslobodila Konjic.

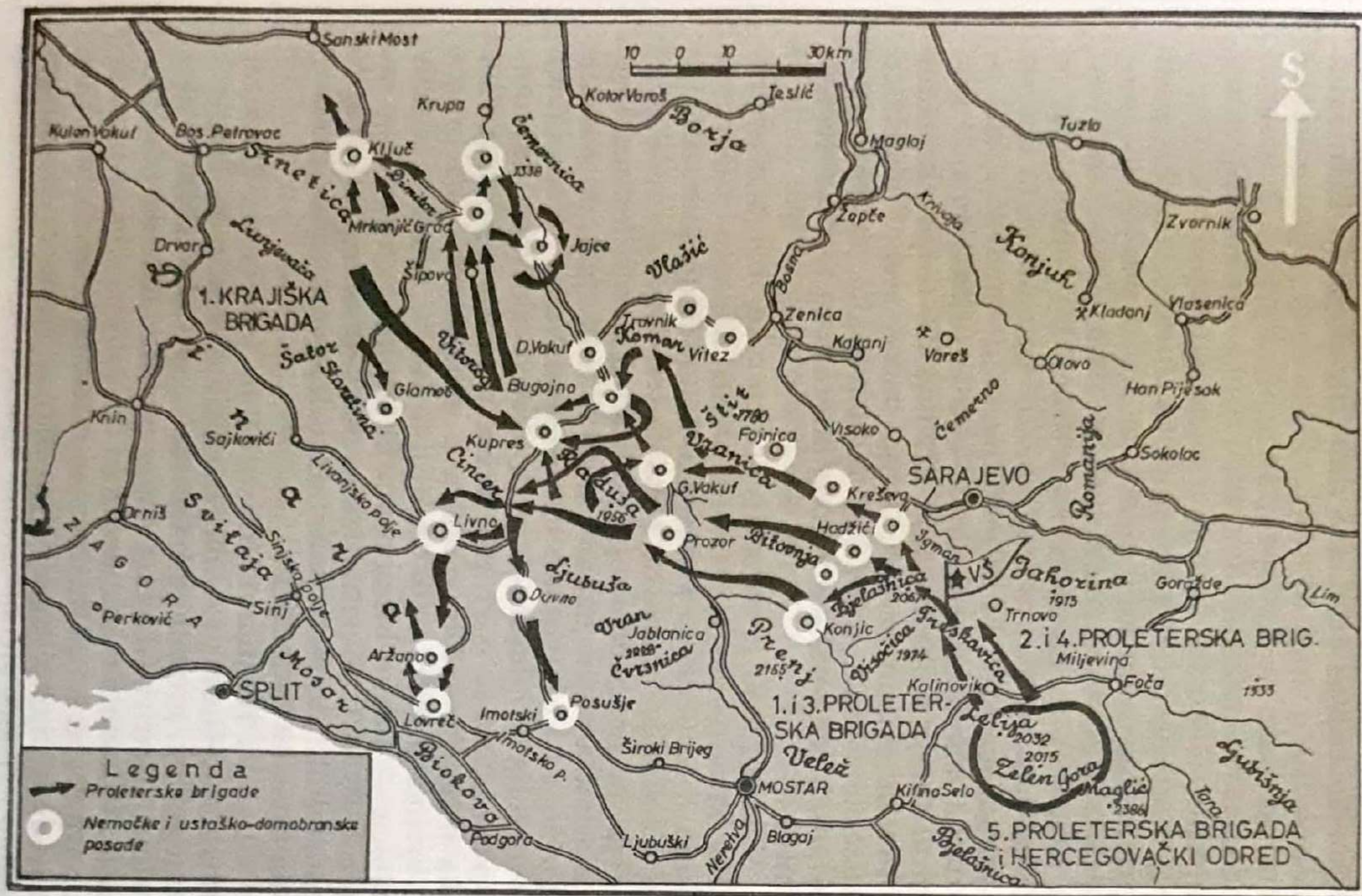
Protiv brigada, koje su produžile nastupanje, upućene su protivničke snage: sa prostora Sarajeva — delovi nemačke 718. divizije i domobranske jedinice (delovi 5, 7. i 15. pešadijskog puka i ustaške Crne legije); iz doline Neretve — jedinice divizije »Murđe« i domobranske 6. divizije; od istoka prema Konjicu aktivni su četnici. Nastupanje brigada prinudilo je komandanta domobranskog 3. korpusa i Glavni štab domobranstva, da ovde privlače teško dobijena ojačanja, i nateralo komandanta italijanskog 6. korpusa da od delova divizija »Murđe« i »Taurinenze« formira borbenu grupu, ojačanu četnicima, da bi prodrla prema Konjicu, u susret nemačkim snagama. Koristeći se odlaskom partizana, u Konjic su prvi ušli četnici ali su ga napustili po naređenju italijanske komande koja je 19. jula povukla i svoje trupe prema Mostaru i Nevesinju, a nije želela da zbog podrške koju pruža četnicima stvara nezgode ustaško-domobranskoj vojsci i vlasti.

Grupa proleterskih brigada, izbijanjem na put Sarajevo — Mostar, presekla je glavni komunikacijski spoj Hercegovine sa prostorom Nezavisne Države Hrvatske, i nagnala ustašku vladu da traži italijansku pomoć da bi održala uticaj i obezbedila snabdevanje vojske i činov-

ništva u Hercegovini. Nemačka komanda je zahtevala da italijanska vojska pomogne da se ne obustavi eksploatacija boksita u zoni Mostara, kako zbog toga nemačka ratna privreda ne bi trpela štetu. Italijanska 2. armija, produžila je povlačenje iz treće i druge u prvu svoju zonu okupirane teritorije. A to je u stvari povoljno za nastupanje grupe brigada, i otežavajuće za ustaško-domobransku odbranu. Nemački komandant za Jugoistok je procenio, obaveštavajući Vrhovnu komandu, da ustaško-domobranske snage ne mogu suzbiti partizanske jedinice, da je neopravdano uverenje italijanskih komandanata da su uz pomoć četnika smirili okupaciono područje, da je ugrožena nemačka bezbednost oko Sarajeva, Jajca i Prijedora. On je stoga naredio 12. jula da trupe aktivnom odbranom osiguraju operativno važne veze, obezbede korištenje rudnih nalazišta, industrijskih postrojenja i privrednih centara od životnog interesa za ratnu privredu Nemačke.

Vrhovni štab je usmerio proleterske brigade prema dolini Vrbasa, desnu kolonu preko Kreševa i Gornjeg Vakufa a levu preko Prozora i Šćita. Brigade su do 14. jula oslobodile ta mesta, i još deset dana se ovde zalagale da bi proširile svoje područje. Desna kolona nije uspela u dva noćna napada, uoči 17. i 21. jula, da zauzme Bugojno, niti prethodnih dana Donji Vakuf. Napadajući neprijatelja i odupirući se njegovoj aktivnoj odbrani, grupa brigada se bori kod Kreševa protiv ojačanog 738. puka nemačke 718. divizije, a u drugim mestima protiv na brzinu prikupljenih manjih i većih domobranskih jedinica — jačine blizu osam bataljona raznovrsnog sastava iz 9, 14. i 15. pešadijskog puka, Crne legije i drugih samostalnih jedinica, podržanih dejstvom italijanske i domobranske avijacije.

Stigli su 10. jula u Vrhovni štab, istočno od Prozora, komandant Glavnog štaba partizanskih odreda Bosne i Hercegovine, predstavnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu i kuriri Glavnog štaba partizanskih odreda Slovenije. Vrhovni štab je dočekao 26. jula na Cincar-planini članove Štaba 4. operativne zone Hrvatske (za Dalmaciju) i narednih dana članove Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Ti susreti su njemu značajni za upoznavanje i

Pohod grupe proleterskih brigada sa granice Crne Gore u zapadnu Bosnu
(24. jun — 25. septembar 1942)

procenu vojne i političke situacije u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. Vrhovni komandant Tito dao je svima direktive o učvršćivanju partizanskih jedinica kojima rukovode, da bi što uspešnije sudelovale u opštoj ofanzivi oslobodilačkih snaga na širokom prostoru između planine Dinare i reka Neretve, Save, Sane i Une.

Zauzećem Šujice i Duvna, 26. jula, leva kolona grupe proleterskih brigada presekla je neprijateljev put koji preko ovih mesta vodi iz doline Vrbasa prema srednjoj Dalmaciji, i poboljšala uslove za dalje širenje partizanske ofanzive. Napadom sa pravca Kupresa, ustaško-domobranske snage su vratile oba mesta, ali su 2. avgusta proterane, ne uspevši da spreče spajanje proleterskih brigada i dalmatinskih partizanskih odreda. Jedinice 1. i 3. proleterske brigade i Kombinovanog odreda (iz sastava 5. krajiškog odreda), savlađujući u trodnevnoj borbi s najvećom upornošću žilav otpor ustaško-domobranske posade, oslobodile su 7. avgusta Livno. Zarobivši gotovo celu posadu, i sa njom grupu nemačkih stručnjaka koja je ispitivala rudno bogatstvo u predelu Livna radi dobijanja boksita i uglja, proleterske brigade su podstakle snaženje oslobodilačkog pokreta u zapadnoj Bosni i Dalmaciji. Razbijanjem ustaške milicije u selima Duvanjskog i Livanjskog polja, 1. proleterska brigada sa Srednjedalmatinskim odredom prodrla je ka jugu i do 21. avgusta oslobodila dalmatinska mesta Aržano, Lovreč i Posušje; sa planine Biokova, akcijom prema severu, njima sadejstvuje partizanski bataljon »Josip Jurčević«. Taj prodor ka Posušju izazvao je bojazan u nemačkoj Vrhovnoj komandi da bi partizani mogli stvoriti ozbiljne teškoće eksploataciji boksita u ovom kraju za potrebe nemačke vojne industrije, pa je zahtevala od italijanske Vrhovne komande da povrati kontrolu na prostoru Posušja, Aržana i Duvna.

Prodiranje 1. i 3. proleterske brigade u srednju Dalmaciju i prema zapadnoj Hercegovini, podstiče širenje oslobođenog područja i na severu, gde se oko Kupresa stvara težište partizanskog dejstva. Pošto su četnici iz Hercegovine i Crne Gore napali 5. proletersku brigadu i Hercegovački odred na Zelengori, obe jedinice su krenule 22. jula putem grupe brigada i probijajući neprija-

teljevu odbranu stigle u oslobođeni predeo Prozora. Vrhovni štab je naredio 5. proleterskoj brigadi da obezbedi rejon Prozora i Gornjeg Vakufa, a 4. proletersku brigadu pomerio je iz tog kraja prema Kupresu. Ovde je ubrzo doveo i Hercegovački odred koji se preformirao u 10. hercegovačku brigadu. Noću između 11. i 12. avgusta, 2. i 4. proleterska brigada, 10. hercegovačka brigada i po jedan bataljon iz 3. proleterske brigade i 3. krajiškog odreda, ukupno 13 partizanskih bataljona, napali su ustaško-domobransku posadu Kupresa i okolnih sela. Izgubivši spoljna uporišta, posada se održala u samom Kupresu, gde se nalazi oko 1.800 naoružanih vojnika i blizu 12.000 ljudi iz okolnih mesta. Jezgro odbrane Kupresa čine jedinice ustaške Crne legije, iskusne i vrlo borbene formacije koja podstiče takođe žilavu ustašku miliciju. U drugom napadu, noću uoči 14. avgusta, partizanske brigade, ojačane 1. krajiškom brigadom — ukupno 16 bataljona sa oko 2.400 boraca — zauzele su okolna sela i prodrle u Kupres. Partizani su izvanredno hrabro napadali, a branioci pružali žestok otpor; u zoru je napad prestao, a partizanske brigade su se povukle, pretrpevši teške gubitke. Treći, demonstrativan napad na posadu Kupresa, 19. avgusta kasno uveče, nije doneo nikakav uspeh.

Odbranivši Kupres, ustaško-domobranske jedinice su zadržale vrlo važno uporište i isturen položaj prema partizanskoj oslobođenoj teritoriji između Ključa, Mrkonjić-Grada, Jajca, Bugojna, Prozora i planine Dinare. U operacijama na ovom prostoru, proleterske, krajiške i damlatinske brigade i odredi imaju protiv sebe: prema Kreševu i Fojnici — delove nemačke 718. divizije; u Kupresu, Šujici, Duvnu i Livnu — jedinice domobranske 5. divizije, Crnu legiju i razne manje delove; kod Posušja i Imotskog — jedinice domobranske 6. divizije i ustaška ojačanja; između planine Biokova, Imotskog, Posušja, Lovreča i Aržana — italijansku diviziju »Bergamo«. Ustaško-domobranske snage su veoma izmešanog sastava. Komandant 3. korpusa upućuje od časa do časa male jedinice u ugrožene rejone, i često iz raznih formacija, pa se u pojedinim mestima brane delovi raznih bataljona, pukova, čak i divizija. Istovremeno, on mora da obrati

pažnju i prema Drini, pošto su četnici pretili da zauzmu Foču i time se učvrste na tromeđi Sandžaka, Hercegovine i istočne Bosne. Komanda italijanske 2. armije potpomogla je dejstvom avijacije ustaško-domobransku odbranu u zoni svog užeg interesa. Nemački komandant za Jugoistok, posle ofanzive na Kozari, obraća posebnu pažnju suzbijanju akcije partizanskih odreda u Slavoniji i Sremu, da bi obezbedio komunikaciju Zagreb — Beograd, eksploataciju šume i sabiranje žetve u predelu severno od Save. Oko Sarajeva, Vareša, Zenice i Tuzle zadržao je 718. diviziju, a delove 714. divizije za osiguranje Banje Luke i rudarskog područja Prijedora; te jedinice, iako aktivne, nisu prelazile demarkacionu liniju. Nalazeći se kao okupatorska zaštita na prilazima Mrkonjić-Grada, Banje Luke i Jajca, četnici su izbegavali samostalan sukob sa proleterskim brigadama. U selu Srpska Grapska na planini Trebavi, 1. i 2. jula, osnovali su na konferenciji Glavni štab bosanskih četničkih odreda koji je objedinio tri odreda iz istočne, dva iz srednje i jedan iz zapadne Bosne. Konferencija je priznala sve ugovore koje su pojedini četnički komandanti zaključili sa ustaškim vlastima radi zajedničke borbe protiv partizana. Glavni štab je priznao vrhovno vođstvo Draže Mihailovića, produžujući samostalan rad. Štab je pod nemačkim nadzorom pripremao četnike da spreče širenje partizana prema Banjoj Luci.

Vrhovni štab, procenjujući mogućnosti razvoja ofanzive proleterskih i krajiških brigada i odreda prema srednjem toku reke Bosne i dolinom Vrbasa, odlučio je da prvo oslobode Mrkonjić-Grad a posle Jajce. Naredio je da se i politički utiče na četničke odrede, kako bi se zavedeno ljudstvo tih odreda odvojilo od komandanata koji se sporazumevaju sa nemačkim i ustaškim komandama. Dve brigade, 1. krajiška i 2. proleterska, u naletu su savladale 24. avgusta delove domobranskog 9. puka u Mrkonjić-Gradu; četnici su odstupili na sever. Sutradan je komandant 714. divizije uputio borbenu grupu iz Banje Luke na jug da spreči partizanski prodor preko demarkacione linije i po mogućnosti zauzme Mrkonjić-Grad. Taj nemački ešelon — ojačan pridavanjem novih nemačkih delova i ustaško-domobranskih jedinica, uz podršku

tri četnička odreda, tenkova i avijacije, i narastajući do 4.000 vojnika — sukobio se najpre sa 2. krajiškom i 2. proleterskom brigadom a zatim i sa 1. i 3. krajiškom, 3. i 4. proleterskom brigadom. Razvila se žilava borba na planini Manjači, kod Sitnice i Kadine Vode na putu od Banje Luke ka Mrkonjić-Gradu. Preokret nastaje 14. septembra kad je 1. krajiška brigada potpuno razbila glavninu 4. ustaške (Petrinjske) brigade. Odupirući se opštem napadu partizanskih brigada, nemačka borbena grupa se povukla 19. septembra sa Manjače i severno od demarkacione linije pristupila je utvrđivanju položaja za neposrednu odbranu Banje Luke.

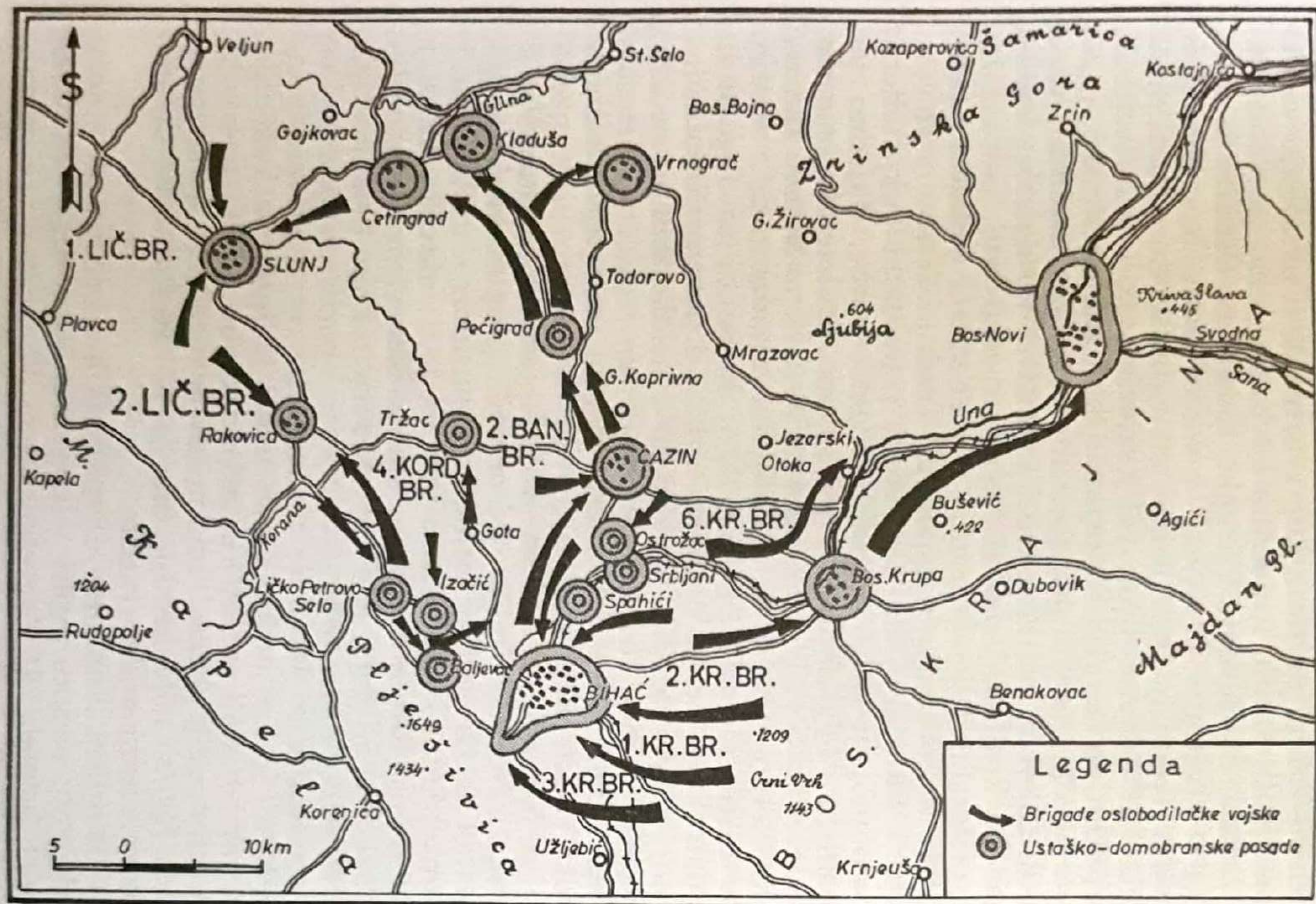
Operativni štab za Bosansku krajinu, rukovodeći partizanskim jedinicama prema Banjoj Luci, nije zanemario neprijateljsku posadu Jajca. Tako su napadom, koji neprekidno traje osamnaest časova, 1. i 2. krajiška i 2. proleterska brigada sa dva bataljona 3. krajiškog odreda slomile otpor delova domobranskog 9. puka, manjih ustaških jedinica i grupe nemačkih vojnika i 25. septembra oslobodile Jajce; istovremeno je 4. proleterska brigada razbila domobransku posadu u mestu Vinac na železničkoj pruzi prema Donjem Vakufu. Vrhovni komandant Tito stigao je 28. septembra uveče u Jajce. Pošto je 19. septembra zauzela Fojnicu, 5. proleterska brigada je privukla na sebe delove 718. divizije i domobrane. Izgubivši to mesto posle dva dana, 5. brigada se zajedno sa 10. hercegovačkom brigadom usmerila ka Bugojnu i Donjem Vakufu, sadejstvujući oslobodiocima Jajca koji su do kraja septembra izbili blizu Travnika i Donjeg Vakufa, gde su neprijatelju pristigla ojačanja iz domobranskog 5. i 15. puka i manjih ustaških jedinica. Ustaško-domobranske jedinice iz Kupresa prešle su u protivnapad i preko Šujice ušle 9. septembra u Duvno. Ubrzo je 1. proleterska brigada ponovo zauzela Šujicu, presekla neprijateljevu komunikaciju i sa 1. dalmatinskom i delom 4. proleterske brigade onemogućila njegov širi uspeh.

Proleterske brigade su izvršile zamisao Vrhovnog štaba o stvaranju težišta oslobodilačke borbe u zapadnim predelima Jugoslavije. One, svojim uspesima, i onim što su postigle zajedno sa krajiškim i dalmatinskim brigadama i odredima, nadahnule su hiljade ljudi da stupe u

6

oslobodilačku borbu. Pohod proleterskih brigada je doprineo veštini partizanskog ratovanja: u osvajanju većih naseljenih mesta, u noćnim borbama, vršenju diverzija i zaseda, marševanju i drugim radnjama. Osobito je značajno stvaranje prostrane i dosta čvrsto branjene slobodne teritorije kao uslova za razvitak narodnooslobodilačkih odbora. Prolazeći krajevima koji su naseljeni srpskim, hrvatskim i muslimanskim stanovništvom, proleterske brigade doprinose smirivanju nacionalnih i verskih sukoba, šire bratstvo i jedinstvo. Po dolasku u Bosansku krajinu, Vrhovni štab je znatan broj kadrova iz proleterskih brigada uputio u partizanske jedinice i partijske organizacije, u zapadnu i srednju Bosnu, u Hrvatsku i Sloveniju, da kao vojni i politički rukovodioci potpomognu razvitak oslobodilačke borbe. Zajedno sa krajiškim i dalmatinskim jedinicama, proleterske brigade su uveliko narušile celokupnost Nezavisne Države Hrvatske. Potpomogle su da se četnici u zapadnom delu zemlje ne raširе i osnaže. U nemačkoj komandi za Jugoistok smatralo se da su partizani ozbiljno poremetili snabdevanje Rajha boksitom (oko 50% celokupnih nemačkih potreba u ovoj rudi), drvetom, žitom i ugljem iz Hrvatske, Srema, Bosne i Hercegovine, da su ugrozili bezbednost železničkog saobraćaja na ovom prostoru, preko koga Nemačka snabdeva svoju vojsku u Sredozemlju i svoga saveznika Italiju. Od nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj, nemačkog poslanika u Zagrebu i komandanta za Jugoistok upućen je 1. oktobra izveštaj kancelaru Rajha o teškom stanju Nezavisne Države Hrvatske; predloženo je da se nađe način kako bi se postigli brži razvoj njene vojne snage, veće iskorištavanje sirovina i povećanje proizvodnje za nemačku ratnu privredu; saopšteno je kao nužno da se stvori jedinstvena komanda nemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih trupa koja će rukovoditi operacijama protiv partizana radi uništenja svih žarišta ustanka. Jugoslavija je i za fašističke države postala samostalno ratište.

Vrhovne komande okupatorskih i kvislinških vojski udružuju napore protiv silnog širenja partizanskih odreda i brigada. U Zagrebu su se 19. septembra sastali komandant italijanske 2. armije i šef Nezavisne Države

Oslobođenje Bihaća (2—4. novembar 1942)

Hrvatske i sporazumeli se o produžetku borbe protiv oslobodilačkog pokreta. Toj saradnji je posvećen nov sastanak 15. oktobra, a pošto su prišle nemačke snage i četnici, već od 28. septembra oko 50.000 okupatorskih i kvislinških vojnika počinju ofanzivnu operaciju da vrate izgubljene gradove i kontrolu teritorije. Delovi 714. i 718. divizije zauzeli su Mrkonjić-Grad i Jajce; divizija »Mesina« zauzela je Prozor, a delovi divizija »Bergamo« i »Sasari« 23. oktobra prodrli su u Livno. Iako povučene sa teritorije Nezavisne Države Hrvatske, italijanske trupe su radi svoje bezbednosti u jadranskom pojasu morale da intervenišu u zapadnoj Bosni, kao pre godinu dana. Okupatorskim i kvislinškim trupama Vrhovni štab na pojedinim pravcima suprotstavlja operativne grupe, obično sastavljene od dve do tri brigade sa delovima odreda. Te grupe napadaju bokove protivničkih kolona ili jedinice u drugim mestima, jer se okupatorska vojska nije mogla jače grupisati ako ne oslabi posade u gradovima. Vrhovni štab ne ispušta inicijativu. Najveći uspeh je postignut 4. novembra, kad je grupa brigada (1, 2. i 3. krajiška i 8. banijska), posle dvodnevne borbe, savladala pet ojačanih ustaško-domobranskih bataljona u utvrđenom Bihaću i oslobodila grad, a druga grupa (5. i 6. krajiška, 2. lička i 4. kordunaška brigada) više okolnih mesta. To je napad u kome je ostvarena dotad najveća koncentracija partizanskih jedinica. Vest o oslobođenju Bihaća krepila je borbeno raspoloženje partizana i stanovništva. Partizani su ubrzo oslobodili Bosansku Krupu, Cazin, Veliku Kladušu, Cetingrad, Slunj. Okupatorskoj i kvislinškoj vojsci presečeni su operacijski pravci koji vode od Zagreba preko Bihaća i Knina na Jadran.

Sa predstavnikom Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta za neoslobođene krajeve, Glavni štab za Hrvatsku formirao je 8. jula 1. ličku brigadu i idućeg meseca još dve u srednjem delu Hrvatske. A posle savetovanja u Vrhovnom štabu, u Jajcu, Glavni štab je do kraja novembra formirao još 11 novih brigada, od kojih pet u srednjem delu Hrvatske, tri u Dalmaciji, dve u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i jednu u Slavoniji. Prema direktivi vrhovnog komandanta od 7. septembra, Glavni štab je naredio brigadama i odredima da šire

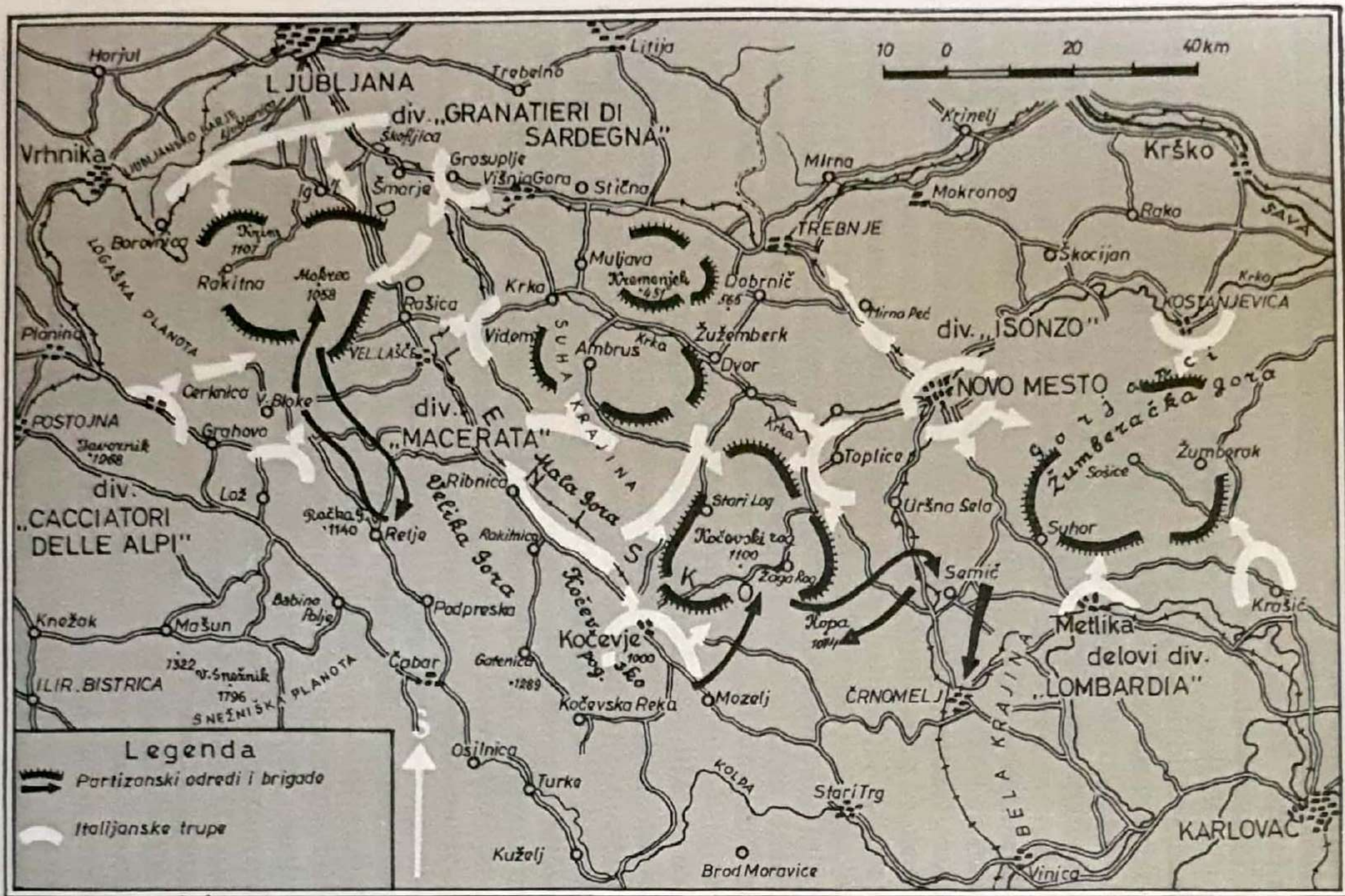
svoja slobodna područja, ruše komunikacije i napadaju okupatorske i kvislinške posade. Grupa brigada i odreda u Gorskom kotaru ruši često železničku prugu između Ogulina i Rijeke i sukobljava se sa delovima italijanskih divizija »Re«, »Lombardija« i »Granatijeri di Sardenja«; druga grupa brigada i odreda ruši komunikacije između Karlovca, Ogulina, Bihaća i Siska; 17. oktobra su dve brigade južno od Karlovca razbile ojačan italijanski konjički puk »Alesandrija« (Alessandria). Glavni štab je uputio grupu boraca u Istru da vrši diverzije i stvara uporište ustanka, a neke jedinice iz južnih predela pomerio je da potpomognu pokret u široj oblasti Zagreba, gde su tri područja postala dobar oslonac partizanskih jedinica: Žumberak (zapadno), Moslavačka gora (istočno) i Kalnik na severu. U Slavoniji se partizanske jedinice spuštaju sa brdovitog Papuka ka jugu i razaraju železničku prugu Zagreb — Beograd.

Formiran je 10. septembra Primorski vod kao prva partizanska jedinica za dejstvo na moru. U Podgori je uspostavljena 28. decembra prva partizanska mornarička postaja, a 23. januara 1943. godine formiran jak 1. mornarički odred. Zadatak je tih mornaričkih jedinica, koje imaju naoružane ribarske brodove, da održavaju vezu između ostrva i obalskog pojasa od Splita do ušća Neretve, da prepadima, zarobljavanjem i potapanjem plovnih sredstava ometaju neprijateljev saobraćaj. Bilo je već takvih akcija, počevši od prvih partizanskih prepada, potapanja neprijateljskih objekata na ušću Neretve noću između 4. i 5. maja i potapanja zaplenjenog parobroda »Ica« u Hvarskom kanalu 20. jula 1942. godine. Italijanska komanda je prinuđena da oprema protivpartizanske brodove, obično naoružane motorne jedrenjake, i naredi da manji brodovi plove u konvojima sa vojnom zaštitom. Partizanski naoružani ribarski čamci napadaju brodove zaostale iz konvoja ili ih partizani sa obale često tuku puščanom i mitraljeskom vatrom. To će navesti komandanta italijanske mornarice u Splitu da 10. aprila 1943. godine izda naročito uputstvo za borbu protiv partizana na moru.

Ustanak se i u Sloveniji učvrstio; naročito je narastao u oblasti južno od reke Save, u takozvanoj Ljubljan-

skoj pokrajini, čije su dve trećine oslobođene i na tom prostoru uspostavljena vlast Osvobodilne fronte. Za italijansku Vrhovnu komandu ustanak predstavlja veliku brigu zato što ugrožava sistem vlasti na anektiranom području i zbog toga što je predvidela da Alpijski korpus, koji je ulazio u sastav 8. armije, transportuje na sovjetsku teritoriju železničkom prugom preko Trsta i Ljubljane ka Gracu i dalje na istok. Da bi 11. korpus mogao da obezbedi taj pokret koji je preko Ljubljane počeo 3. juna, Vrhovna komanda mu je uputila kao ojačanje diviziju »Maćerata« (Macerata) iz centralne rezerve i privukla diviziju »Kaćatori dele Alpi« iz Hercegovine. Sa tim ojačanjem, svojim divizijama »Izonco« i »Granatijeri di Sardenja« i pomoćnim jedinicama, 11. korpus ima oko 70.000 vojnika, a to je toliko da je na svakih 40 metara železničke pruge koju obezbeđuju mogao biti postavljen po jedan vojnik. I pored dobre zaštite koja se oslanja na fortifikacijske objekte pored pruge, komandant 2. armije upozorio je Vrhovnu komandu da se Alpijski korpus njome kreće samo danju i da bude spreman za neposrednu odbranu. Još se Alpijski korpus prevozio prema istoku, kad je Glavni štab za Sloveniju naredio partizanskim odredima da pojačaju rušenje železničke pruge i napade na transporte, ukazujući štabovima jedinica da je rušenje železničke pruge koja od Trsta preko Ljubljane vodi ka Gracu strategijski zadatak oslobodilačke vojske u Sloveniji.

Pošto su druge snage dobile zadatak da zapreče jugoslovensko-italijansku granicu, a komandant nemačke 18. vojne oblasti je pristao da i njegove jedinice napadnu partizane, toliko jak 11. korpus sa četama kvislinške Bele garde — nastalim u toku operacija — počeo je 16. jula zamašnu ofanzivu protiv dve grupe partizanskih odreda, malih jedinica Narodne zaštite i protiv 23. jula formirane 1. slovenačke proleterske brigade »Tone Tomšič«, kasnije preimenovane u udarnu brigadu. Napad je zatekao Glavni štab gde nastoji da ostvari čvršće i više centralizovano rukovođenje borbenim organizacijama, na što ga usmerava i uputstvo Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta. Podsticaj ofanzivnoj operaciji dat je 31. jula sastankom u Gorici, kad je predsednik italijanske vlade, u prisustvu načelnika Vrhovne komande i

Italijanske operacije protiv partizanskih snaga u Sloveniji (16. jul — 2. novembar 1942)

komandanta 2. armije, ukazao da se mora dejstvovati brže, jer borbe u Jugoslaviji predstavljaju za Italiju jako iscrpljenje, a zbog potrebe na drugim frontovima mora da smanji front na Balkanu. Italijanske trupe, pročešljavajući zemljište, čitav mesec su operisale u široj oblasti Kočevja i okružile Glavni štab i druga vrhovna tela oslobodilačkog pokreta Slovenije. Upornošću i snalažljivošću, iako su pretrpele gubitke, partizanske jedinice nisu dopustile da budu uništene. Glavni štab je, umesto dotadašnje rasturenosti, korisne za sklanjanje ispred nadmoćnijeg neprijatelja, odlučio, prema direktivi Vrhovnog štaba od 3. avgusta, da jače koncentriše snage radi napada na okupatorske trupe kad izlaze iz svojih utvrđenih rejona, pa je do prvih dana oktobra formirao još tri brigade. Pošto im se pridružila 4. kordunaška brigada iz srednje Hrvatske, one su kao jaka manevarska grupa, dejstvom u širem rejonu Črnomelja, presekle komunikaciju između Ljubljane i Karlovca. Kad se krajem oktobra završava italijanska ofanzivna operacija, tri slovenačke brigade polaze prema Ljubljani protiv Bele garde. Ne došavši do glavnog cilja, italijanske trupe su pričinile ozbiljne gubitke stanovništvu i privredi; na prostoru od reke Kupe do Ljubljane mnogo sela su spalile, velik broj muškaraca ubile, a još više internirale u Italiji.

Protiv partizanskih jedinica u Gorenjskoj, južnoj Koruškoj i Štajerskoj bore se 18. SS brdski lovački puk, policijski puk »Alpenland« i pet samostalnih policijskih bataljona. Te jedinice su nanele ozbiljne gubitke grupi odreda u Gorenjskoj. Ipak su slovenački partizani prodrli i u Korušku; u oblasti Maribora održao se samostalni Pohorski bataljon. Na drugom kraju Slovenije, u primorju, pokazuju se rezultati napora Glavnog štaba da se učvrste partizanske jedinice kojima je u oktobru upućen u pomoć jedan odred iz Notranjske.

II. STVARANJE PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE

Grupa proleterskih brigada i druge brigade i odredi u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji omogućili su svojim uspesima da oružane snage oslobodilačkog pokreta

produže svoj nužan razvoj uvođenjem višeg stupnja organizacije. Centralni komitet i Vrhovni štab su odlučili da se formiraju divizije i korpusi. Tako su po naredbama Vrhovnog štaba, izdatim 1. novembra, formirane 1. proleterska divizija, sastava 1. proleterska, 3. proleterska i 3. krajiška brigada, i 2. proleterska divizija, sastava 2. proleterska, 4. proleterska i 2. dalmatinska brigada. Naredbama, izdatim 9. novembra, formirane su: 3. udarna divizija, sastava 5. proleterska, 10. hercegovačka i 1. dalmatinska brigada; 4. udarna krajiška divizija, sastava 2, 5. i 6. krajiška brigada; 5. udarna krajiška divizija, sastava 1, 4. i 7. krajiška brigada. Četvrta i 5. divizija sa 6. istočnobosanskom brigadom i partizanskim odredima u Bosni sačinjavaju 1. bosanski korpus. Prema naredbi, izdatoj 22. novembra, formirane su: 6. udarna lička divizija, sastava 1, 2. i 3. lička brigada, 7. banijska divizija, sastava 7. i 8. banijska i 13. proleterska brigada, i 8. kordunaška divizija, sastava 4. i 5. kordunaška i 6. primorsko-goranska brigada. Ove tri divizije ulaze u sastav 1. hrvatskog korpusa. Neposrednu komandu nad 1. i 2. proleterskom i 3. udarnom divizijom zadržao je Vrhovni štab.

Divizije su postale taktičko-operativne jedinice. Vrlo pokretne, mogle su dejstvovati na većim prostranstvima i napadati protivnika koji se utvrdio. One uspevaju da zadobiju i čvršće drže šira slobodna područja. Kako prve, tako i docnije stvorene divizije, pri formiranju obično imaju tri pešadijske brigade, četu za vezu, izviđačku i inžinjerijsku četu, zaštitnu četu, intendanturu, sanitet, često i bateriju topova. U poslednjoj godini rata mnoge divizije imaju artiljerijsku brigadu, bataljon za vezu, pionirski bataljon, transportnu četu, poljsku bolnicu, veterinarsku ambulantu i pokretnu radionicu. Sem 1. i 2. proleterske i 3. udarne, ostale divizije su formirane kao nacionalno-teritorijalne jedinice. Imaju brojne nazive, a većinom i naziv oblasti u kojoj su formirane. Za naročito isticanje u borbi dobijale su naziv proleterska ili udarna. Divizijom komanduje štab koji sačinjavaju komandant, politički komesar i načelnik, sa operativnim, obaveštajnim, intendantskim i sanitetskim organima. Štabovi divizija komanduju partizanskim odredima na svo-

jim područjima. Brojna jačina divizije tokom rata se menjala: 1942. i 1943. godine bila je oko 3.000 boraca, a od sredine naredne godine između 5.000 i 6.000, da bi krajem rata neke divizije imale i oko 10.000 ljudi. Nekoliko divizija nije postojalo sve do kraja rata, a njihove brigade su ušle u sastav drugih divizija.

Za vreme oslobodilačkog rata po godinama je formirano:

	divizija			
	1942	1943.	1944.	1945.
pešadijskih	9	18	32	3
vazduhoplovnih			2	

Korpusi imaju određena operativna područja i, obično, pored brojnog naziva, i naziv prema pokrajini u kojoj dejstvuju. U svom sastavu imaju dve ili više divizija, samostalne brigade i partizanske odrede. Štabovi korpusa rukovode svim vojnopozadinskim komandama i ustanovama na svojim područjima. Čim se u određenoj oblasti formirao korpus, prestala je da postoji operativna zona sa štabom. Prvi korpusi imaju oko 10.000 ljudi, a docnije njihovo brojno stanje raste prema povećanom brojnom stanju jedinica koje ih sačinjavaju. Korpusi predstavljaju operativno-strategijske jedinice. Neki korpusi su postojali samo po nekoliko meseci, pa su dobili drugi naziv ili su njihove divizije ušle u druge formacije.

U oslobodilačkom ratu po godinama je formirano:

korpusa		
1942.	1943.	1944.
2	8	9

Stvorene su i operativne grupe, da bi u odvojenim područjima ili na važnim operacijskim pravcima samostalno dejstvovale. Takve grupe, sa trajanjem koje im daje karakter jedinstvene celine, postoje 1943. i 1944. godine; tri su jačine divizije, a dve veće od korpusa.

Organizacijom Komunističke partije u brigadi rukovodi zamenik političkog komesara, a u diviziji — divizijski komitet. Centralni komitet postavlja od avgusta 1942. godine politodele kao instruktorska tela u brigadama i

posle u divizijama da pomažu partijskoj organizaciji i štabovima. Partijske organizacije odlučno utiču na ceo život i rad jedinica. Centralni komitet je savetovao da u divizijama i korpusima budu određeni ratni dopisnici da bi pisali za listove o razvitku i dejstvima tih jedinica. Tome je svuda poklonjena znatna pažnja.

Vrhovni štab je uveo naziv Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, i prema njemu je 20. novembra dopunio svoj naziv. Naredio je 18. decembra da se pri štabu operativne zone koja obuhvata Dalmaciju obrazuje Sekcija za ratnu mornaricu, sa zadatkom da mobiliše mornarički kadar i osniva mornaričke stanice koje će ometati okupatorski saobraćaj, braniti obalu i prikupljati obaveštajne podatke.

Vrhovni komandant je 24. decembra reorganizovao Vrhovni štab da bi ga prilagodio novoj formaciji vojske i njenim zadacima. Vrhovni štab odsad, pored vrhovnog komandanta, načelnika štaba, pomoćnika načelnika štaba i nekoliko svojih članova, ima sledeće odseke: operativni (za pripremu operacija, organizaciju, mobilizaciju ljudstva i obuku), obaveštajni, ekonomski, vojnosudski, za vojne vlasti u pozadini, tehnički, sanitetski, i komisiju za borbu protiv špijuna. Za obezbeđenje, umesto dotadašnje Prateće čete, u decembru je formirao Prateći bataljon Vrhovnog štaba koji ima i jednu inžinjerijsku četu. Slično Vrhovnom štabu, a u skladu sa nadležnošću, organizovani su glavni štabovi i štabovi korpusa.

Otkako je 10. novembra doneo Statut sanitetske službe kojim je odredio strukturu i zadatke sanitetskih jedinica u vojsci i pozadini, i postavio Stalnu higijensku komisiju da radi na suzbijanju zaraznih bolesti — Vrhovni štab je doneo nekoliko značajnih uputstava i naredbi: za odbranu od bornih kola, o noćnim napadima na naseljena mesta, o organizovanju vojnotehničke službe i snabdevanju jedinica ubojnom opremom, o ishrani i snabdevanju jedinica intendantskim potrebama i stvaranju materijalnih rezervi, o ustrojstvu mobilizacijskih spiskova vojnih obveznika, o dužnosti komandi područja da na oslobođenoj teritoriji organizuju aktivnu i pasivnu protivavionsku i protivhemijsku zaštitu, o obuci jedinica za zaštitu od bojnih otrova.

Vrhovni štab je 1. maja 1943. godine uveo oficirske i podoficirske činove u Narodnooslobodilačku vojsku i propisao oznake za svaki čin; tada su proizvedeni prvi oficiri i podoficiri. Doneo je 15. avgusta ukaz o odlikovanjima, a 3. septembra izdao značajnu naredbu o disciplini u vojnim jedinicama, o obavezi starešina da nose oznake činova i funkcija, o načinu predlaganja za pohvale, odlikovanja i unapređenja, o evidenciji starešinskog kadra i brizi za njegovo uzdizanje.

Tako se formirala Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije koja po svom postanku predstavlja osobitu specifičnost drugog svetskog rata. Ona je privukla i trajno vezala znatne fašističke trupe, da bi u Jugoslaviji front postojao svuda, na bojnom polju gde se ona sukobljavala sa neprijateljem, u okupiranim gradovima gde udarne grupe izvode akcije, na područjima gde neprijatelj vrši represalije. Za oružane snage oslobodilačkog pokreta, mirovanja i predaha nije moglo biti. Vrhovni štab je, formirajući prve divizije i korpuse, skoro istog časa svima dao zadatke da čuvaju i šire slobodnu teritoriju. Pošto je 1. divizija zauzela žilavo branjen Mrkonjić-Grad, a sa 3. divizijom i 3. krajiškim odredom oslobodila Jajce, obe divizije su zatim posele prostor između srednjeg toka Bosne i Vrbasa, obuhvatajući Travnik i Banju Luku. Na nekoliko mesta su presekle komunikaciju između Sarajeva i doline Save. Oslanjajući se na planinu Dinaru, 2. divizija je sa 3. dalmatinskom brigadom oslobodila Duvno i Livno, pa se uputila ka Kninu. Prema zapadu, slobodnu teritoriju štiti 1. hrvatski korpus: 6. divizija, vršeći pritisak na okupatorske i kvislinške posade između Knina i Gračaca, a dve samostalne brigade zapadno od Ogulina; 8. divizija vrši pritisak na neprijateljska uporišta između Ogulina i Karlovca; dve hrvatske i jedna slovenačka brigada šire slobodno područje ka jugozapadnim prilazima Zagrebu; 7. divizija se razvila prema Sisku i Petrinji, rušeći železničku prugu. Na severnoj strani slobodne teritorije nalazi se 1. bosanski korpus: 4. divizija ruši komunikacije i napada okupatorske posade između Bosanskog Novog i Banje Luke; 5. divizija štiti slobodno područje

između Sanskog Mosta i Banja Luke. Od dobrovoljaca koji su prihvatili oružje formirane su po dve brigade u Dalmaciji, zapadnoj Bosni, srednjem delu Hrvatske.

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske su aktivne i na područjima izvan ove jedinstvene slobodne teritorije. Slovenačke brigade i odredi napadaju manja italijanska uporišta i ruše komunikacije u Notranjskoj, Dolenjskoj i na primorju. Žestok nemački pritisak u Gorenjskoj i Štajerskoj nije se smanjivao; 8. januara 1943. godine uništen je Pohorski bataljon, a dva druga partizanska bataljona produžila su dejstvo u graničnom predelu s Austrijom. Partizanske jedinice u Slavoniji ruše železničku prugu Beograd — Zagreb i oslobađaju manja mesta. Od novih boraca ovde su formirane još dve brigade koje su sa 12. slavonskom brigadom 30. decembra 1942. godine obrazovale 4. slavonsku diviziju, docnije nazvanu 12. divizijom. U istočnoj Bosni dejstvuju 6. istočnobosanska brigada i grupe odreda, među kojima je i odred iz Srema. Teškoće za narodnooslobodilački pokret u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku i dalje traju. Četnici su, izvršavajući sporazum, potpisan 24. jula u Cetinju sa guvernerom Crne Gore, mnoge partizanske grupe uništili i na hiljade patriota odveli u italijanske logore i zatvore. Pokrajinski komitet u Crnoj Gori i oblasni komiteti u Hercegovini i Sandžaku uspeli su da povežu organizacije Komunističke partije i održe partizansko prisustvo u ovim krajevima. Iako trpe težak pritisak, partizanski odredi u Srbiji ne prekidaju aktivnost. Na primer, u oktobru su izvršili 183 rušenja telefonskih linija, 38 na železničkim prugama i 38 napada na opštinske uprave. Generalni sekretar Komunističke partije poslao je 23. oktobra direktivu partijskom rukovodstvu u Srbiji da još više oživi partizansku delatnost i da javno kritikuje izbegličku vladu koja štiti četnike. Komandujući general u Srbiji naredio je 7. decembra da odmazda nemačkih trupa zbog partizanskih akcija bude bez milosti. A pošto su uskoro 7. SS dobrovoljačka brdska »Princ Eugen« i 717. divizija upućene u Bosnu i Hrvatsku, na zahtev kancelara Rajha, bugarski 1. okupacioni korpus proširuje svoju zonu u

Srbiji, počev od 6. januara 1943. godine. Partizanski odredi u Makedoniji odolevaju žestokom pritisku bugarske vojske i policije.

Aktivnost Narodnooslobodilačke vojske oseća se u celoj Jugoslaviji. Okupatorske i kvislinške trupe, iako ponegde imaju uspeha, nigde nisu oslobođene nužde da budu spremne da se brane. Narodnooslobodilačka vojska je u porastu. Ona krajem 1942. godine ima:

partizanskih odreda	samostalnih bataljona	pešadijskih brigada
34	12	37

divizija	korpusa
9	2

Sem u ovim operativnim jedinicama, bilo je naoružanih boraca u seoskim stražama, vojnopozadinskim komandama, u partijskim rukovodstvima i drugim antifašističkim organizacijama, pa oslobodilačke snage tada ukupno imaju oko 150.000 naoružanih ljudi (Album karata: prilog VIII).

U isto vreme u Jugoslaviji se nalaze:

okupatorske trupe

	divizija		samostalnih brigada			samostalnih pukova	
	kompletnih	delova	obalskih	graničnih	konjičkih	pešadijskih	za osiguranje i policijskih
nemačkih	7					1	5
italijanskih	20		2				
bugarskih	5			3	1		
mađarskih		3					2

italijanske pomorske snage

torpiljarki	torpednih čamaca	patrolnih čamaca	naoružanih pomoćnih brodova
7	7	14	12

pomoćnih minolovaca	protivpartizanskih brodova
37	32

k v i s l i n š k e   t r u p e

	divizija	brigada	žandarmerijskih pukova	dobrovoljačkih odreda
Nezavisne Države Hrvatske	7	7	6	1 (svega: 220.000 ljudi)
Bele garde				oko 4.000 ljudi
srpske kvislinške vlade				oko 28.000 ljudi
albanskih kvislinga				oko 6.000 ljudi
četnika (34 korpusa)				oko 40.000 ljudi
nacionalista (u Crnoj Gori)				oko 3.000 ljudi

Ako se toj snazi doda brojno stanje raznih samostalnih bataljona, baterija obalske artiljerije, mnogih pomoćnih jedinica, izlazi da tada u Jugoslaviji ima oko 580.000 okupatorskih i oko 300.000 kvislinških vojnika (Album karata: prilog IX).

III. OSNIVANJE VRHOVNOG POLITIČKOG PREDSTAVNIŠTVA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Pobeda Crvene armije u bici kod Moskve doprinela je, pored razloga unutrašnjeg razvitka, da se rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta opredeli za potpunije sprovođenje revolucionarnih promena u Jugoslaviji. Centralni komitet i Vrhovni štab su mogli, na iskustvima dotadašnjeg razvitka i prema novim mogućnostima i ciljevima pokreta, da postave osnovu za dalje napore. U Foči su 2. februara 1942. godine izdali dva značajna dokumenta: »Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora« i »Objašnjenja i uputstva za rad narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima«; ti akti se često nazivaju Fočanskim propisima. Njima su potvrđeni zaključci savetovanja u Stolicama i načela prve direktive o narodnoj vlasti, objavljene u prvom broju »Borbe«, protumačen je način izbora i rada seoskih, opštinskih i sreskih odbora, predviđena je politička delatnost narodnooslobodilačkih odbora, određeni im zadaci u snabdevanju vojske i stanovništva, u zavođenju reda, bezbednosti,

privredne, zdravstvene, socijalne i kulturne delatnosti na oslobođenim područjima; na odbore su prenete sve funkcije vlasti sem onih koje su nužno pripale vojnim ustanovama. Uputstvima je predviđeno da sve javne i državne zgrade, imanja, železnice, rudnici, putevi, mostovi, fabrike, preduzeća, radionice, bolnice i apoteke budu pod vojnom upravom. Ti akti će pomoći da se u svim pokrajinama jedinstveno izgrađuje narodna vlast.

Na celoj oslobođenoj teritoriji Hercegovine uspostavljeni su seoski, opštinski i sreski odbori, pa je 17. aprila u Dabru izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor da rukovodi radom nižih odbora i stvori još čvršće jedinstvo između fronta i pozadine. Posle partijskog savetovanja, održanog u Skender-Vakufu u februaru, pristupa se jedinstvenoj izgradnji narodnooslobodilačkih odbora u zapadnoj i srednjoj Bosni. U Prijedoru je 25. maja održana skupština predstavnika 22 opštinska odbora, na kojoj se rešavalo o obnovi privrede na oslobođenoj teritoriji. Vršeći svoje glavne dužnosti, odbori u Bosni i Hercegovini posebno se zalažu da se ostvari borbeno jedinstvo srpskog, hrvatskog i muslimanskog stanovništva ove pokrajine.

I u Hrvatskoj se narodnooslobodilački odbori razvijaju od seoskih do viših. Prvi okružni odbori nastali su u Kordunu i Lici u januaru i februaru te godine, a prvi oblasni odbor 29. januara 1943. godine u Dalmaciji.

Osvobodilna fronta Slovenije preko svojih odbora sve više proširuje funkcije vlasti. Njen Izvršni odbor je 17. maja 1942. godine doneo odluku da odbori preuzmu vlast na područjima koja su oslobođena dejstvom partizanskih odreda; 27. juna je ustanovio Narodnooslobodilačko veće, kao privremenu vladu, sa povereništvima za: opštu upravu, vezu sa drugim jugoslovenskim narodima, finansije, sudstvo, prosvetu, propagandu, seljaštvo, prehranu. Veće je proglasom pozvalo rodoljube da ispunjavaju odluke i naloge Osvobodilne fronte i pomognu da se pobedi neprijatelj; ono je izdalo nekoliko naredbi, a njegov dalji rad i postojanje presekla je sredinom avgusta italijanska ofanzivna operacija. U Ljubljani se 3. novembra sastao

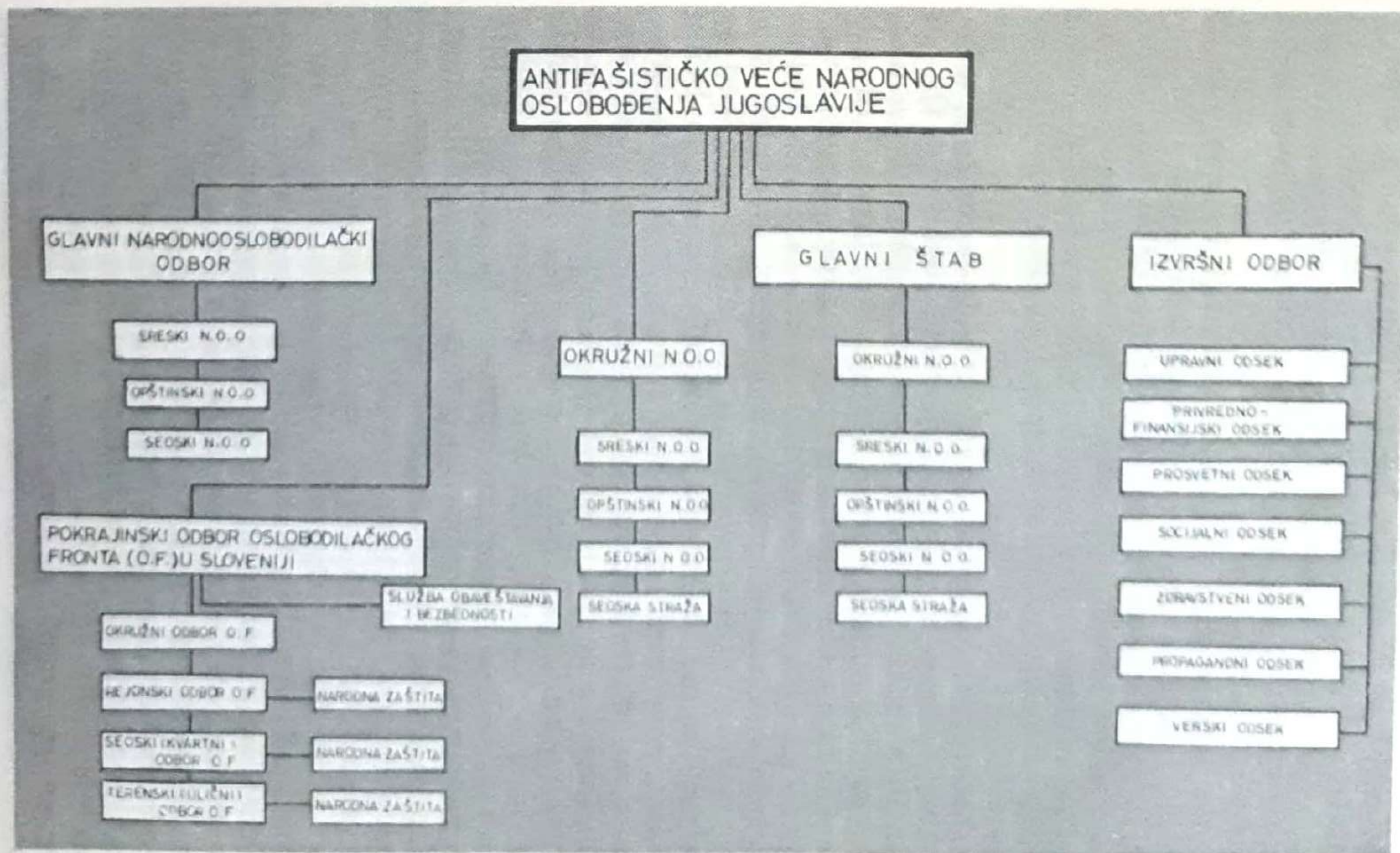
Slovenački narodnooslobodilački odbor i zaključio je da se Osvobodilna fronta, uprkos neprijatelju, učvrstila kao politički pokret i osnova narodne vlasti.

U Srbiji, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini narodnooslobodilački odbori deluju od polovine 1942. godine uglavnom na neoslobođenoj teritoriji; njih je manje nego pre, ali nisu dopustili da okupatorske i kvislinške represalije prekinu razvitak narodne vlasti.

Pokrajinski komitet i Glavni štab za Mekedoniju stvaraju organe narodne vlasti prema direktivi Centralnog komiteta od 15. marta, nazivajući ih makedonskim narodnim komitetima. Pokrajinski odbor Narodnooslobodilačkog fonda izdao je 4. maja uputstvo svojim organizacijama da postanu organi političke agitacije, jer fondu nije glavno da prikuplja pomoć za partizanske odrede, već da bude začetak političkog organizovanja stanovništva i narodne vlasti u Makedoniji. Pošto je primljena direktiva Centralnog komiteta od 25. septembra, i u Makedoniji se organi vlasti nazivaju narodnooslobodilačkim odborima.

Centralni komitet je povodom 1. maja proglasom pozvao rodoljube da ne dopuštaju da ih okupatorske i kolaboracionističke vojske mobilišu, niti odlaze na rad u Nemačku, već da stupaju u oslobodilački pokret i bore se protiv neprijatelja svih naroda Jugoslavije.

Vojni uspesi su omogućili Vrhovnom štabu da prvih dana septembra izda naredbu o izborima narodnooslobodilačkih odbora i naredbu o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti. Uz članak u kome su tumačene, obe su štampane u štampariji Vrhovnog štaba u selu Driniću kod Bosanskog Petrovca, pa se često nazivaju Drinićkim propisima. Šaljući ih višim vojnim štabovima, vrhovni komandant Tito je ukazao da se narodnooslobodilačka borba tako razvila, da je postalo neophodno da se sa najvećom energijom priđe izgradnji vlasti na oslobođenoj teritoriji; on je posebno istakao da se narodna vlast više ne može posmatrati kao privremena, a iz njene forme koju je stvorio ustanak razviće se potpuna vlast oslobođenog naroda. U propisima je šire objašnjen izborni postupak i šire su izneti zadaci odbora nego što je to pre

Shema preseka organizacione strukture revolucionarne vlasti u Jugoslaviji krajem 1942. godine

bilo; utvrđena je neposrednost u izboru odbora, njihova odgovornost pred biračima i potčinjenost nižih odbora višim. Odborima je dato da vrše zakonodavnu i izvršnu vlast, a i sudsku, sem u onome što u ratno vreme pripada vojnim sudovima.

Na jedinstvenoj slobodnoj teritoriji koja obuhvata srednju i zapadnu Bosnu, deo srednje Hrvatske i Dalmacije, čije je ukupno prostranstvo blizu 50.000 $км^2$, izbori za narodnooslobodilačke odbore počinju prvih dana decembra; obično su održavani istog dana u jednom srezu. Potpun dovršetak izbora ometen je početkom bitke na Neretvi.

Na toj tada najprostranijoj slobodnoj teritoriji u Jugoslaviji, odbori su najpotpunije razvili delatnost. Oni su osnivali bolnička prihvatilišta za ranjenike i bolesnike, spremali karavane za prenos ranjenika, hrane i drugih potreba za vojsku iz jednog kraja u drugi, organizovali evakuaciju pojedinih naselja, bolnica, skladišta hrane, magacina materijala, prihvatali izbeglice iz drugih krajeva, a stanovništvu svog kraja pružali pomoć kad se povlačilo ispred okupatorskih kaznenih ekspedicija. Brinu se da se na vreme obave setva i žetva. Kad treba, organizuju radne čete i brigade, sastavljene od omladine i starijih ljudi i žena, da se obave poljski radovi. Postale su slavne radne brigade koje su u leto 1942. godine radile bez odmora dok su požele žito u dolinama reka Sane i Une i prenele ga u planinske predele. Odbori su mobilisali radnu snagu za popravku puteva i železničkih pruga, pošto su u nekim oslobođenim krajevima saobraćali partizanski vozovi, na primer: između Užica i Gornjeg Milanovca (u jesen 1941), Foče i Goražda (proleće 1942), Drvara i Mliništa, od Bosanske Krupe preko Bihaća prema Kninu, u Dolenjskoj. Neki odbori su preduzimali akcije elektrifikacije svojih rejona, podizanje mostova, dogradnju puteva, uspostavljanje telefonskih linija. Odbori su osnivali zadružne radionice, uglavnom za potrebe vojske, i podsticali otvaranje svih vrsta privatnih radionica. Neki odbori su podizali pilane, otvarali pekare, podsticali proizvodnju raznih roba. Ponegde je bilo prodavnica robe za potrebe stanovništva, pod nadzorom odbora. Teškoće zdravstvene zaštite stanovništva, gotovo neizmerno velike,

odbori su savlađivali uz pomoć zdravstvenih komisija. Nedaće siromašnih porodica čiji su hranitelji pod oružjem, pogorelaca i izbeglica, odbori su ublažavali pružajući im pomoć u hrani, odeći, smeštaju. U nekim mestima postoje narodne kuhinje. Deca palih boraca obično su smeštena kod porodica koje mogu da ih prime, a osnovano je i nekoliko domova za prihvat ove dece.

Zbog ratnih prilika i čestih promena u veličini i prostiranju slobodne teritorije, dugo nije mogućno da se otvore škole, ali su održavani tečajevi za nepismene, razni kursevi za stručno usavršavanje, predavanja, zajedničko slušanje radio-vesti. Neki odbori su toliko obnovili porušene škole, kasarne i druge veće zgrade, da su u njima održavane javne priredbe, pa ih stanovnici često nazivaju domovima kulture. Odbori nisu dopuštali da neko ne primi obavezu, dok se drugi bore na frontu i u pozadini. Za održavanje reda i bezbednosti upotrebljavaju narodnu stražu. Pred svim odborima stoje vrlo velike objektivne teškoće, a imaju i pogrešaka u radu, više zbog neukosti nego zlonamernih.

Vrhovni štab je 22. oktobra osnovao Privremeni upravni odsek kome je poverio da na oslobođenoj teritoriji potpomaže narodnooslobodilačke odbore, organizuje službu bezbednosti, uspostavlja i usmerava pozadinske vojne vlasti, rukovodi propagandom narodnooslobodilačkog pokreta.

Razvitkom oslobodilačkog pokreta i značajnim uspesima partizanskih odreda i brigada, kvislinški režimi su onemogućeni da se politički stabilizuju. Kolaboracionističke grupe i snage izgubile su uticaj u narodu, zbog otvorene i duboke saradnje sa tuđom okupacionom vojskom. U srednjem i zapadnom delu zemlje povećava se broj pristalica Hrvatske seljačke stranke, dosta uticajne malograđanske partije, koji prilaze oslobodilačkom pokretu. Domobranstvo je oslabljeno; sve češće, pojedinci i grupe domobrana prelaze na stranu partizana. Muslimanska ustaška milicija koja postoji u nekim krajevima Bosne i Hercegovine, slabo se bori. Bela garda u Sloveniji koja se u početku organizovala da onemogući partizanima opstanak u selima, saterana je u italijanske garnizone i uporišta.

Sveštenstvo se podelilo. Mnogi sveštenici nižeg ranga stupili su u oslobodilački pokret. Visoki kler, sem patrijarha srpske pravoslavne crkve koga su nemačke vlasti internirale, pristao je mahom da sarađuje s okupatorima: pravoslavni sveštenici su pružili podršku četnicima i kvislinškoj vladi u Srbiji, a katolički i muslimanski — ustaškoj vlasti, nemačkoj i italijanskoj politici razdvajanja naroda Jugoslavije.

U istočnom delu zemlje, iako vojnički ojačani, četnici nisu uspeli da se politički učvrste, mada je izbeglička vlada postigla da im vlade Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država šalju oružje i ratnu opremu. Ta pomoć četnicima nije mala, ali je manja od one koju su primili od okupatorskih komandi u zemlji. Počevši od novembra 1941. godine, kad je vazdušnim putem poslala prvu pomoć (20 ručnih mitraljeza, municiju i ručne bombe), britanska vlada do polovine 1942. godine skoro svakog meseca na isti način ili podmornicom doprema četnicima nove i veće pošiljke: lično naoružanje i opremu, lake i teške mitraljeze, municiju, sanitetski pribor, vojničko odelo, dolare, zlatne funte, italijanske lire. Ministar spoljnih poslova Velike Britanije odgovorio je 15. maja predsedniku izbegličke vlade, na njegovo i kraljevo pismo, da je britanska vlada potpuno svesna hitnosti snabdevanja snaga generala Mihailovića, da čini što može da im isporuči pomoć; ministar je obavestio da je mogu odneti jedino avioni najvećeg dometa, i da su samo u aprilu dva puta bacili letke, a četiri puta zlato, oružje i druge potrebe; saopštio je da jugoslovenski predsednik može biti uveren da će se takve operacije nastaviti. Veze izbegličke vlade sa četničkom komandom uveliko su pod britanskom kontrolom. Severnoamerička vlada je poklonila 26. aprila jugoslovenskoj vazduhoplovnoj komandi u Egiptu dva hidroaviona za održavanje veze i doturanje pomoći četnicima. Jugoslovenski kralj je u leto posetio Sjedinjene Američke Države. Pred polazak na put, on je 17. juna unapredio Dražu Mihailovića u čin armijskog generala i imenovao ga za načelnika štaba Vrhovne komande. U izjavama za javnost, susretima s istaknutim ličnostima, govorima pred Senatom i Kongresom Sjedinjenih Američkih Država, kralj je nazvao Mihailovića herojem

koji se bori protiv zajedničkog neprijatelja. Kralj je time doprineo da u mnogim američkim listovima piše o četnicima kao borcima protiv okupatora. Njegovo nastojanje da četnike tako predstavi, donekle je i odgovor na prigovore koje je 24. juna čuo u Vašingtonu od predsednika severnoameričke unije i premijera Velike Britanije; oni su mu saopštili da žele da se Jugoslavija obnovi i sredi, ali nisu zadovoljni radom izbegličke vlade koja ne može da ukloni razmirice između političkih grupa u emigraciji. Britanska vlada je smatrala da bi radi predstojećih savezničkih operacija u Sredozemlju i budućeg razvoja u Jugoslaviji, trebalo da se četnici aktiviraju protiv okupatorske vojske. Na inicijativu britanske diplomatije potpisan je sredinom januara sporazum o uniji između Jugoslavije i Grčke u spoljnoj politici, spoljnoj trgovini, finansijama i vojnoj delatnosti; kao delo izbegličkih vlada, sporazum je imao samo propagandni značaj.

Sovjetska vlada je drukčije gledala na četnike. Ona je u maju, i posle nekoliko puta, izjavila britanskoj i jugoslovenskoj izbegličkoj vladi da ima mnogo dokaza o saradnji četnika sa okupatorskim vojskama. Izbeglička vlada je, pak, zahtevala od sovjetske da u svojoj zemlji obustavi vesti radija i štampe protiv četnika, a partizane pozove da se njoj potčine. Vlada Sovjetskog Saveza nije prihvatila ni to ni sugestiju britanske vlade da objavi da priznaje Dražu Mihailovića za vođu otpora u Jugoslaviji; saopštila je izbegličkoj vladi da ne može biti ravnodušna prema partizanima koji se bore za narodno oslobođenje. Sovjetskoj vladi je savetovano sa britanske strane da zbog neprihvatanja četnika ne pogoršava svoje odnose sa izbegličkom vladom.

Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta dugo je sačuvalo uzdržljivost prema izbegličkoj vladi. Tek 6. aprila 1942. godine, na godišnjicu fašističkog napada na Jugoslaviju, vrhovni komandant partizanskih odreda je u poruci borcima i starešinama upozorio da izbeglička vlada, pomažući četnike, prima na sebe tešku odgovornost, jer se suprotstavlja narodu i snagama koje se bore za oslobođenje. Posle višemesečne kritike njenog rada,

Centralni komitet je rešio krajem oktobra da narodnooslobodilački pokret objavi da izbegličku vladu ne priznaje.

Izbeglička vlada preko jugoslovenskih poslanstava u Vašingtonu, Londonu, Moskvi i Ankari, i konzulata u Istambulu, prikazuje stanje u Jugoslaviji kako odgovara njenoj politici. Predsednik vlade, na primer, u poruci generalnom konzulu u Istambulu naredio je: treba stalno isticati akciju generala Mihailovića, a partizane nigde ne spominjati. Propagandna služba izbegličke vlade preinačuje vesti »Slobodne Jugoslavije« koja prenosi ratne izveštaje Vrhovnog štaba, tako da je reč partizani zamenjivana rečima četnici ili gerilske jedinice, čak i za borbe u Sloveniji, gde nema četnika. Uspehe grupe proleterskih brigada ona je tako pripisala četnicima. O prvim partizanskim avionima koji su napali neprijatelja u Banjoj Luci, izbeglička vlada je obavestila kao o jedinici četničke bombarderske avijacije. Takve i slične neistinite vesti štampali su listovi sa najvećim tiražom u zapadnim savezničkim zemljama. Jednom je, čak, objavljeno, prema informacijama koje je davala vlada, da Draža Mihailović komanduje snagama od blizu 150.000 gerilaca jugozapadno od Beograda, a drugi put još teža neistina — da četnici svojom aktivnošću vezuju najmanje trideset i tri nemačke i italijanske divizije u Jugoslaviji.

U sovjetskoj štampi je sredinom 1942. godine objavljeno više vesti o borbi partizana protiv italijanske i nemačke vojske. U »Pravdi« je 14. septembra pisalo da partizani Jugoslavije vode požrtvovanu borbu protiv fašističkih okupatora.

U Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji najpre su progresivni i radnički listovi počeli da iznose sumnju u aktivnost četnika protiv okupatora. Zbog takvog pisanja »Njujork tajms« (The New York Times) je objavio 5. oktobra da saveznički i jugoslovenski zvanični krugovi smatraju partizane bandama koje pljačkaju sela i ne slušaju naredbe generala Mihailovića, zbog čega zaslužuju smrtnu kaznu. Da bi potkrepio svoje ranije pisanje i odgovorio na ovo, njujorški »Dejli uorker« (Daily Worker) je štampao dug članak, u kome je ukazao na vesti gde se potvrđuje da je partizanska borba

jedina istinska protivokupatorska borba, da su svi uspesi u Bosni, Hrvatskoj i Crnoj Gori, o kojima se javljalo poslednjih meseci, uspesi Narodnooslobodilačke vojske. Krajem 1942. godine nastala je debata američkih i britanskih progresivnih listova i naprednih časopisa jugoslovenske ekonomske emigracije sa listovima velikog tiraža u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama o tome da li je Draža Mihailović izdajnik ili patriot, da li sem partizana iko drugi vodi borbu protiv okupatora. Jer, izbeglička vlada je uspela, uz pomoć vlade Velike Britanije i vlade Sjedinjenih Američkih Država, njihove propagande, štampe i radija tih zemalja, da stvori mit o Draži Mihailoviću kao generalu koji se uvrstio među najveće vojskovođe srpskog naroda, kao heroju zajedničke borbe protiv fašizma. U nastojanjima da se svetu dokaže da je to neistina, vidan je doprinos Ujedinjenog odbora američkih Jugoslovena koji od sredine te godine, okupljajući najistaknutije američke ličnosti jugoslovenskog porekla, apeluje da se ne skriva istina o narodnooslobodilačkoj borbi i da se partizanima pruži pomoć. Istina o toj borbi počela je tako da prodire u savezničke zemlje. Ali teško je bilo opovrgnuti tvrđenja koja su dugo širena preko najmoćnijih sredstava i ustanova propagande u svetu. Popuštanje je počelo time što se i četnicima i partizanima priznaje svojstvo boraca protiv okupatora; dok se četnicima to svojstvo svuda odrekne, proći će još mnogo vremena, a oslobodioci Jugoslavije podneće mnoge žrtve.

Predvodeći oslobodilački pokret i koristeći se povoljnostima koje pruža slobodna teritorija, Centralni komitet je dao inicijativu za nekoliko značajnih skupova kojima su potpomognuti napori komunista u trajnoj bici pridobijanja masa za ciljeve narodne borbe. U Bosanskom Petrovcu je od 25. do 28. septembra održan kongres lekara-partizana, na kome se govorilo o organizovanju i problemu sanitetske službe u vojnim jedinicama i na oslobođenoj teritoriji. Pravoslavni sveštenici, učesnici narodnooslobodilačke borbe, održali su 15. novembra u Srpskoj Jasenici kod Bosanske Krupe skupštinu sa koje su uputili poslanicu srpskom narodu da pristupi oslobodilačkom pokretu. Oficiri koji se nalaze u Narodnooslobodilačkoj

vojsci pozvali su oficire i podoficire bivše jugoslovenske vojske da stupaju u partizanske redove. Konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije održana je od 6. do 8. decembra u Bosanskom Petrovcu i na njoj se govorilo o učešću i dužnostima žena u borbenom pokretu. U Bihaću je od 27. do 29. decembra održan Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije, posvećen učešću omladine u narodnooslobodilačkoj borbi; omladina je davala većinu boraca za partizanske odrede i brigade, istakla se doprinosom i hrabrošću.

Centralni komitet naročitu brigu posvećuje samoj Partiji, kao predvodnici naroda u borbi za oslobođenje, i uporedo Savezu komunističke omladine. Partijske organizacije brojno rastu prijemom novih članova, hrabrih i istaknutih boraca, a svi komiteti rade uporno da se komunisti što više upute u ideološke i političke stvari, da upoznaju strategiju i taktiku Partije.

Politički položaj narodnooslobodilačkog pokreta je povoljan. Narodnooslobodilačka vojska uspesima na bojnom polju potpomaže sve veće i jasnije opredeljivanje patriotskih snaga za ciljeve koje je odredila Komunistička partija. Patrioti sve većma uviđaju istorijsku opravdanost revolucionarnog rešenja jugoslovenskih nacionalnih i socijalnih problema u okviru drugog svetskog rata. Postalo je mogućno, i nužno, da se razvije celokupna struktura novog uređenja Jugoslavije (Album karata: prilog X).

Centralni komitet je rešio da više ne odlaže ostvarivanje svoje zamisli, pokazane na početku ustanka, pa za vreme boravka u Foči, o stvaranju vrhovnog političkog organa narodnooslobodilačkog pokreta. Vrhovni komandant Tito je sazvao skupštinu koja je održana u Bihaću noću između 26. i 27. novembra 1942. godine u prisustvu predstavnika narodnooslobodilačkog pokreta iz svih pokrajina, sem Slovenije i Makedonije, čiji delegati nisu mogli doći. Otvarajući skupštinu, Tito je govorio o rezultatima oslobodilačke borbe koji su omogućili ovo zasedanje i ukazao da međunarodni odnosi ne dozvoljavaju narodnooslobodilačkom pokretu da stvori vladu Jugoslavije, ali mora da stvori političko predstavništvo koje će preuzeti važne obaveze. Posle pozdrava upućenih na-

rodnim predstavnicima, dva izveštaja o rezultatima oslobodilačke borbe, i debate o njima, skupština je donela rezoluciju o osnivanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Pošto se u rezoluciji najpre pominju uzroci narodnog ustanka pod vođstvom Komunističke partije, zatim odaje priznanje savezničkim zemljama i njihovim vojskama, a naročito Crvenoj armiji, utvrđuje se da jugoslovenska izbeglička vlada nema pravo da se predstavlja kao saveznik i prijatelj antifašističkih država, pošto četnici kao vojska kojom komanduje njen član, Draža Mihailović, sarađuju sa fašističkim okupatorima. Antifašističko veće se obavezalo da će jačati jedinstvene napore svih naroda Jugoslavije za izvođenje konačnog oslobođenja zemlje, u kojoj će se ostvariti ravnopravnost u bratskoj zajednici. Veće je proglasom pozvalo narode Jugoslavije da ne štede snagu da bi se ostvarilo veliko delo oslobođenja. Izvršni odbor Osvobodilne fronte objavio je sredinom decembra da slovenački narod priznaje odluke donete na zasedanju u Bihaću.

Funkcija vođenja narodnooslobodilačkih odbora i političke izgradnje države prešla je sa Vrhovnog štaba na Antifašističko veće. Ono je kao svoj organ izabralo Izvršni odbor koji ima upravni, privredno-finansijski, prosvetni, socijalni, zdravstveni, propagandni i verski odsek. Izvršni odbor je, u stvari, revolucionarna vlada Jugoslavije. On je 7. januara 1943. godine objavio uputstva o razmeni i otkupu robe, radu radionica i preduzeća, isplati službenika, vraćanju izbeglica u njihove krajeve. Posle je doneo uputstva o zbrinjavanju dece palih boraca, o osnivanju narodnih univerziteta. Izvršni odbor je sa Odsekom Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini sazvao 15. januara konferenciju predstavnika 30 sreskih narodnooslobodilačkih odbora i 12 komandi područja sa slobodne teritorije. Delegati iz Korduna, Banije, Like, Gorskog kotara, Dalmacije, zapadne i srednje Bosne prikazali su ekonomsku situaciju svojih krajeva i probleme oko učvršćivanja narodne vlasti. Ono što se na konferenciji saznalo kao korisno za budući rad, Izvršni odbor nije mogao uneti u nove direktive, zbog skorog početka odsudne borbe s neprijateljem.

Velikom pobedom Crvene armije, dovršenom 2. februara 1943. godine nad nemačkim trupama kod Staljingrada, konačno je zadobijena strategijska inicijativa antifašističke koalicije na bojnom polju. Anglo-američke trupe su se iskrcale na tle francuske severozapadne Afrike i napredovale ka Tunisu radi spajanja sa britanskom 8. armijom koja je nastupala od Egipta, posle vrlo značajne pobede kod El Alamejna. Predsednik Sjedinjenih Američkih Država i premijer Velike Britanije sastali su se između 14. i 26. januara 1943. u Kazablanki i sporazumeli da posle isterivanja fašističke vojske iz severne Afrike, savezničke trupe osvoje Siciliju i druga sredozemna ostrva. Nemačka vojska, nastupivši 11. novembra 1942. godine, okupirala je višisku Francusku (Album karata: prilog XI).

Nemačka Vrhovna komanda je očekivala da će savezničke vojske preduzeti invaziju Apeninskog ili Balkanskog poluostrva. Kancelar Rajha je verovao da bi Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije mogla tada rušenjem železničkih pruga da onemogući snabdevanje i dužu uspešnu nemačko-italijansku odbranu na jugoistoku Evrope. Još u oktobru, u Vinici (Ukrajina), između kancelara Rajha, nemačkog komandanta za Jugoistok i šefa Nezavisne Države Hrvatske govorilo se o uništenju Narodnooslobodilačke vojske, radi čega bi dve legionarske divizije, posle obuke u Austriji, bile upućene u Jugoslaviju, a ne na sovjetsko-nemački front, kako se najpre mislilo. Kancelar Rajha je tvrdio da sa jugoslovenskog prostora, zbog ustaničkog pokreta, Nemačka nije dobila predviđenu radnu snagu i sirovine za svoju industriju, ni trupe za rat protiv Sovjetskog Saveza. A porazi na sovjetskom i afričkom frontu podsticali su ga da ubrza rad na pripremi i izvođenju ofanzivne operacije u Jugoslaviji. Kancelar Rajha je rešio 20. oktobra da se uspostavi štab komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj i stave mu na raspolaganje operativne jedinice na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske; taj štab je potčinjen komandi za Jugoistok, a teritorija južno od Save proglašena operativnim područjem. Kancelar Rajha, načelnici

vrhovnih komandi i ministri spoljnih poslova Nemačke i Italije, na sastanku u Rastenburgu (istočna Pruska) 18. i 19. decembra 1942, postigli su sporazum da se povedu zajedničke zamašne operacije radi uništavanja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Italijanski predstavnici nisu odobrili nemačku nameru o razoružavanju četnika, znajući njihovu ulogu u borbi protiv partizana, a ni zbog toga što je u Rijeci 12. novembra, posle niza regionalnih sastanaka, na konferenciji između predstavnika komande 2. armije i četničkih komandi iz italijanske okupacione zone, rešeno da se još tešnje sarađuje protiv Narodnooslobodilačke vojske. Kancelar Rajha je 16. decembra naredio da nemačke trupe, protiv partizana na sovjetskoj teritoriji i na Balkanu, mogu bez ograničenja da upotrebe svako sredstvo ne štedeći ni žene i decu. Rukovođenje operacijama protiv Narodnooslobodilačke vojske poverio je komandantu za Jugoistok; a neposredna komanda je data komandantu nemačkih trupa u Hrvatskoj koji je raspolagao i vojskom Nezavisne Države Hrvatske, na čijoj se reorganizaciji radilo, pošto su nemački i italijanski predstavnici u Zagrebu potvrdili misao vlade Rajha da su partizanska dejstva zapretila opstanku ove kvislinške države. Posle razgovora komandanta za Jugoistok sa predstavnicima italijanske Vrhovne komande i komandantima italijanskih trupa u Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Albaniji i Grčkoj, u Rimu 3. i 4. januara 1943. godine, i utanačenja sa komandantom 2. armije, u Zagrebu 9. januara — zaključeno je da se radi uništenja Narodnooslobodilačke vojske izvedu dve uzastopne operacije, nazvane »Vajs« (Weiss) I i II. Predviđeno je da jedna nemačka divizija iz Karlovca i druga od Sanskog Mosta pođu u susret, ka Bihaću i Bosanskom Petrovcu, preseku oslobođenu teritoriju i zatim čvrsto drže posednute komunikacije kako bi sprečile manevar partizanskih jedinica koje će ostalim snagama sa granice slobodne teritorije biti napadnute na nekoliko pravaca; tako presečene i stegnute, partizanske jedinice i njihove pomagače treba uništiti. Da bi se ova zamisao sprovela, rešeno je da u operaciji učestvuju: nemačke trupe — 7. SS »Princ Eugen«, 714, 717. i 369. legionarska divizija i delovi 187. rezervne divizije; italijanske divizije »Re«, »Lombardija«

i »Sasari«; domobranske snage — 2, 3. i 5. brdska brigada i četiri samostalna bataljona; grupa četnika; u svemu oko 90.000 ljudi, uz podršku pet nemačkih, šest italijanskih i tri domobranske eskadrile — oko 150 aviona. To je sveža snaga, jednaka trupama od 14 izmorenih divizija (oko 93.000 ljudi) koje su Nemačka i Italija imale kod El Alamejna prema savezničkih 10 divizija i 4 samostalne brigade (oko 165.000 vojnika). Rešeno je da se u zoni svake nemačke divizije uspostave sabirni logori, a da u Zemunu, Osijeku i Sisku postoje stalni logori iz kojih će se zarobljenici uzimati za streljanje radi odmazde i upućivanje na rad u Nemačku. Italijanske trupe su dobile zapovest da postupaju na sličan način. Predviđeno je da nemačke trupe interniraju oko 60.000 a italijanske 30.000 patriota.

U trećoj operaciji »Vajs« III, po nemačkoj zamisli, trebalo je razoružati četnike Draže Mihailovića, ali to nije odobrio predsednik italijanske vlade kad mu je načelnik Vrhovne komande objasnio kako zamišlja da ih upotrebi protiv Narodnooslobodilačke vojske ne dopuštajući im, radi izbegavanja nesuglasica, da dođu u tešnji dodir sa nemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama. Usklađivanje italijanskog učešća u operacijama »Vajs« I i II vršiće komandant 2. armije, a neposredno rukovođenje trupama — komandant 5. korpusa.

Slobodnu teritoriju koja će doći u zahvat okupatorskog napada štite: 1. hrvatski korpus — 6, 7. i 8. divizija, 6. i 14. primorsko-goranska brigada i grupa partizanskih odreda (oko 16.000 boraca); 1. bosanski korpus — 4. i 5. divizija i grupa odreda (oko 11.500 boraca); grupa divizija pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba — 1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija (oko 14.500 boraca sa uskoro formiranom 9. divizijom). Vrhovni štab je 22. novembra 1942. ukazao Glavnom štabu Hrvatske da će neprijatelj verovatno preduzeti širu protivofanzivu sa severozapada protiv slobodne teritorije. Naredio je 8. januara 1943. godine svim jedinicama da borbena dejstva izvode pod najnepovoljnijim uslovima za protivnika i da čuvaju sopstvenu živu silu.

Bitka na Neretvi: operacije u srednjem delu Hrvatske i u zapadnoj Bosni (januar—februar 1943)

Nemačko-italijanska operacija počela je 20. januara 1943. godine. Iz Karlovca je nastupila 7. SS »Princ Eugen« divizija prema Bihaću i dolini reke Une protiv 8. divizije i delova 6. primorsko-goranske brigade; 369. divizija, ojačana jednim pukom 187. divizije i grupisana u širem rejonu Siska, nastupila je prema jugu protiv 7. banijske divizije i Banijskog odreda, da se spoji sa levom kolonom 7. SS divizije; 714. divizija — vezana aktivnošću 1. proleterske divizije prema Banjoj Luci, prisustvom 4. divizije na Kozari i diverzijama 12. divizije na železničkoj pruzi između Slavonskog Broda i Novske — nije se pomerila; 717. divizija sa 202. tenkovskim bataljonom i 2. domobranskom brigadom krenula je iz šireg rejona Sanskog Mosta prema zapadu u susret 7. SS diviziji, a protiv 5. divizije i 6. brigade 4. divizije; divizija »Sasari« iz Gračaca i divizija »Re« iz Gospića nastupile su prema Kulen-Vakufu i Bihaću protiv 6. divizije radi spajanja sa 7. SS divizijom; divizija »Lombardija« krenula je iz Ogulina prema Slunju protiv 6. i 14. primorsko-goranske brigade da se spoji sa desnom kolonom 7. SS divizije.

Čim je počeo napad neprijatelja, Vrhovni štab je rešio da aktivnošću sopstvenih snaga poremeti njegov plan; imao je u vidu teškoće koje će za stanovništvo i vojsku da nastanu zbog gubitka slobodne teritorije usred zime, kada hladnoća i snegom pokriveno zemljište otežavaju prehranu, kretanje i stvaranje skloništa za ranjenike i zbegove nejači. Vrhovni štab je odlučio da 1. hrvatski i 1. bosanski korpus uspore nadiranje nemačkih i italijanskih trupa, a naređenjima izdatim 29. januara otkrio je nameru da odbranom nevezana grupa divizija nastupi ka jugoistoku da bi u daljem pokretu preko Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka izbila prema magistrali nemačkog snabdevanja na Balkanskom poluostrvu.

Najviše uspeha ima 7. SS divizija. Pošto je 27. januara izbila blizu Bihaća, Vrhovni štab je naredio 8. diviziji, 6. i 14. primorsko-goranskoj brigadi da se pomere na planinu Plješevicu, a primaknutoj 7. banijskoj diviziji da se povuče preko reke Une i na južnim ograncima planine Grmeča zatvori pravac od Bihaća ka Bosanskom Petrovcu. Do 29. januara: 7. SS divizija ušla je u Bihać; 369. divizija se sporo kretala napred; 714. divizija je još

stajala pasivna; 717. divizija i 2. domobranska brigada, protiv kojih je privučena i cela 4. divizija, pretrpele su gubitke i zadržane zapadno od Sanskog Mosta i Ključa, na udaljenosti oko 70 kilometara od čelnih jedinica 7. SS divizije; divizija »Sasari« je nešto napredovala prema Kulen-Vakufu; leva kolona divizije »Re« spojila se sa 7. SS divizijom zapadno od Bihaća, dok su dve druge njene kolone imale manje uspeha i zadržane su pred Krbavskim poljem; divizija »Lombardija« je izbila u Slunj, u pozadinu 7. SS divizije.

Nemački komandant je posle zauzeća Bihaća uputio trupe da ovladaju Grmečom, verujući da će na tom prostoru uništiti napadom obuhvaćene jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Glavnina 7. SS divizije savladala je posle trodnevne borbe žilavu odbranu 7. banijske divizije jugoistočno od Bihaća, izbila u Bosanski Petrovac i, produžujući nastupanje prema Ključu, spojila se 8. februara sa 717. divizijom; ona je prinudila 7. banijsku diviziju da se povuče i postavi severno od Drvara, dok se 5. divizija povukla jugozapadno od Ključa, na planinu Srneticu. Druga grupa 7. SS divizije prodrla je u Bosansku Krupu gde se srela sa 369. divizijom koja se na putu prema Sanskom Mostu spojila sa delovima 717. divizije. Snegom pokriven Grmeč potpuno je okružen nemačkim snagama; tri divizije su krenule u kolonama da ga pređu. Odolevala im je 4. divizija, štiteći oko 15.000 izbeglica; uspela je da se do 13. februara probije iz okruženja ka severu. Nemačke divizije su se povukle sa Grmeča do 17. februara, a nanele su gubitke 4. diviziji i naročito stanovništvu u zbegovima. Okupatorske i kvislinške trupe postupno prelaze celo zauzeto područje, da bi sasvim uništile partizane; nailazeći na zbegove i grupe ranjenika vršile su pokolj.

Italijanske trupe sporije napreduju: divizija »Sasari« je izbila u Kulen-Vakuf, gde su je 14. februara susreli delovi 7. SS divizije; divizija »Re« je zauzela Krbavsko polje i Korenicu, ali ni njoj ni delovima 7. SS divizije koji su pošli iz Bihaća ka jugu, nije dopustila 8. divizija da se spoje preko grebena planine Plješevice; najudaljenija, i našavši se iza ostalih trupa, divizija »Lombardija«

je gotovo prekinula aktivnost. Vrhovni štab je naredio 30. januara Glavnom štabu za Hrvatsku da nastoji da očuva slobodnu teritoriju, sačuva živu silu i naročitu pažnju posveti ranjenicima. Tako su, oslanjajući se na odbranjenu Plješevicu, 6. i 8. divizija napale 15. februara diviziju »Sasari« i prinudile je da se uz prihvat divizije »Re« povuče u Knin; sa njom su odstupili i četnici. Neprijateljski pritisak na 1. hrvatski korpus gotovo da je prestao.

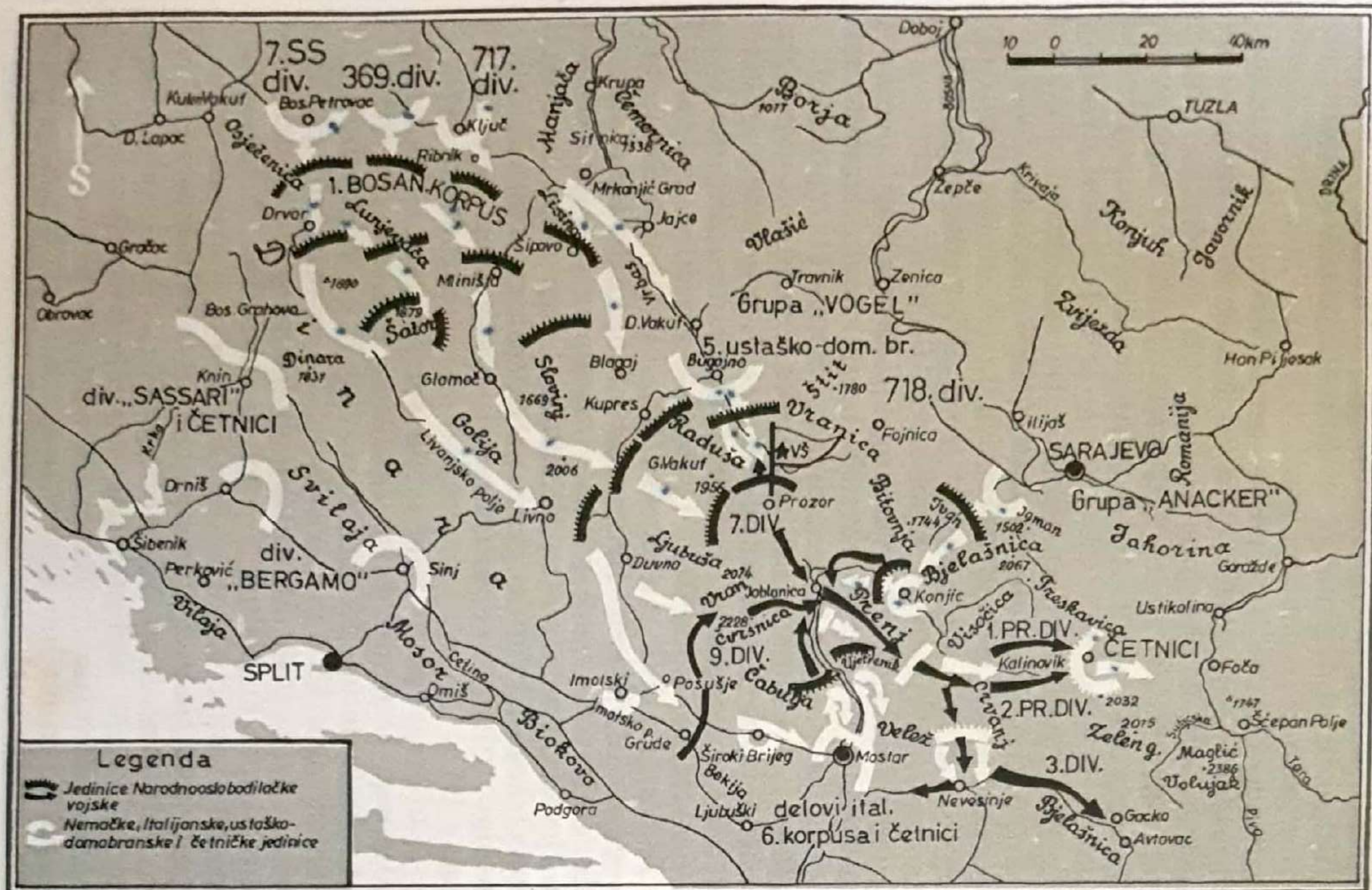
Vrhovni štab je 7. februara naredio svim partizanskim brigadama i odredima u Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni da hitno pojačaju napade na neprijatelja, jer se moglo pretpostaviti da bi oni, pored ostalog, tako privukli deo njegovih snaga iz srednjeg dela Hrvatske i zapadne Bosne. Vrhovni komandant Tito je 8. februara, u Duvnu, upoznao komandante 1, 2. i 3. divizije s planom protivofanzive: u prvoj etapi izbiti na reku Neretvu, u drugoj na Drinu, u trećoj na reku Lim. Prema ovoj operativnoj ideji, te divizije su dobile zadatke, a uskoro formirana 9. divizija obezbeđivaće im desni bok zapadno od Mostara u rejonu Imotskog i Posušja. Upućena od Livna, 2. proleterska divizija je preko Posušja 15. februara izbila na Neretvu, severno od Mostara, posle zauzela jako branjenu železničku stanicu Drežnicu i onemogućila okupatorski saobraćaj prema Sarajevu. Okrenuta glavninom prema Mostaru, prebacila je 2. proletersku brigadu na levu obalu Neretve a uputila 4. proletersku brigadu ka severu, gde je ona posle dvodnevnog napada zauzela 22. februara još jače branjeno italijansko uporište u Jablanici. Severnije, a upućena od Gornjeg Vakufa, 3. divizija je noću između 15. i 16. februara napala utvrđenu posadu Prozora, iduće noći savladala njen žilav otpor, a 18. februara zauzela Ostrožac i Ramu pored Neretve i glavninom se orijentisala prema Konjicu. Sa severne strane Konjicu je podišla 1. proleterska divizija i noću uoči 20. februara (njena 1. brigada) neuspešno napala njegovu posadu; ona je preko Gornjeg Vakufa i planine Bitovnje bila izbila na Ivan-sedlo i u prethodna dva dana zauzela ovaj važan rejon i uporišta severno na komunikaciji koja iz doline Neretve vodi ka Sarajevu. Vrhovni štab je sredinom fe-

bruara privukao 7. banijsku diviziju od Drvara i postavio je kod Gornjeg Vakufa da sa 3. krajiškom brigadom bude u zaštitnici grupe divizija.

Prodorom ka jugoistoku, grupa divizija je zauzela komunikaciju na dužini oko 80 km između Mostara i Sarajeva, sem u okruženom Konjicu i na bliskim prilazima ovih gradova; zarobljavanjem ljudstva i zaplenom svih vrsta naoružanja (oko 2.000 pušaka, 14 topova, 11 tenkova, 45 kamiona i dr.) nanela je italijanskoj diviziji »Murđe« nenadoknadive gubitke. Da nije morala čekati na pristizanje Centralne bolnice (3.293 ranjenika i bolesnika) koja se iz rejona Drvara kreće prema Neretvi, grupa divizija je sada mogla produžiti nastupanje, preduzeti prelazak Neretve i pohod ka Drini.

To odolevanje 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa i ofanzivan rad grupe divizija unose nove elemente u dispozicije protivničkih komandi. Nemački zapovednik za Jugoistok i komandant italijanske 2. armije, stvarajući konačan plan za operaciju »Vajs« II, predvideli su na sastanku u Beogradu, 8. februara, da nemačke divizije sa Grmeča — 7. SS, 369. i 717. — produže nadiranje ka jugoistoku da bi zajedno sa 718. divizijom iz Sarajeva i Bugojna i divizijom »Bergamo« iz Sinja i Drniša uništile jedinice Narodnooslobodilačke vojske na prostoru između Drvara, Livna, Jajca i Ključa. Ovog puta se zbog pomoći koju će četnici moći da pruže nemačkim i italijanskim trupama, sporazumno odustalo od operacije »Vajs« III.

Kad je grupa divizija izbila na Neretvu, u komandi italijanske 2. armije to je shvaćeno kao manevar u susret eventualnom desantu savezničkih vojski; naređeno je 6. korpusu 18. februara da se hitno pripremi za odbranu zone između Mostara i obale mora, a nemačkom komandantu je podnet zahtev da ne čeka 25. februar, dan početka operacije, već da odmah, i ne u pravcu Livna, nego prema Neretvi, uputi glavne snage. Na intervenciju svoje Vrhovne komande koja je želela da se osiguraju rudnici boksita kod Mostara, nemački komandant je delimično udovoljio italijanskom zahtevu; prema Neretvi je uputio grupu »Fogel« (Vogel) od Bugojna i grupu »Anaker« (Annacker) od Sarajeva. U Rimu, u italijanskoj

Bitka na Neretvi: operacije na području dinarskih planina i u slivu reke Neretve (februar—mart 1943)

Vrhovnoj komandi, postignut je 25. februara sporazum sa ministrom spoljnih poslova Rajha i predstavnikom nemačke Vrhovne komande da se usklade operacije na prostoru Livna sa onima u dolini Neretve, nemački komandant da upravlja trupama u prvoj zoni, a komandant italijanskog 6. korpusa u drugoj.

Grupa »Fogel« — 738. puk 718. divizije sa artiljerijom, tenkovima i 5. ustaško-domobranskom brigadom — napala je 21. februara delove 7. banijske divizije i 3. krajišku brigadu i sutradan zauzela Gornji Vakuf. Tek 24. februara uspeva 7. banijska divizija, posle protivnapada, i uz pomoć 3. krajiške i 1. dalmatinske brigade, da južno od Gornjeg Vakufa zaustavi napadača. To je nemačkog komandanta nateralo da privuče i ovde uvede 717. diviziju. Ona je, podržavana avijacijom, sa grupom »Fogel« pošla u napad i uspela 28. februara da izbije na planinski greben severno od Prozora i sa udaljenosti 6—8 kilometara ugrozi rejon prikupljanja ranjenika. Malo je uzmakla zbog protivnapada 3. krajiške brigade, ali se njena pretnja ranjenicima nije smanjila.

Grupa »Anaker« — 750. puk 718. divizije s artiljerijom, tenkovima i grupom od tri ustaško-domobranska bataljona — podržana avijacijom, 21. februara je zauzela Ivan-sedlo, odolela protivnapadima 1. i 3. proleterske brigade i održala se na ovom položaju; deo njenih snaga upućen ka jugu, stigao je do ponoći 23. februara u Konjic, gde se spojio sa oko 2.000 četnika koji su ovde izbili sa pravca Kalinovika. Konjic je dobio najveću važnost: grupi divizija je smetnja na putu ka istoku, a nemačkim snagama ojačani oslonac za aktivno dejstvo. Tri noćna napada, između 22. i 26. februara, 4. i 5. proleterske i 10. hercegovačke brigade na posadu Konjica, nisu donela uspeh. Obustavljajući dalje napade, Vrhovni štab je 4. proletersku brigadu premestio da ojača zaštitu Prozora. Glavnina grupe »Anaker« ušla je 27. februara u Konjic. S juga, od Mostara, težile su ka Jablanici i Konjicu dve grupe, upućene obema obalama Neretve: u desnoj je jedan italijanski bataljon sa oko 2.500 četnika, a u levoj tri italijanska bataljona sa istim brojem četnika. Verujući da predstoji konačno uništenje Narodnooslobodilačke vojske, Draža Mihailović se odazvao zahtevu itali-

janske komande za pomoć, pa su četnički štabovi prikupili u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini oko 19.000 ljudi i poveli ih prema Neretvi. Te dve grupe četnika iz Mostara, zadržane kod Drežnice otporom glavnine 2. divizije, s onom grupom koja je stigla u Konjic, predstavljaju čelni deo četničkih snaga.

Sa severozapada, ali još dosta udaljene, približavaju se Neretvi 7. SS »Princ Eugen« i 369. divizija. Pošto je južno od Bosanskog Petrovca savladala otpor dveju brigada 4. divizije, 7. SS divizija je preko Drvara, zauzevši ga 27. februara, produžila nastupanje ka Glamoču i Bosanskom Grahovu. Glamoču se približila i 369. divizija, nastupanjem preko Ključa i savlađivanjem otpora 5. divizije i tek formirane 9. krajiške brigade. Zauzevši 28. februara Bosansko Grahovo, desna grupa 7. SS divizije podišla je sa zapada i juga i sa drugim snagama prinudila štab 1. bosanskog korpusa da se sa delom svojih jedinica bori u okruženju na Šator-planini, a zatim probije na sever prema Ključu; pri tom, nemačke jedinice nisu ostavile u životu uhvaćenu veću grupu ranjenika. Manevrom snaga, 1. bosanski korpus održao se na svom operativnom području, ali nije mogao ispoljiti akciju prema Kupresu i Gornjem Vakufu, da bi sadejstvovao grupi divizija u dolini Neretve. Komandant za Jugoistok obustavio je 4. marta operacije u zapadnoj Bosni; nemačkim divizijama je naređeno da produže nastupanje: 7. SS divizija, preko Livna prema Mostaru, a 369. divizija, preko Glamoča i Kupresa ka Prozoru.

U dolini Neretve i kod Prozora u toku je najžešća borba. Grupa divizija sve više gubi manevarski prostor, trpi gubitke na bojištu i zbog tifusa; ona napreže poslednje snage da obezbedi ranjenike. Protiv grupe divizija koja ima oko 21.000 boraca našle su se sada četiri nemačke divizije, od kojih je sama 7. SS divizija mnogo brojnija od nje, zatim još dve ustaško-domobranske brigade, blizu 15.000 četnika i oko 5.000 italijanskih vojnika. Vrhovni štab i Politički biro Centralnog komiteta rešili su na zajedničkom sastanku, 28. februara kod Prozora: da grupa divizija glavnim snagama izvrši protivudar i razbije nemačku i ustaško-domobransku grupaciju kod Gornjeg Vakufa, a ostalim snagama poruši mostove na

Neretvi i spreči spajanje neprijateljevih snaga koje nadiru od Mostara i Konjica, da 1. bosanski korpus zadržava 7. SS i 369. diviziju, a jednu brigadu orijentiše prema Travniku kako bi privukla deo nemačkih snaga iz doline Vrbasa, da Glavni štab za Hrvatsku uputi dve brigade u pomoć 1. bosanskom korpusu, da 6. istočnobosanska brigada sa grupom majevičkih bataljona izbije na planinu Igman, južno od Sarajeva, i ugrozi komunikaciju 718. divizije.

Ne uzevši ni dan predaha, 717. divizija sa grupom »Fogel« produžila je 1. marta nadiranje ka Prozoru. Pošto je tog dana zadržana uspešnim protivnapadom 3. krajiške brigade, sutradan je obnovila napad s obe strane puta koji od Gornjeg Vakufa vodi ka jugu. Uspela je da ovlada planinskim grebenom, visokim preko 1.500 metara, i počela da se spušta prema Prozoru. Na Vilića gumnu, zapadno od ovog puta, posle podne se vrlo žestoko, prsa u prsa, sukobila sa 4. proleterskom brigadom koja je hitala da ojača odbranu. Potpomognuta sadejstvom 3. krajiške, 4. brigada je odbacila napadača. Od Drežnice privučena 2. proleterska brigada i 1. dalmatinska brigada, koja se ovde već bori, naredne noći su potisle neprijateljske delove sa Crnog vrha, važnog položaja istočno od puta. Napadač je zaustavljen.

Vrhovni komandant Tito je 3. marta pred zoru izdao zapovest za protivudar: na desnom krilu 1. i 3. proleterska i 1. dalmatinska brigada, u srednjoj koloni 2. i 4. proleterska brigada, 7. brigada 7. banijske divizije i dva bataljona 3. krajiške brigade, s baterijom haubica i četom tenkova, na levom krilu 8. brigada i jedan bataljon 16. brigade 7. banijske divizije sa dva bataljona 3. krajiške brigade — da preko bokova i u centru rasporeda napadnu nemačku grupaciju, razbiju je i odbace ka severu. Protivnapad je počeo uveče tog dana. Zalažući se energično, te snage su do jutra 4. marta potisle 717. diviziju i grupu »Fogel« prema Bugojnu, zauzevši Gornji Vakuf. Tim se uspehom poboljšala situacija grupe divizija, jer je otklonjen pritisak najjače protivničke grupacije, iako je grupa »Anaker« prodrla pored Neretve do Ostrošca, četnici iz Konjica izbili naspram Jablanice i poseli levu obalu Neretve, a italijanske i četničke snage od Mostara stigle

južno od Jablanice. Napadaču od Konjica odolevaju 5. proleterska i 10. hercegovačka brigada, a napadaču od Mostara — 2. dalmatinska brigada.

Na reci Neretvi nema više odseka između Jablanice i Konjica koji neprijatelj nije poseo. Tito je 5. marta naredio da grupa divizija, obezbeđujući se jakom zaštitnicom u rejonu Prozora i bočnim osiguranjem kod Ostrošca, pređe Neretvu i produži dejstvo prema Kalinoviku i Foči. Podržana Haubičkim divizionom Vrhovnog štaba, 2. divizija je noću uoči 7. marta razbila četnike kod Jablanice, dvema brigadama prešla reku i učvrstila se do večeri tog dana na levoj obali. Ona je 8. marta odbacila nove četničke snage, upućene da joj spreče nastupanje sa mostobrana, i ovladala planinom Prenj. Ojačana inžinjerijska jedinica Vrhovnog štaba podigla je viseći most na Neretvi, preko koga je ovog dana prešla 7. banijska divizija, a uveče je počeo prelazak ranjenika; jedna brigada 7. divizije određena je da pomogne u prenošenju ranjenika koje su nosili i zarobljeni italijanski vojnici. Nemačka avijacija je danju otežavala prelazak reke, nanoseći gubitke jedinicama i ranjenicima. Odbijajući grupu »Anaker« i četnike prema Konjicu, 3. divizija je 10. marta prešla Neretvu kod Ostrošca. Sa juga je prispela 9. divizija, prešavši Neretvu noću uoči 15. marta, da preuzme obezbeđenje mostobrana kod Jablanice. Već 7. marta napala je 717. divizija sa grupom »Fogel« 1. proletersku diviziju kod Prozora, a na južnim ograncima planine Raduše osetile su 7. i 9. krajiška brigada prisustvo 369. divizije. Odolevajući napadu, 1. divizija sa 7. krajiškom brigadom povukla se prema Jablanici, a nemačke snage su 11. marta zauzele Prozor. Vrhovni štab je ubrzao prelazak Neretve, odredio je i 9. diviziju za prenošenje ranjenika. Do uveče 15. marta prešle su Neretvu sve jedinice grupe divizija; nemačke snage su preko Prozora posle dva dana izbile na ovu reku.

Grupa divizija se našla na oko 2.000 metara visokoj planini Prenju, na zemljištu besputnom, delimično krševitom, vrlo siromašnom i još pokrivenom snegom: našla se u zoni dugoj oko 30 km i širokoj oko 10 km. U Neretvu je bacila topove, tenkove i kamione, što ih je ranije zaplenila od neprijatelja. Oko 3.000 ranjenika i

Bitka na Neretvi: prodor grupe divizija Narodnooslobodilačke vojske u Crnu Goru i Sandžak (april 1943. godine)

blizu 1.000 obolelih od tifusa usporavali su pokret. Nemačka i italijanska avijacija je tukla izdužene partizanske kolone na planinskim stazama. Da bi grupa divizija što pre prešla ovaj nepovoljan planinski predeo, Vrhovni štab je naredio da glavnina prodire prema Kalinoviku, a desnokrilna grupa ka Nevesinju. Tako je 1. divizija nastupala severno od Kalinovika, a 2. divizija sa 1. proleterskom brigadom potukla je 14. i 15. marta četnike kod Čičeva i Glavatičeva, na severozapadnim ograncima planine Crvanj. Ojačana još i 7. krajiškom brigadom, 2. divizija je, usmerena u tri kolone, 20. marta započela borbu na prilazima Kalinoviku protiv sveže snage od blizu 5.000 limsko-sandžačkih četnika. Uporno su se smenjivali juriši obeju strana; 2. divizija je obuhvatom podišla Kalinoviku, a njena 2. proleterska brigada izvršila dublji obilazak protivničkih položaja, što je četnike, posle gubitaka pretrpljenih u trodnevnoj borbi, prinudilo da se u rasulu povuku prema Foči. Na pravcu sa Prenja prema Nevesinju, 3. divizija se sukobila sa grupom od pet italijanskih bataljona, kombinovanih sa još mnogobrojnijom snagom četnika; tukla ih je nekoliko puta do 29. marta, ne davši im da se učvrste u Nevesinju. Četničke jedinice su ozbiljno potučene; nastalo je kod njih rasulo. Od preko 20.000 četnika, koliko ih je do kraja bitke usmereno prema Neretvi, ostaće četvrtina te snage. To je i krupan politički poraz četničke organizacije Draže Mihailovića, kako pred svetskom antifašističkom javnošću tako i pred njenim saveznicima po oružju, naročito pred nemačkom vojskom. Veoma su otežani uslovi za obnavljanje četničkih redova.

Vrhovni štab je 30. marta uputio glavninu grupe divizija preko Kalinovika prema Drini, a 3. diviziju preko Gacka ka Nikšiću. Ne uspevši noću između 28. i 29. marta da iz pokreta pređu reku Drinu, 1. i 2. divizija su otpočele pripreme za forsiranje reke. Na pravcu 2. divizije, južno od Foče, uz pomoć inžinjerijske jedinice Vrhovnog štaba napravljeni su splavovi; 6. aprila počeo je prelazak reke i do noći idućeg dana završen; divizija je proširila mostobran i sa južne strane napala italijansku posadu u Foči. Pred 1. divizijom, severno od Foče, prelazak je na splavovima počeo 8. aprila uveče i nastavio se pod bor-

4

bom do noći idućeg dana; na mostobranu se produžila borba, 1. proleterska i 3. krajiška brigada razbile su četnike, potukle jedan puk italijanske divizije »Taurinenze« kod Ifsara i nastupile ka Čajniču. Upućeni kao pomoć posadi Foče, četnici su 15. aprila jugoistočno od ovog mesta napali 3. proletersku brigadu, a zatim se sukobili sa gotovo celom snagom 1. i 2. divizije. Četnici nisu uspeli da prodru u Foču, 19. aprila su odbačeni prema jugu, preko reke Tare. Obe divizije su zatim nastavile napredovanje: 1. proleterska je razbila četnike jugoistočno od Pljevalja i izbila pred Bijelo Polje, a 2. proleterska prispela 21. aprila u Žabljak na Durmitoru. Deo 2. divizije sa 5. proleterskom brigadom 3. divizije potpuno je razbio 1. i 2. maja jaku italijansko-četničku grupu divizije »Ferara« na Javorku, utvrđenom položaju severno od Nikšića, i zaplenio četu tenkova i bateriju topova; 2. divizija se zatim usmerila prema Kolašinu. Za to vreme je 3. udarna divizija branila Nevesinje, zauzela hercegovačka mesta Gacko, Avtovac, Ljubinje i Stolac, pa se pomerila na prostor između Nikšića i Gacka. Kod Nevesinja se nalazi i 9. divizija, dok 12. aprila, vrlo proređena tifusom, nije privremeno rasformirana; njenim ljudstvom su popunjene 3. dalmatinska brigada i neke jedinice 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije. Na Drinu, severno od Foče, Vrhovni štab je privukao 6. istočnobosansku i nedavno formiranu 15. majevičku brigadu. Oko 4.000 ranjenika i tifusnih bolesnika preneto je preko Drine na prostor jugoistočno od Foče. Njih obezbeđuje 7. banijska divizija.

Na prostoru od Karlovca prema Foči, dugom preko 400 kilometara, nemačke i italijanske trupe su uporno nastojale da unište napadnute jedinice Narodnooslobodilačke vojske. S istom nemilosrdnošću su išle protiv stanovništva koje se povlačilo sa vojskom ili se sklanjalo u zbegove i stradalo od dejstva avijacije i kolona koje su ih gonile, patilo od gladi, hladnoće, kiše, snega i zaraznih bolesti. Okupatorski vojnici su masakrirali zarobljeno neboračko ljudstvo, naročito ranjene i bolesne partizane, palili naselja. Narodnooslobodilački odbori i vojne pozadinske komande pružali su pomoć stanovništvu i olakšali mu nedaće. Zbog izrazito nepovoljnih okolnosti za zbrinjavanje i snabdevanje ljudstva, Vrhovni štab je 17. mar-

ta naredio da se najracionalnije pribavljaju hrana i druge potrebe. Ta se naredba strogo sprovodila. Na širokom prostranstvu i u teškim okršajima, Narodnooslobodilačka vojska je primala i zadavala udarce, oslanjajući se na pomoć stanovništva. Nenaoružani seljaci i građani često su pomagali vojnim jedinicama pri rušenju komunikacija, postavljanju prepreka, pri prenosu ranjenika i u drugim radovima. Vrhovni štab je protivofanzivom, kao najboljim načinom odbrane i najspasonosnijim postupkom partizanskog ratovodstva, poremetio plan okupatora, odvukao njegove snage na šira područja, nametnuo mu gubitak u vremenu i savlađivanje mnogih nepredviđenih teškoća. Lako pokretna grupa divizija, iako opterećena velikom masom ranjenika, i oskudevajući u hrani i municiji, brzo je prodirala sa jednog područja na drugo, u naletu razbijala okupatorske i kvislinške zaštitne snage, stvarala sebi operativni prostor, pre prodiranjem napred nego upornom odbranom zauzetih krajeva. Prodiranjem ka jugoistoku, grupa divizija se kreće koprema onom prostoru koji se u nemačkoj Vrhovnoj komandi smatra najpogodnijom oblašću za prikupljanje snaga kojima bi bilo namenjeno da posluže kao operativna rezerva protiv mogućnog savezničkog desanta na bilo koji predeo Balkanskog poluostrva.

V. BITKA NA SUTJESCI

Vojske antifašističke koalicije zadobijaju nove uspehe. Crvena armija je oslobodila deo Ukrajine i zaustavila protivudare nemačke vojske. Anglo-američke armije su naterale poslednje ostatke italijanskih i nemačkih jedinica u severnoj Africi da 12. maja kapituliraju. Italijanska vojska, sa nemačkim divizijama koje počinju da pristižu, sprema se za odbranu svoje državne teritorije; očekuje se otvaranje novog fronta u Sredozemlju.

U Moskvi je 15. maja 1943. godine objavljeno raspuštanje Kominterne. Potpunu zrelost za samostalan budući rad, koja je saopštenjem te odluke pripisana svim članicama Kominterne, Komunistička partija Jugoslavije izrazito je potvrdila.

Na jugoslovenskom ratištu sve je zamašnija borba Narodnooslobodilačke vojske protiv okupatorskih i kvislinških trupa. Vrhovni štab je, preko naređenja i zapovesti bližim jedinicama i preko direktiva i svojih delegata za udaljenije krajeve, usmeravao sve oslobodilačke snage. Podstaknut nastojanjima Vrhovnog štaba, 1. hrvatski korpus je vratio izgubljene krajeve i postao aktivan: 6. divizija je blokirala ustaško-domobransku posadu Gospića i prinudila je da se snabdeva jedino vazdušnim putem: dve brigade u Gorskom kotaru naterale su divizije »Lombardija« i »Re« da 6. marta krenu u napad da bi zauzele područje Velike kapele i obezbedile komunikaciju od Karlovca ka Rijeci; 8. divizija i Unska operativna grupa napadaju ustaško-domobranske posade i ruše komunikacije između Siska, Karlovca i Bihaća. U Istri je 10. marta formirano privremeno partijsko rukovodstvo. Tri slovenačke i dve hrvatske brigade, objedinjene pod posebnim operativnim štabom, ruše železničku prugu između Zagreba i Ljubljane, napadaju divizije »Maćerata«, »Kaćatori dele Alpi« i »Izonco«; došle su u sukob sa nemačkim zaštitnim odeljenjima pored magistrale Zagreb — Ljubljana. Ta ofanziva je započeta 26. novembra 1942. godine napadom na belogardističko uporište Suhor (na Gorjancima) i uspešno se razvija u Žumberku i Suhoj krajini sve do 26. marta 1943. godine kad su brigade odnele najveću pobedu na Jelenovom žlebu. Intenzitet ometanja okupatorskog saobraćaja u Sloveniji, može da karakteriše, na primer, i to što su partizanske jedinice u avgustu izvršile 62 diverzije na železničkoj pruzi između Metlike, Ljubljane i Postojne, napadajući često neprijateljsku zaštitu pruge. Takva aktivnost je prinuđivala okupatorske komande da odvajanjem snaga za obezbeđenje komunikacija oslabljuju trupe za kontrolu teritorije i ofanzivne radnje.

Povučen sa sovjetsko-nemačkog fronta u proleće 1943. godine, štab italijanskog 24. korpusa uspostavio je sedište u Videmu; dobio je najpre komandu nad divizijama »Veneto« i »Novara«, a posle nad divizijom »Torino« u Gorici, divizijom »Sforceska« u Divači i divizijom »Julia«, i pet samostalnih bataljona pod njenom komandom, u Beneškoj Sloveniji. Na raspolaganje štaba 23. korpusa

(u Trstu) stavljena je divizija »Novara«. Oko Tolmina operiše italijanska 3. alpijska brigada. Zadatak je tih snaga, pored ostalog, da ne dopuste prodor slovenačkih partizanskih brigada preko reke Soče na zapad; krajem aprila desio se veći sukob kod Tolmina.

Dejstva Narodnooslobodilačke vojske dopiru do samog Zagreba; noću uoči 29. maja napala je 13. proleterska brigada i zarobila ljudstvo domobranske jedriličarske škole u Svetoj Nedelji. Ojačana grupom partizanskih odreda, 12. divizija ruši železničku prugu između Beograda i Zagreba, na odseku zapadno od Slavonskog Broda, i napada njena obezbeđenja. Pored čestih sukoba koje ima sa okupatorskim i kvislinškim posadama, ona je u drugoj polovini marta izdržala na širem području Slavonske Požege napad nemačke 187. rezervne divizije i ustaško-domobranskih snaga, ukupne jačine do dve divizije. Izmakla je udaru, ubrzo obnovila dejstvo i prinudila protivnika na vrlo živu aktivnu odbranu.

Srem je postao snažno uporište oslobodilačkog pokreta; privlači borce iz Beograda i Novog Sada, iz celog severnog pojasa Srbije i Vojvodine. Partizanske snage se oslanjaju na Frušku goru, ruše komunikacije i napadaju manje okupatorske posade. Vrhovni štab je odobrio da partizani iz Srema mogu jednim delom prelaziti u istočnu Bosnu, kad budu ugroženi.

U Srbiju je početkom 1943. godine došao delegat Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, upućen u Makedoniju. On je Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu za Srbiju preneo direktivu generalnog sekretara Partije da je politička borba protiv četnika, izbegličke vlade i svih kvislinških grupa naročito značajna; ukazao im je da treba povećati snagu partizanskih odreda. Na proleće su smenjene trupe 1. bugarskog okupacionog korpusa: dovedene su 22, 24. i 27. divizija, a kad se zona korpusa, prema sporazumu između nemačke i bugarske vlade, u leto proširuje i do Dunava, dovedena je i 25. divizija. Uprkos jakim nemačkim, bugarskim i kvislinškim trupama, partizanski odredi i samostalni bataljoni su vrlo aktivni. U januaru, na primer, izvršili su 331 akciju rušenja železničkih pruga, linija veze i vojnih objekata, u februaru — 235, a u martu — 332, sukobljavajući se često

Nemački i ustaško-domobranski napad na snage Narodnooslobodilačke vojske u Slavoniji (mart 1943. godine)

sa okupatorskim snagama koje štite te objekte. Docnije su uspešno napali okupatorske posade Aranđelovca i Knjaževca. Na te akcije nemačke trupe su odgovarale represalijama i uspostavljanjem osam logora za taoce, pored tri postojeća koncentraciona logora.

I u najtežim borbama, Vrhovni štab i niži štabovi ne prestaju da rade na stvaranju novih jedinica. Tako su u zapadnoj Bosni formirane tri, a u istočnoj Bosni četiri brigade, od kojih dve od partizana iz Srema; one su vrlo aktivne protiv domobranskih jedinica. Po naredbama Vrhovnog štaba, 13. februara su obrazovane 9. i 10. divizija, a 1. aprila — 11. divizija; 11. maja je formiran 2. bosanski korpus, sastava: 4. divizija koja se oslanja na Kozaru, 10. divizija koja dejstvuje na prostoru izvorišta reke Vrbasa, 11. divizija koja se nalazi bliže Banjoj Luci, partizanski odredi u zapadnoj i srednjoj Bosni. Istovremeno je štabu 1. bosanskog korpusa naređeno da sa 5. divizijom koja je ostala u njegovom sastavu, a nalazila se oko Bosanskog Petrovca u borbi protiv delova nemačke 714. divizije, pređe u istočnu Bosnu.

U Hrvatskoj su stvorene krupne nove jedinice. Formirani su pet partizanskih odreda i samostalnih bataljona u Dalmaciji, a jedan odred južno od Zagreba, zatim dve grupe odreda i bataljona u Dalmaciji i jedna grupa u Gorskom kotaru; stvorene su dve nove brigade u Kordunu, dve u Slavoniji i jedna u Dalmaciji. U Gorskom kotaru je sredinom aprila obrazovana 13. divizija, u Slavoniji 17. maja — 10. slavonska divizija koja je posle nazvana 28. divizijom, a u Kordunu i Baniji, početkom maja, Unska operativna grupa, jačine divizije. U Slavoniji je 17. maja formiran 1. slavonski korpus, sastava 12. i 28. divizija i grupa odreda. Stvorene su i jedinice nacionalnih manjina naseljenih u Slavoniji: 3. maja je formiran Čehoslovački udarni bataljon u sastavu 12. divizije, a 15. avgusta mađarski bataljon »Šandor Petefi« i nemačka četa »Ernst Telman« u sastavu Podravskog odreda; nemačka četa je prerasla u bataljon.

U Sremu su do leta formirani treća vojvođanska brigada i dva nova odreda.

Glavni štab za Sloveniju formirao je dve nove brigade u Slovenačkom primorju, i po jednu u Gorenjskoj i

Štajerskoj. On je, prema odobrenju Vrhovnog štaba, 13. jula formirao 14. i 15. diviziju. Odredio je 14. diviziju da dejstvuje u zahvatu železničke pruge koja od Ljubljane vodi ka Trstu, a 15. diviziju — od Ljubljane ka Zidanom Mostu i Novom Mestu.

Glavni štab za Srbiju reorganizovao je jedinice: od nekoliko odreda u južnoj Srbiji formirao je jedan na prostoru zapadno, a drugi istočno od Južne Morave, obrazovao je u Šumadiji i istočnoj Srbiji po jedan samostalni bataljon, dok u ovim krajevima još postoje tri odreda i nekoliko borbenih grupa.

Na Kosovu i Metohiji antifašistička delatnost se širi. Partizanski odredi izazivaju svojom aktivnošću oštre represalije italijanske i albanske kvislinške vlasti. Na Šar-planini se okupljaju borci sa Kosova i Metohije i tu u maju formiraju jak odred, uz još jedan albanski partizanski odred pre njega stvoren. Napadom na italijansku kolonu 3. januara kod Crnoljeva, na putu između Prištine i Prizrena, postignut je značajan uspeh. Obrazovan je Glavni štab partizanskih odreda za Kosovo i Metohiju.

Po dolasku u Makedoniju, delegat Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba energično radi zajedno sa nacionalnim rukovodstvom da se izvrši direktiva generalnog sekretara Partije. Tako je 19. marta 1943. godine osnovan u Tetovu Centralni komitet Komunističke partije Makedonije, a zatim obrazovano pet oblasnih partijskih komiteta; do sredine leta formirana su dva partizanska odreda u zapadnoj, dva u srednjoj i jedan u istočnoj Makedoniji.

Grupa divizija u Crnoj Gori i Sandžaku sprema se za dalje borbe. Na teritoriji koju je oslobodila obnovljeni su: četiri partizanska odreda, narodnooslobodilački odbori, komande mesta i područja, a snaga od blizu pet bataljona novih boraca ušla je u sastav njenih jedinica. Vrhovni komandant je 8. maja, na savetovanju sa komandantima divizija, odlučio da 1. proleterska divizija zauzme Bijelo Polje, 2. proleterska divizija Bioče kod Podgorice, Mateševo i Andrijevicu, a zatim obe divizije Mojkovac, Kolašin i Berane; prema Nikšiću i Gacku zadržao je i dalje 3. udarnu diviziju; južno i jugoistočno od Foče postavio je Drinsku operativnu grupu — sastava 2. proleterska, 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada,

istočnije, na srednji tok reke Ćeotine — 7. banijsku diviziju, a na odsek između Pljevalja i Čajniča 3. proletersku i 3. dalmatinsku brigadu. To je raspored, sa kružnim obezbeđenjem, iz koga treba preći u opšte nastupanje kad 1. i 2. divizija zauzmu ove gradove i otvore put u južnu oblast Srbije. Grupa u šesnaest svojih brigada ima oko 16.000 boraca; u Centralnoj bolnici koja se nalazi oko Čelebića i u predelu Pive ima oko 3.500 ranjenika i bolesnika.

Nemačka Vrhovna komanda nije mogla otrpeti nastupanje grupe divizija prema jugoistoku, procenjujući njenu nameru i mogućnosti s pogledom na slučaj anglo-američkog iskrcavanja na Balkan i sveukupne svoje interese na ovom prostoru. Još kad su nemački komandanti verovali da će grupa divizija Narodnooslobodilačke vojske sa Vrhovnim štabom biti uništena u dolini Neretve, komandant za Jugoistok predlaže Vrhovnoj komandi da se izvede operacija »Švarc« (Schwarz) radi razoružanja četnika Draže Mihailovića u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori. Kancelar Rajha je 30. marta odobrio da nemačke trupe posle uništenja partizanskih jedinica razoružaju četnike, ali da se ta namera, i pripreme za operaciju koja mora biti u italijanskoj okupacionoj zoni, drže u najvećoj tajnosti zbog uske veze četničkih komandanata sa italijanskim vlastima; staro i neuklonjivo nacističko nepoverenje prema četnicima, koje nije smetalo da nemačke trupe sa njima sarađuju na bojištu protiv partizana, navodi ovog puta nemačku Vrhovnu komandu na postupak kojim će ih onemogućiti kao eventualnog saveznika anglo-američke vojske ako se ona iskrca na Balkansko poluostrvo. A kad je grupa divizija sa Vrhovnim štabom prodrla u Sandžak i Crnu Goru, nastala je činjenica koje nije moglo biti u ranijim predviđanjima, zasnovanim na zaključku o neminovnom uništenju partizana u dolini Neretve. Ta činjenica je uticala na komandanta za Jugoistok da 1. aprila predoči Vrhovnoj komandi da će u predviđenoj operaciji biti glavni cilj uništenje grupe divizija, Vrhovnog štaba i samog Tita; razoružanje četnika, prema tome, izvršiće se uzgred na području dejstva protiv partizana. Komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj, kao neposredni rukovodilac, izdao je

6. maja zapovest o pripremi operacije »Švarc« i ukazao da se partizani šire i svakog časa mogu da ugroze nemačke interese na boksitnom području kod Mostara ili u rudarskom kraju jugozapadne Srbije. On je predvideo tri faze operacije: stešnjavanje partizanskih jedinica nastupanjem iz kružnog rasporeda na prostoru Foča, Goražde, Pljevlja, Prijepolje, Bijelo Polje, Kolašin, Podgorica, Nikšić, Bileća, Gacko, Kalinovik; zatim, smanjenje odstojanja između napadnih grupacija koje pri nastupanju »čiste teren«; najzad, konačno uništenje opkoljenih i stegnutih partizana između Durmitora i Zelengore, u tom predelu dubokih rečnih kanjona i planina visokih od 2.000 do 2.500 metara. Komandant za Jugoistok je zadržao pravo da uredi sadejstvo sa italijanskim trupama; nemačku nameru nije otkrio sve do samog početka akcije, kad je zatražio od komandanta 2. armije i guvernera Crne Gore da ne dozvole prodor partizana prema Albaniji ili preko južne Hercegovine ka jadranskoj obali. Komandant 2. armije naredio je da 6. korpus ne sudeluje u eventualnoj nemačkoj operaciji protiv četnika, ali da sadejstvuje nemačkim trupama protiv partizana. Tako je naređeno i trupama u Crnoj Gori, gde će se neki italijanski komandanti suprotstavljati razoružavanju četnika. Komanda za Jugoistok je naredila da četnici budu tretirani kao ratni zarobljenici. Do kraja operacije protiv partizana, nemačke jedinice će razoružati 3.764 četnika, ne nailazeći na njihov otpor, već ponudu da im se pridruže. I pored tog neslaganja o četnicima, nemačka strana je zadobila punu italijansku saradnju u operaciji, pošto je predsednik vlade naredio 22. maja guverneru Crne Gore da njegove trupe dejstvuju protiv grupe divizija Narodnooslobodilačke vojske, jer Italija ne može da trpi ustaničko područje iza leđa, kad očekuje iskrcavanje anglo-američke vojske u Grčku.

Nemačke pripreme za produžetak borbe protiv partizana su obimne. Vrhovna komanda je naredila da se posadne divizije reorganizuju u lovačke, popune ljudstvom i odgovarajućim naoružanjem za borbu na planinskom zemljištu. Tako su u aprilu 704, 714, 717. i 718. divizija postale 104, 114, 117. i 118. lovačka divizija. Iz Austrije dovedena je 373. legionarska divizija da štiti rud-

Bitka na Sutjesci: obostrani raspored snaga (polovinom maja 1943. godine)

nike boksita kod Mostara, a sa sovjetsko-nemačkog fronta 1. brdska divizija, iako predviđena da ojača odbranu Grčke. Trupe su prikupljene za operaciju: 1. brdska divizija, puk »Brandenburg« i divizija »Venecija« u Bijelom Polju, Beranima i Kolašinu; italijanska »Grupa sektora Podgorice« u širem rejonu Podgorice; divizija »Ferara« u Danilovgradu i Nikšiću; delovi divizije »Peruđa« u Grahovu i divizije »Murđe« u Bileći za eventualnu upotrebu; 7. SS »Princ Eugen« divizija prema Nikšiću i Gacku; 118. lovačka divizija u širem rejonu Kalinovika; glavnina 369. divizije u Foči i Goraždu; domobranska 4. lovačka brigada kod Sarajeva za pokret ka jugu radi sadejstva 118. diviziji: bugarski 61. puk istočno od Višegrada; divizija »Taurinenze« u Pljevljima i Prijepolju; 724. puk 104. lovačke divizije u Prijepolju i Brodarevu, na desnom krilu 1. brdske divizije; 659. motorizovani pionirski bataljon — za ojačanje; oko 4.000 četnika pod italijanskom komandom između Nikšića i Podgorice; 9, 14. i 15. domobranski puk i 1. ustaška brigada severno od linije Foča — Kalinovik. Trupe će podržavati osam artiljerijskih pukova, bataljon tenkova, dvanaest eskadrila avijacije. Udarnu snagu predstavljaju 1. brdska i 7. SS divizija koje imaju oko 40.000 ljudi, a cela grupacija — 127.000 vojnika i starešina.

Pošto su se obe strane istovremeno pripremale za ofanzivu, prvi sukobi su izazvali iznenađenje. Grupa bataljona iz 4. i 5. proleterske brigade razbila je 14. maja blizu 3.000 četnika severno od Podgorice, sutradan uveče napala italijanski 383. puk kod Bioča, u dvodnevnoj borbi ga uništila i delom zarobila. Taj uspeh bio bi povoljan za dalji ofanzivan rad 1. i 2. proleterske divizije da već započeti nemački napad nije sasvim izmenio situaciju. Rano izjutra 15. maja, 1. brdska divizija i 724. puk sa delovima divizija »Venecija« i »Taurinenze« napali su 1. i 2. proletersku diviziju. Do 18. maja vodi se žilava borba kod Kolašina, Mojkovca, Bijelog Polja, Šahovića; napadač ima uspeha; 1. proleterska divizija se povukla jugoistočno od Pljevalja, a 2. divizija na istočne obronke planine Sinjajevine. Shvativši uspešan partizanski napad na italijanske snage kod Bioča kao pokušaj da se grupi divizija otvori put za prodor u Albaniju, komandant za Jugoistok

je uputio prema Podgorici: od Kolašina puk »Brandenburg« i jedan ojačani puk iz 1. brdske divizije, a preko Nikšića jedan motorizovani odred iz 7. SS divizije; uz njih, i dva italijanska puka su privučena da se posedne komunikacija između Podgorice i Kolašina. Tim pomeranjem nemačke snage smanjuju koncentraciju u dolini Lima, iako je u Prijepolje pristigao bugarski 61. puk i sa 724. lovačkim pukom obrazovao grupu »Ludviger« (Ludwiger) pod komandom štaba 104. divizije. Jedino je 15. maja još napala 369. divizija i za prva tri dana uspeva da zauzme Čajniče i prostor severno od reke Ćeotine, potisnuvši Drinsku operativnu grupu na levu obalu ove reke. Centralna bolnica se morala premestiti iz Čelebića na pivsku visoravan.

Rukovodeći odbranom jedinica, Vrhovni štab, iznenađen zamahom napada, uviđa da je počela velika ofanzivna operacija okupatorskih trupa koje ispoljavaju tendenciju okruženja grupe divizija. Vrhovni štab se odlučio 18. maja da izlaz traži prema severu, ka Foči. Naredio je zato 7. banijskoj diviziji da zatvori pravce koji od Pljevalja vode ka reci Tari, Drinsku operativnu grupu jače je grupisao prema Foči da spreči prodor neprijatelja desnom obalom Drine ka jugoistoku i jugu, a rešio da dve brigade 1. proleterske divizije premesti na ovaj deo fronta.

Situacija je i na severu ozbiljna. Pošto je 369. divizija pomerena ka istoku, da preko Čajniča dođe u vezu sa divizijom »Taurinenze« u Pljevljima, 118. divizija je 19. maja uputila grupu »Gertler« (ojačan 750. lovački puk) da sa domobranskom 4. brigadom nastupa iz rejona Foče ka Šćepan-polju, gde se sastaju reka Piva i Tara. Ta grupa uporno napada i potisla je 2. proletersku brigadu; četvrtog dana napada primila je na sebe protivnapad tek pristigle 1. proleterske brigade, 6. istočnobosanske i 15. majevičke brigade koje su držale položaje kod Čelebića i u visini poslednjeg velikog luka reke Tare. Grupa »Gertler« potiskuje petog dana partizanske brigade, težeći ka jugu da izbije na reku Taru i zauzme Uzlup (oko 7 kilometara istočno od Šćepan-polja), taj najpogodniji prelaz u donjem toku reke na koji dubokim kanjonom izvodi pešačka staza. Domobranska 4. brigada prodire ka Čelebiću i severnim ograncima planine Ljubišnje, gde očekuje

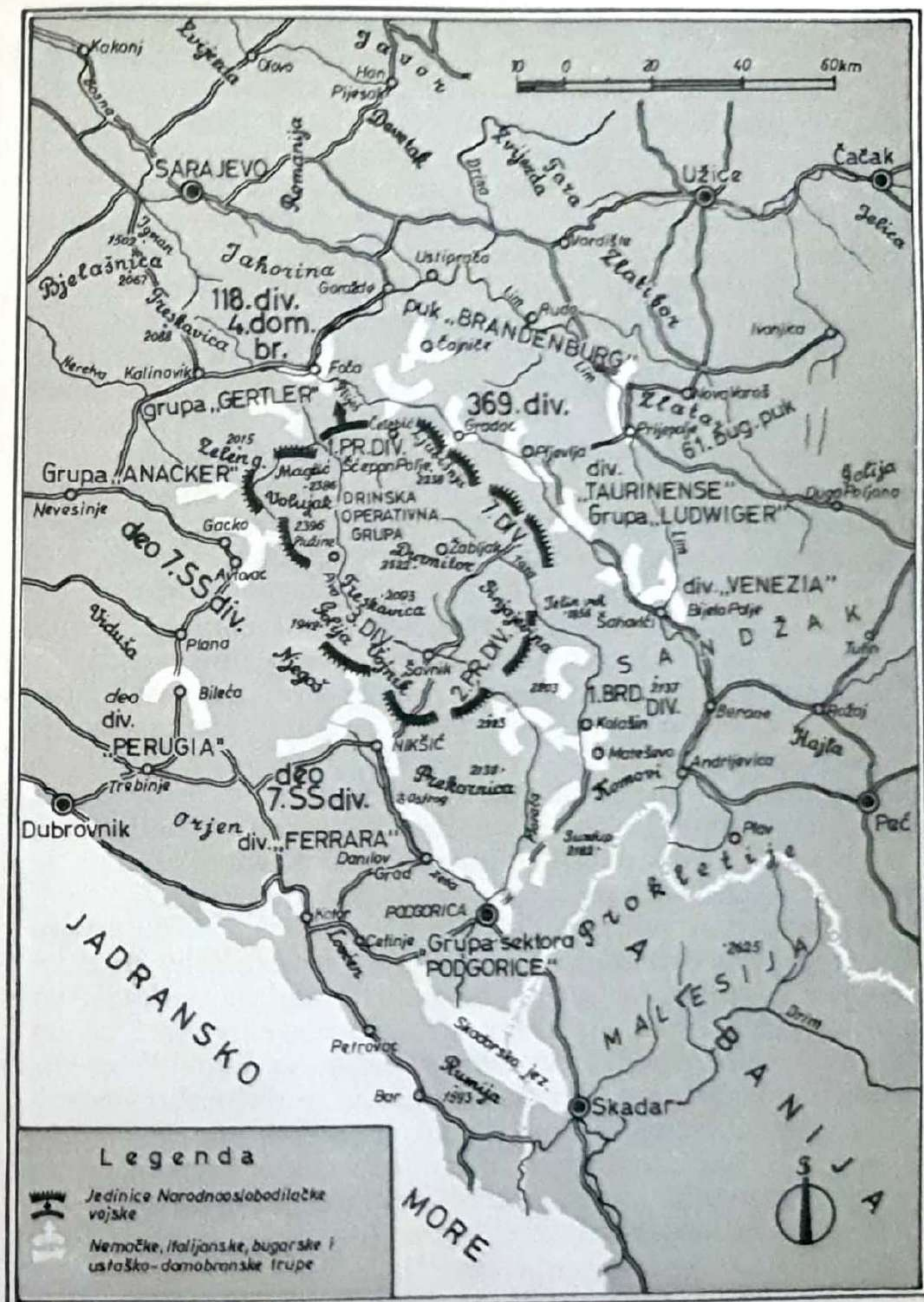
susret sa 369. divizijom. Da bi se slomio njihov front na pravcu prema Foči, uvedeno je u borbu pet brigada 1. proleterske divizije i Drinske operativne grupe. Ne uspevši to 24. maja, komandant 1. proleterske divizije koji je dobio komandu i nad Drinskom operativnom grupom, povlači brigade 25. maja po podne na severozapadne ogranke planine Ljubišnje, ne udaljujući ih od reke Tare, gde se severno od Uzlupa nalazi ranije upućena grupa od četiri bataljona radi zaštite prelaza. Aktivna nastojanja 7. banijske divizije, ojačane 3. krajiškom brigadom, nisu pomogla da se 369. diviziji spreči prelazak reke Ćeotine i izbijanje do 26. maja na istočne ogranke planine Ljubišnje, iza desnog boka Drinske operativne grupe. Tako se znatno smanjio prostor koji grupa divizija drži između Ćeotine, Drine i Tare; ona se udaljila od Foče. Bez dobrih izgleda ostaje nada u pomoć 5. divizije, jer ona 26. maja uveče nije uspela da pređe reku Bosnu severno od Zenice, a njoj je Vrhovni štab naredio da dođe na prostor Foče i privuče deo nemačkih snaga usmerenih protiv grupe divizija.

Grupa »Anaker« (ojačani 738. lovački puk 118. divizije) upućena je dvema kolonama da izbije na reku Pivu. Manji deo grupe stigao je na reku Sutjesku i prešao je zapadno od njenog utoka u Drinu; protivnapadom dva bataljona 2. proleterske brigade, upućenih od Vrhovnog štaba, taj deo je odbačen 23. maja sa Vučeva u dolinu Sutjeske. Glavnina grupe »Anaker«, usmerena preko izvorišta reke Neretve, i jedan ojačani puk 7. SS divizije, preko Avtovca, nadiru ka istoku da izbiju na srednji tok Pive. Štab 3. divizije najpre im suprotstavlja grupu od tri bataljona 10. hercegovačke brigade, a od 23. maja i 7. krajišku brigadu. Sa juga, iz Nikšića, nastupa glavnina 7. SS divizije da preko planine Vojnika izbije u Šavnik i na reku Komarnicu do njenog utoka u Pivu, a divizija »Ferara« duž puta ka Šavniku i istočno od njega prema južnim ograncima planine Sinjajevine. I tim snagama koje su pošle iz Nikšića odoleva 3. divizija. Nadirući od Kolašina prema Durmitoru, 1. brdska divizija ima ispred sebe samo dve brigade 2. proleterske divizije, pa uspeva da do 27. maja zauzme istočni deo Sinjajevine. Grupa »Ludviger«, iz rejona južno od Prijepolja, i divizija »Tau-

rinenze« iz Pljevalja, nastupaju uporednim pravcima ka jugozapadu protiv 3. proleterske brigade, da bi izbile na reku Taru i spojile se sa 1. brdskom divizijom i grupom »Gertler«.

Jasno se formirao oblik neprijateljskog okruženja grupe divizija, iako među nemačkim i italijanskim napadnim kolonama još postoje međuprostori. Dejstva grupe divizija sve više dobijaju karakter odsudne borbe. Vrhovni štab je od 25. maja, kad je obustavio napad u pravcu Foče, pa za tri naredna dana, uputio četiri brigade sa ovog odseka u predeo između Sutjeske, Drine i donjeg toka Pive; 3. krajišku brigadu je zadržao da brani odsek od sastava Pive i Tare do Uzlupa, a 7. banijsku diviziju i 3. proletersku brigadu odredio da otporom na Tari i istočnim obroncima Durmitora zaštite pregrupisavanje ostalih jedinica; sa Sinjajevine je prema Sutjesci uputio 2. dalmatinsku i 4. proletersku brigadu. Vrhovni štab je pokazao nameru da će izlaz iz okruženja tražiti probojem preko Sutjeske, a tim prikupljanjem snaga težište bitke prenosi na prostor između Pive i Sutjeske, obuhvatajući visoravan Vučevo, planine Maglić i Volujak.

Nastupanje nemačkih i italijanskih trupa se nastavlja. Grupa »Gertler« je 29. maja izbila na desnu obalu Tare, a 3. krajiška brigada se povukla na severne padine Maglića. Noću uoči tog dana, 7. banijska divizija je sa 3. dalmatinskom brigadom prešla na levu obalu Tare i postavila se od severnih ogranaka Durmitora do mosta na Tari, preko koga vodi put iz Nikšića u Pljevlja. Savladavši žilav otpor 5. proleterske brigade, glavnina 7. SS divizije zauzela je istog dana Šavnik, a posle dva dana se na zapadnim ograncima Sinjajevine spojila sa 1. brdskom divizijom. Divizija »Ferara« je izbila istočno od Šavnika, a jedna grupa iz divizije »Venecije« jugozapadno od Kolašina. Zbog pomeranja 2. proleterske divizije prema Sutjesci, te jake snage su se našle na ispražnjenoj planini Sinjajevini. Štab 3. divizije postavio je 1. dalmatinsku brigadu i drugu grupu od tri bataljona 10. hercegovačke brigade na desnu obalu Komarnice, da glavnini 7. SS divizije spreče prodor u oblast kojom protiče reka Piva. Na levu obalu Pive, od njenog izvora pa severno do istočnih padina Volujaka, izbio je 28. maja sa pravca

Bitka na Sutjesci: nemačko-italijansko stezanje grupe divizija Narodnooslobodilačke vojske (druga polovina maja 1943)

Avtovca ojačani puk 7. SS divizije sa delovima grupe »Anaker«; 7. krajiška brigada se sa drugom grupom od tri bataljona 10. hercegovačke brigade pomerila ka severu, da kod sela Mratinja, na južnim padinama Maglića, brani jedini pogodan još neizgubljen prelaz iz međurečja Tare i Pive u predeo između Pive i Sutjeske. Odsudna odbrana takvih prelaza je nužna, jer su zbog dubokih kanjona kojima protiču vode ove oblasti, retki pogodni prilazi rekama. U poslednjem času, 30. maja izjutra, pristiže jedan bataljon 7. krajiške brigade i odbacuje delove grupe »Anaker« sa jakih položaja kod Mratinja, brani ih dok uveče nije pristigla cela brigada, a za dva iduća dana stići će tamo 10. hercegovačka i 4. proleterska brigada, čime je prelaz kod Mratinja obezbeđen. Grupa »Anaker« 29. maja ponovo pokušava da iz doline donje Sutjeske izbije preko severnih ogranaka Maglića na levu obalu Pive; ona je protivnapadom 6. istočnobosanske, 15. majevičke i delova 1. i 2. proleterske brigade odbačena na polazni položaj.

I nemački komandant grupiše i ojačava snage prema Sutjesci. Za prvih osam dana juna, sve jedinice su, iako nejednovremeno, pristigle na položaje po novom borbenom rasporedu: grupa »Gertler« je pomerena na donji tok Sutjeske, pa se tako čitava 118. divizija našla prema levoj obali te reke; glavnina 7. SS divizije premeštena je u Avtovac i Gacko da nastupi ka severu između Pive i Sutjeske u susret 118. diviziji; puk »Brandenburg« je privučen da dejstvuje u istoj zoni; 369. divizija i 724. puk dovedeni su na put između Foče i Kalinovika, da tu stvore barijeru i aktiviraju se prema jugu, preko Zelengore ka Sutjesci; domobranska 4. brigada je dobila zadatak da proširi front i sa divizijom »Taurinenze« postavi se na desnu obalu Tare; 1. brdska divizija, sa bugarskim 61. pukom i divizijom »Ferara«, upućena je da preko Durmitora nastupa između Tare i Pive, ka mestu gde se sastaju obe reke. Napadni pravci nemačkih trupa susreću se na uskom prostoru između Sutjeske, Pive i donjeg toka Tare; određeni su prema zaključku da bitka ulazi u fazu konačnog uništenja grupe divizija.

Vrhovni štab je do 31. maja prikupio sedam brigada između Pive i Sutjeske, a još tri su tog dana na maršu prema Vučevu i ovoj reci. Pošto su nemačke trupe već

Bitka na Sutjesci: proboj grupe divizija Narodnooslobodilačke vojske iz okruženja (10—14. jun 1943)

izbile na levu obalu Sutjeske, sem na deo između Maglića i Zelengore — na odsek od Tjentišta do Suhe, širine oko 7 kilometara — Vrhovni štab je odredio četiri brigade da prošire otvor prema donjem toku reke, a tri brigade da odbace nemačke snage koje od juga teže ka Mratinju. Prva grupa je 31. maja, pa 3. juna, bez značajnog uspeha napala glavninu 118. divizije koja drži nekoliko jakih položaja na desnoj obali Sutjeske od njenog ušća u Drinu pa na zapad oko 10 kilometara, upravo na severnim ograncima Maglića. Ni druga grupa nema uspeha, pošto 7. SS divizija uporno nadire ka severu, preko Volujaka ka Magliću, da se spoji sa 118. divizijom. Odbrana prema 7. SS diviziji ojačana je premeštanjem, sa severnog odseka, 1. proleterske brigade koja se postavila na prevoj između Maglića i Volujaka, zapadno od Mratinja. Pošto je grupa divizija sada stešnjena između Sutjeske, donjeg toka Tare i planine Durmitora, a teško savlađivanim kanjonom Pive podeljena na dva dela i pod pritiskom mnogostruko nadmoćnijeg neprijatelja, Vrhovni štab je 3. juna odlučio: da se 1. i 2. proleterska divizija i Drinska operativna grupa — te snage na levoj obali Pive — probiju preko Sutjeske i zatim u dve samostalne operativne grupe prodiru ka istočnoj i srednjoj Bosni; snage sa desne obale Pive — 3. udarna i 7. banijska divizija — da se sa ranjenicima probiju preko Tare na planinu Ljubišnju i zatim razviju u Sandžaku. Vrhovni komandant je 5. juna ponovo naredio štabu 1. bosanskog korpusa da se sa 5. divizijom najhitnije uputi prema Trnovu i Kalinoviku da bi prihvatio jedinice grupe divizija. Vrhovni štab je 6. juna rasformirao 3. dalmatinsku brigadu i njenim ljudstvom popunio jedinice 1. i 2. proleterske divizije.

Još dva puta, 5. i 7. juna, učinjen je pokušaj da se na odseku koji drži 118. divizija otvori prelaz na Sutjesci. Takva upornost postoji zbog toga što je preko naseljene doline u donjem toku Sutjeske, preko rejona Košura i Popovog Mosta, najpogodnije preći reku, i uz to što se od izvora pa prema severu kanjonom Sutjeske, pored pritiska grupe »Anaker«, ispoljio napad puka »Brandenburg« i jačih snaga 7. SS divizije; njima je 2. dalmatinska brigada na južnim padinama Zelengore, na Gornjim i Donjim Barama, pružala retko poznat uporan i požrtvo-

van otpor. Zbog neuspeha da se probije front 118. divizije, Vrhovni štab je okrenuo 1. proletersku diviziju da preko zapadnih ogranaka Maglića stigne na srednji tok Sutjeske i pređe je kod Tjentišta, a zatim izbije na planinu Zelengoru. Ali se i na Zelengori, sa zapada, 8. juna osetio pritisak izviđačkog bataljona 118. divizije, oslonjenog na levo krilo grupe »Anaker«. Tim nemačkim snagama koje nadiru sa jugozapada nastupa sa istoka u susret jača nemačka grupa od onih snaga koje drže donji tok Sutjeske, pa se tako udaljenost između čelnih jedinica 7. SS i 118. divizije veoma smanjila, a otvor na Sutjesci suzio se na oko 4 kilometra. Da bi ojačao odbranu 2. dalmatinske brigade, Vrhovni štab je postavio 15. majevičku brigadu, a prema grupi 118. divizije koja sa istoka teži da izbije na Zelengoru — 7. krajišku brigadu. Ovog dana je 1. proleterska divizija, prešavši Sutjesku, izbila na Zelengoru. Naredne noći prešao je Sutjesku i Vrhovni štab sa 2. proleterskom divizijom. Na Zelengori, ispred 1. proleterske divizije, primećeno je prisustvo prednjih delova 369. divizije koja zatvara pravce prema severu, ka putu između Foče i Kalinovika. Avijacija podržava nemačke trupe. Na Zelengori je 9. juna ranjen vrhovni komandant Tito. Obe proleterske divizije, stešnjene na prostoru dugom oko 10, a širokom 3—5 kilometara, moraju brzo i energično da rade. U ponoć između 9. i 10. juna, 1. proleterska brigada razbija nemačke prednje snage na severnim ograncima Zelengore, na Balinovcu, i otvara put 1. proleterskoj diviziji prema severu protiv novih snaga 369. divizije. Sada izdužena, 2. proleterska divizija je na jedinoj očuvanoj stazi koja iz doline Sutjeske vodi preko Zelengore ka severu izložena pojačanom dejstvu 118. divizije sa istoka i 7. SS divizije sa zapada; udaljenost između čelnih delova nemačkih susretnih kolona mestimično nije veća od dometa mitraljeske vatre. Vrhovni štab je zato odredio 2. proletersku brigadu da ojača zaštitu prema 118. diviziji, a 4. proletersku brigadu prema 7. SS diviziji. Pošto je Vrhovni štab obavešten da 3. udarna i 7. banijska divizija ne mogu prodreti u Sandžak, naredio im je 7. juna da teške ranjenike ostave u oblasti Pive i ubrzaju pokret prema Sutjesci. Tako je 7. banijska divizija stigla u poslednji čas da noću uoči 10. juna pređe Sutjesku i

iziđe na Zelengoru. Nemački komandant je tog dana, smatrajući da se trupe nalaze pred poslednjim trenutkom borbe protiv grupe divizija, ponovio naređenje da nijedan borac Narodnooslobodilačke vojske sposoban za oružje ne sme živ da iziđe iz obruča. Međutim, izvanrednim zalaganjem 4. proleterske brigade na Ljubinom Grobu i 2. proleterske brigade na Maloj i Velikoj Košuti sprečeno je spajanje nemačkih snaga na Zelengori, ali su se one spojile u dolini Sutjeske. Do 12. juna izjutra izbila je 1. proleterska divizija na komunikaciju Kalinovik — Foča i zauzela odsek širine oko 5 kilometara; pristigla je i 2. proleterska divizija, ojačala odbranu tog uzanog prolaza, a za njom i 7. banijska divizija. Ne davši 369. diviziji — podsticanoj ličnim prisustvom komandanta svih nemačkih trupa u operaciji i podržavanoj tenkovima i avijacijom — da ih zaustavi i oduzme im ovaj prolaz, sve tri divizije su do jutra 14. juna prešle komunikaciju i po zapovesti Vrhovnog štaba uputile se u širu oblast Sarajeva.

Primivši ulogu zaštitnice, 3. divizija se našla odsečena od ostalih jedinica grupe divizija. Oko 2.000 ranjenika i bolesnika u Centralnoj bolnici, o kojima se brinula, usporavali su joj pokret, pa je tek 11. juna izbila na Sutjesku. Čelni ešelon je prešao istog dana reku kod Tjentišta, gde je napao nemačke jedinice, ali je njihovim protivnapadom prisiljen da se po delovima probije na Zelengoru, ne otvorivši put glavnini 3. divizije. Nju su sutradan napali na Magliću delovi 118. divizije koji su iz doline donjeg toka Sutjeske pošli prema jugu. Odbivši taj napad, glavnina 3. divizije se primakla reci i u zoru 13. juna grupa od pet bataljona počela je prelazak. Višestruko jačom snagom, nemačke jedinice onemogućuju uspeh ove grupe i zatim uvedenih ostalih delova 3. divizije; napadom ih prisiljavaju da se iz tako teške situacije spasavaju podelom na male grupe koje se pod zaštitom noći i šume probijaju kroz uzane međuprostore u nemačkom rasporedu; poneka grupa se prikrila do prolaska nemačkih napadnih kolona. Tako su čelni ešelon, u kome je 1. dalmatinska brigada, desetkovana 5. proleterska brigada, druge manje jedinice i grupe pošli putem ostalih divizija i stigli ih; 3. proleterska brigada se po grupama probila preko Tare u Sandžak. Nemačke jedinice su pretražile zauzeti pro-

stor, i ubijale otkrivene ranjenike i bolesnike. Računa se da je 3. divizija izgubila polovinu svoga ljudstva, kao i Centralna bolnica, a cela grupa divizija — preko 6.000 boraca i starešina.

Prodorom ka severu, grupa divizija je izbila na planinu Jahorinu, a onaj doskorašnji sa svih strana prisutan pritisak neprijatelja prestao je. Vrhovni štab je 15. juna odredio pravce i zadatke daljeg nastupanja grupe divizija, protiv 9, 14. i 15. domobranskog puka i 1. ustaške brigade u istočnoj Bosni. Sutradan je štabovima skrenuo pažnju da spreče popuštanje discipline u jedinicama, pogotovo samovoljno pribavljanje hrane, što bi bilo vrlo mogućno zbog dugog gladovanja u prethodnim borbama. Čelne jedinice divizija su 17. juna uveče razbile domobranska obezbeđenja i tek privučene delove 369. divizije duž puta i železničke pruge koja preko severnih ogranaka Jahorine vezuje Sarajevo sa Višegradom, i omogućile svim snagama da do 20. juna pređu tu prugu prema severu. Zatim je 1. proleterska divizija preko planine Romanije do 5. jula izbila u Zvornik, a sadejstvovale su joj dve vojvođanske brigade; 2. proleterska divizija je zauzela Olovo i Kladanj, a njeni delovi sa 7. banijskom divizijom prodrli su zapadno od Tuzle gde su porušili postrojenja u nekoliko rudnika uglja; 10. hercegovačka brigada je upućena prema Kalinoviku i Nevesinju. Usmerena naređenjem Vrhovnog štaba, 5. divizija je noću uoči 29. juna prešla na desnu obalu Bosne kod Kaknja, porušila jedan od najvećih rudnika uglja u Bosni i dolaskom u predeo severno od Sarajeva približila se grupi divizija. Za desetak dana, čitava oblast između Sarajeva i reka Drine i Bosne oživela je borbenom aktivnošću.

Grupa divizija, po uverenju protivnika sposobna još samo da se brani, prešla je u protivofanzivu tako brzo i toliko uspešno da je na novoj slobodnoj teritoriji mogla da se sredi, odmori, delom popuni novim borcima i plenom koji je zadobila. Još jednom je, na kraju polugodišnje neprestane borbe, napadom i ofanzivom nadoknadila gubitke i postigla nove uspehe. Za partizansku veštinu ratovanja, koja pretpostavlja da manje snage pokretom i akcijom stvaraju prednost nad mnogobrojnijem i tehnički jačem protivniku, ovo je veliko ostvarenje. Da bi

postigle glavni cilj u bici, nemačke i italijanske trupe su imale mnoge prednosti: neuporedivu brojnu i tehničku nadmoć, potpunu snabdevenost, uglavnom specijalno obučene jedinice za ratovanje na planinskom zemljištu, operativnu slobodu na širokom prostoru.

Ti elementi tokom bitke bivaju povoljniji, pošto grupa divizija ima sve više ljudskih žrtava, smanjuje joj se vatrena moć zbog gubitka teškog naoružanja i oskudice u municiji, umanjuje operativna sloboda zbog ranjenika. Ali sve to nije moglo da slomi moralnu snagu grupe divizija, volju boraca i starešina da izvršavaju zapovesti Vrhovnog štaba. Pregalaštvo i taj borbeni moral boraca revolucionarne oslobodilačke vojske teško se mogu prikazati. Možda će dva primera unekoliko posvedočiti kakva je njihova hrabrost. Kad je 2. dalmatinska brigada odolevala 7. SS diviziji, štab njenog 2. bataljona izvestio je da je izgubio dve trećine ljudstva, ali neka se na bataljon računa kao da je u punom sastavu; kad je 4. proleterska brigada branila prolaz na Zelengori, njeni borci su poručili Centralnom komitetu i Vrhovnom štabu da nemački vojnici neće proći, dok i jedan proleterski borac bude u životu. Takvu rešenost stvara misao o pravednosti i nužnosti oslobodilačke borbe, uverenost da je nepopustljiva borba protiv okupatora jedini način da se opstane, očuva nacionalna čast i zadobije sloboda. Komandant nemačkih trupa je izvestio 20. juna da su snage kojima komanduje Tito odlično organizovane, vešto vođene, izvanredno pokretne, u odbrani aktivne i sa borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Komandant za Jugoistok, izveštavajući svakodnevno dva puta Vrhovnu komandu, 27. juna je zaključio da iskustva poslednjih meseci pokazuju da nije mogućno stabilizovati Nezavisnu Državu Hrvatsku snagama koje su mu na raspolaganju. S druge strane, Vrhovni štab je 3. jula primio poruku savezničke komande za Sredozemlje u kojoj se kaže da herojizam Narodnooslobodilačke vojske iz poslednje bitke hrabri savezničke borce pred iskrcavanje na evropsko kopno, a borba Narodnooslobodilačke vojske u narednim mesecima biće još važnija za opštu antifašističku kampanju.

Ime Sutjeske otada se pominje kao pojam legendarnog herojizma.

Deo treći

OSNIVANJE JUGOSLOVENSKE FEDERACIJE

I. RASPORED OKUPATORSKE I KOLABORACIONISTIČKE VOJSKE

Crvena armija je odnela veliku pobedu kod Kurska, nastavila ofanzivu na frontu između Smolenska i Crnog mora, oslobodila Kijev, i do kraja 1943. godine još napredovala prema zapadu; nanela je fašističkoj vojsci nenadoknadive gubitke. Britanske i američke trupe su zauzele Siciliju, a 3. septembra počele iskrcavanje na najistureniji predeo Apeninskog poluostrva. Zbog poraza koje je Italija pretrpela na sovjetsko-nemačkom frontu, na Balkanu, u Africi i na Sredozemlju, oborena je fašistička vlada. Nova vlada je zaključila primirje; kapitulacija italijanskih oružanih snaga objavljena je 8. septembra, a primirje potpisano 29. septembra na Malti. Nemačke trupe, odranije u Italiji, posele su Rim i sva veća mesta i pružile žilav otpor anglo-američkoj invaziji; na Apeninskom poluostrvu se uspostavio vojni front (Album karata: prilog XII).

Posle poraza u Africi, italijanska Vrhovna komanda raspolaže za odbranu svoje zemlje jednom armijom na Siciliji, drugom u južnoj Italiji i trećom u severnoj; jednu armiju ima u južnoj Francuskoj, a glavninu vojske na Balkanu: od Alpa do reke Neretve — 2. armiju; od Neretve do Peloponeza grupu armija »Istok« — 9. armiju

u Crnoj Gori, Kosovu i Metohiji, zapadnoj Makedoniji i Albaniji i 11. armiju u Grčkoj. Vrhovna komanda je nameravala da odbranu Italije ojača privlačenjem 4. armije iz Francuske i tri divizije iz Jugoslavije. Nemačka Vrhovna komanda je podsticala tu pripremu, da bi se trupe grupisale u zonama za najpovoljniji operativni razvoj. U nemačkoj Vrhovnoj komandi se pomišljalo na pomoć bugarske vojske koja bi svoju okupacijsku zonu proširila na Crnu Goru i Albaniju, i ojačala svoje jedinice u Grčkoj; bugarska vlada je odgovorila da ne raspolaže vojnom snagom za te razmere.

Ne računajući na trajno italijansko savezništvo, nemačka Vrhovna komanda je 30. avgusta upoznala potčinjene zapovednike trupa sa planom »Osovina« (Achse): sopstvenim trupama (15 divizija) zavladati Italijom, u okupiranim zemljama što pre razoružati italijanske formacije, sem onih koje su spremne da produže rat zajedno sa nemačkom vojskom; komandant za Jugoistok preuzima zapovedništvo nad celom jugoistočnom Evropom, poseda trupama najvažnija mesta na obalama i ostrvima Egejskog, Jonskog i Jadranskog mora, obezbeđuje povezanost toga prostora sa dubokim zaleđem. Izvršenje ovog plana dovešće nova nemačka ojačanja u Italiju i na Balkan. Komandant za Jugoistok izdao je 3. septembra pripremnu zapovest, a Vrhovna komanda 8. septembra uveče naredila da trupe hitno pređu u akciju.

Kancelar Rajha je još 26. jula bio naredio da komanda za Jugoistok preuzme rukovođenje svim nemačkim trupama na Balkanskom poluostrvu i italijanskom 11. armijom. Italijanska Vrhovna komanda je zatim obaveštena da će nemačke trupe ući 26. avgusta u italijansku okupacionu zonu u Jugoslaviji da bi bile efikasno zaštićene najvažnije komunikacije, a pre svega od Zagreba i Ljubljane ka Trstu i od Celovca preko Jesenica ka Gorici i Veneciji; tako je nemačka 71. pešadijska divizija dovedena iz Koruške na područje Ljubljane i Bohinjske Bistrice, a oklopno-grenadirska divizija »Nordland« sa štabom 3. SS oklopnog korpusa i školskim lovačkim pukom iz Nemačke na prostor Zagreba i Karlovca.

Nemačka Vrhovna komanda je uspostavila do 26. avgusta štab Grupe armija »F« u Beogradu, da rukovodi

trupama u Jugoslaviji i Albaniji. Komandant grupe, određen ujedno i za komandanta za Jugoistok, dobio je komandu i nad Grupom armija »E«, formiranom u januaru 1943. godine u Grčkoj, u čiji su sastav sredinom leta iz Jugoslavije upućene: 104. lovačka, 117. lovačka i 1. brdska divizija. Od štaba komandujućeg generala i komandanta Srbije formirani su štab vojnoupravnog komandanta Jugoistoka i štab 21. brdskog korpusa, a od štaba komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj i ljudstva dovedenog sa drugih frontova, štabovi 15. brdskog i 69. rezervnog korpusa. Vojnoupravni komandant za Jugoistok ima sedište u Beogradu, a vlast vrši preko opunomoćenog generala u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i vojnog komandanta Grčke, a posle i komandujućeg generala u Crnoj Gori i opunomoćenog generala u Albaniji; sam je vojni komandant Srbije u svojstvu šefa civilne vlasti i operativnog komandanta svih nemačkih, bugarskih i kvislinških trupa. Početkom avgusta, pod komandantom nemačkih trupa u Hrvatskoj (Bosni i Hercegovini) nalazi se 168.500 nemačkih vojnika i oficira, a pod komandujućim generalom u Srbiji — 94.516 vojnika i oficira.

Sa sovjetsko-nemačkog fronta stigao je u Jugoslaviju, između 23. i 25. avgusta, štab nemačke 2. oklopne armije i smestio se prvo u Kragujevac, pa od 2. septembra u Vrnjačku Banju. Pod njegovu komandu stavljeni su: 3. SS oklopni korpus »Germanija« (Germania) sa štabom u Zagrebu pa posle u Karlovcu — sastava 5. SS oklopna divizija »Viking« (Wiking), 11. SS dobrovoljačka oklopno-grenadirska divizija »Nordland«, 4. SS oklopno-grenadirska brigada »Nederland«, 14. SS policijski puk — koji se oko 1. septembra prikuplja u Hrvatskom zagorju, Kordunu i Baniji; 69. rezervni korpus sa štabom u Vukovaru pa u Vinkovcima — sastava 173. rezervna i 187. rezervna divizija, 1. rezervni lovački puk — u Slavoniji, Sremu, na području Beograda; 15. brdski armijski korpus sa štabom u Banjoj Luci — sastava 7. SS »Princ Eugen«, 373. legionarska »Tigar«, 114. lovačka i 369. legionarska »Vražja« divizija, 4. puk »Brandenburg« — u srednjoj i zapadnoj Bosni, istočnoj Lici i Dalmaciji: 21. brdski armijski korpus sa štabom u Kosovskoj Mitrovici pa u Tirani — sastava 297. pešadijska, 100. lovačka i 118. lo-

vačka divizija, 92. motorizovani pešadijski puk — u Sandžaku, na Kosovu i u dolini Ibra, na prostoru Bitolja i Ohrida. Trupe kojima komanduje štab 2. oklopne armije posle se još formacijski upotpunjuju. Zbog operativne situacije, neke divizije pripadaju jednom pa drugom korpusu, a pri tom i korpusi i divizije menjaju granice zona i komandna mesta štabova. Pod neposrednom komandom štaba 2. armije i štabova korpusa nalaze se odgovarajuće boračke i pomoćne jedinice i ustanove.

Od nemačkih trupa u Sloveniji nalaze se: sem 71. pešadijske divizije iz sastava Grupe armija »B« — policijske jedinice, delovi 438. divizije za naročitu upotrebu i više jedinica za osiguranje i obuku pod komandom štaba 18. vojne oblasti.

Vazduhoplovne formacije (pukovi i eskadrile) za podršku nemačkih trupa u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini imale su 1942. godine oko 250 aparata za bombardovanje, izviđanje, vezu i transport na aerodromima kod Zagreba, Banje Luke, Sarajeva, Zemuna i Niša; bile su objedinjene pod Komandom vazduhoplovstva za Srbiju i Nezavisnu Državu Hrvatsku sa sedištem u Zagrebu. Posle sloma Italije proširuje se operativno područje te komande, premeštene u Beograd, koja za svoje snage, iako se nisu uvećale, koristi i aerodrome u dotadašnjoj italijanskoj okupacionoj zoni. Nemačka vazduhoplovna odbrana — od leta 1943. godine do kraja rata — ima težište u izviđanju jadranskog primorja i vatrenoj zaštiti najvećih mesta i značajnih objekata na magistralnom komunikacijskom pravcu od Soluna do Maribora, i sa ovog pravca prema Sarajevu, Rijeci i Trstu.

Za protivavionsku odbranu dovedene su 19. i 20. protivavionska divizija iz Grčke u Srbiju, Bosnu i Hrvatsku, dok se 149. protivavionski puk nalazi u Slovenačkom primorju.

Komandujući admiral Jadrana, sa štabom u Opatiji, upravlja od 11. septembra 1943. godine jedinicama nemačke ratne mornarice u Jadranskom moru, u zoni od Tržiča do Valone, preko komandanata za Istru (u Trstu), Dalmaciju (u Splitu) i Albaniju (u Draču). Tim komandantima su podređene lučke komande: za Istru — u Rijeci, Puli i Trstu; za Dalmaciju — u Zadru, Šibeniku, Splitu i

Dubrovniku, potčinjene pomorskoj komandi severne Dalmacije (u Šibeniku) i pomorskoj komandi južne Dalmacije (u Splitu); za Albaniju — u Kotoru i Draču. Svuda su lučkim komandama potčinjene lučke kapetanije i stanice za nadzor pristaništa. Nemačku jadransku mornaricu sačinjavaju: 6. transportna flotila, razmeštena u većim lukama; 10. desantna flotila u Rijeci; 11. flotila za osiguranje preformirana u martu 1944. godine u 11. diviziju za osiguranje (u Trstu), sastava — dve eskortne, jedna protivpodmornička i jedna flotila minolovaca; 1. divizion torpednih čamaca; 22. protivavionski divizion na trgovačkim brodovima i jedrenjacima. Nemačku odbranu u jadranskom primorju ojačavaju mornaričko-obalski artiljerijski pukovi: 1101. puk u Slovenačkom primorju, 1102. puk u Istri i Hrvatskom primorju, 944. puk u zoni Zadar—Split i 945. puk u Crnogorskom primorju.

Čim nemačka vojska prodre u italijansku okupacionu zonu, proširiće ona i sistem teritorijalnih komandi, zasnovan u njenoj zoni odmah posle zauzeća Jugoslavije. Taj sistem je razgranat od Vrhovne komande nemačke oružane sile za Jugoistok, preko vojnoupravnih komandanata ili opunomoćenih generala u pokrajinama, pa oblasnih i okružnih vojnoupravnih komandi do komandi mesta. Oblasne vojnoupravne komande imaju u svom sastavu, najčešće, oko 10 oficira i do 100 žandarma i vojnika. Najrazvijenije imaju organe za upravljanje okružnim i mesnim komandama, vojni sud, jedinicu poljske žandarmerije, zatvor i stambeni odsek. Neke oblasne komande neposredno rukovode mesnim komandama ili komandama garnizona, kao što je to na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske i u Banatu; oblasne komande direktno upravljaju onim mesnim komandama na svom području, koje nisu potčinjene okružnim komandama, a ove obično obuhvataju od 5 do 10 komandi mesta.

Nemačkom komandantu u Srbiji potčinjene su oblasne vojnoupravne komande (brojem označene) u Beogradu, Šapcu, Kraljevu, Nišu, Petrovgradu, a njima 9 okružnih i 81 mesna komanda. Nemačkom opunomoćenom generalu u Albaniji podređene su oblasne vojnoupravne komande u Prizrenu i Strugi, a ovima po dve komande mesta. Mesne komande u Plavu i Ulcinju spadaju

pod nemačku oblasnu komandu u Skadru. Nemačka oblasna komanda u Cetinju, nazivana i samostalnom vojnoupravnom komandom Crne Gore, najpre je potčinjena opunomoćenom generalu u Albaniji, a od 1. novembra 1943. godine — vojnoupravnom komandantu za Jugoistok; ona je u maju 1944. godine preuređena u štab nemačkog opunomoćenog generala u Crnoj Gori i tada ima na raspolaganju — 5 komandi garnizona, 2 okružne komande i jednu mesnu komandu. Nemačka komanda je imenovala 10. novembra 1943. godine kvislinšku Narodnu upravu sa sedištem u Cetinju, sastavljenu od predstavnika četnika i nacionalista.

Nemačkom opunomoćenom generalu u Hrvatskoj potčinjene su oblasne vojnoupravne komande u Zagrebu, Karlovcu, Bjelovaru, Slavonskom Brodu, Osijeku, Zadru, Splitu, Sarajevu i Mostaru, a njima komande garnizona i komande mesta.

Nemačka komanda 18. vojne oblasti, sa sedištem u Salcburgu (u Austriji), ima vojnoupravnu vlast u anektiranom delu Slovenije preko vojnih odseka u Mariboru, Celju, Kranju. Po naredbi kancelara Rajha, za Furlaniju, Goričku pokrajinu, Trst, Ljubljansku pokrajinu, Istru, Rijeku i ostrva Kvarnera, uspostavljena je krajem septembra 1943. godine Operativna zona »Jadransko primorje« sa sedištem visokog komesara u Trstu. Granice te zone postale su sporne, pošto ona, sem okupiranih slovenačkih krajeva, obuhvata deo italijanske državne teritorije i deo primorskog područja Nezavisne Države Hrvatske. Nacistički namesnik za Korušku, primajući dužnost visokog komesara zone, odredio je 20. septembra šefa uprave za Ljubljansku pokrajinu a ubrzo posle imenovao prefekte u Videmu, Gorici, Trstu, Puli i Rijeci, i komesara za Kvarnersku oblast, a uz sve njih nemačke savetnike, mahom naciste iz Austrije. Operativni komandant zone uspostavio je vojne odseke u istim mestima.

Oslobodilački pokret je prinudio nemačku vladu i Vrhovnu komandu da skoro neprestano uvećavaju policijske snage u Jugoslaviji. Te snage se vidno prilagođuju, još od početka oružanog ustanka, sve većoj ozbiljnosti neprestanog i svestranog sukobljavanja sa oslobodilačkom vojskom i svuda razgranatim antifašističkim orga-

nizacijama. Najveću moć i najpotpuniju formaciju dobijaju one 1943. godine i docnije, kad je nemačka vojska ušla u italijansku okupacionu zonu u Jugoslaviji, okupirala Mađarsku i povukla se iz Grčke i Albanije. Organizacija policijskih trupa je prilično složena, jedinstvena po vrsti, a s izvesnim posebnostima u tri karakteristična područja nemačke okupacije: u Srbiji i Crnoj Gori, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u Sloveniji i Istri; neki periferni jugoslovenski krajevi dolaze pod nadzor nemačke policijske službe u susednim zemljama.

Podređen Rajhsfireru SS (Reichsführer), nemački komandant SS i šef policije za Srbiju ostvaruje vlast preko komandanta policije i službe bezbednosti i komandanta policije poretka (redarstvene policije); svima je sedište u Beogradu. Nižu vlast, a podređeni odgovarajućem komandantu za Srbiju, imaju oblasni komandanti SS i službe bezbednosti i komandanti policije poretka: u Beogradu preko okružnih uprava policije poretka u Šapcu, Valjevu i Požarevcu; u Nišu preko istih uprava u Zaječaru i Leskovcu; u Kraljevu preko tih uprava u Jagodini, Užicu i Kosovskoj Mitrovici; u Petrovgradu za ceo Banat. Oblasne komande i okružne uprave policije poretka raspolažu mesnim ispostavama, a oblasni komandanti policije poretka istovremeno komanduju policijskim dobrovoljačkim pukovima. Komandantu policije i službe bezbednosti podređene su komande koncentracionih logora. U Cetinju se, još pre sloma Italije nalazi ispostava nemačke policije, a zatim je uspostavljena Nemačka policijska direkcija za Crnu Goru, potčinjena komandantu SS i šefu policije za Srbiju, čija nadležnost obuhvata i policijsku službu u Sandžaku. Nemačke policijske jedinice sarađuju sa Srpskom državnom stražom i koriste njenu pomoć.

Nemački komandant SS i šef policije za Hrvatsku, kao opunomoćenik Rajhsfirera SS, ima policijsku vlast u Hrvatskoj, Sremu, Bosni i Hercegovini preko komandanta policije i službe bezbednosti i komandanta policije poretka; sedište im je u Zagrebu ili Osijeku. Njima su potčinjene odgovarajuće oblasne komande u Zagrebu, Osijeku, Banjoj Luci, Sarajevu i Splitu. Komandant policije i službe bezbednosti obavlja izvršnu vlast i obave-

štajnu službu preko oblasnih komandi i njihovih ispostava. Komandant policije poretka upravlja oblasnim štabovima redarstvene policije, kojima su potčinjene žandarmerijske ustanove: kapetanije u sedištima velikih župa (okruga), komande u sreskim mestima, stanice na teritoriji.

Nemački komandant SS i šef policije 18. vojne oblasti (alpske), sa sedištem u Salcburgu ili Bledu, vršio je vlast preko komandanta policije i službe bezbednosti i komandanta policije poretka, a oni dvojica preko odgovarajućih oblasnih komandi: za Gorenjsku (u Bledu ili Kranju), Ljubljansku pokrajinu (u Ljubljani) i južnu Štajersku (u Mariboru). Oblasni komandanti policije poretka rukovode jedinicama redarstvene policije i nekim kvislinškim jedinicama preko okružnih i sreskih žandarmerijskih komandi.

Nemački komandant SS i šef policije Operativne zone »Jadransko primorje«, sa sedištem u Trstu, upravljao je preko komandanta policije i službe bezbednosti i komandanta policije poretka, a oni preko odgovarajućih oblasnih komandi: za kvarnersku oblast (u Rijeci), Istru (u Puli), tršćansku provinciju (u Trstu) i goričku provinciju (u Gorici).

U jesen 1943. godine uspostavljena su dva nemačka specijalna štaba za suzbijanje partizana u alpskoj i njoj susednoj jadranskoj oblasti. Štabovi raspolažu nemačkim vojnim i policijskim snagama i kvislinškim jedinicama, deleći svoje operativne zone na zaštitna područja: u alpskoj oblasti — Gorenjska, Štajerska, Dolenjska; u primorskoj oblasti — rejoni Rijeke, Pule, Trsta, Gorice; zaštitna područja se dele na zaštitne odseke, prema srezovima. Na čelu tih štabova su komandanti SS i šefovi policije odgovarajućih oblasti. Sličan nemački operativni štab postoji i u Hrvatskoj, sa sedištem u Osijeku, prvenstveno za područje Slavonije i Srema.

Nemački glavni komandant SS i šef policije za Italiju imao je nadzor nad policijskom službom u oblasti Kvarnera, Istre i Slovenačkog primorja; nemački komandant SS i šef policije za Albaniju nadležan je za predele Ulcinja i Plava, za Kosovo i Metohiju i zapadni deo Makedonije; sličan nemački komandant za Mađarsku bio je nadležan

(od marta 1944. godine) za Bačku, Baranju, Međumurje i Prekomurje. Ustrojstvo nemačke policijske službe prilagođeno je, očigledno, fašističkoj podeli pobeđene Kraljevine Jugoslavije.

Nemačke policijske komande imaju na raspolaganju, u leto 1943. godine i docnije, velik broj policijskih pukova: u Srbiji, Sandžaku i Crnoj Gori — 1. pomoćne policije »Srbija« u Nišu, 2. pomoćne policije »Srbija« u Beogradu, 3. pomoćne policije »Srbija« u Kraljevu, 5. SS motorizovani u Kragujevcu, samostalni dobrovoljački »Sandžak« (od leta 1944. godine) u Sjenici, 1. dobrovoljački »Crna Gora« (od leta 1944. godine) u Cetinju; na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske — 1, 2, 3. i 5. dobrovoljački »Hrvatska« u Sremu i Slavoniii, 4. dobrovoljački »Hrvatska« u Samoboru, »Nagel« u Sarajevu (od novembra 1944. godine); u Sloveniji i Istri — 12. SS u Ljubljani (oktobra 1943. godine), 13. SS i 28. SS u Koruškoj i Gorenjskoj, 17. SS (1945. godine), 19. SS, 25. SS (1945. godine) i 27. SS (krajem 1944. godine) u Štajerskoj i Gorenjskoj, 14. SS u Dolenjskoj i Gorenjskoj, 9. SS, 10. SS i 15. SS u Istri, Slovenačkom primorju i Gorici.

Bataljoni nemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj su rasformirani 1942. godine, a njihovo ljudstvo je uvedeno u 7. SS »Princ Eugen« diviziju. Samostalni bataljoni nemačke nacionalne manjine u Banatu objedinjeni su 1944. godine u puk »Mihael Reiser«, sa štabom u Petrovgradu. Pošto je puk pretrpeo gubitke u borbi, ostatkom njegovog ljudstva popunjena je 7. SS »Princ Eugen« divizija. Od alarmnih bataljona Vermanšafta, formiran je u martu 1944. godine nemački puk »Donja Štajerska« (28 četa), koji se do kraja rata bori protiv partizanskih jedinica na prostoru Maribora, Celja i Kamnika.

Na raspolaganju nemačkih komandujućih i opunomoćenih generala stoje kolaboracionističke trupe: u Srbiji — Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus, Ruski zaštitni korpus, četnički korpusi; u Crnoj Gori i Sandžaku — četnički korpusi; u zapadnoj Makedoniji, na Kosovu i Metohiji — albanske kvislinške jedinice; u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini — oružane snage Nezavisne Države Hrvatske, četnički korpusi; u Sloveniji i Istri — domobranske jedinice.

Oslobodilačke snage na Kosovu i Metohiji imaju protiv sebe, sem nemačkih jedinica, albanske kvislinške formacije: posle okupacije stvorenu žandarmeriju (oko 1.000 ljudi), puk »Redžiment Kosova«, formiran u Kosovskoj Mitrovici 1943. godine kao pokretna jedinica, jedan teritorijalni puk sa sedištem štaba u Peći i drugi sa štabom u Prištini, oba od januara 1944. godine; ukupno, oko 8.000 ljudi. Takođe pod nemačkom komandom, uz njih su oko 5.000 pripadnika kvislinške albanske milicije u zapadnoj Makedoniji, nazivane balisti (po Bali Kombetar, kolaboracionističkoj organizaciji u Albaniji).

Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske dovršile su u avgustu 1943. godine svoju veliku reorganizaciju; pešadijske divizije su preuređene u brdske i lovačke brigade i formirane su nove jedinice. Domobranska 1. brdska brigada (1. i 5. brdski puk) sa štabom u Bjelovaru, 3. brdska brigada (3. i 11. brdski puk) sa štabom u Bihaću, 4. brdska brigada (4. i 8. brdski puk) sa štabom u Daruvaru, pa u Pakracu i Lipiku — sačinjavaju 1. korpus. Domobranska 1. lovačka brigada (4. i 6. lovački puk) sa štabom u Doboju, 2. lovačka brigada (1. i 10. lovački puk) sa štabom u Ostrošcu, 3. lovačka brigada (5. i 8. lovački puk) sa štabom u Tuzli — sačinjavaju 2. korpus. Domobranska 2. brdska brigada (2. i 9. brdski puk) sa štabom u Sarajevu, 4. lovačka brigada (7. i 13. lovački puk) sa štabom u Banjoj Luci, 6. pešadijska divizija sa štabom u Mostaru — sačinjavaju 3. korpus. Svaka brdska i lovačka brigada ima u svom sastavu po dva artiljerijska diviziona. Sem brdskih i lovačkih, sva tri korpusa imaju po jednu dopunsku brigadu, radni puk i 3—5 samostalnih bataljona. Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske dopunjene su do leta 1944. godine stvaranjem posadnih brigada sa štabovima: 1. brigade — u Križevcima, 2. brigade — u Karlovcu, 3. brigade — u Gospiću, 4. brigade — u Sisku, 5. brigade — u Novoj Gradiški, 6. brigade — u Doboju, 7. brigade — u Sremskoj Mitrovici, 8. brigade — u Sarajevu, 9. brigade — u Dubrovniku, 10. brigade — u Tuzli. Posadne brigade imaju, najčešće, 4—5 bataljona i 1—2 baterije topova.

Ustaška vojnica se uvećala. Do leta 1942. godine narasla je na blizu 30 samostalnih bataljona i nekoliko ba-

taljona u pripremi za formiranje; u bataljonima je prosečno 600 do 1.000 ljudi, u svemu, ima ona krajem te godine oko 25.000 ljudi. Objedinjavanjem bataljona, vezanih za njihova područja postanka, stvorene su ustaške brigade :1. brigada — na prostoru Sarajeva, Sokolca, Ustiprače; 2. brigada — u Sremu i oko Tuzle; 3. brigada — na prostoru Karlovca, Ogulina, Otočca i Gospića; 4. brigada — na prostoru Gline i Bihaća; 5. brigada — na prostoru Travnika, Bugojna, Glamoča, Livna i Duvna; gardijska brigada (Poglavnikov tjelesni zdrug) — za akciju u oblasti između Zagreba, Varaždina, Osijeka i Banje Luke. Ratne nužde a, naročito, nestabilnost poretka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, utiču da se nastavi uvećavanje Ustaške vojnice kao sile na koju se neposredno oslanja politička vlast. Vojnica u jesen 1943. godine ima oko 32.000 ljudi, dobila je nove brigade i formiraće ih sve do polovine 1944. godine. Stvorene su: ustaška 6. brigada — u Imotskom, Vrgorcu i Makarskoj, 7. brigada — u Drnišu i Benkovcu, 8. brigada — u Petrinji i Dubici. 9. brigada — u Ostrošcu, Mostaru i Gabeli, 10. brigada — u Banjoj Luci i Turopolju, 11. brigada — u Travniku i Sarajevu, 12. brigada — u Tuzli, 13. brigada — u Vinkovcima i Iloku, 14. brigada — u Novoj Gradiški, 15. brigada — u Zaboku i Krapini, 16. brigada — u Bosanskom Brodu i Derventi, 17. brigada — u Karlovcu i Ogulinu, 18. brigada — u Otočcu. U sastav Ustaške vojnice još ulaze: Ustaška odbrambena brigada u Jasenovcu i Novoj Gradiški (čuvar i izvršilac u koncentracionom logoru), ustaške posadne komande u Zagrebu i Sarajevu (oko 1.300 ljudi), 27 pripremnih bataljona (oko 10.500 ljudi) takozvane ustaške milicije pod posebnom komandom. Ta formacija Ustaške vojnice ostaće do decembra 1944. godine kad će reorganizacijom i objedinjavanjem domobranskih i ustaških brigada biti stvorene divizije.

Vojnu saobraćajnu službu vršile su dve brigade: 1. prometna u Zagrebu i 2. prometna u Sarajevu.

Mornarica domobranstva ostala je nerazvijena. Posle kapitulacije Italije, uspostavljena je pomorska komanda u Splitu sa četiri obalske i dve lučke komande u mestima od Crikvenice do Dubrovnika. Mornarica tada ima oko 1.300 ljudi na nekoliko plovnih objekata koji su u sastavu

nemačke 11. divizije za osiguranje. Pod komandom mornarice (u Zagrebu) postoji i komanda rečne flotile u Slavonskom Brodu sa 2 monitora i nekoliko borbenih čamaca na Savi i Vrbasu.

U vazduhoplovstvu domobranstva ima u oktobru 1943. godine blizu 10.000 ljudi. Komanda letenja raspolaže sa oko 150 zastarelih aparata, mahom nabavljenih iz Nemačke i Italije, na aerodromima kod Zagreba, Banje Luke, Sarajeva, Mostara i Petrovaradina.

Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske sasvim su vezane za nemačku vojsku; deo je na snabdevanju kod nemačkih komandi i njihovom raspolaganju, drugi deo samo na raspolaganju, a ostatak, oko polovine, u operativnom sadejstvu. Računa se da je početkom oktobra 1943. godine domobranstvo imalo 156.000 ljudi, a Ustaška vojnica oko 45.000; pored njih je oko 9.000 mladića predviđenih za regrutaciju, a 62.000 ljudi, mobilisanih na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske, nalaze se pod komandom nemačkih oficira i podoficira u četiri legionarske divizije (369, 373, 392. i 13. SS) koje nisu upućene na sovjetsko-nemački front, kome su bile namenjene, nego posle obuke u Austriji dovedene u Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu da se bore protiv Narodnooslobodilačke vojske.

Pod zapovedništvom nemačkog Operativnog štaba za borbu protiv partizana u alpskoj oblasti uspostavljen je 24. septembra Organizacijski štab slovenačkog domobranstva da bi objedinio kolaboracionističke vojne snage. Najpre u sastavu od pet bataljona, pa reorganizovano polovinom decembra 1943. godine u sedam borbenih grupa (oko 40 četa), dve školske grupe (10 četa) i četiri baterije — slovenačko domobranstvo je prvenstveno upotrebljeno za zaštitu nemačkih komunikacija i delova okupirane teritorije, radi čega 25. februara 1944. godine dve grupe formiraju specijalnu grupu za obezbeđenje železničke pruge (12 četa) a jedna grupa (11 četa) teritorijalnu zaštitu užeg područja u Dolenjskoj. Broj četa se menja, bilo ih je docnije manje, a u svakoj obično do 100 ljudi. Glavna domobranska uporišta su u Ljubljani, Velikom Lašču, Novom Mestu, Logatecu, Kočevju i Borovnici. Nemačka komanda je formirala 26. novembra

1943. godine Slovenački nacionalni korpus bezbednosti — koji je posle narastao na oko 2.000 ljudi, sa 1. udarnim pukom kao najjačom jedinicom — u Trstu, Ilirskoj Bistrici, Postojni i Gorici. Takođe pod nemačkom komandom, stvoreno je u proleće 1944. godine Gorenjsko domobranstvo (oko 1.000 ljudi), sastavljeno od nekoliko posadnih i radnih četa i više seoskih straža.

Komanda četničkih odreda sa Dražom Mihailovićem na čelu preimenovana je 10. juna 1942. godine u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske u otadžbini. Zatim je formiran štab pod naizvom Istaknuti deo Vrhovne komande jugoslovenske vojske u otadžbini da objedini komandovanje nad četničkim odredima u Crnoj Gori, istočnoj Bosni i Hercegovini; njemu je podređena, u prošlu jesen imenovana Komanda operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine (početkom 1943. godine ima na raspolaganju oko 17.500 četnika). Samostalno stvoreni Glavni štab četničkih odreda Bosne — pa posle preimenovan u Komandu četničkih odreda zapadne Bosne (raspolaže 1943. godine sa oko 14.000 četnika) — neposredno se povezao sa Vrhovnom komandom. Do polovine 1943. godine, Vrhovna komanda je imenovala još nekoliko nižih, za nju vezanih komandi: za Srbiju sa svojim delegatom na čelu, istočnu Srbiju, Vojvodinu, Slavoniju; delegatu za Srbiju potčinila je četnike u ovoj pokrajini, Vojvodini, Makedoniji i na Kosovu i Metohiji. Iako se u Vojvodini nalazi jedva koja stotina četnika, Vrhovna komanda je imenovala posebne komande za Banat, Bačku, Srem. Odredila je Komandu za Beograd i Komandu Starog Rasa (pod njom je blizu 6.000 četnika iz Sandžaka i severoistočnog dela Crne Gore). Postavila je četničku komandu za Crnu Goru i Boku. Bila je pod uplivom ove komande i jedna brigada u sastavu kolaboracionističke grupacije (nacionalista) kojom upravlja Crnogorska nacionalna komanda u Cetinju. Nemački oblasni komandant u Crnoj Gori raspustio je formaciju nacionalista početkom novembra 1943. godine; njeno ljudstvo je stavio na raspolaganje Narodnoj upravi u koju su ušli istaknuti pripadnici četničke organizacije. Četnici u Crnoj Gori i Sandžaku sačinili su u leto 1944. godine Crnogorski dobrovoljački korpus koji bi se pod nazivom 2. srpski dobrovoljački

korpus sjedinio sa Srpskim dobrovoljačkim korpusom (u Srbiji); to je nemačka komanda sprečila. Jaku jedinicu predstavlja Dinarska četnička divizija (4.500—5.000 ljudi) u severnoj Dalmaciji i susednom joj delu zapadne Bosne.

Korpus je osnovna borbena jedinica u vojnoj organizaciji četnika, formiran od terenskih a ređe letećih i jurišnih brigada. Korpusi su vrlo različitog brojnog stanja: od 100 do 4.000 ljudi u pojedinom od njih; negde je sam korpus brojem ljudstva jači od grupe korpusa u drugom kraju. Neki korpusi, a prvenstveno u Srbiji, računali su uz svoj stalni sastav i na takozvane obveznike koje bi, kad zatreba, mobilisali na svom području, tada bi im se brojno stanje i do deset puta uvećalo, pa bi pojedini imali preko 15.000 ljudi. Leteće brigade imaju prosečno oko 150 ljudi. U Srbiji postoje grupe korpusa, obično sastava 3—5 korpusa: cersko-majevička, posavska, garde, beogradska, šumadijska, rasinska, velikomoravska, mlavska, nišavska, južnomoravska; njima slična formacija je Dinarska četnička divizija koja u svom sastavu ima korpuse a ovi jurišne i terenske brigade. Brojno stanje stalnog sastava grupe korpusa kreće se između 1.500 i 4.000 ljudi. U celini posmatrana, četnička vojna organizacija je formirala 73 korpusa, od toga: u Srbiji — 43, Bosni i Dalmaciji — 15, Crnoj Gori i Sandžaku — 12, Hercegovini — 2, Makedoniji — 1; ima i malobrojne grupe u Vojvodini i Slavoniji.

Bugarska vojska ima jake snage u Jugoslaviji: 5. armiju (14. i 15. divizija i 1. konjička brigada), ojačanu dovođenjem u avgustu 1943. godine 17. pešadijske divizije u Štip i, krajem te godine, 29. pešadijske divizije u Vranje — u Makedoniji i jugoistočnoj Srbiji; 1. okupacioni korpus (22, 24, 25. i 27. divizija) — u Srbiji. Na bugarskom okupacionom području još se nalaze: jedna granična brigada u Srbiji i dve u Makedoniji, i policijske jedinice razmeštene u većim mestima do 100 ljudi, a u manjim, obično sedištima opština, do 20, u svemu oko 5.000 ljudi.

U sastavu mađarskog 5. korpusa, nalaze se u Bačkoj 13. pešadijska i 15. laka divizija, delovi 1. konjičke divizije

i manja ojačanja; delovi 4. korpusa nalaze se u Baranji, a delovi 3. korpusa u Međumurju i Prekomurju; ukupno, oko 13.500 mađarskih vojnika i oficira.

U času kapitulacije, Italija ima na jugoslovenskoj teritoriji: 23. i 24. korpus 8. armije — tri divizije i manje samostalne jedinice — u Gorici, okolini Trsta i Slovenačkom primorju; 2. armiju — sastava 5, 6, 11. i 18. korpus, svega deset divizija, dve obalske brigade i ostale pomoćne jedinice — u Sloveniji, Istri i Dalmaciji; 14. korpus 9. armije — četiri divizije sa pomoćnim jedinicama i ojačanjima — u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku; delove divizija »Pulje« i »Firence« iz 9. armije na Kosovu i Metohiji i u zapadnoj Makedoniji.

II. RAZMAH OSLOBODILAČKIH SNAGA

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske, predviđajući kapitulaciju Italije, krenuo je sa 1. proleterskom divizijom ka zapadnoj Bosni; prešavši reku Bosnu severno od Zenice, 1. avgusta je stigao na prostor Jajca. Tim pravcem pošla je i 7. divizija pa se uputila dalje prema Baniji; 5. divizija se usmerila ka Sarajevu, gde je noću uoči 11. avgusta na aerodromu u Rajlovcu uništila 17 nemačkih i domobranskih aviona. Vrhovni štab je 10. avgusta odredio da istočna i srednja Bosna budu operacijsko područje 1. bosanskog korpusa, a njegov štab da usmeri 5. i 11. diviziju i nedavno formirane 16. i 17. diviziju prema Drini; zapadnu Bosnu je odredio za područje 2. bosanskog korpusa, na kome će operisati 4. i 10. divizija i partizanski odredi te oblasti. U istočnoj Bosni se nalazi i Glavni štab za Vojvodinu, formiran 2. jula. Vrhovni štab je 8. avgusta uputio 2. proletersku diviziju ka Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku da u tim krajevima stvori slobodnu teritoriju. Štab 9. divizije sa 1. dalmatinskom brigadom uputio je u Dalmaciju da reorganizuje jedinice u ovoj pokrajini i formira dve nove divizije. Vrhovni štab je 14. avgusta saopštio glavnim štabovima za Hrvatsku i Sloveniju uslove koje će postaviti italijanskoj vojsci u trenutku njene kapitulacije, dao im nalog da ne prave nikakve kompromise sa građanskim grupama koje bi po-

kušale da uz posebne uslove pristupe narodnooslobodilačkom pokretu, podstakao ih da pojačaju rad na mobilizaciji novih boraca za Narodnooslobodilačku vojsku. Poslao je direktivu Glavnom štabu za Srbiju da od jedinica kojima raspolaže formira brigade. Kako su 1. proleterska i 5. divizija, i jedinice 2. bosanskog korpusa, do kraja avgusta oslobodile gotovo ceo prostor između planine Dinare, srednjeg toka reke Bosne, prema Banjoj Luci i dolini reke Une, Vrhovni štab je 27. avgusta došao u Jajce, drevni i živopisni grad, u kome je uspostavio sedište.

Na vest o kapitulaciji Italije, Vrhovni štab je 8. i 9. septembra naredio glavnim štabovima za Hrvatsku i Sloveniju i štabu 2. proleterske divizije da zahtevaju od italijanskih trupa da predaju oružje ili stupe u borbu protiv nemačke vojske; ukazao je ponovo da se štabovi trude kako bi u tom povoljnom trenutku uspešno mobilisali nove borce. Tada se 14. divizija nalazi u zahvatu železničke pruge od Kočevja ka Ljubljani, 15. divizija duž pruge od Novog Mesta ka Ljubljani, a tri odreda i jedan samostalni bataljon u svojim rejonima u Dolenjskoj. Pošto su njihovim dotadašnjim akcijama kolski putevi i železničke pruge uveliko razoreni, zaprečeni oborenim stablima i prekinuti porušenim mostovima, italijanskoj vojsci je veoma otežano povlačenje. Jedinice 14. i 15. divizije sa građanima i seljacima koji se prihvataju oružja odmah razoružavaju italijanske divizije »Lombardiju«, »Izonco« i »Kaćatori dele Alpi«, jak fašistički odred »XXI april« i druge manje jedinice. Bela garda koja ima oko 6.000 ljudi raspada se pod pritiskom jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Njena najupornija grupa (oko 700 ljudi) sklonila se u zamak Turjak blizu Ljubljane, gde je zalaganjem 14. divizije u višednevnoj borbi savladana i zarobljena. U selu Grčaricama 14. divizija je razbila i zarobila jednu četničku formaciju, čime je četništvo u Sloveniji i vojnički poraženo. Oko 2.000 belogardista iz Dolenjske i Notranjske pobeglo je u Ljubljanu pod nemačku zaštitu i postalo jezgro slovenačkog domobranstva.

U Slovenačkom primorju, toj oblasti koja je pre rata pripadala Italiji, brzo niču ustaničke čete, bataljoni,

Ofanziva Narodnooslobodilačke vojske: širenje oslobođenog područja u Bosni (avgust—oktobar 1943)

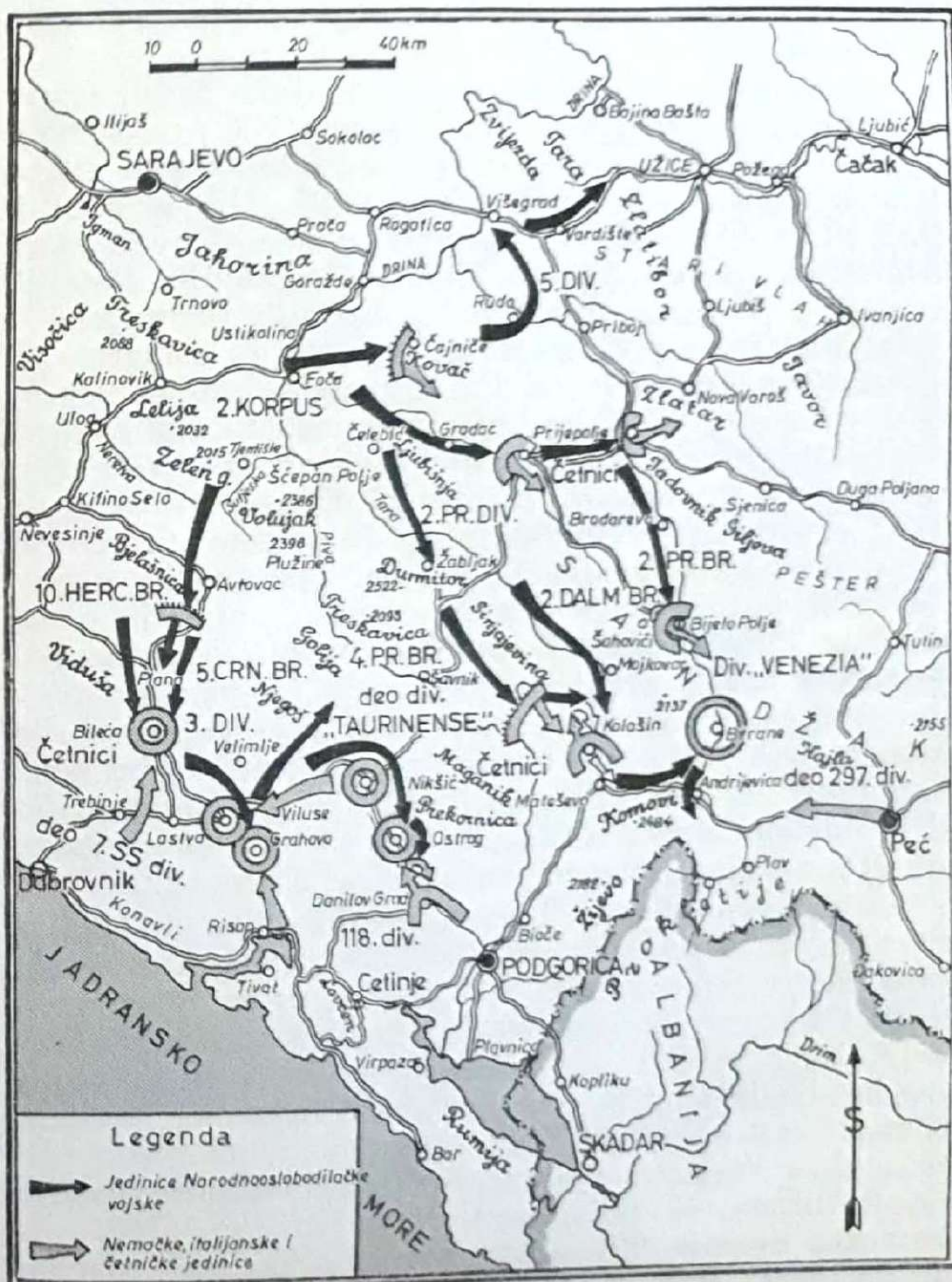
teritorijalne komande i razoružavaju divizije »Torino« i »Sforcesku«. U narodnom ustanku učestvuje blizu 40.000 ljudi, preuzimajući opremu razoružanih italijanskih jedinica.

I stanovništvo Istre diglo se na opšti ustanak; oko 10.000 ljudi razoružava italijanske divizije »Murđe«, 1. brzu »Euđenio di Savoja« i »Maćeratu«. Istra sa Hrvatskim primorjem i Gorskim kotarom postaje jedinstveno ustaničko područje. Narodnooslobodilački odbor za Istru proglasio je 13. septembra ujedinjenje Istre sa Hrvatskom.

Otkako petnaest italijanskih bataljona iz divizija »Bergamo«, »Murđe« i »Mesina«, sa jednim nemačkim i dva ustaško-domobranska bataljona, nisu u julu imali uspeha u akciji protiv Biokovskog odreda između Splita i Makarske, niti divizija »Zara« protiv Severnodalmatinskog odreda u rejonu Biograda na moru — dejstvo Narodnooslobodilačke vojske u Dalmaciji izvanredno brzo se širi; razvila se dotad i njena aktivnost na moru. Partizani su pomoću naoružanih ribarskih brodova, koristeći se vrlo razuđenom obalom i zasedama u većim lukama, do sloma Italije napali oko 80 njenih brodova i čamaca, od kojih su 32 zaplenili. Duž istočne obale Jadrana plovilo je u to vreme oko 60 parobroda i 100 motornih jedrenjaka; na srednjem Jadranu manji brodovi plove samo danju, u konvojima, tek tri puta nedeljno. Uzevši izgubljena i oštećena sredstva, otežan i umanjen saobraćaj, italijanska šteta je jednaka gubitku preko 50% raspoloživog brodskog prostora. Blagodareći velikom prilivu novih boraca partizanske jedinice uspešno razoružavaju štab italijanskog 18. korpusa, diviziju »Bergamo«, obalske i druge formacije. Oslobođeno je šire područje Dalmacije; 19. septembra je oslobođen Split.

Vrhovni štab je uputio 1. proletersku i 4. diviziju prema Dalmaciji. Uporedo s njima idu i dve nemačke divizije — 7. SS iz Mostara prema Splitu, a 114. lovačka iz Bihaća ka Sinju, Šibeniku i Zadru; prema Splitu se kreće i nemački 92. motorizovani puk iz Albanije. Na prostoru Sinja i severno od Splita dolazi do žestokog sukoba. A pošto je odlučeno da se dalmatinske jedinice, u formiranju, povuku na planinu Dinaru, nemačke snage su 27. septem-

bra ušle u evakuisani Split. Pre ovog pohoda, 7. SS divizija je razoružala diviziju »Marke« u Dubrovniku i diviziju »Mesinu« u dolini Neretve; 114. divizija je razoružala diviziju »Zara« u Zadru i Šibeniku. Nemačke trupe su za-

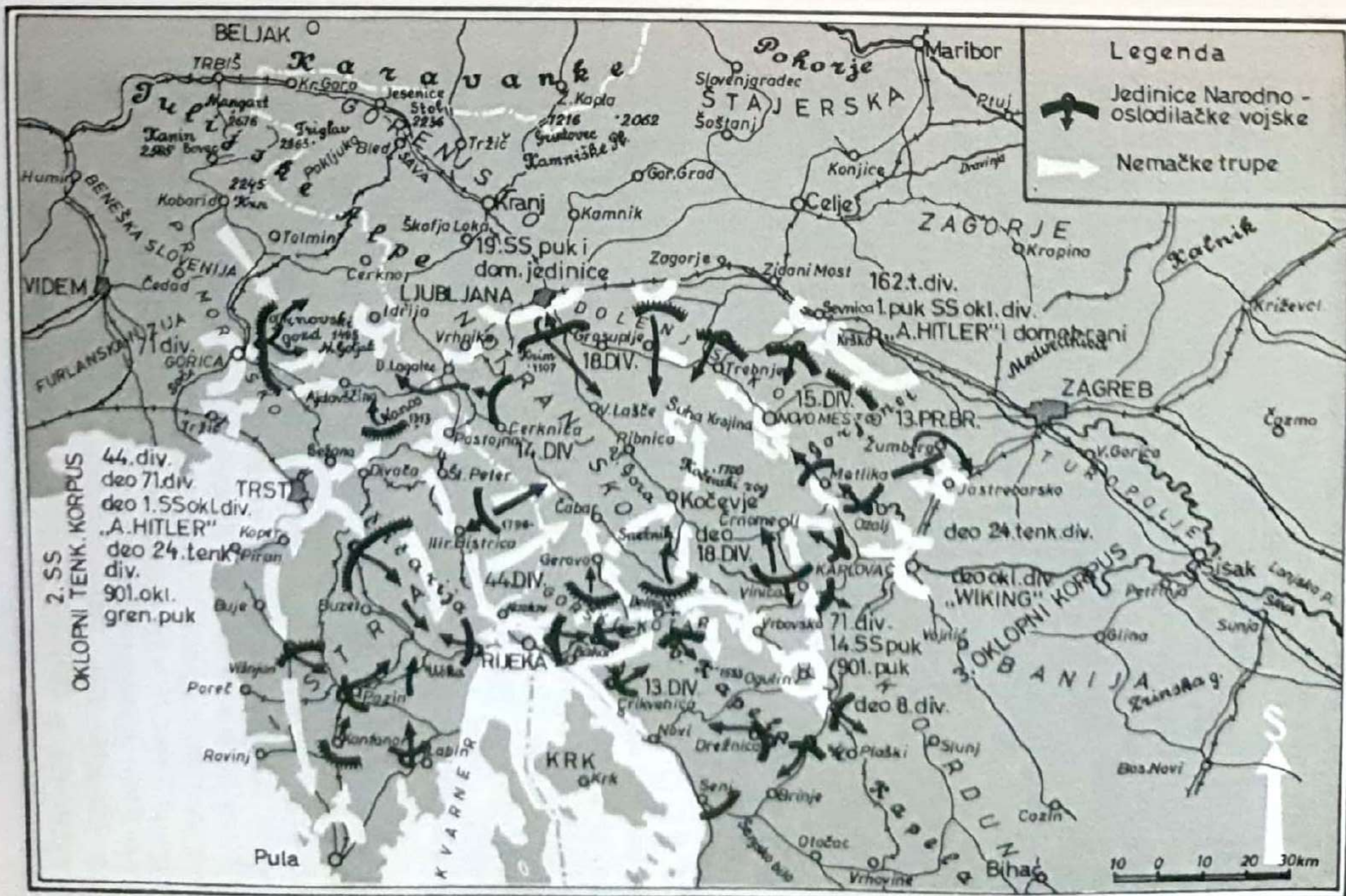

Ofanziva Narodnooslobodilačke vojske: prodor u Crnu Goru, Sandžak i Hercegovinu (septembar—oktobar 1943)

uzele gradove na obali, a ostali su neposednuti prostori između njih, slobodna ostrva i nezauzeta bliska pozadina obalskog pojasa. U dubini teritorije, nemačke i ustaško-domobranske snage su pod pritiskom 6, 7, 8. i 13. divizije u zahvatu komunikacija između Karlovca, Bihaća, Gospića i Ogulina.

Četiri obnovljena partizanska odreda u Crnoj Gori, 10. hercegovačka brigada u Hercegovini i 3. proleterska brigada u Sandžaku uspeli su da razoružaju samo nekoliko italijanskih bataljona; delovi 7. SS, 118. lovačke i 297. divizije pre su stigli u primorsku oblast i razoružali glavninu italijanskih divizija »Ferara« i »Emilija« i manji deo divizije »Taurinenze«. Štab 2. korpusa, formiran 10. septembra od štaba 2. proleterske divizije, usmerio je, na podsticaj Vrhovnog štaba, 2. proletersku diviziju prema reci Limu, a 3. udarnu diviziju prema Nikšiću. Pošto je potukla četnike kod Kolašina i oslobodila veći deo Sandžaka, 2. divizija je uticala na diviziju »Veneciju«, čiji se štab nalazi u Beranima, da 10. oktobra pređe na stranu Narodnooslobodilačke vojske. Upućena ka Bileći, 3. divizija je oslobodila nekoliko mesta, sukobila se sa delovima 7. SS divizije i pomogla diviziji »Taurinenze« da izbegne zarobljavanje od nemačkih jedinica i glavninom pređe na stranu Narodnooslobodilačke vojske. Posle trodnevne uporne borbe, uspela je 5. proleterska brigada, 18. oktobra, da uništi u manastiru Ostrogu, južno od Nikšića, vođstvo četnika u Crnoj Gori i pritom spreči jedan puk 118. divizije da četnicima pritekne u pomoć.

Ceneći zamah jugoslovenskih oslobodilačkih snaga, nemačka Vrhovna komanda je 19. septembra naredila komandantu grupe armija »B« koja se nalazi u severnoj Italiji, da svojim trupama razbije ustaničke snage u Sloveniji, Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru i posedne obalski pojas severoistočnog Jadrana. Stavljeni su radi toga cilja na raspolaganje komandantu 2. SS tenkovskog korpusa: ojačani puk 1. SS oklopne divizije »Adolf Hitler«, 44. pešadijska, 71. pešadijska i 162. turkestanska divizija, 901. oklopno-grenadirski puk, ojačani 21. tenkovski puk 24. tenkovske divizije i artiljerijska ojačanja; u svemu, oko 50.000 vojnika sa 150 tenkova, kad se uzmu i 19. SS policijski puk i 138. rezervni brdski

Nemačka protivofanziva u Sloveniji i srednjem delu Hrvatske (kraj septembra– početak novembra 1943)

puk na širem prostoru Ljubljane. Kancelar Rajha je ukazao komandantu grupe armija »B« da se napadnom operacijom (nazvanom »Wolkenbruch«) mora tako uspešno ugušiti ustanički pokret da se nemačke trupe mogu zatim uputiti na druge frontove.

Posle dvodnevnog nasilnog izviđanja, opšti napad je počeo 25. septembra. Nemačka 44. divizija, 1. puk 1. SS oklopne divizije »Adolf Hitler« i 21. tenkovski puk nastupili su iz Trsta ka Divači i prema planini Nanosu; iz Tržiča i Gorice ka Ajdovščini, njima u susret, krenuli su delovi 71. divizije, a 901. oklopni puk iz Postojne i Idrije. Te kolone su prodrle u pozadinu ustaničkih snaga na frontu kod Gorice, okrenutom prema zapadu; sutradan je i glavnina 71. divizije iz ovog mesta prešla u napad prema istoku. Tri slovenačke brigade sa ustanicima, Severnoprimorskim i Južnoprimorskim odredom, odupirući se, povlače se na Trnovski gozd; nemačke trupe su produžile ka Postojni i Ilirskoj Bistrici, ostavljajući delove da spreče sređivanje ustaničkih jedinica koje se tih dana formiraju u nove brigade.

Za to vreme 14. divizija napada nemačke posade i vojne transporte i zaprečava komunikacije između Postojne i Ilirske Bistrice; 18. divizija, postavljena prema Ljubljani, a manje ometana od nemačkih snaga, ruši puteve i železničke pruge; 15. divizija, na širokom frontu od Ljubljane pa desnom obalom Save, bori se na Žumberačkoj gori, u sadejstvu sa 13. proleterskom brigadom, protiv delova 5. SS divizije »Viking«.

Nemačke trupe — 44. divizija, 71. divizija, 1. puk 1. SS »Adolf Hitler« divizije, 21. tenkovski puk i 901. oklopno-grenadirski puk — produžuju nastupanje 2. oktobra: iz Trsta prema Poreču, Pazinu i Rijeci, iz Pule prema Labinu, iz Rijeke prema Lovranu i na planinu Učku. Za dva dana su ovladale komunikacijama između ovih mesta i sprečile Operativni štab za Istru da dve brigade i četiri odreda povede u Gorski kotar; uspele su da razbiju partizanske jedinice u jugoistočnom delu planine Čičarije. Od prikupljenih ostataka istarskih jedinica, prevedenih u Gorski kotar, do kraja novembra je organizovano 13 partizanskih četa. Zauzevši komunikacije, ne-

mačke trupe su pregazile područja između njih i do 11. oktobra završile operaciju u Istri, ostavljajući jaku snagu za zaštitu pravca između Trsta i Rijeke.

Nailazeći na otpor 13. divizije koja je uz pomoć stanovništva zaprečavala puteve, jedna nemačka kolona (194. grenadirski puk) prodrla je preko Rijeke u Crikvenicu; druga, u kojoj je nosilac napada 901. puk, do 11. oktobra je preko Gorskog kotara izbila u Ogulin, gde je delove 3. SS oklopnog korpusa od pre vezala 8. divizija. Sada ojačane, a šireći svoju zonu oko Ogulina, nemačke snage su žestoko napale 8. i 13. diviziju koja se povukla iz obalskog pojasa.

Slovenačke jedinice su vrlo aktivne protiv nemačkih posada u anektiranom predelu Dolenjske, južno od komunikacije koja vodi od Zagreba, preko Ljubljane ka Trstu: 15. divizija je 7. oktobra kod Litije minirala železničku prugu i uništila jedan ešelon 162. turkestanske divizije (dovedene iz Nemačke), otežavajući joj da uz pomoć delova 3. SS oklopnog korpusa zauzme oblast Žumberačke gore; 18. divizija produžava rušenje železničke pruge u širem rejonu Ljubljane i sadejstvuje 15. diviziji; 14. divizija je postigla značajan uspeh kad je 14. oktobra na železničkoj pruzi između Ljubljane i Trsta porušila Štampetov most (kod Vrhnike), artiljerijskim i minobacačkim oruđima uništila mnoge bunkere i napadom pešadije savladala nemačku zaštitu mosta. Nemačka Vrhovna komanda je uzbuđena tom aktivnošću; naredila je posebno da se spreči širenje partizana iz Dolenjske u Štajersku.

Posle završenih pregrupisavanja, nemačke trupe počinju 21. oktobra poslednju etapu svoje ofanzivne operacije: glavnina 162. turkestanske divizije i 1. puk 1. SS divizije »Adolf Hitler« sa oko 1.200 slovenačkih domobrana iz rejona Krškog, Brežica i Radeče prema Novom Mestu i Trebnju — protiv dve brigade 15. divizije; deo 162. divizije i delovi oklopno-grenadirske divizije »Nordland« iz Karlovca i Jastrebarskog prema Novom Mestu, i na drugom pravcu prema Črnomelju — protiv 15. brigade 15. divizije, 13. proleterske brigade i dva odreda; 901. oklopni puk, 14. SS policijski puk i deo 44. divizije iz Ogulina i Delnica prema Kočevju i dalje Žužemberku u

dolini Krke, i deo 71. divizije sa prostora Klane prema Čabru — protiv operativne grupe od četiri brigade iz sastava 13, 14. i 18. divizije; glavnina 44. divizije iz Ilirske Bistrice preko Mašuna na planini Pivki ka putu koji vezuje Rakek i Čabar, i iz rejona Rakeka prema Cerknici — protiv dveju brigada 14. divizije; nemačke i domobranske posadne jedinice iz Ljubljane sa 19. SS policijskim pukom da drže zaprečnu liniju do Zidanog Mosta i ispolje aktivnost prema Grosuplju i Trebnju —protiv dve brigade 18. divizije i jedne brigade 15. divizije. Nemačka grupa iz Krškog zauzela je prvog dana napada Novo Mesto, pa se delom snaga okrenula ka jugu, u susret grupi iz Karlovca; ovoj grupi je pružen jak otpor kod Jastrebarskog, Metlike i na pravcu Črnomelja, da bi se oko 1.000 partizanskih ranjenika iz Kočevja moglo preko Žumberačke gore uputiti u Kordun. Prodirući od Delnica, jedinice 44. divizije zauzele su 24. oktobra uveče Kočevje. Glavnina 44. divizije sa 162. divizijom operiše do 30. oktobra na prostoru Kočevja, Črnomelja i Novog Mesta, dok je deo 162. divizije sa 1. tenkovskim pukom aktivan između Novog Mesta, Žužemberka i Trebnja. Jedinice 71. divizije izbile su u Čabar. Nemačke trupe ulaze 30. oktobra u završnu fazu ofanzivne operacije: 162. divizija u Suhoj krajini i na prostoru Trebnja; 44. divizija na prostoru Kočevja i u Loškoj dolini; 71. divizija u Notranjskoj; divizije međusobno sadejstvuju i prodiru u zahvatu komunikacija. Brigade 15. i 18. divizije pružaju uporan otpor kod Mokronoga i Grosuplja, kod Rakitne, u predelu Krima i Mokreca, gde nastupa 44. divizija, dobivši podršku drugih nemačkih jedinica koje drže zaprečne linije prema Ljubljani, Borovnici i Cerknici.

Nemačka ofanzivna operacija se završila 12. novembra; trupe su zauzele glavna mesta i puteve između njih u severozapadnom delu Jugoslavije. Nemačke trupe su pri nastupanju, kao i uvek, vršile represalije. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske su odolevale, kombinujući manevar, žilavu odbranu i napad; one su izgubile deo ljudstva koje im je tek prišlo, ali su ipak postale čvršće; koristeći se manevrom, zaprečavanjem puteva i poboljšanim naoružanjem, nigde napadaču nisu dopustile da mimo otpora prodire.

Nemačka Vrhovna komanda je podredila Operativnu zonu »Jadransko primorje« komandantu za Italiju; učinila je to računajući da je nužno da se objedine snage koje će štititi komunikacije od Celovca preko Trbiža i Videma ka Trstu i Veneciji i od Ljubljane prema Trstu i Rijeci. Tako su po završetku operacije u Dolenjskoj i Notranjskoj, nemačke trupe pomerene na prostor između ovih komunikacija: 44. divizija u zapadni deo Gorenjske i severni deo Slovenačkog primorja; 162. divizija na područje Postojne i Gorice; 71. divizija u Rijeku i na kvarnerska ostrva. Nemačke divizije su nametnule, u novembru i decembru, vrlo tešku borbu 30. i 31. diviziji Narodnooslobodilačke vojske, naročito u Beneškoj Sloveniji i kod Gorice. Partizanske jedinice su održale svoja uporišta Banjšku planotu i Trnovski gozd. Po završetku tih borbi, ostavljene su na raspolaganje komandantu Operativne zone »Jadransko primorje« 71. i 162. pešadijska divizija, uz šest samostalnih bataljona za osiguranje železnica, i dodeljena mu 188. rezervna brdska divizija, dovedena iz Austrije u drugoj polovini novembra.

U Štajerskoj, pod rukovodstvom štaba 4. operativne zone, bore se 6. brigada »Slavko Šlander«, Pohorski odred i Koruški bataljon. Oslanjajući se na Kamniške planine i Pohorje, te jedinice ruše komunikacije i razvlače nemačke posade. Napadala ih je u novembru i decembru — između Kamnika, Šmartnog, Domžala i Slovenjgradeca — nemačka grupacija u kojoj su 14. SS policijski puk (doveden od Ogulina i Kočevja), 19. SS policijski puk, deo 184. puka poljskih strelaca i tri bataljona Vermanšafta. Izvlačeći se na više strana, jedinice 4. operativne zone su izbegle borbu u okruženju i povukle se prema Koruškoj; ubrzo obnavljaju aktivnost.

U Dalmaciji i Crnoj Gori takođe se produžuju nemački napori radi potpunog ovlađivanja dubinom obalskog pojasa. Dovedena je početkom novembra 264. pešadijska divizija da posedne zonu između Splita i Zadra, pošto je 114. divizija povučena prema Kninu i Gospiću; u Crnu Goru je upućena 181. pešadijska divizija da smeni 118. diviziju. Vrlo razvučena 7. SS divizija zauzela je uz pomoć delova 118. divizije poluostrvo Pelješac; prinudila je 26. diviziju da se sa prostora između Makarske i Splita

preveze noću uoči 17. novembra na ostrva Brač i Hvar, a dve brigade da sa Pelješca odstupe na Korčulu. Brodovi 4. pomorsko-obalskog sektora prevezli su te jedinice i oko 15.000 izbeglih stanovnika iz obalskog pojasa. Jedinice 118. divizije iz Podgorice, a 297. divizije sa grupom od blizu 4.000 četnika, italijanskih i albanskih fašista iz Peći, nastupile su 16. oktobra u oblast gornjeg toka Tare i Lima protiv delova 2. korpusa i divizije »Venecije«. Nemačke snage su do 23. oktobra zauzele Kolašin, Berane i Andrijevicu; pošto je 118. divizija povučena radi odlaska u Dalmaciju, delovi 2. korpusa su prešli u protivnapad, do kraja meseca vratili izgubljena mesta i kod Podgorice se sukobili sa 181. divizijom. U Hercegovini se vodi borba oko Bileće, Gacka i Avtovca; ta mesta su nekoliko puta prelazila iz ruku u ruke. Čim je 118. divizija posela obalu od Dubrovnika do Splita, 7. SS divizija se povukla u Hercegovinu.

Borbena dejstva Narodnooslobodilačke vojske su intenzivna i na širim područjima. Kod Gospića se 6. divizija sukobila sa 114. divizijom; severno od Bihaća 7. banijska divizija se bori protiv nemačke 373. divizije; 8. divizija vrši pritisak na ustaško-domobranska uporišta oko Karlovca. Kako se 12. divizija od kraja juna nalazi u Hrvatskom zagorju, gotovo svakodnevno ima sukobe sa nemačkim i ustaško-domobranskim snagama; u sadejstvu sa Kalničkim partizanskim odredom, zauzela je 14. jula poznat kazneni zavod u Lepoglavi iz koga je oslobodila zatvorenike i antifašiste; ona se krajem avgusta vraća u Slavoniju. Sada je Glavni štab za Hrvatsku uputio 28. diviziju u Hrvatsko zagorje, gde je sa brigadom »Braća Radić« zauzela nekoliko mesta. Oslobodivši neka mesta i rušeći komunikacije, 12. divizija se krajem septembra vrlo oštro sukobila sa nemačkom 187. divizijom i ustaško-domobranskim jedinicama u širem rejonu Slavonske Požege. Najveći uspeh je postignut 7. novembra oslobođenjem Koprivnice i presecanjem nemačke komunikacije od Zagreba prema Kapošvaru i Budimpešti. Zajedno sa odredima 12. divizija pojačava rušenja na železničkoj magistrali Beograd — Zagreb. Štab 2. oklopne armije ocenio je te diverzije kao veliku smetnju za nemački saobraćaj na jugoistoku Evrope.

Vrhovni štab je podsticao širenje dejstava sa slobodnih područja u Bosni. Doveo je 6. diviziju, 12. slavonsku brigadu i 13. proletersku brigadu u zapadnu Bosnu, 2. krajišku brigadu pomerio u istočnu Bosnu, a 5. diviziju uputio na donji tok Lima da sa 2. divizijom prodre u zapadnu Srbiju. Dve jake grupe usmerio je da zauzmu Tuzlu, središte ugljem bogatog rejona, i Travnik, to jako bočno obezbeđenje komunikacije u dolini Bosne. Tri brigade 17. divizije napale su posadu Tuzle 29. septembra, dok je 16. divizija postavljena prema Brčkom i Bijeljini, a jedna brigada prema Doboju, da spreče dolazak pomoći napadnutoj posadi. Te jedinice, kojima komanduje štab 3. korpusa, završile su napad 2. oktobra zauzećem Tuzle i zarobljavanjem posade. Oslobođenje Tuzle je dosta uticalo da se u istočnoj Bosni poveća priliv novih boraca u partizanske jedinice. Tek 11. novembra, posle prethodnih pokušaja, uspela je jaka borbena grupa 369. divizije, nastupanjem od Doboja, da vrati Tuzlu. Jedinice 3. korpusa oslobodile su i nekoliko mesta prema jugu i primakle se Sarajevu. Vrlo utvrđenu posadu Travnika napale su 15. oktobra tri brigade 1. proleterske divizije, ojačane grupom tenkova; delovi 1. i 10. divizije, postavljeni na pravce prema Zenici i Sarajevu, obezbeđivali su napadnu grupu. Ni taj — ni novi napad na posadu Travnika, ojačanu pridolaskom pomoći, koji su 29. novembra izvršile 1. proleterska i 6. divizija — nije uspeo. Druge jedinice su imale uspeha: 3. krajiška brigada je noću uoči 11. oktobra prodrla u Zenicu, gde je uništila velik deo postrojenja u železari i na drugim industrijskim objektima; jedna brigada 10. divizije zauzela je 2. novembra Visoko i sa severozapada se približila Sarajevu.

Vrhovni štab je uputio 9. oktobra direktivu Glavnom štabu za Srbiju da svojim jedinicama što uspešnije ruši železničku prugu Skoplje — Niš — Beograd i napada nemačke i bugarske trupe. Tada su dva partizanska odreda dejstvovala u Šumadiji, tri u istočnoj Srbiji, a tri odreda sa 2. južnomoravskom brigadom u južnoj Srbiji. Vrhovni štab je nizom naređenja ukazivao štabovima 2. i 3. korpusa i 5. divizije na strategijski i politički značaj prodiranja u Srbiju. Upućene po njegovoj direktivi, 2. proleterska i 5. divizija su oslobodile krajem oktobra Novu

Varoš, Višegrad, Rudo i Priboj; zatim su nastupile dalje ka istoku i do sredine novembra približile se Užicu, često se sukobljavajući sa nemačkim, bugarskim i četničkim jedinicama. Kako je 13. novembra grupa od blizu 5.000 nemačkih vojnika i pripadnika kvislinške muslimanske milicije krenula iz Sjenice ka Limu, 2. divizija, na desnom krilu, okrenula se prema jugu da sačuva Prijepolje, a 5. divizija se povukla i grupisala između Višegrada i Priboja. Prilazak tih dveju divizija Užicu je koristan.

I u Vojvodini se povećava aktivnost. U Banatu dva odreda, u Bačkoj jedan, i u Sremu dva brojno jaka odreda, napadaju manje okupatorske posade i ruše komunikacije. Protiv odreda u Sremu koji se oslanjaju na Frušku goru, nemačka komanda je upotrebila polovinom oktobra delove 173. rezervne divizije, 1. kozačke divizije i jake policijske jedinice. Jedna pa druga vojvođanska brigada, po prelasku iz istočne Bosne, operišu po desetak dana u oktobru i novembru u Sremu; kad se vraćaju u istočnu Bosnu, odlaze sa novim borcima koji su im prišli.

Poboljšavaju se prilike za dejstvo partizanskih jedinica na Kosovu i Metohiji. Delegat Vrhovnog štaba u Makedoniji pomaže i pokret u ovoj oblasti, utiče da partijske organizacije jače razviju politički rad među Albancima i stvaraju čvrste vojne jedinice. Dva odreda, od kojih je jedan nedavno formiran, upućeni su iz ove oblasti u zapadnu Makedoniju.

Vojna situacija u Makedoniji je povoljna. U oblasti između Šar-planine, Ohridskog i Prespanskog jezera partizanske jedinice su razoružale delove divizije »Firence« i oslobodile nekoliko mesta. Nemačke snage i jake grupe balista, iako su to još od prvih dana oktobra nastojale, uspostavile su tek sredinom novembra preko ove oblasti vezu između Skoplja i Ohrida, ali su i dalje pod pritiskom partizanskih jedinica. U srednjem delu Makedonije i u oblasti Kumanova, partizanske jedinice napadaju manje bugarske posade i ruše komunikacije.

Mnogo novih boraca je stupilo u Narodnooslobodilačku vojsku. Samo iz Ljubljane, i pored nemačkog prisustva u gradu, stiglo je od 8. do 12. septembra na prihvatne punktove između Trebnja i Novog Mesta preko 7.000 ljudi, prevezenih železnicom pod upravom Narod-

ne zaštite. Pošto je uzet komandni kadar i deo boraca iz brigada koje su dotad postojale, Glavni štab za Sloveniju je od 9. septembra do 19. oktobra formirao dvadeset novih brigada; omogućeno je da 14. i 15. divizija povećaju formaciju i da se po naređenju Vrhovnog štaba 14. septembra formira 18. divizija, 6. oktobra — 30. i 31. divizija, a dan pre toga, 7. korpus, sastavljen od 14, 15. i 18. divizije. U Istri su formirane dve brigade i u Gorskom kotaru dve. U Dalmaciji su obnovljene dve i formirano je još osam brigada; a Vrhovni štab je naredio 7. oktobra da se od tih brigada obrazuju 19, 20. i 26. divizija i sa 9. divizijom sačine 8. korpus. Formirana su tri partizanska odreda i dve brigade u široj oblasti Zagreba, dve grupe partizanskih odreda i dve brigade u Slavoniji, od kojih je brigada »Jan Žiška« sastavljena od pripadnika čehoslovačke narodnosti. Stvorene su po jedna brigada u zapadnoj i srednjoj Bosni, četiri u istočnoj Bosni i još jedna vojvođanska brigada u ovoj oblasti od boraca pristiglih iz Srema; 10. oktobra je u istom području formirana 27. divizija. Stvorena su četiri nova partizanska odreda u Sandžaku, jedna brigada u Crnoj Gori, jedna u Sandžaku i dve u Hercegovini, gde je 16. novembra obrazovana 29. divizija. Glavni štab za Srbiju formirao je prve brigade: u Šumadiji, 5. oktobra — 1. šumadijsku i u južnoj Srbiji 11. oktobra — 1. južnomoravsku, a 21. novembra — 2. južnomoravsku brigadu; na prostoru Niša stvorena su dva nova odreda. Po naredbi Vrhovnog štaba, 1. šumadijska i 1. južnomoravska brigada upućene su u Sandžak u sastav 2. proleterske divizije; prva je lakše stigla u Prijepolje, a druga, tek uz prihvat 5. divizije, i posle teških sukoba sa bugarskim, nemačkim i četničkim snagama kod Kuršumlije, Kruševca, pa na planini Rudniku i kod Višegrada. Glavni štab za Kosovo i Metohiju formirao je u oktobru jak partizanski odred na Šar-planini, u decembru tri samostalna bataljona, od kojih su dva operisala između Prištine i Leskovca, a treći se oslanjao na Šar-planinu; od političkih zatvorenika sa Kosova i Metohije, koji su po slomu Italije stigli iz koncentracionih logora u Albaniji, formirana su dva samostalna bataljona i upućena prema zapadnoj Makedoniji. Tamo u oktobru već dejstvuje šest odreda i toliko samostalnih bataljona; u

srednjem delu Makedonije stvorena su dva i istočno od Vardara jedan bataljon. Glavni štab za Makedoniju formirao je 11. novembra u predelu Debra 1. makedonsko-kosovsku brigadu od dva makedonska i dva kosovska bataljona; od drugih jedinica ovde je još formirao jedan samostalni bataljon i grupu od tri bataljona (Album karata: prilog XIII).

Narodnooslobodilačka vojska je gotovo dvostruko uvećala brojno stanje; došla je do svih vrsta oružja, motornih sredstava i druge opreme kojom je raspolagala italijanska vojska. Vrhovni štab je 5. oktobra izdao naredbu kojom je odredio nov i jedinstven brojni naziv korpusa Narodnooslobodilačke vojske: 1. proleterski korpus — u zapadnoj i srednjoj Bosni; 2. udarni korpus — u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini; 3. korpus (dotad 1. bosanski) — u istočnoj Bosni; 4. korpus (dotad 1. hrvatski) — u srednjem delu Hrvatske; 5. korpus (dotad 2. bosanski) — u zapadnoj i srednjoj Bosni; 6. korpus (dotad 1. slavonski pa 2. hrvatski) — u Slavoniji; 7. korpus — u srednjem delu Slovenije; 8. korpus — u Dalmaciji.

Italijanske armije se nisu povukle sa Balkanskog poluostrva, gde su se našle između nemačkih trupa i oslobodilačkih vojski. Nemačke divizije su ih razoružavale u Albaniji i Grčkoj, nailazeći na njihov otpor na Rodosu i jonskim ostrvima. Obavešten, uz to, da italijanski komandanti pregovaraju sa štabovima oslobodilačkih snaga, kancelar Rajha je naredio 11. septembra da nemačka vojska strelja italijanske oficire koji su dopustili da njihove jedinice predaju oružje partizanima ili, pak, pređu na njihovu stranu. Vođene tom strogošću, nemačke jedinice su i u Jugoslaviji energično nasrtale na italijansku vojsku; one su razoružale divizije: sasvim — »Mesinu«, »Marke« (čijeg su komandanta streljale u Dubrovniku), »Zaru«, većim delom — »Feraru«, »Emiliju«, »Sforcesku«, »Juliu«; delimično — »Bergamo«, »Lombardiju«, »Kaćatori dele Alpi«, »Torino«. Nemačke trupe su razoružale gotovo potpuno štab 2. armije, štabove njenih korpusa, jake granične jedinice i mornaricu u Puli.

Narodnooslobodilačka vojska je razoružala italijanske divizije: potpuno — »Murđe«, »Maćeratu«, »Izonco«,

1. brzu »Euđenio di Savoja«, dok su divizije »Venecija« i »Taurinenze« prešle na partizansku stranu; većim delom — »Bergamo«, »Lombardiju«, »Kaćatori dele Alpi«, »Torino«, »Re« (spremnu za odlazak u Italiju pre objave kapitulacije); delimično — »Firence« i »Sforcesku«; razoružala je ona još mnoge manje samostalne italijanske jedinice i štabove. Narodnooslobodilačka vojska je oduzimala oružje italijanskim vojnicima i, pomažući, usmeravala ih prema Italiji ili primala u svoje redove; a nemačka vojska hvatala ih i odvodila u zarobljeničke logore. Svuda su komandanti italijanskih jedinica, sem u Crnoj Gori, odbili da sarađuju sa Narodnooslobodilačkom vojskom protiv nemačkih trupa, ili su za takvu saradnju stavljali neprihvatljive uslove. Italijanski komandanti su želeli da povuku naoružane jedinice u svoju zemlju, a kako im to nije bilo mogućno, uveliko su napuštali vojnike i kojekako bežali sami. Oni nisu hteli, u vrlo povoljnoj prilici, da italijanske trupe pridruže oslobodilačkim armijama na Balkanu protiv nemačke vojske koja je već zavladala njihovom zemljom; nisu pomogli da se italijanska vojska donekle iskupi greha okupacije i saučesništva u nacističkim zlodelima, da borbom na Balkanu, udarajući na istog neprijatelja, doprinese oslobođenju svoje zemlje.

Komandant za Jugoistok je obavestio kancelara Rajha 1. novembra, da je oslobodilački pokret na Balkanu uzeo maha, a borba protiv partizana izgubila značaj gerilskog rata, jer se nemačke trupe sukobljavaju sa brojnim, moćnim i planski vođenim jedinicama, dovoljno naoružanim za borbu u brdskim predelima. Kao najozbiljnijeg protivnika imenovao je vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, pošto je Tito — kako je rekao — stvorio sovjetsku državu sa dobrom civilnom upravom.

III. PRETVARANJE POLITIČKOG PREDSTAVNIŠTVA U ZAKONODAVNU SKUPŠTINU JUGOSLAVIJE

Slobodna teritorija u jesen 1943. godine obuhvata više od polovine celokupnog prostranstva Jugoslavije; cenila se na oko 130.000 km², sa preko 5,000.000 stanovnika.

Na njoj se izgrađuje potpuna državna organizacija preko nekoliko hiljada seoskih i mesnih, oko 800 opštinskih, 240 sreskih, 51 okružnog i 14 pokrajinskih i oblasnih narodnooslobodilačkih odbora pod rukovodstvom nacionalnih i zemaljskih antifašističkih veća. Obrazovanje ovih veća predvideo je Izvršni odbor Antifašističkog veća Jugoslavije odmah posle zasedanja u Bihaću, ali zbog ratnih operacija ta se zamisao nije mogla brzo izvršiti.

U Hrvatskoj je 1. marta obrazovan Inicijativni odbor za sazivanje zemaljskog veća. Posle savetovanja održanog 6. marta, uz učešće predstavnika svih rukovodećih tela narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj, Inicijativni odbor je poslao narodnooslobodilačkim odborima uputstvo kako da rešavaju privredne probleme na oslobođenoj teritoriji. Izdao je posle uputstva o zakupničkim odnosima, o zanatskoj radinosti i radu malih industrijskih pogona, o prometu, zdravstvenoj službi. Inicijativni odbor je doneo poslovnik o radu narodnooslobodilačkih odbora, a zatim uputstvo o kulturno-prosvetnom radu.

Inicijativni odbor je pripremio zasedanje narodnih predstavnika, započeto 13. juna uveče u Otočcu i produženo sutradan pod otvorenim nebom kod Plitvičkih jezera, na kome je osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske. To veće se proglasilo najvišim organom narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske. Ono je objavilo da će se Hrvatska izgraditi kao slobodna demokratska država u zajednici sa ostalim zemljama Jugoslavije, da ne priznaje izbegličkoj vladi pravo da predstavlja jugoslovenske narode, da će raditi na jačanju narodnooslobodilačkih odbora preko kojih će organizovati sve grane političkog, ekonomskog, socijalnog, prosvetnog i verskog života u Hrvatskoj i mobilisati sve narodne snage za pobedu nad neprijateljem.

Narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj dobio je široke političke razmere. Deo pristalica i funkcionera Hrvatske seljačke stranke pristupio je pokretu. Toj grupi je omogućeno da 12. oktobra izabere Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke i da pomoću svoga lista širi misli narodnooslobodilačkog pokreta među pristalicama stran-

ke. Takođe je grupi srpskih političkih radnika, članova Zemaljskog veća, omogućeno da izdaje svoj list. Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske dao je direktivu organizacijama da učvrste svoju rukovodeću ulogu u svim organima narodnooslobodilačkog pokreta.

Zemaljsko veće Hrvatske održalo je drugo zasedanje u Plaškom od 12. do 14. oktobra. Posle referata i debate, doneta je rezolucija i izdat proglas narodu, u kojima je veće istaklo da se hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj složno bore za izgradnju slobodne i demokratske Hrvatske kao članice federativne Jugoslavije.

I Slovenija je imala dinamičan politički razvitak. Osnivačke grupe Osvobodilne fronte dale su 1. marta zajedničku izjavu kojom potvrđuju da je front narodna politička organizacija u kojoj vodeću ulogu ima Komunistička partija sa čijim su pogledima istovetna i njihova stremljenja. Utemeljenju te izjave pomoglo je savetovanje istaknutih pripadnika Osvobodilne fronte od 27. do 30. aprila na Pugledu kod Kočevja. Izvršni odbor je izdao 14. juna direktivu da se svi odbori Osvobodilne fronte, od terenskih do okružnih, osposobe za preuzimanje vlasti, pošto nailaze odlučujući dani. Posle uspeha u danima kapitulacije Italije, Izvršni odbor i Glavni štab za Sloveniju proglasili su opštu mobilizaciju svih za oružje sposobnih muškaraca. Izvršni odbor je postavio 15. septembra upravnu komisiju za oslobođene krajeve sa odsecima: za upravu, finansije, industriju, privredu i prehranu, narodno vaspitanje i prosvetu, promet, narodno zdravlje, zaštitu civilnog stanovništva u ratnim prilikama. Dotadašnji rezultati su učvršćeni na zboru poslanika slovenačkog naroda, održanom od 1. od 3. oktobra u Kočevju. Ovom, u nacionalnoj istoriji Slovenije, prvom demokratskom i od narodnih predstavnika sastavljenom zboru, prisustvovalo je 572 izabrana i 78 delegirana poslanika, biranih na skupovima u mestima i u vojnim jedinicama. Zbor je potvrdio da je Osvobodilna fronta svenarodni pokret, da su njeni odbori osnovni organi narodne vlasti, da je ona jedini zakoniti predstavnik slovenačkog naroda. Zbor je izrazio poverenje i priznanje Izvršnom odboru Osvobodilne fronte za njegovo dvogodišnje uspešno rukovođenje oslobodilačkom borbom slovenačkog naroda, izabravši ga

ponovo u dotadašnjem sastavu. Zbor je izabrao 120 člana u Vrhovni plenum Osvobodilne fronte i takođe izabrao, u njegovom ranijem sastavu, Slovenački narodnooslobodilački odbor kao vrhovni organ vlasti. Ovlastio je Izvršni odbor koji je ujedno postao Predsedništvo Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora, da mobiliše sve narodne snage za borbu protiv okupatora. Pozvao je slovenački narod da punim borbenim raspoloženjem produži napore do pobede nad neprijateljem i ostvarivanja svojih prava. Zbor se izjasnio za novu, demokratsku i na nacionalnoj jednakopravnosti izgrađenu Jugoslaviju.

Uspesi oslobodilačkog pokreta su omogućili da se krajem oktobra osnuje Inicijativni glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine, preimenovan u novembru u Pokrajinski narodnooslobodilački odbor za Vojvodinu.

Zbog izvanredne dinamike u ratnoj situaciji, tek je u oktobru 1943. godine mogućno da se izaberu oblasni narodnooslobodilački odbori u zapadnoj i istočnoj Bosni, a na zasedanju narodnih predstavnika u Mrkonjić-Gradu, 26. i 27. novembra, da se osnuje Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine; kao svoj izvršni organ, veće je izabralo prezidijum. Na zasedanju je utvrđeno da su se prvi put u istoriji složno sastali predstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog stanovništva ove pokrajine da donesu odluke kojima će narodu otvoriti put da uredi svoju zemlju prema svojim interesima. Zemaljsko veće je objavilo proglas narodu kojim se obavezalo da će raditi na učvršćivanju i širenju narodne vlasti i ostvarivanju svih ciljeva oslobodilačke borbe.

Za razvoj narodnooslobodilačkih odbora u Srbiji, pored Fočanskih i Drinićkih propisa, značajna su saopštenja delegata Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba za Makedoniju o iskustvima narodne vlasti u srednjem i zapadnom delu Jugoslavije; važno je i pismo kojim Centralni komitet 20 marta ukazuje na neophodnost tešnje povezanosti između nižih i viših odbora i zadobijanja političke podrške masa. U južnoj Srbiji, gde se slobodna teritorija održala na širem području, izgradili su se narodnooslobodilački odbori kao potpuna vlast; u novembru je obra-

zovan okružni odbor za područje Leskovca i Prokuplja. U drugim krajevima, u rejonima koji su uporišta partizanskih odreda, postoje mesni i opštinski odbori više kao politički organi oslobodilačke borbe. Vojvodina ima vrlo razgranatu mrežu narodnooslobodilačkih odbora; oni u Sremu predstavljaju potpune organe vlasti. Na Kosovu i Metohiji javljaju se u aprilu 1942. godine prvi organi vlasti i nazivaju narodnooslobodilačkim komitetima. Kasnije se razvijaju prema uputstvima Vrhovnog štaba.

Savetovanje Centralnog komiteta Komunističke partije Makedonije, održano 2. avgusta 1943. godine, vrlo je značajno za dalji razvitak narodnooslobodilačkih odbora u ovoj pokrajini. Tada je odlučeno da se, pored seoskih i opštinskih, stvaraju sreski i oblasni odbori; u septembru je formiran Akcioni komitet narodnooslobodilačkog fronta Makedonije, kome su namenjene političke pripreme za osnivanje zemaljskog veća. U Kičevu je 26. septembra obrazovan Oblasni narodnooslobodilački odbor za zapadnu Makedoniju. Glavni štab za Makedoniju izdao je u oktobru manifest kojim je objavio da makedonski narod u borbi protiv fašističkih snaga ima saveznika u bratskim narodima Jugoslavije, i da želi da sa njima živi u zajednici koja će im svima obezbediti ravnopravnost i napredak. Manifest ima značajan odjek u makedonskom narodu. Zatim je Glavni štab imenovao Inicijativni odbor za sazivanje zemaljskog veća Makedonije; taj odbor je primio ulogu ranije stvorenog Akcionog komiteta, uzeo više funkcija koje je dotad vršio Glavni štab i povezao se sa nižim narodnooslobodilačkim odborima.

U Crnoj Gori je sredinom oktobra osnovan Inicijativni odbor za sazivanje zemaljskog veća. Njegovim zalaganjem sazvano je zasedanje narodnih predstavnika u Kolašinu, 15. i 16. novembra, na kome je osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke kotorske. Zasedanje je objavilo da će zemaljsko veće kao vrhovni predstavnik crnogorskog naroda ujediniti njegove napore u borbi za oslobođenje i pun napredak u bratskoj zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije.

U Pljevljima je 20. novembra na skupštini narodnih delegata osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka. Iako Sandžak nije nacionalna pokrajina, Centralni komitet je smatrao da zbog njegove prošlosti, izmešanog etničkog i verskog sastava stanovništva i značajnog učešća u oslobodilačkom ratu, treba za izvesno vreme da ima zemaljsko veće.

Narodnooslobodilački pokret je obuhvatio većinu stanovnika Jugoslavije. Za dve i po godine borbe protiv okupatora i domaćih kolaboracionista narod je razumeo i prihvatio ciljeve oslobodilačkog rata i revolucije. Jedinstvo naroda oko Komunističke partije višestruko se pokazalo.

Za poslednju godinu promenio se i međunarodni položaj narodnooslobodilačkog pokreta. Vrhovni štab i Izvršni odbor Antifašističkog veća Jugoslavije uputili su izjavu savezničkim vladama, objavljenu 23. januara 1943. godine u »Borbi«, kojom su, ukazujući na saradnju četnika sa okupatorima, zahtevali da te vlade upute svoje misije u Jugoslaviju, da bi utvrdile šta se ovde događa. Izvršni odbor i Vrhovni štab su 8. februara objavili za međunarodnu javnost da je glavni cilj oslobodilačkog pokreta proterivanje okupatora i izvojevanje slobode, a konačan oblik državnog uređenja odrediće narod kad se završi rat. Britanska komanda za Bliski istok saopštila je tu izjavu svojoj vladi i predložila da se u Jugoslaviju uputi grupa posmatrača.

Britanska vlada, pak, znajući da četnici sarađuju sa okupatorima, uputila je naročitog izaslanika u četničku vrhovnu komandu, a savetovala izbegličkoj vladi da se ta saradnja prekine, iako su britanske vojne misije u štabovima četnika stekle uverenje da oni neće stupiti u odlučnu borbu protiv okupatorskih vojski. Izbeglička vlada to nije prihvatila, a sam Draža Mihailović, nezadovoljan takvim britanskim zahtevom, rekao je na javnom zboru u Kolašinu, 28. februara, i u prisustvu šefa britanske vojne misije, da je italijanska, a ne britanska pomoć, glavni izvor snabdevanja četničke vojske. Predsednik britanske vlade je posle toga upozorio Dražu Mihailovića da izmeni svoju politiku prema okupatoru. Britanska vlada je savetovala izbegličkoj vladi da izmeni i svoju političku kon-

cepciju o državnom uređenju Jugoslavije. Po tom savetu, i pod uticajem javnog mišljenja u savezničkim zemljama, izbeglička vlada je na sednici 27. i 28. aprila rešila da izda deklaraciju o novom uređenju Kraljevine Jugoslavije. Popuštajući nagovorima o prekidu saradnje četnika sa okupatorima, a izdavši 21. juna deklaraciju o Kraljevini Jugoslaviji kao federaciji Srba, Hrvata i Slovenaca, izbeglička vlada se nadala da će u trenutku sloma Italije četnički komandanti pridobiti italijanske snage i naoružanje, što će četnike učiniti jačim od Narodnooslobodilačke vojske. Ona čak ima takozvani plan oslobođenja Jugoslavije, po kome treba da njene jedinice iz inostranstva izvrše desant kod Zadra, spoje se sa četnicima i nastupe preko Mostara ka Sarajevu i Beogradu, i preko Knina ka Zagrebu, i tim pohodom da prisile Narodnooslobodilačku vojsku na primirje dok savezničke vojske i vlade ne intervenišu u korist njenih namera. Vlada, međutim, nema ni dovoljnu vojnu snagu, a ni potrebno sopstveno jedinstvo ni za pokušaj takve akcije. Ona je podnela ostavku, a 10. avgusta je obrazovana nova vlada, da obavlja administrativne poslove, kako bi kralj bio slobodniji u vođenju politike; to je zamisao britanskog Ministarstva spoljnih poslova.

Britanska vlada se saglasila da se upute posmatrači kod Narodnooslobodilačke vojske. Prvo se 17. aprila spustila padobranima grupa diverzanata kod Zvornika u istočnoj Bosni, pa druga grupa noću 21. aprila kod Brinja u Lici, a sutradan uveče prva grupa posmatrača kod Glavnog štaba za Hrvatsku na Krbavsko polje. Vrhovni štab je odobrio Glavnom štabu za Hrvatsku da od saveznika može primiti pomoć u odeći, hrani, oružju i lekovima, ali bez njegovog znanja ne može sa njima praviti nikakav sporazum. Na poziv Vrhovnog štaba, upućen 12. maja savezničkoj Vrhovnoj komandi za Sredozemlje, stigla je zvanična britanska vojna misija sa kapetanom Bilom Dikinom (Bill Deakin) na čelu i spustila se padobranima noću 28. maja na planinu Durmitor, u Crnoj Gori. Obavešten preko te misije o izvanrednim naporima Narodnooslobodilačke vojske u borbi protiv neprijatelja, predsednik britanske vlade je 23. juna na savetovanju načelnika štabova istakao da bi bilo korisno da joj se

pruži pomoć; na savetovanju je zaključeno da se predloži Vrhovnom štabu da Narodnooslobodilačku vojsku usmeri na dejstva po komunikacijama neprijatelja, kako bi otežala pomeranje nemačkih trupa sa Balkana u Italiju.

Kad su na konferenciji u Kvebeku, u Kanadi, predsednik Sjedinjenih Američkih Država i predsednik britanske vlade sa svojim saradnicima između 17. i 24. avgusta donosili odluke o daljem vođenju rata, rešili su, što se tiče Jugoslavije, da se radi na izmirenju četnika i partizana, da se izbegličkoj vladi ne odobri vojna intervencija, da se partizanima na Balkanskom poluostrvu pruži pomoć doturanjem oružja i opreme i akcijama strategijskog vazduhoplovstva. Posle toga se jedinstvena angloamerička vojna misija s brigadirom Maklinom (Fitzroy Maclean) na čelu spustila padobranima 17. septembra na oslobođenu teritoriju zapadne Bosne i sutradan je došla u Vrhovni štab. Pojedini članovi misije upućeni su zatim u nekoliko štabova korpusa.

Sovjetska vlada je saopštila izbegličkoj, a posle i britanskoj vladi, da je njeno gledište da se od Vrhovnog štaba ne može zahtevati da pregovara o izmirenju partizana sa četnicima, jer oni sarađuju sa neprijateljem, a četnici koji žele da se bore za oslobođenje svoje zemlje mogu da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku. I dok je na to izbeglička vlada davala znakove protesta, u britanskoj i američkoj javnosti taj stav je protumačen kao optužba protiv Draže Mihailovića kao okupatorskog saradnika, jer je sovjetska vlada izjavila da svoje tvrdnje može potkrepiti verodostojnim dokazima.

Vrhovni štab je 2. oktobra uputio poruku vladi Sovjetskog Saveza da narodnooslobodilački pokret ne priznaje kralja i izbegličku vladu, zato što su dve protekle godine preko četnika sarađivali s okupatorima, i da im se zbog toga neće dozvoliti povratak u zemlju, a povrh svega većina naroda želi da Jugoslavija bude demokratska republika. U proglasu, objavljenom 31. oktobra povodom dvadesetšestogodišnjice oktobarske revolucije, Centralni komitet je izneo glavnu misao ove poruke.

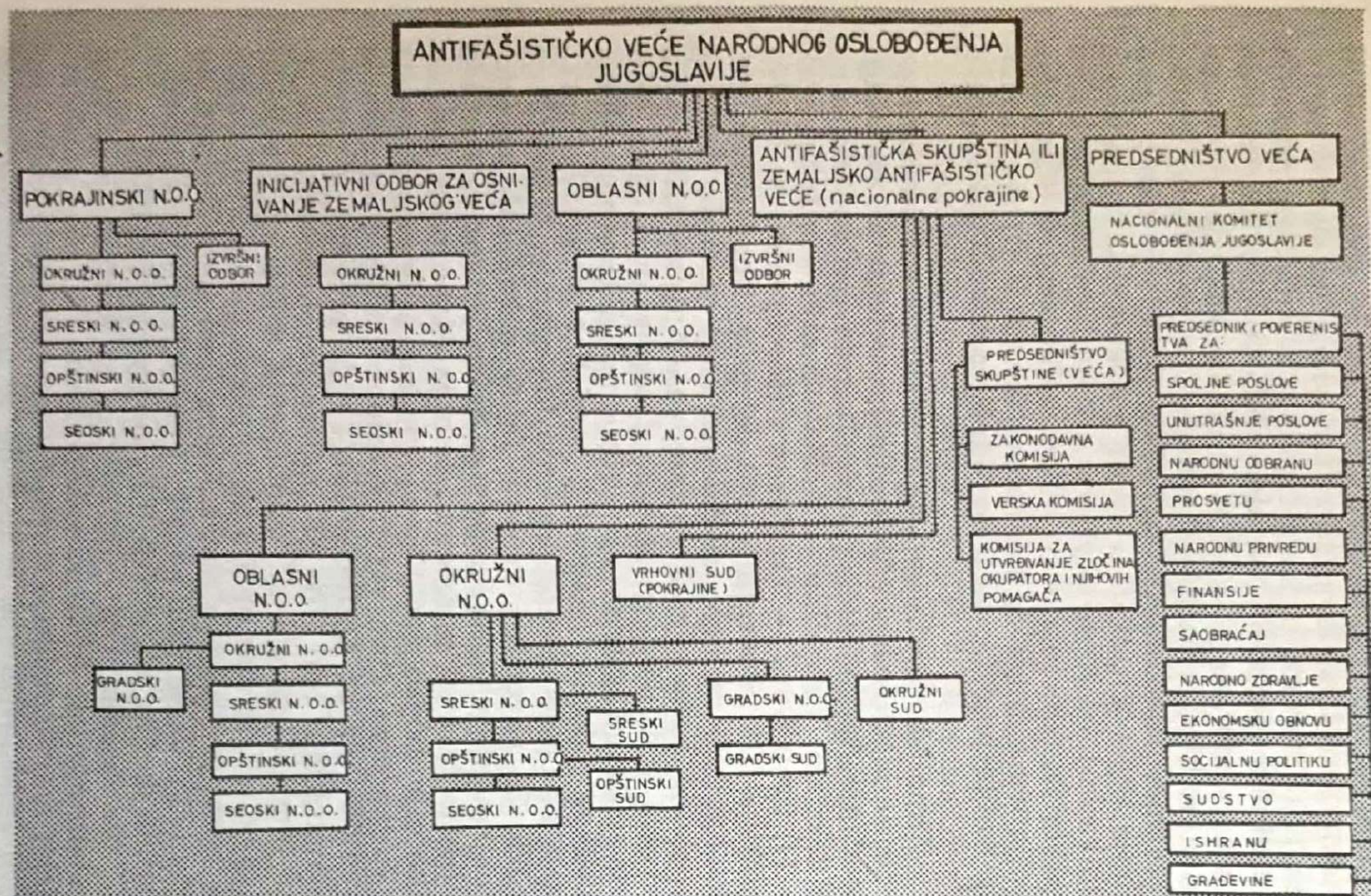
Na konferenciji ministara spoljnih poslova Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih

Država, održanoj u Moskvi od 19. do 30. oktobra, pored ostalog je rešeno da predsednici vlada na skoroj konferenciji u Teheranu ocene mogućnost zajedničkog pružanja materijalne pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci i da se vlade pobrinu u svojim zemljama kako javna propaganda ne bi škodila jugoslovenskoj oslobodilačkoj borbi.

Uspesi narodnooslobodilačkog pokreta u zemlji i priznanje koje je stekao u svetu omogućili su donošenje odluka kojima će se učvrstiti rezultati dotadašnje borbe i postaviti temelji novim odlučujućim dostignućima. Na inicijativu Centralnog komiteta sazvano je Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Zemaljska antifašistička veća ili glavni štabovi izabrali su nacionalne i pokrajinske delegacije za Drugo zasedanje Antifašističkog veća Jugoslavije: za Srbiju — 53 delegata, Vojvodinu — 8, Makedoniju — 42, Sandžak — 11, Crnu Goru — 11, Bosnu i Hercegovinu — 53, Hrvatsku — 78, Sloveniju — 42 delegata. Zbog ratnih prilika i drugih razloga, svi delegati neće moći da dođu na zasedanje. Kako je za Prvo zasedanje Antifašističkog veća Vrhovni štab pozivom izabrao delegate, ovaj izbor delegata za Drugo zasedanje potvrđuje politički uspon oslobodilačkog pokreta i napredak zamisli o stvaranju demokratskog i federativnog uređenja Jugoslavije. Zasedanje je počelo 29. novembra uveče u Jajcu, nekadašnjoj prestonici srednjovekovne bosanske države, u prisustvu 146 delegata iz svih pokrajina, sem iz Makedonije, odakle niko nije mogao doći. Tito je podneo referat u kome je prikazao dotadašnji razvitak oslobodilačke borbe. On je predložio da se Antifašističko veće pretvori u najviše zakonodavno telo i da se izabere revolucionarna vlada, jer interesi narodnog oslobođenja zahtevaju da se to više ne odlaže, bez obzira na to što će takva odluka naići na nerazumevanje u savezničkim zemljama. Delegati su odobrili u debati ovu nameru i govorili o rešenosti svojih naroda da žive u bratskoj i ravnopravnoj zajednici.

Na zasedanju je odlučeno: da se Antifašističko veće konstituiše kao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije i vrhovni predstavnik naroda i države Jugoslavije kao celine; da se uspostavi Nacionalni

Shema preseka organizacione strukture revolucionarne vlasti 1943. i 1944. godine

komitet oslobođenja Jugoslavije sa svim obeležjima vlade; da se Jugoslavija izgradi kao federativna zajednica ravnopravnih naroda; da se izbegličkoj vladi oduzmu prava zakonite vlade Jugoslavije; da se pregledaju međunarodni ugovori i obaveze koje je ta vlada u inostranstvu sklopila, da bi bili poništeni ili ponovno sklopljeni, već prema tome da li odgovaraju interesima jugoslovenskih naroda; da se ne priznaju međunarodni ugovori i obaveze koje bi ubuduće sklopila izbeglička vlada. Objavljeni u opštoj deklaraciji, ti zaključci su dati i kao šire, posebne odluke. Opšta deklaracija je akt ustavnog karaktera, pravno konstituisanje dostignuća i ciljeva narodne oslobodilačke borbe.

Zasedanje je odobrilo sve dotad izdate naredbe i izjave Izvršnog odbora Antifašističkog veća i Vrhovnog štaba; donelo je odluku o priznanju i zahvalnosti Narodnooslobodilačkoj vojsci i njenom vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu, kome je dodeljeno zvanje maršala. Na zasedanju je izabrano Predsedništvo Antifašističkog veća. Jednom odlukom Veće je ovlastilo Predsedništvo da u njegovo ime predstavlja narodni i državni suverenitet Jugoslavije i vrši sve njegove funkcije između zasedanja. Drugom odlukom je zabranilo povratak u zemlju kralju Petru II Karađorđeviću, a da se o monarhiji rešava posle rata. Veće je svim narodima i narodnostima garantovalo punu ravnopravnost. Predsedništvo je imenovalo Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije; predsednik Komiteta i poverenik za narodnu odbranu postao je maršal Tito. Nacionalni komitet ima povereništva: za spoljne poslove, unutrašnje poslove, narodnu odbranu, prosvetu, narodnu privredu, finansije, saobraćaj, narodno zdravlje, ekonomsku obnovu, socijalnu politiku, sudstvo, ishranu, građevine, za šume i rude. Predsedništvo je potvrdilo odluku Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora o priključenju Slovenačkog primorja Sloveniji i odluku Zemaljskog veća Hrvatske o priključenju Istre, Rijeke i Zadra Hrvatskoj. Zasedanje je završilo rad 30. novembra u svanuće usvajanjem proglasa narodima Jugoslavije.

Odlukama Drugog zasedanja Antifašističkog veća dovršio se dvogodišnji napor u stvaranju oblika i stupnjeva

preuređene jugoslovenske zajednice. Odluke su potvrdile Jugoslaviju kao zaraćenu zemlju, istakle je kao sasvim aktivnu članicu antifašističke koalicije, kao državu koja preko revolucionarne skupštine utvrđuje i objavljuje svoje novo uređenje.

Centralni komitet je poslao 18. decembra direktivu svim partijskim i vojnim rukovodstvima da organizuju narodne skupove, na kojima će se objasniti odluke donete u Jajcu i istaći značaj obrazovanja Nacionalnog komiteta. To je sa izvanrednim uspehom svuda izvršeno.

Izbeglička vlada neumanjeno širi neistine o stanju u Jugoslaviji. U leto 1943. godine počela je u svojim biltenima za javnost da objavljuje vesti da se gerilci bore protiv udruženih nemačkih i italijanskih snaga u Crnoj Gori i Sandžaku, da hrvatski partizani operišu kod Zagreba. Kako više ne može da partizanske uspehe pripisuje četnicima, ona želi da te informacije ostave utisak o nejedinstvenosti oslobodilačkih snaga u istočnom i zapadnom delu Jugoslavije, pošto je istočni i srednji deo pretežno naseljen Srbima, a zapadni deo Hrvatima i Slovencima. Došavši u Kairo po savetu britanske vlade, izbeglička vlada se našla i pod pritiskom izvesnih liberalnih grupa jugoslovenske političke emigracije koje su zahtevale od nje da menja svoju politiku. Ali ona ne gubi tako brzo podršku ni vlada ni javnosti zapadnih savezničkih zemalja. U britanskim i američkim listovima velikog tiraža piše kako je Jugoslavija postala probno pitanje za Ujedinjene nacije, jer Sovjetski Savez pomaže partizane, a Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države četnike. U nekim novinama je objavljeno da razdor u Jugoslaviji pomaže fašističkim silama, dok Draža Mihailović nastoji da mobiliše snage da bi na jugoslovenskom tlu uspostavio istinski drugi front. I u novembru, čak, ima sasvim netačnih napisa u najuticajnijim američkim listovima da su četnici napadali nemačke trupe.

Protiv toga oštro pišu progresivni listovi u Njujorku i Londonu, ukazujući da istinite vesti iz Jugoslavije demantuju sve one radio-stanice i listove koji operacije oslobodilačke vojske pripisuju četnicima. Radnički, liberalni i progresivni listovi u Velikoj Britaniji i Americi sve češće objavljuju vesti o narodnooslobodilačkoj borbi

koje odašilju »Slobodna Jugoslavija« i moskovski radio. Ima napisa u kojima se uviđa socijalni karakter narodnooslobodilačke borbe.

Saveznički oficiri su videli kako se bori Narodnooslobodilačka vojska. Realni posmatrači među njima ukazuju da je oslobodilački pokret po razmerama velik i od većeg vojničkog značaja nego što se to u spoljnjem svetu zna, da se u Jugoslaviji oblikuje društveni poredak koji će verovatno imati širi uticaj, da je Komunistička partija organizovala ovaj pokret, da partizane treba brzo i efikasno pomoći obućom, odećom, hranom, lekovima, poljskim bolnicama, lakim naoružanjem.

Najveći listovi u Velikoj Britaniji i Americi počinju tek u oktobru da objavljuju više vesti o uspesima jugoslovenskih boraca za oslobođenje. U njima piše da se sigurna budućnost Jugoslavije nalazi u slozi Srba, Hrvata i Slovenaca, i da nju ostvaruje Narodnooslobodilačka vojska. Donoseći vesti o njenim uspesima, listovi apeluju da se pomogne Narodnooslobodilačkoj vojsci i prekorevaju savezničku komandu što ne nastoji da se spoji sa njom i održi kontrolu istočne jadranske obale.

U Sovjetskom Savezu već od početka 1943. godine piše u listovima i objavljuje u radio-emisijama da su četnici saradnici okupatora. Posle bitke na Sutjesci, u sovjetskoj štampi ima sve više vesti o jugoslovenskoj protivokupatorskoj borbi. Listovi često imaju rubriku »Borbe u Jugoslaviji«. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« svakodnevno emituje ratne izveštaje Vrhovnog štaba.

Prve vesti o zasedanju u Jajcu objavljene su 4. decembra u savezničkim zemljama; novine saopštavaju da je jugoslovenski partizanski pokret izabrao parlamenat i privremenu vladu, da je izbegličku vladu lišio svih prava. Izbeglička vlada je izjavila da je ona jedini legitimni predstavnik Jugoslavije, a odluke donete u Jajcu akt su nasilja. Na predlog predsednika te vlade, razne kolaboracionističke političke grupe iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije održale su u selu Ba na planini Suvoboru, kod Valjeva, od 25. do 28. januara 1944. godine, svoj kongres na kome su odbacile ove odluke. Ujedinjene sa četničkim pokretom, i nazvavši se Jugoslovenskom narod-

nom demokratskom zajednicom, te grupe su rešile da stvore širu političku organizaciju koja će se boriti za očuvanje monarhije i buržoaskog poretka u Jugoslaviji. Ovaj kongres je izjavio da ne odobrava savezničko pomaganje Narodnooslobodilačke vojske.

Na sednici Donjeg doma, 8. decembra 1943. godine, na pitanje nekoliko poslanika kakav će stav britanska vlada da zauzme prema Nacionalnom komitetu, njen predstavnik je izjavio da Velika Britanija kao legitimnu jugoslovensku vladu priznaje kraljevsku vladu, ali pomaže i Narodnooslobodilačku vojsku. Pred Donjim domom, 14. decembra, u debati o spoljnoj politici, ministar spoljnih poslova je rekao da su partizani srce i duša otpora protiv zajedničkog neprijatelja u Jugoslaviji, pa zato britanska vlada nastoji da ih pomogne, da on lično ima simpatije prema jugoslovenskom kralju, ali će vlada nastojati da pomaže sve snage koje se bore protiv nemačke vojske. Neki poslanici su primetili da je to protivrečna politika, jer se u Jugoslaviji sem partizana niko više ne bori protiv okupatora.

Ministar spoljnih poslova Sjedinjenih Američkih Država izjavio je 9. decembra da će njegova vlada pomagati snage u Jugoslaviji koje se bore protiv nemačke okupacije i postale su faktor od nesumnjive vojničke vrednosti, a što se tiče jugoslovenskog kralja i njegove vlade saglasna je sa britanskom vladom.

Sovjetska vlada je 14. decembra izdala saopštenje Informacionog biroa Narodnog komesarijata inostranih poslova u kome je iznela da se Antifašističko veće pretvorilo u vrhovni zakonodavni i izvršni organ, a Nacionalni komitet oslobođenja postao privremena vlada Jugoslavije. Saopštila je, uz to, da su četnici, zbog nanošenja štete borbi jugoslovenskih naroda protiv okupatora, našli na negativan stav u Sovjetskom Savezu. Sovjetska vlada je izjavila da će, kao i zapadni saveznici, uputiti vojnu misiju u Jugoslaviju.

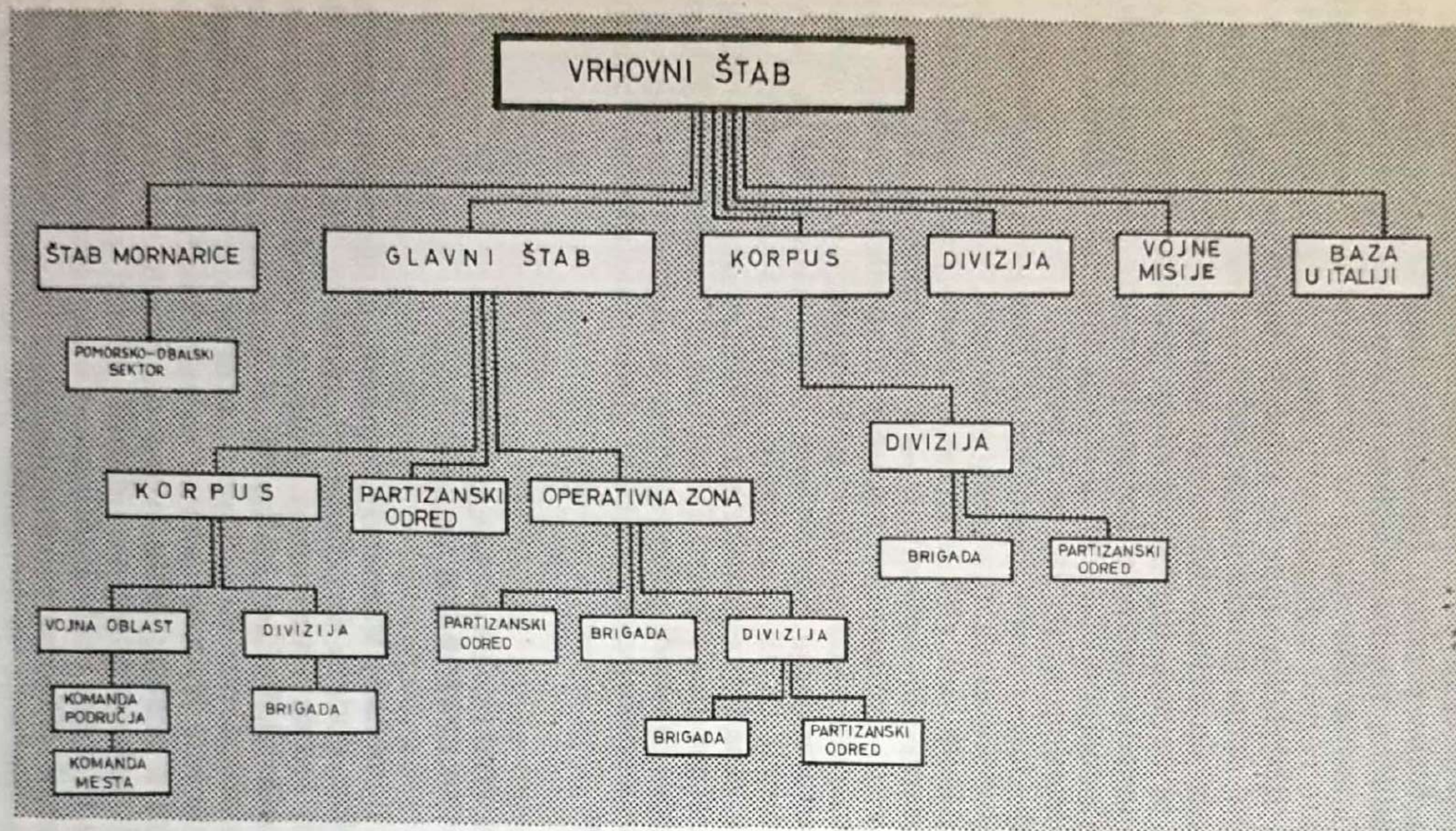
Odluke u Jajcu i te izjave savezničkih vlada dobijaju širok publicitet. Britanski komunistički list piše da je nova vlada Jugoslavije trijumf borbe naroda za oslobođenje Balkana i cele Evrope. List američkih komunista opominje da je vreme da se u Sjedinjenim Državama shva-

ti da se četnici ne bore protiv nacista. I drugi listovi ukazuju da treba priznati Nacionalni komitet, jer Narodnooslobodilačka vojska veže isto toliko divizija neprijatelja koliko i savezničke snage u Sredozemlju. Novine odsad šire prate razvoj u Jugoslaviji. Malo ko štiti Dražu Mihailovića; izbeglička vlada je izgubila ugled, neki je listovi optužuju, drugi protiv nje negoduju, a ona i dalje objavljuje vesti da četnici napadaju nemačke trupe. Zbog tog opšteg priznanja jugoslovenskom partizanskom herojizmu, ponosni su listovi u kojima je najpre povoljno pisalo o narodnooslobodilačkom pokretu. Svuda se zahteva da se partizanima pruži što veća pomoć.

Taj glas svetske demokratske javnosti podrška je odluci šefova vlada Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, donetoj na konferenciji u Teheranu (28. novembar — 1. decembar 1943), o vojnoj obavezi pružanja pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci u naoružanju i drugim potrebama, i obavezi pomaganja operacijama komandosa. Vođi triju zemalja su se sporazumeli da se Jugoslavija potpuno uspostavi, a o njenim zapadnim granicama i zahtevima prema Italiji da se rešava posle rata. Te odluke u Teheranu veliko su priznanje oslobodilačkom pokretu Jugoslavije, kao što su veoma značajne izjave triju vlada o odlukama donetim u Jajcu.

IV. POSLEDNJA VELIKA OFANZIVA OKUPATORSKE VOJSKE

U nemačkoj Vrhovnoj komandi, u prisustvu kancelara Rajha, doneta je odluka 29. oktobra 1943. godine da se vodi jedinstvena borba protiv oslobodilačkih pokreta u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji. Kancelar je posebno ukazao komandantu 2. oklopne armije da čvrsto držanje Balkana ima životnu važnost za odbranu Nemačke i obezbeđivanje desnog krila trupa na frontu prema Crvenoj armiji koja prodire sve dublje prema središtu i jugoistoku Evrope. Štab 2. oklopne armije, kome je povereno da razbije Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, dobio je ojačanje u trupama: 371. pešadijsku diviziju iz

Shema preseka organizacione strukture Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1943. i 1944. godine

Italije, 1. brdsku iz Grčke i 392. legionarsku »Plavu« diviziju iz Austrije. Ovaj štab je 7. novembra, na konferenciji sa komandantima korpusa i divizija, rešio da na prostoru između reka Drine, Save, Kupe i obale Jadranskog mora obrazuje četiri operativne grupe koje će brzim prodorima u oblasti jačeg grupisanja Narodnooslobodilačke vojske, nju razbiti, zauzete krajeve opustošiti, a odraslo muško stanovništvo oterati u koncentracione logore. Komanda za Jugoistok izdaće na početku operacija uputstvo trupama o načinu borbe protiv partizana, a 22. decembra primiće zapovest kancelara Rajha o odmazdi; naređeno je da se svakom nemačkom vojniku uruči podsetnik kako će postupati prema stanovništvu ne štedeći ga represalija.

Narodnooslobodilačka vojska je toliko jaka i tako širom Jugoslavije razvijena da nemačke trupe više ne mogu da je svuda i jednovremeno napadnu. A Vrhovni štab, očekujući veće napade okupatora i za vreme zime, dao je direktivu štabovima da svoje jedinice ne uvode u odsudne sukobe, već ih usmere tako da manevrom i aktivnošću usporavaju nadiranje neprijatelja i nanose mu gubitke. Narodnooslobodilačka vojska se formacijski sređuje posle skorašnje značajne popune i stvaranja novih jedinica. Ona krajem 1943. godine ima:

partizanskih odreda	samostalnih bataljona	pešadijskih brigada	divizija
99	20	99	27

grupa-jačine divizije	korpusa
1	9

naoružanih brodova	patrolnih čamaca	pomoćnih brodova	motornih brodova i jedrenjaka
9	45	8	172

U ovim operativnim jedinicama, u jedinicama i ustanovama pod vojnopozadinskim komandama i među aktivistima antifašističkih organizacija ima oko 320.000 naoružanih boraca (Album karata: prilog XIV).

Posle kapitulacije italijanske vojske povećava se, i menja više nego pre, broj nemačkih divizija, brigada i

samostalnih pukova u Jugoslaviji. Krajem 1943. godine ima ih:

divizija		samostalnih pukova
kompletnih	delova	raznih vrsta
15	3	13

To je snaga manja od onih 18 divizija i delova još četiri divizije, koji se od septembra do sredine novembra bore protiv Narodnooslobodilačke vojske. Nemačka mornarica u jugoslovenskim vodama Jadrana sastoji se u početku od zaplenjenih italijanskih brodova:

krstarica	pomoćnih krstarica	torpiljarki	eskortnih brodova
1	1	4	6

lovaca podmornica	džepnih podmornica	minopolagača	pomoćnih brodova
1	2	2	6

Snaga mornarice se povećavala pridolaskom brodova: novoizgrađenih, dovedenih iz remonta, privučenih iz Ligurskog mora preko severne Italije u Jadransko more.

Povećale su se i druge okupacione trupe i kvislinške formacije, pa ih ima u isto vreme:

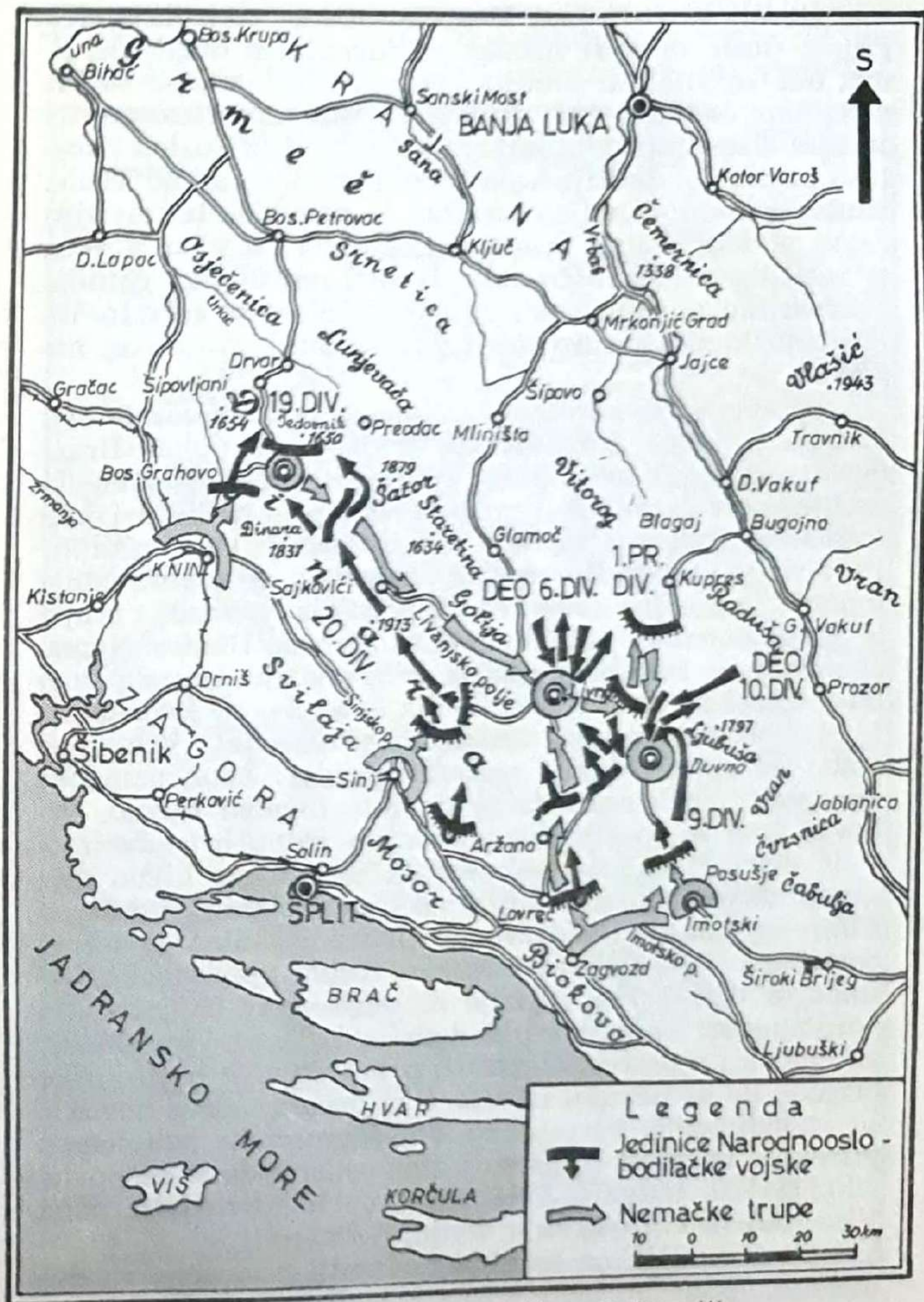
	divizija			brigada			samostalnih pukova	
	kompletnih	delova	odreda	konjičkih	graničnih	pešadijskih	žandarmerijskih i za osiguranje	pešadijskih
bugarskih	8			1	3			
mađarskih	2	1					2	1
italijanskih fašističkih			6					
Nezavisne Države Hrvatske						18	7	2
srpske kvislinške vlade							5	10
slovenačkog domobranstva								oko 5.000 ljudi
četnika (61 korpus)								blizu 100.000 ljudi
balista								oko 12.000 ljudi
kvislinške muslimanske milicije (u Bosni i Sandžaku)								oko 10.000 ljudi

Sem pokazanih operativnih jedinica, u sumu brojnog stanja treba uzeti i manje samostalne jedinice za osiguranje i policijsku službu, mnoge pomoćne boračke i pozadinske jedinice armijskih i korpusnih štabova. Tako izlazi da je tada na tlu Jugoslavije bilo oko 450.000 okupatorskih i preko 350.000 kvislinških vojnika (Album karata: prilog XV).

U nizu narednih i istovremenih nemačkih operacija, za ovu koja će obuhvatiti deo Sandžaka i istočnu Bosnu upotrebljene su četiri divizije sa dva samostalna puka i ojačanjima. Njihov napad je počeo 3. decembra. Dolazeći preko Sjenice ka reci Limu, 1. brdska divizija je iznenadno napala 2. proletersku brigadu u Prijepolju; zauzevši to mesto, produžuje jednom kolonom ka Višegradu i Rogatici protiv 5. divizije, a drugom prema Pljevljima potiskujući 2. proletersku diviziju. Jedinice 187. divizije i 901. motorizovanog puka krenule su iz Tuzle na jug prema Kladnju, a delom iz Tuzle i Zvornika ka Vlasenici — protiv manjih delova 17. i 27. divizije. Snage 369. divizije sa 92. motorizovanim pukom nastupile su 6. decembra iz Sarajeva prema planini Romaniji, potiskujući 27. diviziju; 7. SS divizija hita preko Kalinovika da izbije na planinu Romaniju.

Vrhovni štab je 8. decembra naredio štabu 3. korpusa da manevruje jedinicama kako bi izbegle borbu u okruženju. To im je uspelo, pošto su na pojedinim pravcima pružile upornu odbranu, sem 5. diviziji koja je 15. decembra izdržala severno od Rogatice vrlo žestoku susretnu borbu protiv čelnih snaga 1. brdske i 7. SS divizije. Ona se potom okrenula ka severozapadu i probila prema Kladnju, pravcem 27. divizije. Za njima nastupaju 1. brdska i 7. SS divizija, a pošto je leva obala Bosne posednuta nemačkim delovima, 5. i 27. divizija su se našle u nepovoljnom položaju. Posle kraćeg manevra između Vareša i Kaknja, obe divizije su 25. decembra napale goneće nemačke odrede i noću se probile: 5. divizija u severozapadnom pravcu, na planinu Konjuh, odakle se usmerila ka Romaniji; 27. divizija — u jugoistočnom pravcu, na planinu Zvijezdu, pa na Romaniju. Jugozapadno od Tuzle nalazi se 17. divizija; da bi izbegla težu borbu sa 1. brdskom i 7. SS divizijom koje se žure prema

Nemačka zimska protivofanziva: operacija u Sandžaku i istočnoj Bosni (decembar 1943. godine)

Nemačka zimska protivofanziva: operacija u Dalmaciji (decembar 1943)

reci Bosni, ka Doboju i Maglaju, ona se podelila u dve grupe; posle manjih sukoba sa nemačkim obezbeđenjima, obe su stigle u predeo Vlasenice i sastale se sa 27. divizijom. Jedinice 187. divizije sa 901. motorizovanim i jednim domobranskim pukom krenule su iz Tuzle i Zvornika protiv 16. divizije koja se odupire severno od Tuzle. Zauzevši komunikaciju, napadač je prinudio 16. diviziju da se podeli: manja grupa je odstupila ka jugu, a veća se udaljila prema ušću reke Bosne, napadajući četnike i kvislinšku muslimansku miliciju. Uskoro se cela 16. divizija prikupila na prostoru gde je bila i pre ovog napada.

Za operaciju u srednjoj Dalmaciji prikupljena je 114. divizija u Kninu, a delovi 118. divizije i 1. puka »Brandenburg«, bataljon iz 264. divizije, oko pet ustaško-domobranskih bataljona i grupa četnika — u Sinju i kod Imotskog. Brzim prodorom, 114. divizija je slomila otpor 19. divizije i preko Bosanskog Grahova 6. decembra izbila u Livno; posle dva dana ovde je pristigla i nemačka grupa iz Sinja, potisnuvši 20. diviziju sa grebena Dinare. Nemačka grupa iz Imotskog potisla je 9. diviziju, zauzela Duvno i, težeći ka Kupresu, sukobila se sa dvema brigadama 1. proleterske divizije, upućenim po naredbi Vrhovnog štaba da spreče dublji nemački prodor. Zbog nemačke upornosti i neuspeha da se povrate Livno i Duvno, Vrhovni štab je uputio kao pomoć po jednu brigadu iz 6. i 10. divizije. Ni nov pokušaj da se oduzme Livno nije uspeo, ali su nemačke snage na Cincar-planini, južno od Kupresa, konačno zadržane. Njihova glavnina je ubrzo povučena: 114. divizija je preko Knina upućena ka Gospiću, a delovi 118. divizije na poluostrvo Pelješac, da potpomognu napore svoje divizije koja se iskrcala 22. decembra na ostrvo Korčulu i prinudila dve partizanske brigade da se povuku na Vis. I sa drugih ostrva povukle su se jedinice 8. korpusa na Vis. Mornaričke jedinice su prevozile boračko ljudstvo i stanovništvo koje se povlačilo. Do 20. januara 1944. godine, 118. divizija je, osim Visa, posela sva ostrva u srednjoj Dalmaciji.

Za operaciju na Kordunu i Baniji privučene su dve divizije. Jedna borbena grupa 371. divizije iz Karlovca i druga grupa iz Ogulina nastupile su 6. decembra ka za-

padnim ograncima Petrove gore protiv 8. divizije. Iz Petrinje i Sunje, i sa istoka iz Kostajnice i Dvora, 12. decembra je nastupila 1. kozačka divizija sa delovima 373.

Nemačka zimska protivofanziva: operacija u srednjem delu Hrvatske (decembar 1943)

divizije na Zrinsku goru protiv 7. banijske divizije. Prodirući duž komunikacija, nemačke divizije se susreću 17. decembra na Zrinskoj gori, pošto se 7. divizija dan pre, a 8. divizija nekoliko dana ranije, povukla u jugozapadnom pravcu. Oko 20. decembra nemačke jedinice se povlače, a 4. korpus zauzima svoja privremeno izgubljena područja.

Vrhovni štab je 10. decembra naredio svim jedinicama da prelaskom u napad vežu nemačke i kvislinške trupe u svojim područjima; dao je poseban zadatak 5. korpusu, ojačanom dvema brigadama iz sastava 1. proleterskog korpusa, da zauzme Banju Luku. Ovo mesto brani oko 5.000 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, oslonjenih na utvrđenja u samom gradu i kružnom pojasu spoljne odbrane. Za napad na posadu Banje Luke i okolnih uporišta štab 5. korpusa je odredio tri napadne grupe — ukupne jačine šest brigada, dva partizanska odreda i tri artiljerijska diviziona — a za obezbeđenje sa spoljnih pravaca dve grupe, jačine dve brigade i tri odreda. Napad je počeo 31. decembra uveče, a do jutra se borba prenosi u grad i nastavlja toga i sutrašnjeg dana. Branilac iz nekoliko jakih otpornih tačaka pruža ogorčen otpor. Pritekao mu je u pomoć 901. motorizovani puk, dolazeći iz istočne Bosne preko Slavonskog Broda, i Bosanske Gradiške gde je prešao Savu preko mosta koji grupa iz spoljnjeg obezbeđenja napada nije uspela da sruši. Štab 5. korpusa je tada obustavio napad. Iako jedinice kojima komanduje nisu zauzele Banju Luku, protivniku su zapretile smelošću, a u svojim redovima i kod stanovništva podigle borbeni moral, jer su napale drugi po jačini i važnosti neprijateljev garnizon u Bosni i Hercegovini.

Sličan ovom je i napad 3. korpusa da drugi put zauzme Tuzlu koju brane dva ustaško-domobranska puka i nemačka borbena grupa »Švarc«. Štab 3. korpusa je odredio šest brigada i tri odreda za napad na posadu Tuzle, a četiri brigade i tri odreda za zaštitu sa spoljnih pravaca. Napad je počeo 16. januara 1944. godine uveče i obnavljao se sledeće tri noći, trajući do jutarnjih časova. Do branilaca se probila pomoć: jedna grupa iz Zvornika i druga, jača od puka, iz Doboja, potiskujući

sa komunikacija snage za obezbeđenje napada; zbog toga je 20. januara obustavljeno nastojanje da se zauzme Tuzla. Ovaj napad je utoliko značajan što je privukao deo okupatorskih snaga i naneo im gubitke.

Radi zauzeća komunikacija koje iz doline Save vode preko srednje i zapadne Bosne ka obali Jadranskog mora nastupile su 4. januara snage iz sastava šest nemačkih divizija i četiri samostalna puka s ojačanjima. Jedinice 1. kozačke i 187. divizije sa domobranskim snagama iz Teslića, Doboja i Dervente, i 901. motorizovani puk sa delovima 373. divizije iz Banje Luke, spojili su se sutradan u Kotor-Varoši i prinudili 11. diviziju da se povuče ka jugu. Sada se ona sa 1. proleterskom divizijom našla pred 1. brdskom i 7. SS divizijom koje su nastupile iz doline Bosne i do 8. januara izbile na planinski predeo severno od Travnika. Izmičući njihovom udaru, 1. proleterska i 11. divizija su odstupile ka jugu, prešle put koji povezuje Travnik i Jajce, pa se noću između 9. i 10. januara vratile preko ovog istog puta na sever i tako našle u pozadini obeju nemačkih divizija.

Nemački 92. motorizovani puk nastupio je iz Banje Luke protiv 6. divizije; zauzeo je Mrkonjić-Grad, 9. januara prodro u Jajce i približio se 1. brdskoj diviziji. Pošto je ova divizija sa delom 7. SS divizije produžila ka jugu i do 18. januara preko Bugojna i Kupresa izbila u Livno, 92. puk se usmerio prema Glamoču i zauzeo ga. Vrhovni štab je postavio 6. diviziju severno od Glamoča, a 9. diviziju privukao severno od Knina da zatvaraju pravce koji izvode ka planini Lunjevači i Drvaru, kuda je on sa vrhovnim organima narodnooslobodilačkog pokreta krenuo posle napuštanja Jajca.

Sa odseka između Jablanice i Konjica, 369. divizija je, sporo napredujući, preko Prozora izbila u Duvno; 10. divizija nije primila sukob, već se ispred nje izmakla na Cincar-planinu i visoku planinu Ljubušu.

Iz Livna 1. brdska divizija, a iz Sinja 92. motorizovani puk, iako ometani protivnapadom 19. i 20. divizije, mestižu do 2. februara da zauzmu slobodni deo obale između Zadra i Šibenika, odakle se održavao saobraćaj između kopna i ostrva Visa. Glavninom se 1. brdska divizija okrenula protiv 19. divizije i prinudila je da se bori u

Nemačka zimska protivofanziva: operacija u srednjoj Bosni i Dalmaciji (januar 1944)

okruženju na planini Velebitu do noći uoči 6. februara, kada se probila iz obruča. Severno od Bosanskog Grahova, 9. divizija je sprečila delove 1. brdske divizije da 11. februara prodru u Drvar.

Kako nemačke trupe prodiru komunikacijama i mnoge rejone sasvim napuštaju ili u njima ostavljaju slabiju zaštitu, jedinice Narodnooslobodilačke vojske to

Nemačka zimska protivofanziva: operacija u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju (januar 1944)

koriste pa brzo zauzimaju izgubljena područja i pojedine gradove. Tako je do kraja januara 1. proleterska divizija vratila Kotor-Varoš, Tešanj, na nekoliko dana i Jajce, 11. divizija ponovo je zauzela Prnjavor, a 10. divizija Bugojno i Kupres.

Dve nemačke divizije su upućene da zauzmu Hrvatsko primorje. U pokretu iz Zagreba, 392. divizija je na putu preko Karlovca odbacila 8. diviziju i do 16. januara izbila u Ogulin. Upućena ka Senju, sreće se 25. januara na Velikoj kapeli sa 114. divizijom koja je stigla preko Gospića. Udruživši napore, nemačke divizije potiskuju 13. diviziju sa komunikacija i prodiru do morske obale; 114. divizija se zatim uputila ka Rijeci radi odlaska u Italiju, a 392. divizija posela je obalski pojas od Karlobaga do blizu Rijeke. Njihovo nastupanje nije sprečilo da se 30. januara formira 35. divizija u Lici, a od nje, 13. divizije i jedinica pod komandom Operativnog štaba za Istru — obrazuje 11. korpus.

Taj niz uzastopnih nemačkih operacija predstavlja poslednji od najvećih, izrazito ofanzivnih poduhvata okupatora protiv Narodnooslobodilačke vojske. Nemačke trupe su uspele da čvršće posednu jadransku obalu i za kratko vreme smanje pritisak Narodnooslobodilačke vojske na komunikacije, ali nisu postigle ono što je najglavnije — da joj onemoguće aktivnost. Iako je štab 2. oklopne armije mogao dobro da prati rad i namere divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske, otkrivši šifru radio-saobraćaja među njima, nije mogao uspešno da im suprotstavi svoje snage, da ih onemogući u njihovim brzim manevrima. Nemački poslanik u Hrvatskoj izvestio je svoju vladu po završetku operacija da Narodnooslobodilačka vojska nije oslabljena već pokazuje pojačanu aktivnost.

V. ŠIRENJE OSLOBOĐENIH OBLASTI

Da bi se održalo ostrvo Vis, taj istureni položaj prema savezničkim vojskama u Italiji, 26. divizija pristupa organizovanju odsudne odbrane. Vis je 22. februara proglašen ratnim garnizonom; mobilisani su svi muškarci

od 15 do 50 godina starosti, a dobar deo ostalog stanovništva evakuisan je u Italiju. Na Visu je cela 26. divizija koja ima četiri brigade, artiljerijske i druge jedinice, u svemu oko 8.000 dobro naoružanih ljudi. Mornarica Narodnooslobodilačke vojske uglavnom bazira u vodama Visa. Tamo još od decembra 1943. godine, u luci Komiži, stalno se nalazi britanski odred od 4 do 6 torpednih čamaca i topovnjača; ponekad u vode istočnog Jadrana pristižu angloamerički razarači iz luka na italijanskoj obali i francuska 10. divizija lakih krstarica. Po odobrenju Vrhovnog štaba, izdatom 13. januara 1944. godine, stigli su na Vis otada do 5. maja britanski 2. komando-odred, 40. i 43. mornarički komando, američka operacijska grupa, artiljerijski, inžinjerijski i pozadinski delovi, svega oko 2.000 savezničkih vojnika i oficira, kojima komanduje štab 2. specijalne brigade. Protivavionska odbrana Visa oslanja se na vatrena sredstva pešadije i mornarice, osam baterija protivavionskih topova i nekoliko protivavionskih mitraljeza. Do početka maja na Visu je izgrađen aerodrom na koji zatim sleću avioni britanskog 334. vinga i sovjetske transportne grupe u Bariju, dopremajući pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci. Računa se uz to da se na taj aerodrom za tri letnja meseca 1944. godine spustilo 215 aviona sa 1.936 avijatičara iz britanskih Balkanskih vazduhoplovnih snaga i američke 15. vazduhoplovne armije, kad su zbog nedostatka goriva ili oštećenja prinuđeni da pre dolaska u svoje baze traže spas. Nemački admiral Jadrana je pripremao zauzeće Visa; pošto se dva puta odlagala akcija, rešeno je, po sugestiji kancelara Rajha na savetovanju u Vrhovnoj komandi, 12. i 13. aprila, da se konačna odluka o njoj donese posle svestrane i posebne procene. Na tome se i ostalo — nije ni bilo pokušaja da se Vis zauzme. Vis je postao važan oslonac oslobodilačkih snaga i čvorište svih veza između savezničkih trupa u južnoj Italiji i Narodnooslobodilačke vojske. Parobrodi i veći motorni jedrenjaci plove između Italije i Visa, ovde se vrši pretovar u manje brodove koji noću prevoze ratni materijal do prihvatnih stanica na obali, odakle često odvoze ranjenike, kurire, izbeglo stanovništvo.

Vrhovni štab podstiče borbenu aktivnost u Dalmaciji. Tako je 26. divizija sa savezničkim jedinicama sa Visa, do početka juna izvršila nekoliko uspešnih desantnih akcija na ostrva Hvar, Mljet, Šoltu, Korčulu i Brač. Prva veća akcija je na Šolti noću uoči 18. marta; druga — od 20. do 22. aprila kad su deset ojačanih bataljona prevezeni na ostrvo Lastovo pa otuda izvršili desantni prepad na nemačku posadu ostrva Mljeta (preko 500 nemačkih vojnika je zarobljeno); od svih najveća je ona akcija kad se uoči 1. juna i iduće noći glavnina 26. divizije sa savezničkim jedinicama iskrcala na Brač. U toj akciji koja traje četiri dana, učestvuje 45 naoružanih i transportnih plovnih objekata jugoslovenske mornarice i oko 20 ratnih i desantnih brodova i 2 razarača savezničke mornarice sa grupom britanskih aviona. Svim tim akcijama naneti su nemačkoj 118. diviziji vrlo teški gubici, a osetni su jugoslovenski i saveznički. Savezničke jedinice sa Visa, što sa 26. divizijom, što samostalno, izvele su šest diverzantskih akcija, četiri desantna i tri artiljerijska prepada, od kojih je poslednji na ostrvu Korčuli, noću uoči 2. avgusta. Zatim je štab 2. specijalne brigade napustio Vis pošto su 2. i 40. komando otputovali 15. jula u Italiju, a 43. komando sa preostalim delovima otišao je 13. oktobra. Odred savezničkih torpednih čamaca premestio se sredinom oktobra na ostrvo Ist da podrži Kvarnerski pomorski sastav i odred mornaričke pešadije u području severnog Jadrana, gde su noću uoči 2. novembra, zajedno sa dva pristigla britanska razarača, uništili dve nemačke korvete i jednu torpiljarku.

U obalskom pojasu i dubljem zaleđu, obostrana dejstva su vrlo pokretna; 8. korpus se zalaže da obezbedi pojedine rejone preko kojih će se održavati saobraćaj sa ostrvom Visom; nemačke snage nastoje da to onemoguće, dobivši naređenje štaba 2. oklopne armije da radi svog uspešnog dejstva uklone stanovništvo iz važnih rejona. Držeći se svojih oslonaca — 19. divizija između Zadra i Šibenika, 9. divizija između Knina i Drvara, 20. divizija na jugoistočnom delu Dinare — jedinice 8. korpusa su aktivne duž puteva i protiv manjih posada, a privremeno se pomeraju iz svojih rejona kad ih napadnu jače nemačke snage, kao što je to sredinom jula, kad je

Desantno-diverzantske akcije 26. divizije Narodnooslobodilačke vojske i savezničkih snaga u Dalmaciji (mart—avgust 1944)

19. divizija nabačena na jugoistočni predeo Velebita, a 9. i 20. divizija manevruju između Knina i Sinja.

Dalje na severozapadu bori se 11. korpus: 13. divizija protiv 188. rezervne brdske divizije između Rijeke i Ogulina; 35. divizija protiv 392. divizije i ustaško-domobranskih jedinica na pravcima od Gospića prema obali mora. Štab nemačkog 15. brdskog korpusa uputio je 7. maja jedan ojačan puk 392. divizije, 1. puk »Brandenburg«, 92. motorizovani puk, jedan odred iz 373. divizije i jednu ustaško-domobransku brigadu iz Gospića, Otočca, Bihaća i Gračaca protiv 35. divizije i dve brigade iz 8. i 19. divizije, da susretnim nastupanjem zauzmu oblast između ovih mesta. Nemačke jedinice su do 16. maja prodrle u zahvat komunikacija; deo od njih posle nekoliko dana je povučen radi operacije prema Drvaru, pa je njihov pritisak oslabio. Jedinice 11. korpusa brzo su vratile svoja područja i produžuju pritisak na okupatorski saobraćaj.

Ni u susednoj Istri nije dugo trajala stabilnost nemačkih trupa. Operativni štab za Istru prikupio je partizanske čete, sredinom aprila obnovio 1. istarsku brigadu i dva odreda, a prilivom novih boraca formirao drugu i treću istarsku brigadu; od tih jedinica 29. avgusta je obrazovao 43. diviziju. Delovi 188. rezervne i 278. pešadijske divizije i 10. SS policijskog puka iz Rijeke, Pazina, Buzeta i Trsta krenuli su 26. aprila prema jugoistočnom delu Čičarije da razbiju partizanske jedinice. Severno od Rijeke došlo je 5. maja do oštrog sukoba; istarske jedinice su izbegle okruženje i posle obnovile aktivnost.

Dejstva u dubini teritorije uveliko su dobila karakter borbe za komunikacije, naročito u srednjem i severnom delu Slovenije i Hrvatske. Borba u Sloveniji se karakteriše velikom pokretljivošću zbog vrlo razvijene mreže puteva i značaja strategijskih komunikacija. Manje je naizmeničnih većih poduhvata obeju strana, ali je zato aktivnost oslobodilačkih snaga široko razgranata i neprestana, čime su vezane jake okupatorske trupe i prinuđene na aktivnu odbranu. Postoje područja na koja se partizanski odredi i brigade stalno oslanjaju. Slična ovima su i dejstva u većem delu Hrvatske, iako, često za duže vreme, nije dopušteno okupatorskim i kvislinškim

trupama da zagaze u pojedine slobodne predele; kad bi prodrle, obično se nisu dugo zadržale, što zbog protivnapada kojima su izložene, što zbog nužde da budu upotrebljene u nekom drugom kraju ili da čuvaju gradove čiju su zaštitu takvim ispadima slabile. U to vreme su u Sloveniji formirane četiri nove brigade, a 22. decembra 1943. godine, po naređenju Vrhovnog štaba, 30. i 31. divizija sa odredima sačinile su 9. korpus. U Hrvatskoj je stvoreno jedanaest novih brigada, od kojih po jedna u Gorskom kotaru, Dalmaciji i Slavoniji, a ostale u široj oblasti Zagreba; od ovih je 12. decembra formirana 32. divizija, 19. januara 1944. godine — 33. divizija i 30. januara — 34. divizija. Od 32. i 33. divizije sa grupom odreda obrazovan je 19. januara 10. korpus. Vrhovni štab je saopštio 21. januara Glavnom štabu za Hrvatsku da je globalno formiranje jedinica na njegovom području završeno, a da odsad treba da se posveti njihovoj popuni i jačanju.

Deo nemačkih trupa na teritoriji Hrvatske je reorganizovan: 187. rezervna divizija je preformirana u lovačku sa istim brojnim nazivom, pa u januaru 1944. godine nazvana je 42. lovačka divizija; 173. rezervna divizija rasformirana je u maju. U Hrvatskoj privremeno borave u to vreme: 367. pešadijska divizija kod Zagreba; 8. SS konjička divizija »Florijan Gejer« (Florian Geyer) kod Slavonskog Broda; 18. SS dobrovoljačka oklopno-grenadirska divizija »Horst Vesel« u graničnom predelu sa Mađarskom; 98. pešadijska divizija na početku leta kod Zagreba. Iako te divizije nisu dovedene da se angažuju protiv Narodnooslobodilačke vojske, njihovo prisustvo u najznačajnijim rejonima predstavlja potporu i podsticaj nemačkoj aktivnoj odbrani.

Vrhovni štab je ranije savetovao Glavnom štabu za Sloveniju da jedinice upućuje prema predelima Trsta, Rijeke i Zagreba, a 5. januara mu naredio da formira operativne grupe koje će brzo dejstvovati, ne gubeći vreme i moć u blokadi naseljenih mesta, već da imaju širi raspored blizu komunikacija, čime će vezati nemačke snage. Zatim se razvijaju dejstva 7. korpusa: 15. divizije oko Novog Mesta, a 18. divizije prema Delnicama i Ogulinu. Glavni štab je 6. januara uputio 14. diviziju preko

Nemačka reakcija na ojačavanje jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Štajerskoj (januar—mart 1944)

oblasti južno i istočno od Zagreba u Štajersku da proširi narodnooslobodilačku borbu u severnoj Sloveniji, gde je, zbog vrlo žestokog nemačkog pritiska, veoma otežana. Oslanjajući se na predeo između Gorice, Ajdovščine i južnih ogranaka Julijskih Alpa, 30. i 31. divizija operišu prema Trstu i na zapad preko gornjeg toka Soče u Bešku Sloveniju. Borba je uporna. Ozbiljno su onesposobljene nemačke komunikacije od Ljubljane ka Karlovcu i od Ljubljane preko Novog Mesta ka Zagrebu; 12. juna i drugi put je porušen značajan Štampetov most na pruzi između Ljubljane i Trsta. Rušena je intenzivno i železnička pruga koja vodi od Celovca, preko Jesenica, Podbrda i Gorice ka Trstu. U samom Trstu bilo je nekoliko uspešnih diverzantskih akcija.

Delovi 16. SS oklopno-grenadirske divizije »Reichsführer SS«, 438. divizije za naročitu upotrebu, 14. i 19. SS policijskog puka i drugih manjih jedinica sa »Vermanšaftom« prinuđuju 14. diviziju po njenom dolasku u Štajersku da se probija, po zemljištu pokrivenom dubokim snegom, iz uzastopno stvaranih okruženja između Celja, Zidanog Mosta i Mozirja. Taj marš 14. divizije predstavlja znamenit pohod partizanskih boraca Slovenije u predelu tadašnje južne granice nemačkog Rajha. Doprinosi, pored ostalog, da se oslobodilačka borba u severnoj Sloveniji i Slovenačkoj Koruškoj proširi. Podelivši se na brigade, 14. divizija se do kraja marta prikupila na Mozirskim planinama. Sa dvema samostalnim brigadama koje se tada nalaze u Štajerskoj objedinjena je pod štabom 4. operativne zone koji je dobio ulogu korpusnog štaba. Sa osloncem na predeo Pohorja i istočnih ogranaka Kamniških planina, ove jedinice odbijaju česte nemačke protivnapade i osetno ometaju saobraćaj od Graca, preko Maribora, ka Ljubljani i Zagrebu.

U široj oblasti Zagreba, kao čvorištu nemačke odbrane u zapadnom delu Jugoslavije, nema više rejona u kome bi nemačke snage mogle opstati bez intenzivne aktivnosti. Jedinice 4. korpusa vrše pritisak južno od Zagreba: 34. divizija na samim prilazima gradu, oslanjajući se na Žumberačku goru: 7. banijska divizija, sa osloncem na Zrinsku goru, prema Sisku; Unska operativna grupa, južnije od nje, na puteve od Karlovca prema

Bihaću; 8. divizija, južno od Karlovca, na puteve prema Rijeci i Gospiću. Izvršenjem naredbe Vrhovnog štaba, 4. korpus u aprilu pojačava pritisak na 373. diviziju u širem prostoru Bihaća. Polazeći u protivnapad 22. maja, nemačke i ustaško-domobranske snage udaljile su delove 4. korpusa od Bihaća i doline Une, ali samo za kratko vreme, jer su morale da se vrate u polazne garnizone. Tada je 8. divizija upućena na levu obalu Kupe da sa 34. divizijom poveća obim rušenja železničke pruge između Zagreba i Karlovca.

Komunikacije koje vode od Zagreba prema južnoj Mađarskoj i Austriji, ruše jedinice 10. korpusa čije se uporište prostire sa Kalnika preko brdovitog predela južno od Varaždina. Zbog jačine okupatorskih snaga koje štite ovaj prostor, 10. korpus često mora da pomera jedinice da bi izbegao teške borbe u okruženju i da bi mogao biti aktivan. U aprilu je zauzećem nekoliko mesta tako presekao komunikacije između Varaždina i Zagreba da je izazvao veći protivnapad nemačkih i ustaško-domobranskih snaga. Ostavljajući jednu brigadu i grupu odreda na Kalniku, 10. korpus se pod pritiskom napadača orijentisao 17. maja prema Bilogori, gde se spojio sa 28. divizijom; sredinom juna je zauzeo nekoliko mesta između Bjelovara i Daruvara i postavio se prema komunikaciji koja od Osijeka vodi ka Varaždinu.

Svoj izvanredno važan zadatak rušenja železničkih pruga u oblasti između Save i Drave, 6. korpus izvršava sa sve većim uspehom. Njegove jedinice su u februaru tako porušile prugu u predelu slavonskih planina da su za tri dana onemogućile svaki železnički promet između Beograda i Zagreba i za duže vreme na ograncima magistrale. Zauzevši 5. aprila Podravsku Slatinu, 6. korpus je glavninom snaga presekao jedinu komunikaciju koja vodi između slavonskih planina i reke Drave, a privukao na sebe jače nemačke i ustaško-domobranske snage. Ne primajući odsudnu borbu, štab 6. korpusa je uputio 28. diviziju pored Daruvara prema Moslavačkoj gori, dok se 12. divizija sa grupom odreda održala u zapadnom predelu planine Papuka; 28. divizija posle sadejstvuje 10. korpusu, a 12. divizija je sa odredima porušila noću između 7. i 8. juna železničku prugu Beograd — Zagreb na

Nemačka i ustaško-domobranska protivakcija u Slavoniji (april 1944)

oko 150 mesta. Aktivnim prisustvom prema Đakovu, 6. korpus ispoljava pritisak i na nemački saobraćaj iz doline Save preko Vinkovaca ka Pečuju i Budimpešti.

Pri rušenju komunikacija jedinice Narodnooslobodilačke vojske nanose gubitke okupatorskim i kvislinškim trupama, jer gotovo nigde nisu mogle izvršiti diverziju pre nego što savladaju zaštitu objekata i puteva.

Dok se napori Narodnooslobodilačke vojske u srednjem i severozapadnom delu Jugoslavije karakterišu nastojanjem da se onemogućivanjem saobraćaja angažuju i razvuku nemačke snage, u istočnom delu zemlje ti napori su vođeni mišlju Vrhovnog štaba o prodoru u Srbiju. Vrhovni štab je rešio da na prilazima Srbiji — u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori — prikupi jače snage koje će najkasnije u trenutku otvaranja drugog fronta u Evropi prodreti na nekoliko pravaca prema magistrali Beograd—Solun; saopštio je 29. aprila štabu 3. korpusa da oslobođenje Srbije dobija prvenstvenu važnost, jer od snaga narodnooslobodilačkog pokreta u njoj uveliko zavisi savezničko priznavanje Nacionalnog komiteta. Do opšteg prodora trebalo je upućivati i manje snage prema reci Moravi.

Prikupljene između Priboja i Višegrada, 2. i 5. divizija su nastupile 20. marta preko planina Zlatibora i Javora ka istoku. Savladale su otpor neprijatelja i izbile na reku Ibar, severno od Raške, ali nisu uspele da je noću uoči 30. marta forsiraju. Tada su delovi bugarske 24, 25. i 27. divizije, delovi nemačkog 4. puka »Brandenburg« i druge manje jedinice sa četnicima i vojnicima srpske kvislinške vlade — iz Raške, Ušća, Ivanjice i Sjenice — koncentrično napali obe divizije. Odolevanjem napadaču i pomerajući se ka predelu između Kraljeva i Čačka, još ne napuštaju nameru o prelasku Ibra. Kako su 17. aprila primile naređenje Vrhovnog štaba da se probiju na sever, 2. divizija prodire između Užica i Požege, a 5. divizija zapadno od Užica. Susreću se 29. aprila na južnim ograncima planine Povlena, prinuđene su da se i sa ovog prostora povuku prema Zlatiboru. Zbog neuspelog pokušaja da budu ojačane, a da se daljim zadržavanjem u zapadnoj Srbiji ne bi previše istrošile, Vrhovni štab je naredio da se obe divizije vrate u Sandžak.

Prihvaćene od delova 3. divizije, prešle su Lim 20. maja južno od Prijepolja. Njihovim prodorom ispitana je upornost okupatorske odbrane u Srbiji.

U istočnoj Bosni, toj oblasti u zahvatu operacijske osnovice za prodor u Srbiju, stvorene su nove jedinice. Štab 3. korpusa je 6. marta formirao 38. diviziju, a u maju jednu novu brigadu; Glavni štab za Vojvodinu je formirao jednu novu brigadu, a 3. marta od tri vojvođanske brigade 36. diviziju koja je sa 16. divizijom 1. jula obrazovala 12. korpus.

Vrhovni štab je 8. januara ukazao štabu 3. korpusa da se taktici nemačkih štabova da upućuju manje brze odrede protiv rascepkanih jedinica Narodnooslobodilačke vojske, treba suprotstavljati jačim snagama koje bi takve odrede uništile. Kad je iz Rajha pristigla sveža 13. SS brdska legionarska »Handžar« divizija, sa oko 19.000 vojnika i oficira, predstojala je žešća borba. Naišavši na odbranu 16. i 36. divizije, 13. SS divizija je prešla 14. marta iz Srema preko Save kod Brčkog i istočno od njega i produžila nadiranje ka jugu. Zadržana je 19. marta na severnim ograncima Majevice; obnovila je napad tek 12. aprila, kad je krenuo njoj u susret domobranski puk iz Tuzle, zbog čega se 16. i 36. divizija povlače na prostor između Zvornika i Vlasenice; 38. divizija se ipak zadržala severno od Tuzle. Po naređenju Vrhovnog štaba, izdatom 21. aprila, 16. i 17. divizija su krenule preko rejona Srebrenice prema reci Drini, da je pređu i izbiju na planinu Povlen radi pomoći 2. i 5. diviziji. Na tom putu došle su u sukob sa 13. SS divizijom, upućenom preko Zvornika i Kladnja u susret jedinicama 7. SS divizije koje dolaze od Rogatice i Sokolca da se spoje i na Drini stvore zastor. Iz tog sukoba koji traje do 4. maja izišla je 17. divizija manevrom ka planini Romaniji, a 16. divizija probojem prema Kladnju. Vrhovni štab je 5. maja ponovio svoje naređenje, pa su opet 16. i 17. divizija krenule prema Drini; odbijene su i ne prišav reci. Zatim je 17. divizija upućena u Crnu Goru da se pridruži 2. i 5. diviziji. Štab 3. korpusa je nastojao da se održi aktivnost i u predelu pored reke Save, upućivao je jače snage između Tuzle i Zvornika prema Brčkom i Bijeljini; na to ga podstiče i Vrhovni štab. Vrlo uspešan je početkom

Prodiranje jedinica Narodnooslobodilačke vojske prema središtu Srbije (mart—maj 1944)

juna takav prodor 16, 36. i 38. divizije. Te snage se posle vraćaju na prostor između Olova i Srebrenice.

Težnja ka istoku, podstaknuta nizom direktiva i naređenja Vrhovnog štaba, vodi i štab 2. korpusa u nastojanjima da se slobodna teritorija u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini očuva kao operacijska osnovica za prodor. Stvorene su nove jedinice: tri brigade u Crnoj Gori i jedna u Hercegovini; 25. februara je formirana Primorska operativna grupa, jačine divizije; 4. marta je obrazovana 37. divizija u Sandžaku; italijanske antifašističke jedinice su reorganizovane u diviziju »Garibaldi«. Nemačke i kvislinške jedinice su nekoliko puta jačom snagom i koncentrično napadale da bi presekle slobodno područje između Podgorice, Nikšića, Prijepolja i Andrijevice. Jedna nemačka grupa, sa kvislinškim jedinicama, krenula je 16. januara iz Pljevalja i rejona Prijepolja ka jugu — protiv dve sandžačke i jedne crnogorske brigade i delova divizije »Garibaldi«, druga iz Rožaja ka Beranima — protiv 4. proleterske brigade, treća je pošla 25. januara sa izvorišta Lima ka Andrijevici — protiv delova 3. divizije i divizije »Garibaldi«, a četvrta iz Podgorice prema Kolašinu — protiv delova 3. divizije. Na svim pravcima su ovog puta nemačke i kvislinške jedinice odbijene. Grupa od blizu 5.000 nemačkih vojnika, četnika i pripadnika muslimanske milicije krenula je 11. aprila iz Pljevalja i Prijepolja delom ka reci Tari, a glavninom prema Bijelom Polju protiv razvučene 37. divizije. Vrhovni štab je 17. aprila naredio 2. korpusu da ne dopusti gubitak gradova koje drži. Nemačke snage su brzo zauzele Berane, Bijelo Polje, Mojkovac i izbile na Taru prema Durmitoru. Štab 2. korpusa je prikupio 37. diviziju i privukao delove 3. divizije, pa je u drugom protivnapadu kod Mojkovca, 23. aprila, postignut odlučujući uspeh: protivnik je odbačen i do 5. maja vraćena su sva izgubljena mesta. Novi nemački ofanzivni poduhvat izvršen je jačim snagama: iz Pljevalja su upućeni delovi 181. divizije prema Žabljaku na Durmitoru — protiv jednog partizanskog odreda; delovi 7. SS divizije iz Prijepolja ka Bijelom Polju — protiv delova 5. i 37. divizije; delovi 7. SS divizije i 4. puka »Brandenburg«, sa muslimanskom milicijom koja se pod komandom nemačkih oficira organizovala

kao legija »Krempler« i grupa »Bendel«, iz Sjenice, Tutina i Rožaja — protiv tri brigade iz 3. i 37. divizije koje su prešle na desnu obalu Lima; oko 3.000 nemačkih i albanskih kvislinških vojnika jednom kolonom iz Rožaja prema Beranima, a drugom sa izvorišta Lima prema Andrijevici — protiv 2. divizije. Grupa iz Pljevalja izbila je 7. juna blizu Žabljaka, privukla je celu 5. diviziju i našla se pred 17. divizijom koja pristiže preko Durmitora. Protivnapadom su nemačke snage odbačene do 16. juna u polazne rejone, sem na desnoj obali Lima, gde se 3. divizija brani do 23. juna, povlačeći se ka Bijelom Polju. Ona je sprečila nemačke jedinice da južno od ovog mesta pređu na levu obalu Lima.

U primorskom pojasu, u zahvatu važnog pravca koji od Skadra preko Podgorice, Nikšića i Bileće vodi prema Mostaru, 29. divizija i Primorska operativna grupa vrše takav pritisak na komunikacije da su nemačke jedinice prinuđene da se jačom snagom i po nekoliko dana zalažu kako bi uspostavile vezu između dva ne mnogo udaljena mesta. Tako je to bilo početkom januara između Gacka i Nevesinja ili krajem marta od Danilovgrada prema Nikšiću. Vrhovni štab je nekoliko puta ukazivao štabu 2. korpusa na značaj čvrstog prisustva u ovom kraju, jer se ovde prikupljaju ostaci četnika da budu blizu obale, očekujući desant anglo-američkih trupa i od njih spas. Noću uoči 4. marta, severno od Cetinja, a zatim jugoistočno od Bileće, četnici su odsudno potučeni i još više prinuđeni da se stavljaju pod nemačku zaštitu i da ovde u primorju i u severnom predelu prema Srbiji, produže da pomažu nemačke trupe.

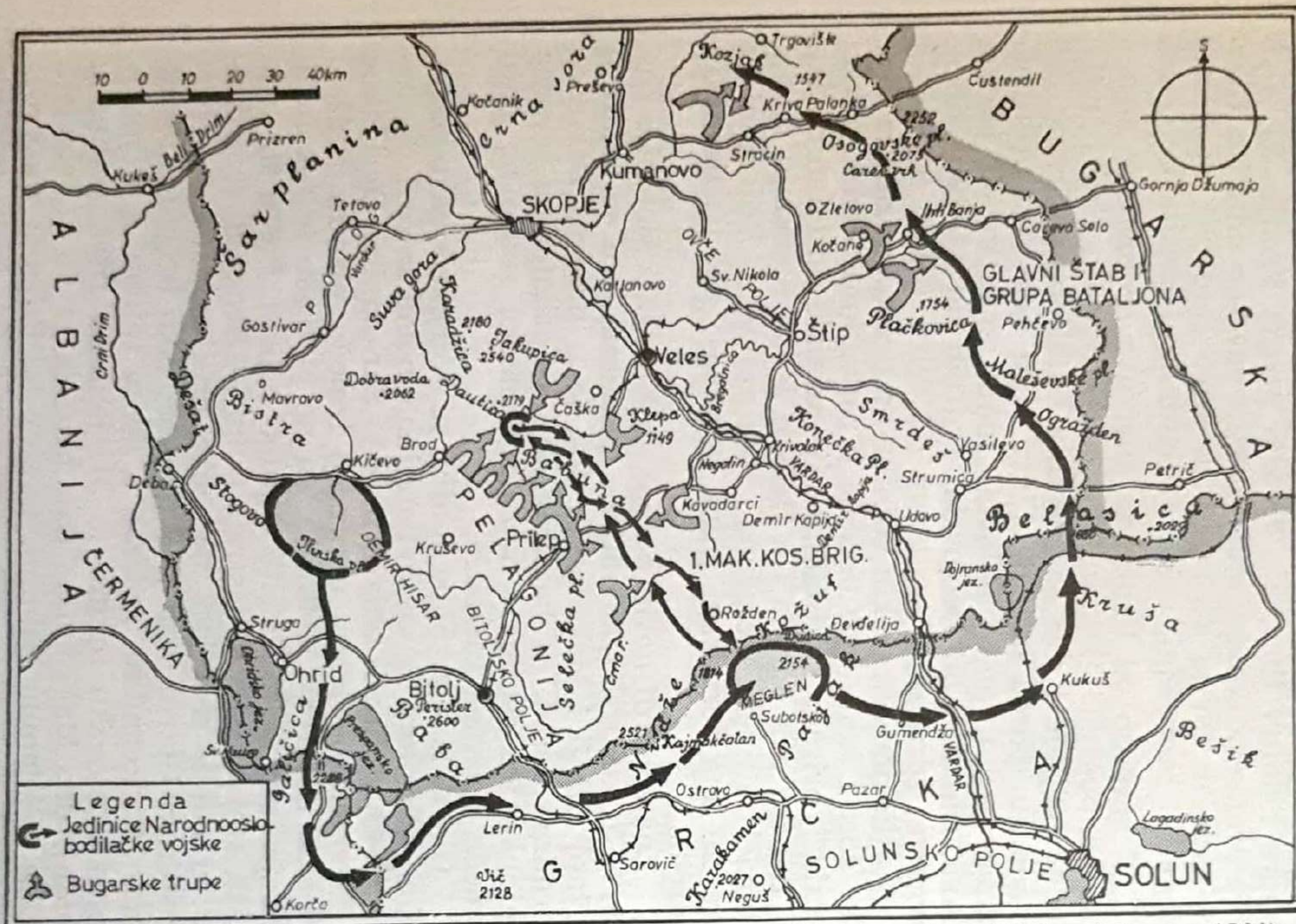
U Srbiji je izvršen vrlo uspešan rad na stvaranju novih jedinica, što je Vrhovni štab često podsticao. Od sredine januara do početka marta, Glavni štab za Srbiju formirao je šest brigada, a od početka maja do kraja juna još jedanaest. Brigade su objedinjene u pet divizija: 20. maja je formirana 21. divizija; 22. maja — 22. divizija; 6. juna — 23. divizija; 10. juna — 24. divizija; 21. juna — 25. divizija. Uporedo sa postankom novih jedinica povećava se pritisak na komunikacije i okupatorske posade. Jedna brigada i dva odreda bore se gotovo svakodnevno protiv četnika u Šumadiji, a u zapadnoj Srbiji

se jače oseća prisustvo jednog odreda. Druge snage šire aktivnost u južnoj Srbiji: 21. i 25. divizija prema Kopaoniku i dolini Ibra, 22. divizija prema Vranju, 24. divizija prema Leskovcu, a 23. divizija severno od Niša. Glavni zadatak im je da mobilišu novo ljudstvo, otežavaju nemački saobraćaj, vežu okupatorske i kvislinške trupe.

I severno od Beograda povećava se pritisak na nemačke posade i komunikacije. Aktivnošću dva odreda, jedne brigade i dva samostalna bataljona u Sremu izazvana su, pored manjih, i dva veća nemačka protivnapada: prvi u prvoj polovini maja, snagom od jednog puka, zapadno od Beograda, a drugi od 14. juna do 6. avgusta, združenim sastavom od blizu 10.000 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika na prostoru između Fruške gore i šumovitog predela u zapadnom Sremu. Manevrujući, brigada s odredima nije primala odsudnu borbu. U Banatu dva odreda i u Bačkoj jedan napadaju manje nemačke i mađarske grupe i ruše puteve. U Vojvodini su krajem leta formirani jedna brigada i pet partizanskih odreda.

Znatan broj novih boraca sa Kosova i Metohije stupio je u kosovsko-metohijske bataljone koji se nalaze u južnoj Srbiji i Makedoniji, dok je u predelu Đakovice formiran odred, pa bataljon koji se oslanja na severne ogranke Šar-planine i napada nemačke snage na putu između Prizrena i Skadra.

Glavni štab za Makedoniju, sa 1. makedonsko-kosovskom brigadom i grupom bataljona, povukao se 5. decembra 1943. godine iz oblasti između Šar-planine, Ohridskog i Prespanskog jezera u predeo između planine Nidže i Pajaka, na grčku teritoriju, da ne bi trpeo žestok pritisak jedinica 297. divizije i grupe balista. Pošto su sada blizu strategijske magistrale Solun — Beograd, te jedinice su odbile dva jača nemačka protivnapada sa grčke teritorije. Glavni štab je 2. makedonsku brigadu, formiranu 20. decembra, zadržao u ovom rejonu, a 1. makedonsko-kosovsku uputio je 31. januara 1944. godine u srednji deo Makedonije. Ova brigada je do 7. februara izbila na planinu Babunu, severno od Prilepa; zbog protivnapada mnogo nadmoćnijeg protivnika, kome odoleva probijajući se iz okruženja, prinuđena je da se vrati.

Marš jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Makedoniji (decembar 1943 — februar 1944)

Glavni štab i Centralni komitet Komunističke partije Makedonije, pak, istovremeno su pošli sa grupom od dva bataljona preko reke Vardara i planine Belasice na sever; izbili su 25. februara u oblast Kumanova, savladavši tri jača pokušaja bugarskih jedinica da ih zaustave. Od grupe bataljona i jednog koji se ovde nalazio odmah je formirana 3. makedonska brigada. Ona je sa Kosovskim odredom napadala bugarska i nemačka obezbeđenja železničke pruge koja od Skoplja vodi ka Nišu. Zbog izuzetne operativne važnosti ovog prostora, štab bugarske 5. armije uputio je 30. aprila glavne snage 14, 17. i 29. pešadijske divizije, tri samostalna pešadijska puka (dva su dovedena s okupirane grčke teritorije), dva konjička puka i druge manje jedinice iz Vranja, Kumanova, Krive Palanke i Bosiljgrada — protiv 6. južnomoravske i bugarske partizanske 1. sofijske brigade i nekih manjih partizanskih delova na planini Kozjaku, severno od Kumanova, i protiv 3. makedonske brigade i Kosovskog odreda, koji se ubrzo reorganizovao u brigadu, kod Kratova. Prva napadnuta grupa, sem 1. sofijske brigade, probila se na planinski prostor jugoistočno od Leskovca gde je pristigla i druga grupa, pošto je razbila bugarske jedinice južno od Bosiljgrada. Pregrupisane bugarske trupe napale su 2. maja obe grupe, a one se pružajući otpor, vraćaju preko bugarske teritorije na planinu Kozjak. Bugarske trupe su opet napale; deo partizanskih jedinica održao se na ovom prostoru, a 3. makedonska brigada, sa još dva bataljona, čineći udarnu grupu, uputila se 19. maja preko istočne Makedonije na Kruša-planinu u Grčkoj. Odatle kreće ka severozapadu, pa pošto ne uspeva da istočno od Demir-kapije pređe reku Vardar, polazi prema severu i 15. juna se vraća na planinu Kozjak. Na ovom dugom maršu izdržala je nekoliko napada bugarskih i nemačkih jedinica; u naizmeničnim sukobima razbila je blizu devet bugarskih bataljona. Oko 20. juna bugarske trupe se povlače u svoje garnizone.

U zapadnu Makedoniju se vratila 1. makedonsko-kosovska brigada, pošto je 28. i 29. aprila probila jak bugarski zastor na putu između Resena i Ohrida. Zatim se sukobljava sa delovima nemačke 297. divizije i grupom balista između Debra i Kičeva. Od dveju grupa njenih

bataljona formirane su u junu 1. makedonska i 1. kosovsko-metohijska brigada. Na jugu srednje Makedonije, 2. makedonska brigada napada bugarske mesne posade i ruši železničku prugu koja vodi od Soluna ka Skoplju.

Zbog malog uspeha u nastojanjima da se vojnom aktivnošću obezbedi kontrola jugoslovenske teritorije preko koje, po zaključku komandanta za Jugoistok, nemački transport može teći samo uz pratnju trupa, i zbog realnog očekivanja da će uloga Narodnooslobodilačke vojske bivati sve veća, i za nemačke trupe na Balkanskom poluostrvu nepovoljnija ukoliko Crvena armija bude dublje prodirala ka donjem Dunavu i Panonskoj niziji, a savezničke vojske preko Italije ka Lombardijskoj niziji — stvorilo se uverenje u nemačkim najvišim štabovima da bi Narodnooslobodilačka vojska bila veoma onesposobljena ako bi bio uništen Vrhovni štab. Povereno je štabu 2. oklopne armije da izvede operaciju kojom će se to postići, a neposrednu pripremu počinje u novembru 1943. godine naročiti štab sa sedištem u Kraljevu, blizu štaba armije.

Vrhovni štab se nalazi u Drvaru na slobodnoj teritoriji koju štite jedinice: 5. korpusa — 4. divizija prema Prijedoru, čiju je posadu u februaru prinudila da se snabdeva vazdušnim putem, 10. divizija između Kupresa, Bugojna i Prozora, 39. divizija, formirana 26. marta od tri nove brigade, prema Banjoj Luci; 1. proleterskog korpusa — 1. proleterska divizija prema Mrkonjić-Gradu, Jajcu i Glamoču, odakle je 6. divizija pomerena da se nađe zapadno od Drvara; 8. korpusa — 9. divizija severno od Knina i 20. divizija između Livna i Bosanskog Grahova. Nemačke jedinice iz Jajca prodrle su 20. aprila u Mrkonjić-Grad, a 8. maja iz Prijedora u Ljubiju. To nije dovoljno da se prozre prava nemačka namera, iako Vrhovni štab ima neka obaveštenja da su mogući iznenadni napadi, po vrsti i sredstvima ranije neprimenjivani protiv Narodnooslobodilačke vojske; naredio je stoga da se u Drvaru preduzmu izvesne mere protivdesantne odbrane.

Štab 2. oklopne armije je odlučio da iznenadno spuštena vazdušnodesantna jedinica uništi Vrhovni štab, a prema Drvaru da istovremeno krenu trupe u nekoliko susretnih pravaca, da bi razbile jedinice Narodnooslobo-

Drvarska operacija: nemački vazdušnodesantni napad na sedište **Vrhovnog** *štaba Narodnooslobodilačke vojske* (25. maj — 4. jun 1944)

dilačke vojske na koje će naići i pritekle u pomoć desantnoj grupi. Za učešće u operaciji, nazvanoj »Reselšprung« (Rösselsprung), prikupljeni su: 500. SS padobransko-lovački bataljon na aerodromima kod Petrovgrada, Zagreba i Banje Luke; pukovska grupa 373. divizije u dolini Une — protiv 6. divizije; 92. motorizovani puk sa 1. domobranskim pukom i nemačkim 54. brdskim izviđačkim odredom u Bihaću i Bosanskoj Krupi — protiv dve brigade 4. divizije; 13. puk 7. SS divizije i njen izviđački odred u Jajcu i Mrkonjić-Gradu — protiv 1. proleterske divizije; 2. oklopni jurišni bataljon 2. oklopne armije u Banjoj Luci — protiv glavnine 39. divizije; 105. SS izviđački odred u Livnu — protiv jedne brigade 9. divizije; izviđački odred 369. divizije u Livnu — protiv 3. krajiške brigade koja zatvara pravac prema Glamoču; 1. puk »Brandenburg« u Kninu; grupa četnika za putovođe nemačkih kolona.

Drvar leži u dolini kojom protiče reka Unac, između južnih padina planine Lunjevače i najsevernijih ogranaka planine Dinare. Zemljište sa severa i manje s juga dominira rejonom u kome se nalazi grad. Vrhovni štab je na desnoj obali Unca, u nekoliko kuća i pećini u steni koja je podešena za sklonište i boravak. Nacionalni komitet i Oficirska škola nalaze se jugoistočno od Drvara, sovjetska i anglo-američka vojna misija zapadno, a ostale ustanove i jedinice u gradu i zaseocima oko njega. Prateći bataljon sa vodom tenkova vrši neposredno obezbeđenje.

Desant na Drvar je počeo 25. maja izjutra, prvo bombardovanjem pa spuštanjem u prvom talasu oko 730 padobranaca i jedriličara. Pošto su zbog bombardovanja telefonske linije prekinute, a padobranci iznenadno zauzeli centar veze, Vrhovni štab je preko kurira naredio Oficirskoj školi i 6. diviziji, čiji se štab nalazi oko 7 kilometara južno od Drvara, da što pre energično napadnu padobranski bataljon, a 1. proleterskom i 5. korpusu da preko svojih zona ne dozvole brz prodor nemačkih trupa. Padobranski bataljon je zauzeo deo grada na levoj obali Unca. Oko 130 slušalaca Oficirske škole i nešto manje boraca Pratećeg bataljona ne dopuštaju mu da se proširi na desnoj obali; ginu partizani pored samih kuća u ko-

jima se nalazi Vrhovni štab. Nemački bataljon prima sa južne strane napad prvo jednog, pa oko podne još dva bataljona iz 6. divizije. Tada se spustilo još oko 180 padobranaca, a Vrhovni štab je već izišao iz Drvara i uputio se na rezervno komandno mesto kod železničke stanice Potoci na planini Lunjevači. Stešnjen u rejonu groblja u Drvaru, padobranski bataljon je po podne i noću do zore napadan; iako vrlo proređen, održao se do podne 26. maja, kad se 92. motorizovani puk susreće sa grupom 373. divizije u Drvaru, gde uveče stiže i 105. SS izviđački odred.

Pre izbijanja u Drvar, te nemačke jedinice su morale da savladaju otpor protivnika, a zatim nastupe ka Glamoču. Na ograncima Lunjevače zadržava ih jedna brigada 6. divizije i ovde privučena 3. krajiška brigada za kojom se kreće izviđački odred 369. divizije; taj odred se 31. maja na severnim ograncima Šator-planine sreće sa nemačkom grupom iz Drvara. Zbog toga i pridolaska 1. puka »Brandenburg« u Bosansko Grahovo, štabu 8. korpusa sa 9. divizijom i savezničkim vojnim misijama zapretilo je okruženje. Prinuđen da zbija snage bliže Drvaru, taj štab traži izlaz iz okruženja: jedna brigada 9. divizije probila se ka jugu na planinu Dinaru, druga ka zapadu, a ostale su još jedan dan okružene; 5. juna uveče i one su se izvukle, pošto su nemačke trupe iz ovog rejona tog dana počele da odlaze ka obali, kuda ih je privukao pomorski desant 26. divizije i savezničke grupe na ostrvo Brač.

Vrhovni štab se našao na uzanom prostoru koji nemačke grupe iz Drvara i Glamoča još nisu zauzele, ali s druge strane ugroženom nadiranjem 13. puka 7. SS divizije u zahvatu železničke pruge ka jugozapadu prema planini Lunjevači, nastupanjem izviđačkog odreda ove divizije drumom ka Glamoču i 2. oklopnog jurišnog bataljona prema Ključu. Vrhovni štab se noću uoči 30. maja premestio na severni predeo Šator-planine; 1. proleterska divizija jače se grupisala u širem rejonu Mliništa gde se seku železnička pruga i drum koji iz Glamoča vodi na sever; 39. divizija udarom na slabije nemačke delove pomerila se bliže Ključu. Vrhovni štab je sa 3. krajiškom brigadom, delom 1. inžinjerijske brigade i Pratećim ba-

taljonom krenuo 31. maja uveče sa Šator-planine da bi se preko Mliništa uputio prema Kupresu. Po podne 1. juna, kod železničke stanice Lisine, na Lunjevači, došlo je do bliske borbe, kad je 13. SS puk iz zasede napao Vrhovni štab i ostale jedinice u pokretu. Taj iznenadan napad je zadržan, a Vrhovni štab produžuje pokret pošto 1. proleterska divizija s najvećom upornošću brani Mliništa i na ograncima planine Vitoroga obezbeđuje mu pokret do Kupreškog polja. S ovog mesta je Vrhovni štab s ostalim najvišim telima narodnooslobodilačkog pokreta odleteo noću uoči 4. juna sovjetskim i savezničkim avionima u Bari, pa zatim savezničkim brodovima stigao na ostrvo Vis.

Odvojivši se od napadača, 1. proleterska divizija je stigla južno od Kupresa gde su je 12. juna napali delovi 7. SS i 369. divizije. Pošla je dalje ka istoku preko druma između Prozora i Bugojna; združena sa 10. divizijom, izdržala je tešku borbu na planini Vranici. Krajem juna je nasilno prešla drum i železničku prugu severno od Konjica i uputila se ka Drini, u Foču, radi pripreme za prodor u Srbiju. Tako se završila operacija od koje se u nemačkim najvišim komandama mnogo očekivalo, jer se nije pretpostavljalo da će vazdušni desant na Drvar biti najneuspeliji od svih koje je nemačka vojska u drugom svetskom ratu izvršila.

Deo četvrti

KONAČNO OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE I PROGLAŠENJE REPUBLIKE

I. OSLOBOĐENJE ISTOČNOG DELA JUGOSLAVIJE

Crvena armija je nastavila ofanzivu protiv fašističke vojske, oslobodila baltičke zemlje, produžila nastupanje ka Visli i prema Karpatima. Tim uspesima dala je nov podstrek antifašističkim snagama neoslobođenih zemalja. Demokratske snage Rumunije podigle su 23. avgusta oružani ustanak i srušile fašistički režim; Rumunija je objavila rat Nemačkoj. Finska vojska je pred sovjetskim snagama kapitulirala 4. septembra. Na poziv Centralnog komiteta Otečestvenog fronta bugarski narod je, sa svojim partizanskim brigadama i odredima koji broje 18.300 boraca, 9. septembra digao opšti ustanak kojim je svrgnuo fašističku vladu; Bugarska je objavila rat Nemačkoj. Strategijski važne objekte u Mađarskoj — i na jugoslovenskom području koje su držale mađarske vojne i policijske jedinice — posele su 19. marta nemačke trupe i odložile antifašistički ustanak u ovoj zemlji (Album karata: prilog XVI).

Savezničke armije su 6. juna počele invaziju na zapadnu obalu Francuske, 25. avgusta oslobodile Pariz, 3. septembra Brisel i produžile ofanzivu ka Rajni. Savezničke vojske u Italiji oslobodile su Rim 4. juna i produ-

žile ofanzivu do južnih ogranaka Toskanskih Apenina. Britanske snage počinju 21. septembra iskrcavanje na grčka ostrva (Album karata: prilog XVII).

I na jugoslovenskom ratištu operacije dobijaju sve krupnije razmere. Vrhovni štab je 1. juna izdao zapovest svim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske da na svojim odsecima napadaju nemačke posade, uništavaju komunikacije i važne vojne objekte okupatorskih i kvislinških trupa. On je 12. juna i nekoliko sledećih dana naredio svim štabovima korpusa da savezničkim misijama daju podatke o neprijateljskim pokretima i koncentraciji i podnose zahteve za dejstvo avijacije, jer se očekuje saveznička pomoć udarima po neprijatelju iz vazduha. To je naređenje ponovio sredinom jula. Pošto je štab 2. oklopne armije 13. juna naredio nižim nemačkim komandama da formiraju male i dobro naoružane odrede koji će na gerilski način, iznenadnim napadima na štabove i manje jedinice, dejstvovati protiv Narodnooslobodilačke vojske, i takvi nemački odredi se već pojavili, Vrhovni štab je 21. jula i sledećih dana naredio štabovima korpusa da ne dozvole protivniku da tolikim snagama veže njihove jače jedinice, da se uporno ne brane mali predeli slobodne teritorije, već primenjuje elastična taktika i čuvaju jedinice od suvišnih gubitaka.

Vrhovni štab dovršava pripremu snaga za prodor u Srbiju. Uputio je 9. jula direktivu štabu 2. korpusa da 2, 5. i 17. divizija budu spremne za pohod, da se dobro naoružaju i snabdeju nužnom opremom. Rešio je da 12. korpus, 11. i 28. diviziju takođe uputi u Srbiju. Naredio je 14. jula da 1. proleterska divizija kreće prema Srbiji, a i 6. diviziju usmerio je u istom pravcu. Oružje i oprema iz sovjetske i anglo-američke pomoći za poboljšavanje naoružanja ovih jedinica dopremani su na nekoliko aerodroma u Crnoj Gori i istočnoj Bosni. Vrhovni štab predviđa za cilj operacija u Srbiji: razbijanje četnika i kvislinških formacija kako bi kontrarevolucionarne klase bile lišene vojne snage kojom bi mogle da čine razne pokušaje uspostavljanja monarhističke vlasti; mobilizaciju znatnih novih snaga u istočnom delu Jugoslavije radi konačne pobede nad okupatorom; uspostavljanje dodira sa Crvenom armijom da bi se sa jugoistoka obrazovao

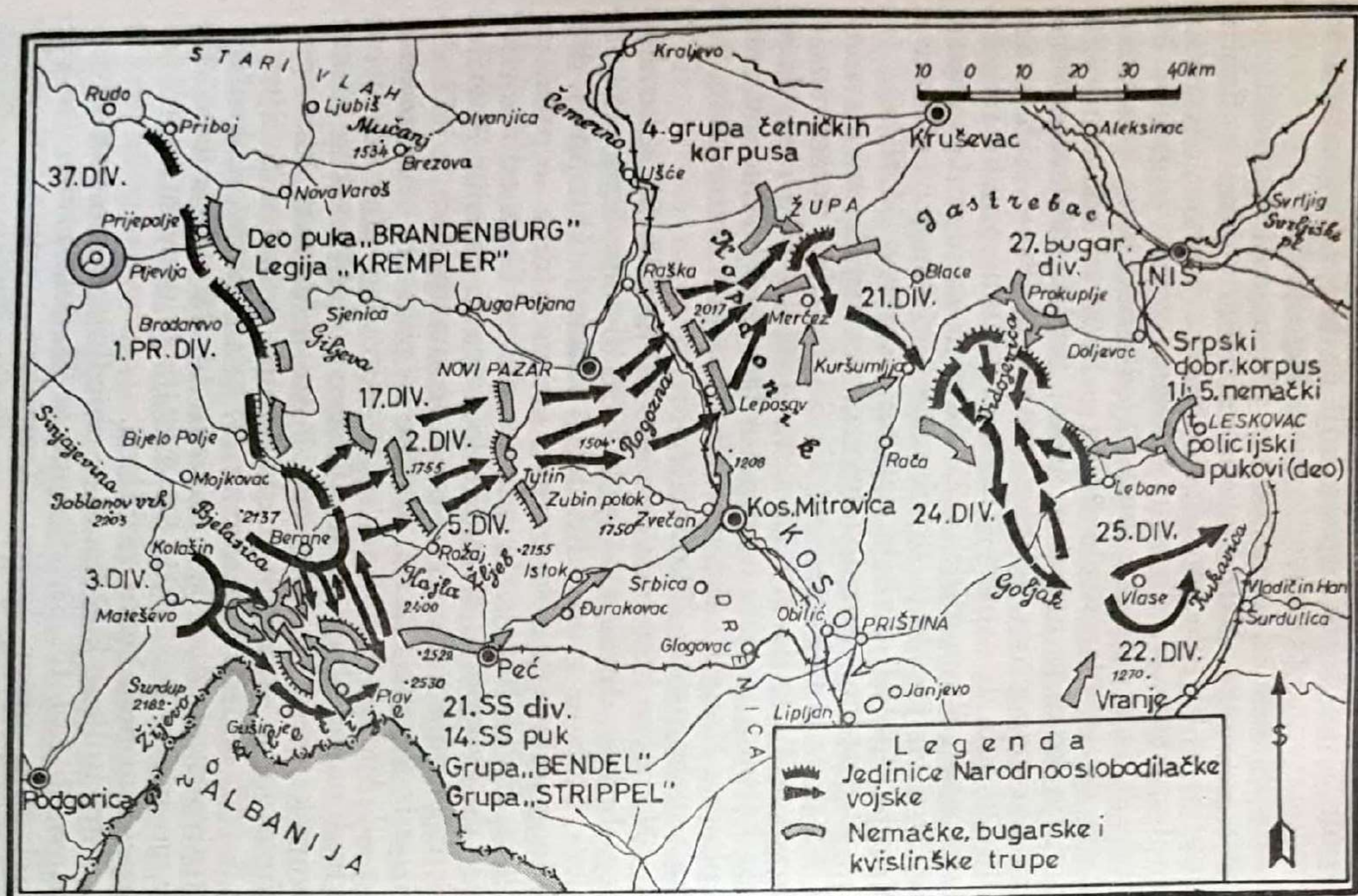
povezan front protiv nacističke Nemačke; zadobijanje vojnih i političkih uspeha koji će biti vrlo značajni za međunarodno priznavanje nove Jugoslavije.

Komanda za Jugoistok sve više nastoji da spreči ojačavanje snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji. Uputila je 10. jula nemačke policijske jedinice, okupacionu bugarsku 27. diviziju, borbenu grupu bugarske 24. divizije, jače četničke snage i jedinice srpske kvislinške vlade da sa magistrale Solun — Beograd odbace grupu divizija koja se nalazi u južnoj Srbiji. Odolevajući napadaču manevrom jedinica, mogao je Glavni štab za Srbiju 26. jula da usmeri 21. i 24. diviziju na prostor između Leskovca i Kuršumlije, a 25. diviziju ka jugu da se spoji sa 22. divizijom koja se odranije bori između Leskovca i Vranja, dok 23. divizija dejstvuje severno od Niša.

U istočnoj Bosni, istovremeno, uspele su glavnina 7. SS divizije iz Zvornika i 13. SS divizija i domobranske snage iz Tuzle da 3. i 12. korpus udalje od Drine, da se oba korpusa pomere na prostor između Vlasenice, Vareša i planine Konjuh. Aktivna 369. divizija u Hercegovini nema uspeha protiv 29. divizije.

Nemačka komanda upućuje 18. jula 21. SS »Skenderbeg« brdsku diviziju, 14. puk 7. SS divizije, legiju »Krempler«, borbene grupe »Bendel« i »Stripel« (Strippel), deo jednog puka »Brandenburg« i grupu četnika sa prostora Plava, Peći i Rožaja da zauzmu dolinu Lima od Andrijevice do Prijepolja. Nemačke jedinice su osvojile Andrijevicu; 24. jula našle su se pred protivnapadom 5. i 17. divizije iz Berana i 2. i 3. divizije sa prostora severozapadno od Andrijevice. Kad su se sutradan predveče čelni odredi napadnih grupa spojili severno od Plavskog jezera, nemačke snage su opkoljene. Pošto je Vrhovni štab i pre ubrzavao, a sada učinio obaveznim, pohod u Srbiju — 2, 5. i 17. divizija izvučene su 26. jula iz borbe, a okruženi protivnik ostavljen je 3. diviziji; 14. SS puk je uspeo da se povuče u Peć, a 21. SS divizija je u ovom svom neuspešnom poduhvatu razbijena.

Prikupljene kod Berana i objedinjene kao operativna grupa, 2, 5. i 17. divizija polaze 28. jula prema istoku. Savlađuju otpor legije »Krempler« i grupe »Bendel« kod Rožaja; spuštajući se sa planine Rogozne i odbacu-

Prodiranje jačih jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju (početak avgusta 1944)

jući nemačka i bugarska obezbeđenja železničke pruge i pristigle delove 14. SS puka, 3. avgusta uveče počinju forsiranje reke Ibra. Grupa divizija je već 5. avgusta izbila na srednji deo planine Kopaonika, gde se vrlo oštro sukobljuje sa najjačom četničkom formacijom koja ima oko 8.000 ljudi, a zatim sa okupacionom bugarskom 27. divizijom. Slomivši njihov otpor, 10. avgusta je zauzela Brus i Aleksandrovac i učvrstila se na prostoru između Ibra i Južne Morave. Kod Kuršumlije se susreće sa grupom srpskih divizija koje su joj pošle u susret, napadajući protivnika.

Produžujući napore, komanda za Jugoistok je pokrenula 1. brdsku diviziju, dovedenu iz Grčke, 7. SS, 13. SS i 369. diviziju, jedan puk 181. divizije, jedan puk »Brandenburg«, borbene grupe »Bendel« i »Stripel«, legiju »Krempler«, delove jednog policijskog puka, četiri ustaško-domobranske brigade i četnike— da razbiju 2, 3. i 12. korpus i tako spreče pridolazak novih jedinica Narodnooslobodilačke vojske preko Crne Gore i istočne Bosne u Srbiju. Nemački napad počinje 3. avgusta nastupanjem 7. SS i 13. SS divizije sa domobranskim jedinicama iz Vareša, Olova i Kladnja — protiv 3. i 12. korpusa; te snage bi nametnule odsudnu borbu da se 3. korpus nije pomerao prema srednjem toku Drine, a 12. korpus preko planine Jahorine prema gornjem toku te reke. Ne uspevši da pređe Drinu južno od Foče, kako mu je Vrhovni štab naredio, 12. korpus je 15. avgusta izbio na prostor između donjih tokova reka Tare i Pive; tamo je, preko istočne Bosne, pristigla i 6. divizija. Rad 12. korpusa je otežan, pošto je protivnik otkrio njegovu šifru radio-veza. Delom snaga je 369. divizija prodrla iz Trebinja u Nikšić, ali se dalje ne pomiče zbog protivnapada 29. divizije i otpora Primorske operativne grupe. Došavši preko Kosovske Mitrovice, 1. brdska divizija potiskuje delove 3. divizije, do 15. avgusta zauzima Andrijevicu, Berane i Kolašin i uprkos snažnom otporu nastupa preko Sinjajevine ka Durmitoru. Iz Prijepolja i Pljevalja polaze 14. SS puk, puk »Brandenburg« i legija »Krempler« ka jugu — protiv 1. proleterske divizije. Izvršavajući naređenje Vrhovnog štaba, izdato štabu 2. korpusa, jedna bigada 37. divizije zadržava nemačke snage zapadno od

Neuspeli nemački napori da spreče prodore i jaču koncentraciju Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji (avgust 1944)

Pljevalja i olakšava 1. proleterskoj diviziji manevar ka Priboju. Na Durmitoru, istočno od Žabljaka, 20. avgusta sreće se 1. brdska divizija sa 14. SS pukom koji je pristigao preko reke Tare. Stvarajući zaštitu grupi od 1.059 ranjenika koji su 22. avgusta savezničkim avionima preneti u Italiju sa privremenog aerodroma jugozapadno od Durmitora, 3. divizija izdržava težak pritisak napadača; zaokretom na prostoru severno od Nikšića, ona je 25. avgusta odsudno potukla jaku grupu četnika, zatim se zabacuje u pozadinu 1. brdske divizije i do kraja meseca vraća u Kolašin i Berane. Ispred 1. brdske divizije izmakla je 6. divizija prelaskom na desnu obalu Tare, pošto je 24. avgusta izdržala žestok pritisak jedinica 7. SS divizije na zapadnim ograncima Durmitora. Prisiljen napadom 7. SS divizije, a vrlo izmoren dugim marševima, gubicima i glađu, 12. korpus nije mogao prodreti u Sandžak, kako mu je naređeno, već je 21. avgusta pošao preko Zelengore ka predelu jugoistočno od Sarajeva.

Dajući im često naređenja tih dana, Vrhovni štab nastoji da jedinice upućene u Srbiju što brže prodiru, ne primajući težu borbu sa neprijateljem, a 2. i 3. korpus da se održe na svojim područjima i budu aktivni. Po izbijanju na Lim, 1. proleterska divizija je slomila otpor četnika i jedinica okupacione bugarske 24. divizije na Zlatiboru i do 27. avgusta podišla Užicu i Požegi. Sa prostora Pljevalja prešla je 37. divizija na desnu obalu Lima i preko rejona Nove Varoši orijentiše se prema Zlatiboru. I 6. divizija je pristigla na Zlatibor. Odbacujući delove 7. SS divizije, 12. korpus je 5. i 6. septembra prešao Drinu severno od Višegrada. Preko istočne Bosne prema Srbiji kreću se 11. i 28. divizija da uđu u sastav 12. korpusa.

U Srbiji, u izvanrednom borbenom razmahu, vrlo je znatan priliv novih boraca. Popunjene su jedinice koje su dugom i neprekidnom borbom i marševima iscrpene i brojno smanjene. Ta popuna je tako zamašna da je, na primer, 1. proleterska divizija za kratko vreme narasla na oko 8.000 ljudi. Od novih boraca i starešina uzetih iz starijih jedinica, do prvih dana oktobra formirano je jedanaest brigada. Te brigade su uglavnom ušle u sastav novih divizija: 3. septembra je formirana 45. divizija; 20.

septembra — 46. divizija; 1. oktobra — 47. divizija. Na operativnom području južne Srbije 6. septembra je formiran 13. korpus, sastava 22, 24, 46. i 47. divizija, a u istočnoj Srbiji 14. korpus, sastava 23, 25. i 45. divizija. Pod komandom Glavnog štaba za Srbiju nalaze se još 18 partizanskih odreda. Naređenjem vrhovnog komandanta, 15. septembra, 1. proleterski korpus, sastava 1. proleterska, 5, 6, 17. i 21. divizija, i 12. korpus, sastava 16, 36. i 11. divizija i od početka oktobra 28. divizija — sačinili su 1. armijsku grupu. To su snage Narodnooslobodilačke vojske kojima je namenjeno da oslobode Srbiju.

Njima se kao saveznik približava Crvena armija, nastupanjem preko Rumunije i Bugarske ka istočnoj granici Jugoslavije. Ta udaljenost svakim danom biva manja, a povećava se opasnost za nemačke trupe u srednjem i južnom delu Balkanskog poluostrva da budu odsečene.

Grupa armija »E«, sa štabom u Solunu, nalazi se u Grčkoj: 91. armijski korpus sa štabom u Solunu, sastava 4. SS policijska oklopno-grenadirska divizija i 963. tvrđavska brigada; 22. brdski armijski korpus sa štabom u Janjini, sastava 104. lovačka divizija, 964, 966. i 1017. tvrđavska brigada; 68. armijski korpus sa štabom u Atini, sastava 11. vazduhoplovno-poljska divizija, 41. tvrđavska i 117. lovačka divizija, trupe Krita, sastava 22. pešadijska (vazdušnodesantna) i 133. tvrđavska divizija; trupe južne Egeje, sastava jurišna divizija »Rodos« i 967. tvrđavska brigada. Dejstvo Grupe armija »E« očekuje se na jugoslovenskom tlu.

Grupa armija »F« se sasvim angažovala protiv Narodnooslobodilačke vojske. Nju sačinjavaju: trupe vojnoupravnog komandanta Srbije — 1. brdska divizija, 7. SS »Princ Eugen« divizija, 92. motorizovani puk, 1. puk divizije »Brandenburg«, policijske, nastavne i druge jedinice; trupe pod komandom štaba 2. oklopne armije — 21. brdski armijski korpus sa štabom u Tirani, 181. divizijom u primorskom pojasu Crne Gore, obnovljenom 21. SS »Skenderbeg« divizijom na Kosovu i Metohiji i 297. divizijom u zapadnoj Makedoniji i Albaniji; 5. SS brdski armijski korpus sa štabom u Sarajevu, 369. divizijom u Hercegovini i primorskom pojasu između Trebinja i ušća

Neretve, 118. divizijom u primorskom pojasu između ušća Neretve i Splita i 13. SS divizijom u severnom delu istočne Bosne; 15. brdski armijski korpus sa štabom u Kninu, 264. divizijom u obalskom pojasu između Splita i Zadra, 392. divizijom u Hrvatskom primorju i dubljem zaleđu između Gospića, Ogulina i Senja i 373. divizijom na zaštiti komunikacijskog pravca u dolini Une, između Knina i Bihaća; 69. specijalni armijski korpus sa štabom u Zagrebu, 1. kozačkom divizijom na obezbeđenju komunikacija između Zagreba i Slavonskog Broda i manjim specijalnim jedinicama u rejonu Zagreba (Album karata: prilog XVIII).

Osim tih snaga, protiv Narodnooslobodilačke vojske još se bore: 97. armijski korpus (pripada Grupi armija »C« koja se nalazi u Italiji), sa štabom u Gorici, 71. divizijom i 237. divizijom u Istri, 188. divizijom, policijskim i drugim manjim jedinicama u obalskom pojasu Trsta i na obezbeđenju komunikacijskog pravca prema Postojni; 438. divizija, policijske, dopunske i nastavne jedinice iz sastava 18. vojne oblasti na obezbeđenju komunikacija koje od Ljubljane vode ka Zagrebu, Gracu i Celovcu.

Pored nemačkih divizija, pojaviće se na područjima narednih operacija: 3 jurišne, 2 artiljerijske, 2 motorizovane i 11 pešadijskih tvrđavskih brigada, samostalnih 7 pešadijskih, 4 obalska artiljerijska, 2 transportna i 1 železnički pionirski puk i 6 pukova za neposredno obezbeđenje železničkih pruga. Broju samostalnih pukova i brigada nije srazmeran broj ljudstva koje bi se po normalnoj formaciji moglo nalaziti u njima. Nemačka komanda, čim zatreba, brzo reorganizuje jedinice, ili skuplja delove iz raznih sastava, da posluže na određenom pravcu ili važnom rejonu; sreće se stoga više formacija po nazivu, a ljudstvo se nije uvećalo, biva ga, čak, za borbene radnje sve manje; na primer, formiran je početkom septembra Alarmni puk tvrđave Beograd od ljudstva koje nije moglo stići da se javi u svoje stare jedinice. Nemačka komanda upotrebiće brigade, samostalne pukove i manje pomoćne jedinice svih specijalnosti za borbene radnje na frontu i za evakuaciju. Odgovarajuće učešće u narednim operacijama ostvariće i jedinice nemačke ratne mornarice na Jadranskom moru.

Jake snage mađarske 10, 13. i 15. divizije i druge manje jedinice — sve iz sastava 3, 4. i 5. korpusa — nalaze se u Bačkoj, Baranji, Prekomurju i Međumurju.

S okupatorskim trupama su i kvislinške formacije. U Makedoniji — balisti (oko 8.000 ljudi) i izvestan broj četnika. U Srbiji: Srpski dobrovoljački korpus — pet pukova, Srpska državna straža — oko 17.000 ljudi, belogardistički Ruski zaštitni korpus — oko 6.000 ljudi, četnici — blizu 60.000 ljudi. U Crnoj Gori i Sandžaku — oko 15.000 četnika, grupe muslimanske milicije — oko 4.000 ljudi. U Sloveniji — slovenačko domobranstvo, oko 5.000 ljudi. U Hrvatskoj, Sremu, Bosni i Hercegovini — 37 ustaško-domobranskih brigada, veći broj samostalnih bataljona, u svemu oko 200.000 vojnika; četnici — preko 20.000 ljudi; grupe muslimanske milicije, približno 5.000 ljudi.

Vrhovni štab je predvideo da se u operacijama radi konačnog oslobođenja istočnog dela Jugoslavije prvo ovlada povoljnim zemljišnim pojasom između Drine i Velike Morave (obuhvata planine Rudnik, Suvobor, Maljen, Povlen i Jagodnju), istočnom Srbijom i širim područjem u južnoj Srbiji i Makedoniji; zatim da se udruže snage koje prelaze Veliku Moravu sa ovima koje dolaze iz Šumadije i zapadne Srbije da bi energično izbile ka Dunavu i Savi i oslobodile Beograd; snage južno od Niša zauzeće prostor kojim vodi moravsko-vardarska magistrala i onemogućiti nemačke trupe iz Grčke da prodru prema Beogradu. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske radiće prema ovoj zamisli.

Sa prostora zapadno od Užica nastupio je 12. korpus, ovladao Jagodnjom i Povlenom, na Ceru i Iverku u noćnom napadu 25. septembra konačno razbio četnike i sa 11. i 16. divizijom izbio na Savu pred Šabac, a 36. diviziju zadržao na zapadnim ograncima Cera. Pošavši sa Zlatibora i prostora između Užica i Arilja, 1. proleterski korpus je savladao kod Požege i Kosjerića ogorčen otpor jake četničke grupe, osvojio Maljen i Suvobor, delom snaga napao noću uoči 15. septembra nemačku posadu Valjeva (koja se povukla tek posle tri dana uz prihvat puka »Brandenburg«) i zauzeo Lajkovac i Lazarevac. Operativna grupa divizija, dobivši u svoj sastav 21. diviziju umesto 2.

proleterske koja je podređena Glavnom štabu za Srbiju, pošla je iz rejona Aleksandrovca i Brusa, prešla reku Ibar južno od Kraljeva, pokušala (bez uspeha) da zauzme Užice i Požegu, produžila ka severu, preko Gornjeg Milanovca izbila u Aranđelovac i oslobodila ga 20. septembra. Pod jakim pritiskom 7. SS divizije koja stiže preko Višegrada i Užica, 5. divizija je izgubila Aranđelovac; vratila ga je 2. oktobra i prenela borbu u Topolu, na komunikaciju Kragujevac — Beograd. Naređenjem Vrhovnog štaba, 37. divizija je privučena na Zlatibor da se aktivno postavi prema železničkoj pruzi između Užica i Višegrada. Dotad je 13. korpus zauzeo prostor i porušio železničku prugu između Kumanova i Leskovca, čime je prinudio nemačke trupe iz Grčke da se preko Skoplja kreću prema Kosovu i dalje dolinom Ibra na sever. Pošto je 14. korpus oslobodio dolinu Timoka i 13. septembra spojio se na Dunavu sa jedinicama Crvene armije, napala ga je 1. brdska divizija koja dolazi od Niša, oduzela mu Knjaževac, Zaječar, Negotin i uspostavila front od Dunava pa na jug. Sada se 14. korpus nalazi iza tog fronta, vršeći pritisak na nemačke komunikacije. Ovim dejstvima su razbijene kvislinška vlast i njene vojne snage u Srbiji. Upoznata 3. septembra da je komandant za Jugoistok odlučio da svu građansku vlast preuzmu nemačke trupe, srpska kvislinška vlada je pošla iz Beograda ka Austriji. A slom četnika je ujedno i krah onih tvrdnji u zapadnim savezničkim zemljama da ih narod u Srbiji podržava i da je na strani monarhije.

Nemačka vrhovna komanda smatra da je posedovanje Balkana kao dela evropskog kontinenta, iz operativnih, vojno-političkih i privrednih razloga, vrlo nužno za odbranu Rajha. Ona je 6. septembra naredila da Grupa armija »E« napusti Peloponez i egejska ostrva. Odobrila je odluku komandanta za Jugoistok da se uspostavi odbrana, frontom okrenuta prema istoku protiv Crvene armije — na liniji koja povezuje Kladovo na Dunavu, Belu Palanku istočno od Niša, selo Klisuru severno od Bosiljgrada, Krivu Palanku, Carevo Selo, Berovo, donji tok reke Strume, Orfanski zaliv — da bi se stvorili prostor i vreme da se nemačka balkanska grupacija povuče na sever i pomogne onim trupama koje brane Panonsku ni-

ziju i pred Crvenom armijom zatvaraju pravce prema Budimpešti i Beču. Pored snage od blizu deset nemačkih bataljona raznog sastava, dva puka srpske kvislinške vlade i četiri grupe četnika, objedinjenih početkom septembra kao korpusna grupa »Fišer« (Fischer) za odbranu istočne Srbije — komandant za Jugoistok doveo je: 4. SS policijsku diviziju i delove divizije »Brandenburg« u Banat, 1. brdsku diviziju između Zaječara i Bele Palanke, 7. SS diviziju na prostor Niša, jedan puk »Brandenburg« i 92. motorizovani puk u rejon Beograda; posle će privući glavninu 117. lovačke divizije, jedan puk »Rodos« i pukovske grupe iz 181. i 297. divizije. Sve te snage dejstvuju od kraja septembra do kraja oktobra kao armijska grupa »Srbija«. Da bi posele najvažnije odseke na južnom krilu fronta prema Crvenoj armiji, dovedene su: 11. vazduhoplovno-poljska divizija u Carevo Selo, Krivu Palanku i Kumanovo, a 22. pešadijska divizija u dolinu Strumice.

Crvena armija se spremila da na tle Jugoslavije stupi kao saveznička vojska. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske odleteo je avionom noću uoči 19. septembra sa ostrva Visa u Krajovu, a 21. septembra iz ovog mesta u Moskvu. Sa sovjetskom vladom je postigao sporazum o zajedničkim dejstvima Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije u istočnom delu Srbije i prema Beogradu. Sovjetska vlada je 28. septembra objavila da će njene trupe napustiti Jugoslaviju čim završe svoje operativne zadatke, a u oblastima u kojima će se privremeno nalaziti delovaće administracija Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Sovjetska vlada je pristala da Narodnooslobodilačkoj vojsci isporuči naoružanje i opremu za dvanaest pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije. Taj sporazum je vrlo značajan za učvršćivanje međunarodnog položaja narodnooslobodilačkog pokreta; njime je sovjetska vlada potvrdila da Nacionalni komitet smatra jedinom zakonitom vladom Jugoslavije.

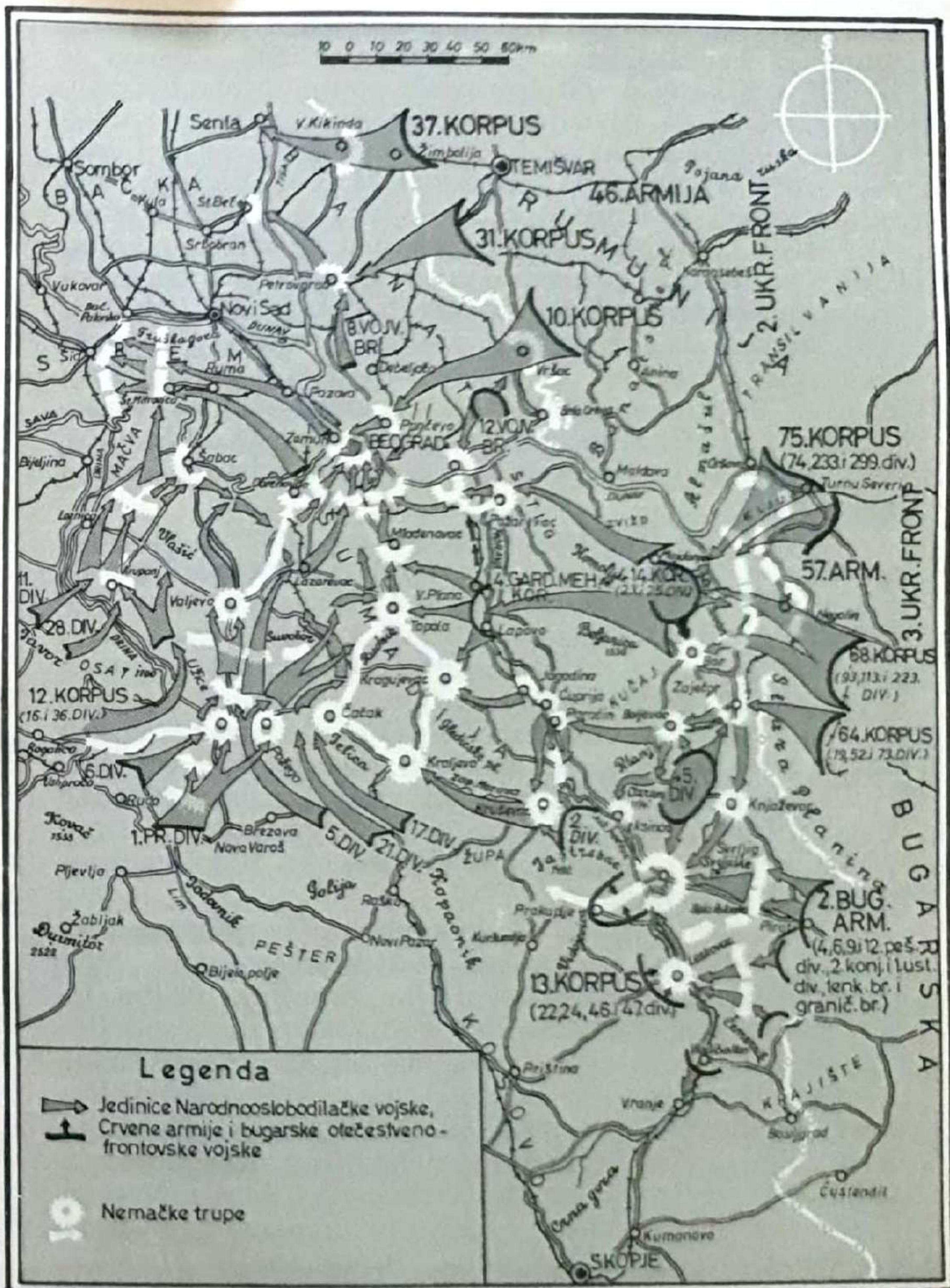
Vrhovna komanda Crvene armije odredila je za operacije u istočnom delu Jugoslavije trupe 3. ukrajinskog fronta: 57. armiju, sastava 64, 68. i 75. streljački korpus; 4. gardijski mehanizovani korpus; 236. streljačku diviziju, 5. samostalnu gardijsku motorizovanu streljačku brigadu,

1. gardijski utvrđeni rejon (ime ove jedinice sačuvano je radi sećanja na ranije borbe), 17. vazduhoplovnu armiju i Dunavsku ratnu flotilu. Tim trupama sadejstvovaće 10. gardijski streljački korpus 46. armije 2. ukrajinskog fronta preko rumunsko-jugoslovenske granice prema Beogradu, podržan delom 5. vazduhoplovne armije. Trupe su za ofanzivu popunjene ljudstvom, naoružanjem, municijom i pogonskim materijalom. Dana 22. septembra, 75. korpus je forsirao Dunav između Oršave i Turn-Severina i time izazvao snažan protivnapad ojačane 1. brdske divizije. Sovjetska Vrhovna komanda je odmah naredila da se 68. korpus radi sadejstva angažuje preko Negotina. Određeni su ovi zadaci sovjetskim jedinicama: 75. korpusu — 74, 233. i 299. streljačka divizija — ojačanom sa pet artiljerijskih pukova, da napada pravcem Štubik, Kučevo, Požarevac; 68. korpusu — 93, 113. i 223. streljačka divizija — ojačanom sa sedam artiljerijskih pukova raznih kalibara, da napada pravcem Rgotina, Slatina, Žagubica, Petrovac; 64. korpusu — 19, 52. i 73. gardijska streljačka divizija — ojačanom sa blizu devet raznih artiljerijskih pukova, da napada pravcem Zaječar, Boljevac, Paraćin. Kad te snage izbiju na Veliku Moravu, uvodi se ojačan 4. gardijski mehanizovani korpus preko Smederevske Palanke i Mladenovca prema Beogradu.

Opšte nastupanje sovjetskih trupa počelo je noću uoči 29. septembra; 68. i 75. korpus su do kraja dana 30. septembra zauzeli Negotin i dok su ulagali napore da probiju dubinu nemačke odbrane i ne dozvole 1. brdskoj diviziji, 1. i 2. puku »Brandenburg«, da se održe na bliskom planinskom vencu — jugoslovenski 14. korpus (23, 25. i 45. divizija) zauzeo je puteve u pozadini nemačkih snaga od Negotina ka Požarevcu i od Zaječara ka Petrovcu, u dužini oko 100 kilometara. Nemačke jedinice između Zaječara i Dunava su presečene. Da bi im pritekao u pomoć, komandant armijske grupe »Srbija« uputio je iz Beograda preko Požarevca ka Kučevu borbenu grupu »Vitman« (Wittmann) — sastava 92. motorizovani puk i puk »Rodos« sa ojačanjima — a iz Topole 14. puk 7. SS divizije ka Zaječaru. Kako je 68. korpus sa 23. divizijom napao 3. oktobra delove 117. lovačke divizije i grupe »Fišer« u rudarskom mestu Boru, a 64. korpus grupu »Grot«

(Grott) (oko šest ojačanih bataljona iz 1. brdske i 7. SS divizije) kod Zaječara, komandant 57. armije, da bi ubrzao prodor, uputio je 5. gardijsku motorizovanu brigadu sa delovima 68. korpusa od Negotina preko Salaša, Žagubice i Svilajnca ka Velikoj Moravi. Ova brigada je noću uoči 10. oktobra forsirala Veliku Moravu i uspostavila mostobran, zauzevši rejon u kome se sastaju železnički pravci od Niša i Kragujevca. Jedinice 64. korpusa i 45. divizije, u sadejstvu sa prednjim delovima 4. mehanizovanog korpusa, završile su 8. oktobra borbu protiv okruženih nemačkih snaga kod Zaječara i produžile nastupanje prema Jagodini. Glavnina 68. korpusa, sa delom 45. divizije, izbila je preko Boljevca u Aleksinac, a sovjetski 1. gardijski utvrđeni rejon, sa delovima 45. divizije, nastupao je preko Knjaževca i Svrljiga prema Nišu. Na severnom delu fronta, 75. korpus, sa 25. divizijom, naneo je teške gubitke 1. brdskoj diviziji i potiskivao je preko Kučeva ka Požarevcu.

Da bi se dovršio ovaj uspeh u istočnoj Srbiji, upućene su snage da oslobode Niš, važan čvor komunikacija i jak oslonac nemačke odbrane. Kad se Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske na povratku iz Moskve zadržao u rumunskom gradu Krajovi, sporazumeo se 5. oktobra sa delegacijom nove, otečestvenofrontovske vlade da bugarska vojska učestvuje u borbi protiv nemačkih trupa na jugoslovenskoj teritoriji, na pravcima od Pirota ka Nišu, od Ćustendila ka Skoplju i od Gornje Džumaje ka Velesu. Bugarska vojska je operativno potčinjena štabu 3. ukrajinskog fronta; prema Nišu je usmerena otečestvenofrontovska bugarska 2. armija, sastava 4, 6, 9. i 12. pešadijska, 2. konjička i 1. ustanička divizija, tenkovska brigada i 4. granična brigada. Prema planu donetom u Krajovi i razrađenom u štabu 13. korpusa, predviđeno je da 13. korpus i deo 45. divizije sa sovjetskim 1. gardijskim utvrđenim rejonom sa juga, zapada i severa, a bugarska 2. armija sa istoka, napadnu 7. SS diviziju i druge nemačke snage radi oslobođenja Niša i Leskovca. Operacija je počela 8. oktobra; 47. divizija je potisla nemačke zaštitne delove i oslobodila Leskovac, kuda su pristigli i delovi bugarske tenkovske brigade; ka Nišu su napredovale 22. i 24. divizija s juga; bugarska 2. armija je pro-

Konačno oslobođenje istočne i severne Srbije
(septembar—oktobar 1944)

bila nemačku odbranu kod Bele Palanke i produžila nastupanje. Pritešnjena sa svih strana, 7. SS divizija se izvlači, a Niš su 14. oktobra posle podne oslobodile jedinice 22, 45. i 46. divizije, sovjetskog 1. gardijskog utvrđenog rejona i bugarske 6. divizije. Našavši se pod udarom sovjetske avijacije, napadima 24. i 47. divizije i bugarske tenkovske brigade, 7. SS divizija je razbijena između Niša i Prokuplja; jedan njen deo se izvukao i kod Kraljeva pridružio korpusnoj grupi »Miler«. Ova nemačka grupa je stvorena od tek pristiglih delova 22, 104, 181. i 297. divizije da odbrani širi prostor Kraljeva. Sovjetski 64. korpus je forsirao Veliku Moravu kod Jagodine i zajedno sa 2. proleterskom divizijom oslobodio Kruševac. Grupi armija »E« konačno je onemogućeno da od Skoplja preko Niša, kao najpogodnijim pravcem, odstupa prema Beogradu.

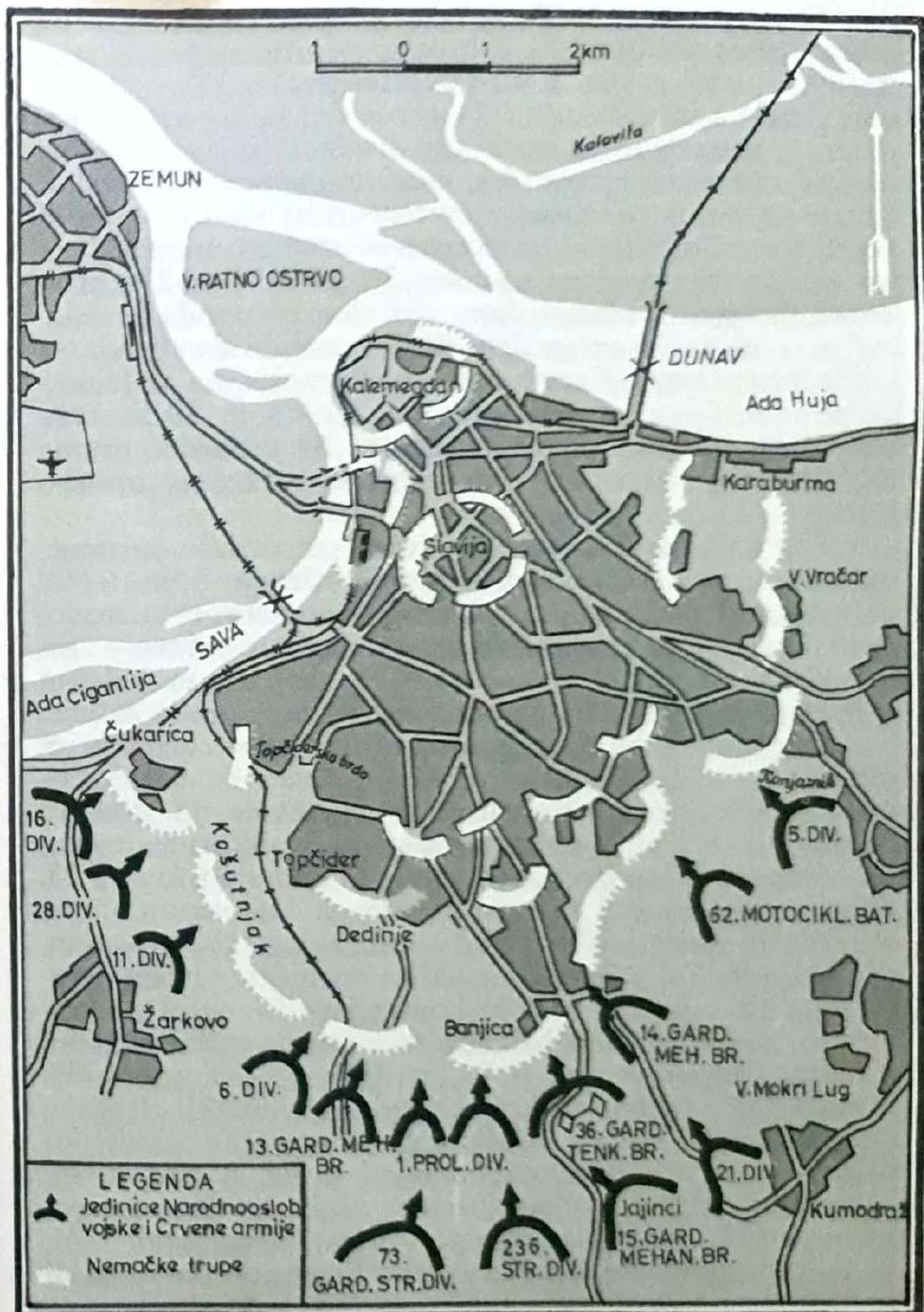
Severno od Dunava, sovjetska 46. armija, probivši nemačku odbranu na ograncima Transilvanskih Alpa, izbila je do 1. oktobra na jugoslovensko-rumunsku granicu: 10. gardijski streljački korpus prema Vršcu i Beloj Crkvi; 31. gardijski streljački korpus prema Petrovgradu; 37. streljački korpus prema Kikindi. Glavnina armije sa dvema vojvođanskim brigadama i grupom partizanskih odreda brzo napreduje ka reci Tisi, dok deo 109. streljačke divizije iz 10. korpusa, sa delovima 12. vojvođanske brigade, forsira Dunav, noću uoči 10. oktobra, i uspostavlja mostobran na desnoj obali reke oko 10 kilometara istočno od Beograda.

Za nemačku vojsku na Balkanu težište odbrane prenelo se u oblast beogradskog strategijskog čvora. Nije joj bilo mogućno da izvrši naredbu kancelara Rajha, izdatu 3. oktobra, o skraćivanju fronta tako da se od Bosiljgrada povija na Skoplje pa na Skadar. Komandant za Jugoistok ulaže napore da uspostavi front u dolini Velike i Zapadne Morave, kako bi Grupi armija »E« omogućio da se prikupi na prostoru Kraljeva, Kragujevca i Čačka i prodre ka Beogradu, Obrenovcu i Šapcu. Veoma su se pogoršali izgledi za uspeh ove namere, kad su se 68. streljački i 4. mehanizovani korpus spojili 11. i 12. oktobra sa 5. divizijom koja drži puteve od Smederevske Palanke ka Mladenovcu i ka Topoli i 21. divizijom koja

pristiže na ovaj prostor. Ostale jedinice 1. armijske grupe, izvršavajući naredbu Vrhovnog štaba od 5. oktobra, usmeravaju se prema Beogradu: 1. proleterska divizija vrši pritisak na nemačku posadu u Mladenovcu, 17. divizija zatvara pravac od Kragujevca prema Topoli, 6. divizija nastupa od Lazarevca prema Beogradu, a 11, 16. i 36. divizija, prekinuvši blokadu Šapca, kreću se takođe ka Beogradu. I sovjetski ojačani 4. mehanizovani korpus — sastava 36. gardijska tenkovska brigada, 13, 14. i 15. gardijska mehanizovana brigada — uveden kao pokretna grupa, nastupa prema Beogradu: glavnim snagama sa 1. proleterskom divizijom i delom 5. divizije preko Topole i Mladenovca, a pomoćnim, sa glavninom 5. divizije, preko Smedereva. Upornost nemačke odbrane nije odolela napadu; po zauzeću Topole i Mladenovca, jugoslovenske i sovjetske trupe brzo napreduju; noću uoči 14. oktobra zauzele su Avalu, najjači položaj u neposrednoj blizini Beograda. Tog dana se nemačka posada Obrenovca, pod pritiskom 36. divizije, povukla preko Save u Srem, a sovjetski 75. korpus, sa 5. samostalnom gardijskom mehanizovanom brigadom koja je podišla sa juga dolinom Velike Morave, završio je borbu za oslobođenje Požarevca.

Nemačka odbrana u Beogradu zasniva se na dobro uređenim zemljišnim objektima i naseljima u pojasu spoljne odbrane, na uporištima ivicom grada i jakim otpornim tačkama u okviru pet čvorova odbrane u gradu. Pojedine zgrade, važniji komunalni objekti i mostovi na Savi i Dunavu pripremljeni su za rušenje. Odbranu pod komandom štaba armijske grupe »Srbija«, sačinjava združena grupa — preko 20.000 ljudi sa oko 40 tenkova, 170 topova i minobacača; to su uglavnom bataljoni i divizioni raznih vrsta, Alarmni puk tvrđave Beograd i oslabljen puk iz 118. lovačke divizije. Otpornu snagu te grupe pojačava ubeđenje u skori dolazak 1. brdske divizije, 2. puka »Brandenburg«, 92. motorizovanog puka, puka »Rodos«, puka iz 117. lovačke divizije, samostalnog izviđačkog bataljona, jednog protivtenkovskog bataljona — te grupacije, dakle, jačine preko dve divizije, koja se pod pritiskom 75. korpusa kreće preko Smedereva prema Beogradu.

Štab 1. armijske grupe i štab 4. mehanizovanog korpusa dogovorom su rešili da glavne snage upute da napadom s juga probiju nemačku odbranu, energično prodru na severnu ivicu grada, zauzmu prema sastavu Save i Dunava istureni Kalemegdan i most na Savi koji spaja Beograd sa Zemunom, pa savladaju tako presečene protivničke jedinice. Borbeni poredak za napad, na frontu oko 15 kilometara, od zapada prema istoku je ovaj: na pomoćnom pravcu 12. korpus — 11, 16. i 28. divizija — da napada pored desne obale reke Save ka železničkoj stanici i severnom mostu na Savi; a na glavnom pravcu: 6. divizija da napada preko Topčidera prema Terazijama (centar grada koji leži istočno od severnog savskog mosta), 13. gardijska mehanizovana brigada preko Dedinja ka železničkoj stanici i mostovima na Savi; 1. proleterska divizija preko Banjice ka trgu Slaviji i dalje centrom grada ka Kalemegdanu; do nje 36. gardijska tenkovska brigada da napada preko Banjice ka Slaviji; dalje na istoku 14. gardijska mehanizovana brigada da napada istočnom ivicom grada ka severu; na njenom desnom krilu 62. motociklistički bataljon, a na krajnjem desnom krilu 5. divizija da nastupa u zahvatu puta koji od Smedereva vodi u Beograd i zatim severoistočnom ivicom grada prema Kalemegdanu. U drugom ešelonu su: 73. gardijska streljačka divizija radi uvođenja u zoni napada 6. divizije i 13. mehanizovane brigade; 236. streljačka divizija spremna da stupi u boj u zoni 36. tenkovske i 14. mehanizovane brigade. U rezervi 1. armijske grupe, u rejonu Avale, nalazi se 21. divizija, dok je 36. divizija zadržana prema Obrenovcu, a u rezervi 4. gardijskog korpusa je 15. mehanizovana brigada, jugoistočno od Beograda. Pored samohodne artiljerije, u sastavu 4. korpusa ima 160 tenkova. Napad podržavaju glavnina 17. vazduhoplovne armije — tri jurišne, dve lovačke i jedna bombarderska aviodivizija — i Dunavska ratna flotila prema napredovanju 75. korpusa. Predviđena je upotreba šesnaest raznih artiljerijskih i minobacačkih pukova, jedne divizije i tri samostalna puka protivavionske artiljerije. Za razminiranje grada jedinicama je pridato sedam sovjetskih inžinjerijskih bataljona.

Raspored jugoslovenskih i sovjetskih trupa za napad radi oslobođenja Beograda (14. oktobar 1944)

Napad na posadu Beograda počeo je 14. oktobra po podne, posle artiljerijske pripreme po otpornim tačkama na južnoj ivici grada; u njoj učestvuje oko 300 artiljerijskih oruđa i minobacača i 24 gardijska minobacača »kaćuše«, a sutradan je u borbi 630 oruđa. U energičnom napadu, na upornog protivnika, sadejstvo između sovjetskih i jugoslovenskih jedinica je uspešno, a oko 2.000 unapred organizovanih građana potpomaže s oružjem u ruci. Ujutru 15. oktobra uvedene su u boj 73. gardijska i 236. streljačka divizija. Do kraja dana veći deo Beograda je oslobođen, a nemačke snage drže severozapadni deo grada sa jakim čvorovima odbrane u rejonu Terazija, na Kalemegdanu i u bloku administrativnih zgrada iz kojih štite železničku stanicu i mostove na Savi. Na Čukarici, prema Adi Ciganliji, iako odsečene, nemačke snage se uporno brane.

Tog dana posle podne 5. divizija je razbila na istočnoj ivici grada čelni odred 1. brdske divizije koja, težeći da prodre u Beograd, izaziva znatno pomeranje u rasporedu 1. armijske grupe i sovjetskih jedinica. Štab 1. armijske grupe najpre je postavio 21. diviziju sa jednom brigadom 5. divizije da na istočnom prilazu grada zatvori put koji dolazi od Smedereva, zatim jednu brigadu 6. divizije da ojača 21. diviziju, pa 11. diviziju i jednu brigadu 36. divizije da se nađu u rejonu Avale, 16. diviziju da posedne brdoviti greben koji se od Avale pruža prema jugozapadu, jednu brigadu 5. divizije južno od Avale; 23. diviziji koja dolazi s juga naredio je da nastupi jugoistočno od Avale, dok se kod Vinče nalazi 12. vojvođanska brigada. Tako se oko nemačke grupacije stvorio kružni raspored. Prema njoj je komandant 57. armije okrenuo 14. mehanizovanu brigadu sa istočnih prilaza gradu, privukao po jedan puk iz 73. gardijske i 236. streljačke divizije i 15. mehanizovanu brigadu u zonu 21. divizije, minobacačkim pukom ojačanu 5. samostalnu gardijsku brigadu postavio severozapadno od Avale. A kad je 75. korpus 16. oktobra posle podne oslobodio Smederevo, njegovu 233. diviziju uputio je s juga prema Avali i 74. diviziju zapadno od Grocke prema Beogradu da se spoji sa delovima 109. divizije koji se nalaze u Vinči. Te sovjetske jedinice su ojačane grupom raketnih minobacača

— »kaćušama«, jednim samostalnim artiljerijskim i jednim jurišnim protivtenkovskim pukom. Nemačka grupacija energično nastoji da prodre u Beograd; 16. oktobra su razbijeni njeni delovi koji su prethodnog dana uveče prodrli u istočni deo grada. Na istočnom prilazu grada, borba se sa krajnjom upornošću nastavlja do 17. oktobra uveče, kad su nemačke jedinice protivnapadom odbačene. Komandant 1. brdske divizije koji rukovodi celom grupacijom, sada stešnjenom na uzanom zemljišnom pojasu u zahvatu druma od Grocke prema Beogradu, odlučio je da se napuste teško naoružanje i teža motorna sredstva i izvrši proboj preko rejona Avale do pontonskog prelaza na Savi kod Čukarice. Grupa za proboj polazi uveče u napad; komande jedinica i grupe nacista podstiču napadače, a težište borbe se prenosi prema Avali. Našavši se pod vatrom sovjetske artiljerije i avijacije, napadnuta sa svih strana, nemačka grupacija je razbijena posle neprekidne borbe, do kraja dana 19. oktobra i prestala da pruža organizovan otpor. Oko 3.000 nemačkih vojnika, krećući se po grupama, našlo je utočište kod posade Šapca.

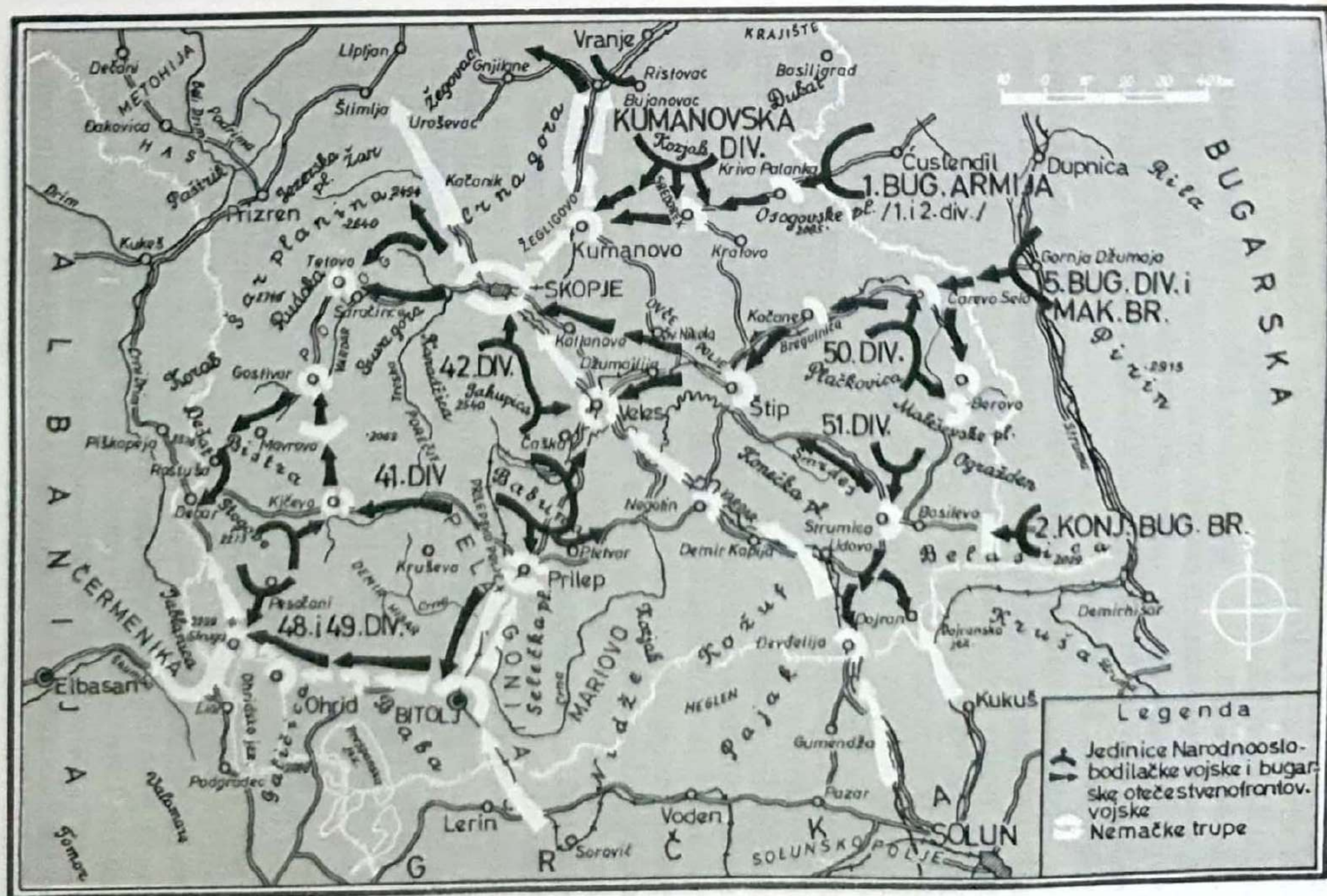
U Beogradu nije zastao napad: 1. proleterske i 236. streljačke divizije i 36. tenkovske brigade od Terazija i desnom obalom Dunava prema Kalemegdanu; 6. i 28. divizije, 73. gardijske divizije i 13. mehanizovane brigade protiv odsečene nemačke grupe na Čukarici (koja je dva puta bezuspešno pokušala da se probije prema Avali u pomoć 1. brdskoj diviziji) i protiv grupe koja iz rejona železničke stanice i bloka administrativnih zgrada štiti most na Savi. Nemačke jedinice su postepeno zbijene na uzan pojas pored reke Save; do jutra 20. oktobra razbijena je njihova odbrana. Beograd je oslobođen.

Preko sačuvanog mosta na Savi, za poslednjim nemačkim vojnicima prešli su delovi 73. gardijske divizije i 13. mehanizovane brigade, jedna brigada 1. proleterske divizije i jedinice 6. divizije, odbili nemački protivnapad i posle dva dana oslobodili Zemun. Ojačan sovjetskim artiljerijskim jedinicama, 12. korpus je kod Obrenovca prešao na levu obalu Save, a 1. proleterski korpus nastupio preko Stare Pazove. Produžujući širenje prema zapadu, oba korpusa su naišla na čvršću nemačku odbranu

zapadno od Sremske Mitrovice, slomila je do 10. novembra i protivnika potisla na novu odbrambenu liniju koja se pruža od Iloka, na Dunavu, pa na jug do reke Save. Pošto je 12. korpus povučen na levu obalu Dunava, u Srem je doveden sovjetski 68. streljački korpus, pa je 3. decembra nastavljen napad: 1. proleterski korpus se do 15. decembra približio Vinkovcima, a 68. korpus Vukovaru. Kad je i 68. korpus povučen 25. decembra da bi dejstvovao u Mađarskoj, svoj odsek fronta je predao otečestvenofrontovskoj bugarskoj 1. armiji, ali je i ona ubrzo povedena na mađarsku teritoriju.

U Vojvodini je upravo tada vrlo znatan razvitak oslobodilačkog pokreta; formirano je sedam novih brigada, a tri od njih su 31. oktobra obrazovale 51 (vojvođansku) diviziju. I kad je sovjetska 46. armija po prelasku reke Tise usmerena prema Budimpešti, a 57. armija preko Novog Sada stigla u Bačku, sa njom je 51. divizija forsirala 11. novembra Dunav kod Batine, zatim kod Apatina, i sadejstvovala joj pri oslobađanju Baranje. Kako je 57. armija za dalje dejstvo usmerena preko mađarske teritorije, 12. korpus je poseo levu obalu Drave od njenog ušća u Dunav do železničke pruge Pečuj — Podravska Slatina; obezbeđivao je levi bok 3. ukrajinskog fronta od nemačkih snaga sa prostora između Save i Drave. Mađarske vojne i policijske jedinice odstupile su na sever, prema unutrašnjosti svoje zemlje, zajedno sa nemačkim snagama.

Sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije koje su težile ka Beogradu, ostvarile su operativno sadejstvo one snage Narodnooslobodilačke vojske koje nisu dopuštale Grupi armija »E« da se bez teškoća povlači iz južnih oblasti Balkanskog poluostrva preko Makedonije, zapadne Srbije i Crne Gore. I ove krajeve zahvata izvanredan polet oslobodilačkog pokreta. Glavni štab za Makedoniju formirao je devetnaest novih brigada, a od njih: 25. avgusta — 41. diviziju, 7. septembra — 42. diviziju, 10. septembra — 49. diviziju, 17. septembra — 50. diviziju, 28. septembra — 48. diviziju, 10. oktobra — Kumanovsku diviziju, 19. oktobra — 51 (makedonsku). U saglasnosti sa delegatom Vrhovnog štaba, počet-

Konačno oslobođenje Makedonije (oktobar—novembar 1944)

kom oktobra je formirao: 15. korpus, sastava 41, 48. i 49. divizija; 16. korpus, sastava 42. i Kumanovska divizija; Bregalničko-strumički korpus, sastava 50. i 51. divizija. Operativni štab za Kosovo i Metohiju formirao je do sredine decembra sedam novih brigada, a tri od njih su 8. februara 1945. godine obrazovale 52. diviziju. Stvorene su još tri brigade, po jedna u Crnoj Gori, Hercegovini i Boki kotorskoj.

Jedinice kojima komanduje Glavni štab za Makedoniju uveliko su razoružavale okupacionu bugarsku 5. armiju, pošto komandanti njenih trupa nisu pristali da se pridruže borbi protiv nemačke vojske. Izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba o rušenju komunikacija i zauzimanju uporišta na njima da bi se usporilo nemačko povlačenje, 41. divizija se sredinom septembra oštro sukobila sa 11. vazduhoplovno-poljskom divizijom kod Prilepa i Kavadaraca, a 50. divizija početkom oktobra sa 22. pešadijskom divizijom kod Strumice i prema Berovu. Predstavnici Glavnog štaba za Makedoniju dogovorili su se 13. oktobra u Sofiji sa generalštabom otečestvenofrontovske bugarske vojske, u duhu sporazuma u Krajovi, da jugoslovenske i bugarske jedinice sadejstvuju u istočnoj Makedoniji. Bugarska 1. armija (1. i 2. pešadijska divizija) i makedonska Kumanovska divizija izvršile su pritisak na nemačku 11. diviziju; njihovi delovi su 11. novembra oslobodili Kumanovo, a zatim su prestala dejstva 1. armije u Makedoniji. Pod pritiskom 50. divizije i jedinica bugarske 5. pešadijske divizije i Makedonske brigade bugarske 4. armije, povukli su se 13. oktobra delovi nemačke 22. divizije iz Berova i Pehčeva; zatim je 50. divizija nastupila ka dolini Bregalnice i 8. novembra ušla u Štip. Grupa od pet nemačkih bataljona brani se uporno do 5. novembra u rejonu Strumice pred 51. divizijom i bugarskom 2. konjičkom brigadom; oslobodivši tada ovo mesto, 51. divizija je preko Valandova izbila u Devđeliju. Jedinice 41. i 49. divizije prinudile su nemačke snage iz Prilepa, jačine oko dva puka, i pristiglu zaštitnu grupu »Štojrer« (Steyrer), jačine oko osam bataljona, da se vrate u Bitolj i dalje odstupaju preko Ohrida, Struge i Albanije prema Crnoj Gori. Tada je 42. divizija oslobodila Veles. Zajedno sa jednom brigadom Kumanovske

divizije, napala je upornu nemačku zaštitnicu i posle jednodnevne borbe 13. novembra oslobodila Skoplje.

Vrhovni štab je 3. novembra naredio Glavnom štabu za Makedoniju da delom snaga posedne jugoslovensko-grčku granicu i ne dopusti preko nje, bez njegovog odobrenja, prelazak ničijih trupa na tle Jugoslavije. Takva naredba je nužna zbog situacije koja se stvara u Grčkoj posle dolaska britanskih trupa. Po naredbi Vrhovnog štaba, izdatoj 6. decembra, izvršena je reorganizacija jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Makedoniji; 15. korpus je spremljen za odlazak u Srem.

Onemogućena da odstupa preko Niša i Beograda, Grupa armija »E« kreće se od Skoplja preko Kosova polja, dolinom Ibra i preko Kraljeva, i na drugom pravcu preko Sjenice i dolinom Lima, prema reci Drini i Sarajevu. Trupama koje štite povlačenje preko Makedonije i Kosova polja komanduje štab 22. brdskog armijskog korpusa, a snage obezbeđenja prostora Kraljeva i Kragujevca objedinjuje štab 34. armijskog korpusa. Dve borbene grupe, jedna prema Bujanovcu, a druga prema Kuršumliji, obezbeđuju kretanje preko Kosova i dolinom Ibra. Pošto su bugarska 2. armija i 13. korpus upućeni ka Kosovu polju, od Niša preko Kuršumlije, Leskovca preko Medveđe i od Bujanovca preko Gnjilana, na desnom boku Grupe armija »E« dolazi do vrlo oštre borbe. Nemačka obezbeđenja su ojačana da bi izdržala pritisak, od 15. oktobra, kad su odbačena od Kuršumlije, do 16. novembra kad se i poslednji delovi povlače prema Kraljevu. Tada je bugarska 2. armija povučena u svoju zemlju. Jedinice koje su stvorene na Kosovu i Metohiji sadejstvovale su pri oslobađanju ove oblasti. Vrhovni štab je 2. septembra, i nekoliko puta kasnije, ukazao da se na Kosovu i Metohiji mora sprečiti učvršćivanje kontrarevolucionarnih grupa a Operativnom štabu potčinio 46. i 52. diviziju i grupu od dve brigade.

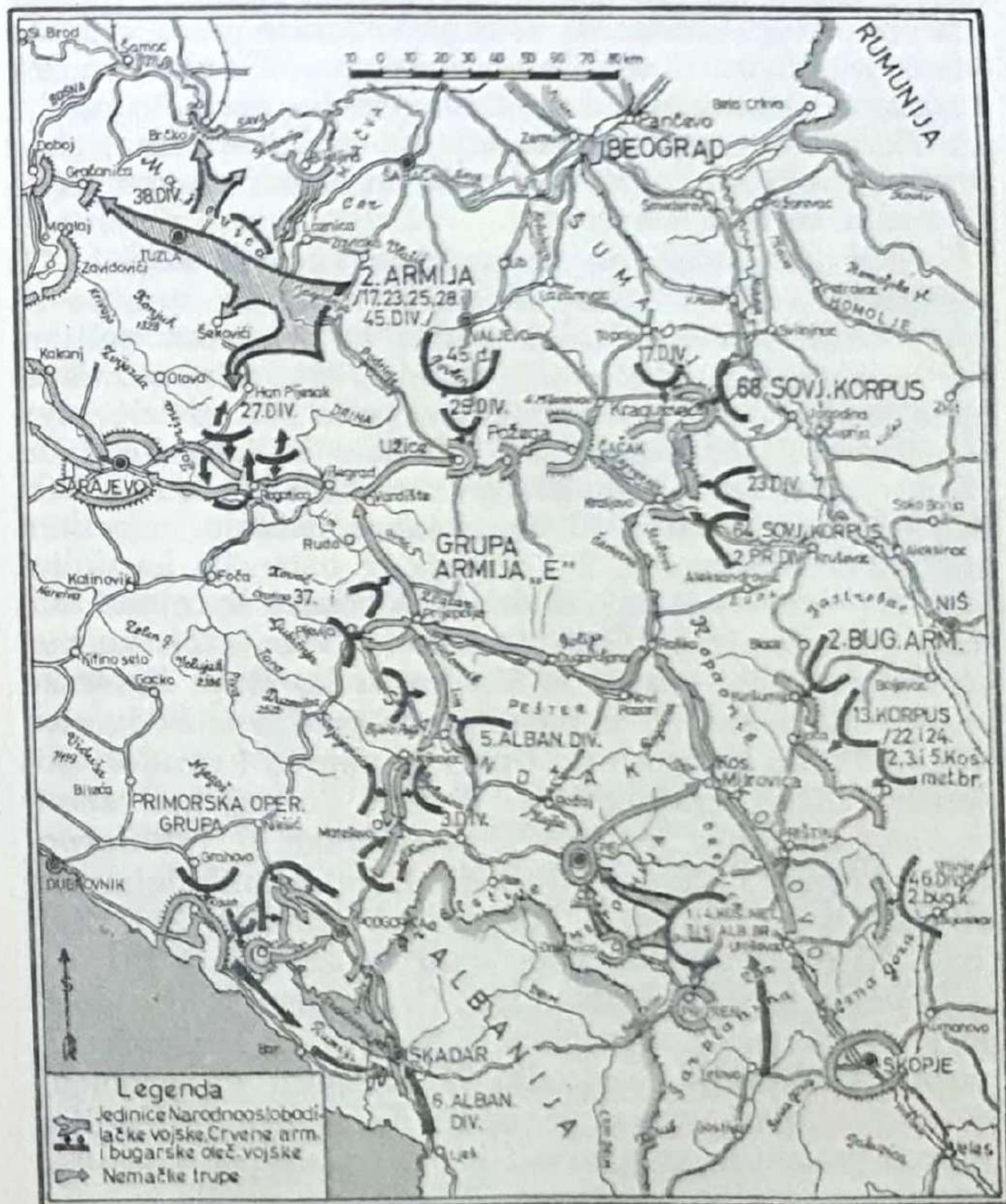
Kad su sovjetski 64. korpus i 2. proleterska divizija, posle oslobođenja Kruševca, upućeni prema Kraljevu, a sovjetski 68. korpus i 17. divizija preko Lapova i Topole prema Kragujevcu i Čačku — odbrana prostora između

ovih mesta veže prilično jake nemačke snage raznog sastava u ulozi bočnog obezbeđenja Grupe armija »E« u pokretu ka Drini. Uspevši da grad okruže, 68. korpus i 17. divizija savladali su nemačku posadu u trodnevnom boju i 21. oktobra oslobodili Kragujevac. Uz podršku 23. divizije, nastupili su zatim protiv nemačke odbrane Kraljeva, ojačane 104. lovačkom divizijom. Sovjetski 64. korpus je poveden u Vojvodinu, u sastav 57. armije, 25. divizija je postavljena prema Užicu, a 45. divizija severnije od nje. Tek 28. novembra uspevaju 68. korpus i 2. proleterska divizija da oslobode Kraljevo. Zatim je 68. korpus upućen u Srem, a ostale jedinice produžuju pritisak na nemačku zaštitnicu do 16. decembra kad je oslobođeno Užice.

Vrhovni štab je naredio 3. decembra da se formira Južna operativna grupa divizija, sastava 17, 23, 25, 28. i 45. divizija, da pređe Drinu i prodre prema Doboju, da bi u dolini Bosne stvorila smetnje Grupi armija »E« pri izvlačenju prema prostoru između Save i Drave.

Onom delu nemačkih trupa koje se povlače preko Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, 2. korpus stvara ozbiljne smetnje. Kad su 1. brdska i 7. SS divizija otišle u Srbiju, 2. korpus je izdržao kraći napad delova 181. divizije i jače grupe četnika u dolini Lima, i delova 369. divizije, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica u istočnoj Hercegovini: prešao je zatim u protivnapad i do sredine oktobra proširio oslobođeno područje na ceo prostor između Podgorice, Nikšića, Kalinovika, Višegrada, Sjenice i Andrijevice. Izdajući mu često naređenja tih dana, Vrhovni štab je 15. septembra ukazao štabu 2. korpusa da u primorskom pojasu između Dubrovnika i Bara neke anglo-američke grupe koje sebe nazivaju misijama, dolaze u dodir sa četnicima i ustašama i prihvataju ih. Zahtevao je da se zabrani kretanje i delatnost svake takve grupe ako od Vrhovnog štaba nema pismeno odobrenje za boravak u Jugoslaviji. Obaveštavajući 23. oktobra da će se u Dubrovnik po njegovom odobrenju iskrcati britanski 211. poljski artiljerijski divizion, Vrhovni štab je naredio štabu 2. korpusa da ga prihvati, stavi pod svoju neposrednu komandu i ne dopusti da nešto preduzima bez odobrenja. Taj oprez je nužan. Jedna grupa

četnika u istočnoj Hercegovini htela je čak da pregovara sa štabom 29. divizije, nudeći pomirenje; pokušala je i napad na nemačke jedinice, da bi se održala i na neki način našla spas kod anglo-američkih trupa. Vrhovni štab je dao direktivu da sa četnicima ne sme biti nikakvih pregovora, već ih treba prisiliti na potpunu kapitulaciju.

Povlačenje nemačke Grupe armija »E« preko Crne Gore, Sandžaka i jugozapadnih oblasti Srbije (novembar—decembar 1944)

Pored te spremnosti u primorskom pojasu, 2. korpus ima da se suprotstavi i jakim nemačkim trupama koje komandant Grupe armija »E« upućuje preko njegovog operativnog područja: 91. armijskom korpusu na pravcu preko Sjenice ka Prijepolju, 21. brdskom armijskom korpusu od Skadra pored mora ka Dubrovniku i od Podgorice preko Nikšića ka Mostaru, onim zaštitnim grupama koje su prinuđene da se iz Makedonije povlače preko Albanije i Crne Gore. Zauzevši Sjenicu 25. oktobra, 91. korpus se za narednih deset dana probio preko Prijepolja ka Višegradu i zatim brani taj put u dolini Lima; zbog protivnapada 37. divizije ne može da otvori pravac preko Pljevalja ka Foči i Sarajevu.

Teškoće povlačenja 21. brdskog korpusa koji je 11. septembra ušao u sastav Grupe armija »E«, znatno su veće. Primorska operativna grupa, sa delovima italijanske partizanske divizije »Garibaldi«, energičnim zalaganjem je slomila čvrst otpor jednog puka 181. divizije, ojačanog pridolaskom puka 297. divizije iz Albanije, i do 22. novembra oslobodila Boku kotorsku i predeo do Nikšića i Podgorice. Kad je 28. oktobra jednom brigadom oslobodila Hercegnovi, 29. divizija se usmerila ka dolini Neretve; sprečila je 369. diviziju da prodre iz rejona Mostara i Nevesinja ka Gacku i Bileći. Tako je 21. korpus izgubio odstupni pravac iz Skadra preko Boke kotorske ka dolini Neretve, ali je nastojao da prodre iz Podgorice preko Nikšića ka Mostaru. Upućena napred i uvodeći postepeno snage, ojačana 181. divizija nailazi kod Danilovgrada na otpor jedinica 5. proleterske, 6. i 10. crnogorske brigade i grupe od dva odreda, podržanih dejstvom artiljerijskog diviziona 2. korpusa i britanskog 211. diviziona. Ni posle šestodnevnog upornog zalaganja 181. divizija nema uspeha. Komandant Grupe armija »E« doleteo je avionom 22. novembra iz Sarajeva u Podgoricu i, upoznavši situaciju, naredio 21. korpusu da promeni pravac proboja i usmeri se prema Kolašinu i Prijepolju, na kom pravcu će ga susresti jedna divizija 91. korpusa. Sada čelna i stalno ojačavana, 297. divizija prešla je reku Moraču; snagom od dvanaest bataljona sa tri jače grupe četnika, uz podršku tenkova i artiljerije, uspela je posle

šestodnevne borbe da slomi otpor 5. proleterske i 9. crnogorske brigade na Vjetarniku, prirodno najjačem položaju na pravcu prodiranja; probila se do 15. decembra u Kolašin. Tamo je, potisnuvši dve brigade iz 3. i 37. divizije, izbila posle tri dana i nemačka 22. pešadijska divizija, upućena iz Prijepolja ka jugu da prihvati 21. korpus i grupe pristigle iz Makedonije. Tada je i 181. divizija potisnuta iz Podgorice. Sve do 14. januara 1945. godine i konačnog oslobođenja doline Lima, grupa od pet brigada napada zaštitnicu i bočna obezbeđenja nemačkih snaga. Prinuđen da odstupa iz Albanije i Crne Gore tim najnepogodnijim pravcem, 21. armijski brdski korpus podneo je osetne gubitke.

Jedinicama 2. korpusa sadejstvovala je 6. albanska divizija od rejona Podgorice do Priboja, a 5. albanska divizija između Bijelog Polja i Prijepolja. Te dve divizije došle su, po predlogu Vrhovnog štaba, upućenom preko vojne misije koja se od kraja avgusta 1944. godine nalazi u Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske Albanije, da bi se zajedničkom borbom protiv istog neprijatelja učvrstila solidarnost između albanskog i jugoslovenskih naroda.

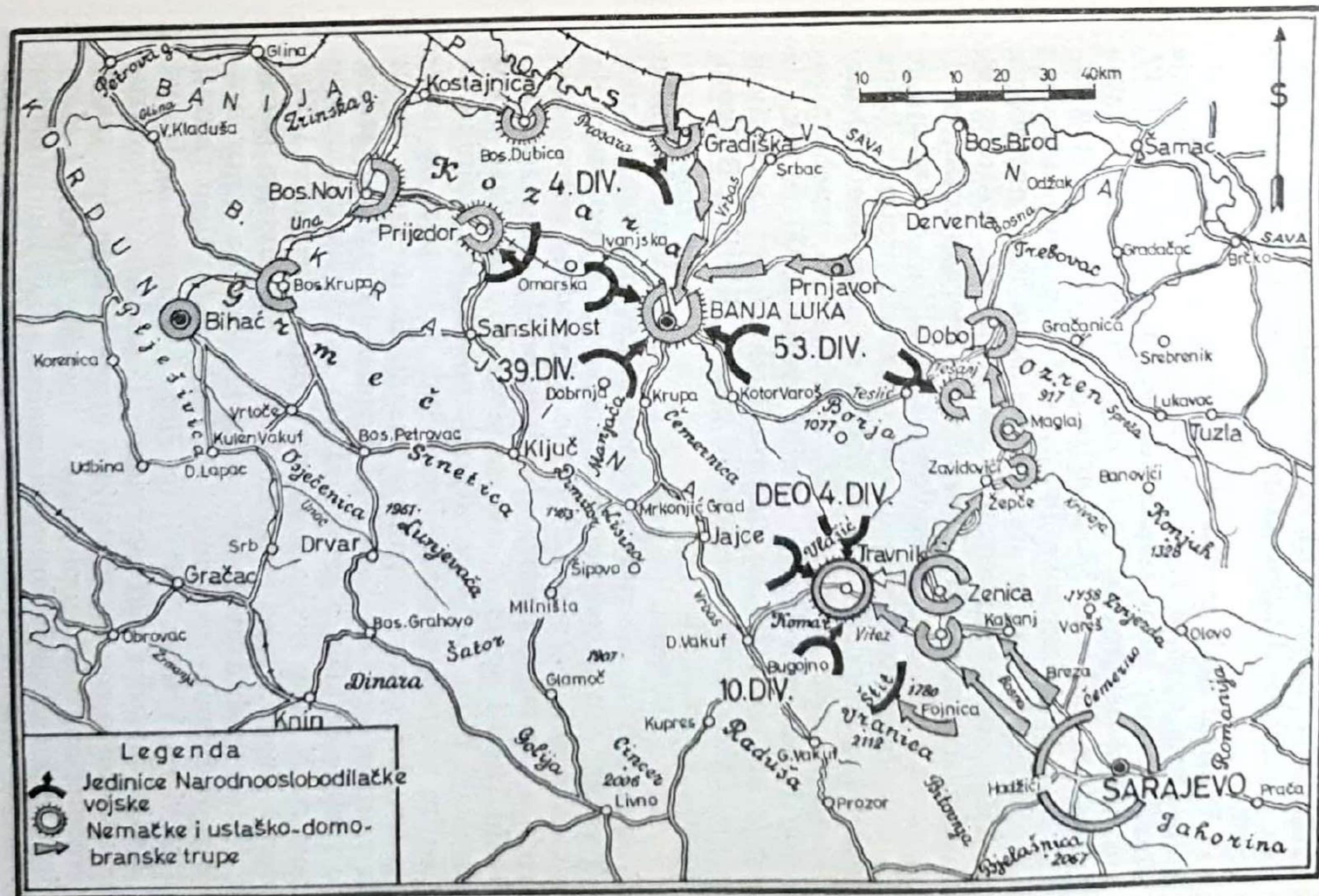
Konačno oslobođenje istočnog dela Jugoslavije ima velik značaj za dalji tok oslobodilačkog rata. Centralni komitet, Vrhovni štab i ostali najviši organi narodnooslobodilačkog pokreta doleću avionima između 15. i 17. oktobra sa Visa na aerodrom kod Valjeva, a zatim dolaze u Beograd. Vrhovni komandant Tito stigao je iz Krajove preko Bele Crkve u Beograd. Borbeni zamah je zahvatio sve krajeve, naročito stanovništvo konačno oslobođenih oblasti koje sada može neometano da se organizuje, kako bi se ulaganjem truda i materijalnog doprinosa postigli ciljevi oslobodilačkog rata. Stanovništvo je oduševljeno pobedama Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije. Narodi Jugoslavije su dočekali i primili Crvenu armiju kao bratsku i savezničku vojsku. Zajednička dejstva obeju armija donela su značajne operativne rezultate. Narodnooslobodilačka vojska korisno sudeluje u strategijskom manevru obuhvatanja nacističke Nemačke sa jugoistoka koji vrši Crvena armija. Narodnooslobodilačka vojska, koristeći se ulogom sovjetskih trupa

koje nadiru prema Beču, može sa više uspeha da razvija ofanzivu da bi dovršila oslobađanje svoje zemlje, a ujedno za sebe veže znatne fašističke trupe i time štiti južni bok strategijskog fronta Crvene armije.

II. BORBE U SREDNJEM I ZAPADNOM DELU ZEMLJE

Sa prostranih slobodnih teritorija u srednjem i zapadnom delu Jugoslavije, jedinice Narodnooslobodilačke vojske su toliko aktivne i tako svuda prisutne da su sprečile nemačke i kvislinške trupe da ostvare zamisao komandanta za Jugoistok o uspostavljanju jedinstvenog fronta koji bi se, oslonjen na nemački front u Mađarskoj, protezao od velikog luka Dunava, istočno od Vinkovaca, dolinom reke Drine i preko šireg rejona Mostara do obale Jadranskog mora. Čuvajući i šireći oslobođeno područje, one su u nemačkom rasporedu stvorile međuprostore operativnog značaja. Vrhovni štab je 17. avgusta 1944. godine naredio svim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske da između 1. i 7. septembra intenzivno ruše železničke i putne komunikacije neprijatelja, a sadejstvovaće im savezničko vazduhoplovstvo. Taj zadatak je uspešno izvršen. Vrhovni štab je 11. septembra, obaveštavajući štabove korpusa o povoljnoj situaciji na jugoslovenskom ratištu, naredio da jedinice, pored rušenja komunikacija, zauzimaju gradove i ne dozvole nemačkim trupama da se organizovano povlače.

Dejstva 3. i 5. korpusa u Bosni imaju naročitu važnost zbog posebnog značaja koji ova pokrajina dobija za nemačku vojsku posle gubitka Beograda, jer se Grupa armija »E« celom snagom mora usmeriti preko Sarajeva i dolinom reke Bosne. Jedinice 3. i 5. korpusa brojno su se povećale: od pridošlih boraca formirana je u istočnoj Bosni jedna, a u zapadnoj i srednjoj Bosni tri brigade, od kojih su dve sa grupom partizanskih odreda u julu sačinile 53. diviziju. U srednjoj Bosni, blizu Prnjavora, 7. maja je formiran Poljski bataljon od pripadnika nacionalne manjine. On je ušao u sastav 14. srednjobosanske brigade; popunjavan je pripadnicima manjine i onim Poljacima koji su se za vreme rata iz mnogih razloga

Širenje oslobođenog područja u srednjoj i zapadnoj Bosni (septembar—oktobar 1944)

našli na jugoslovenskoj teritoriji. Manjih grupa Poljaka ima i u nekim drugim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske.

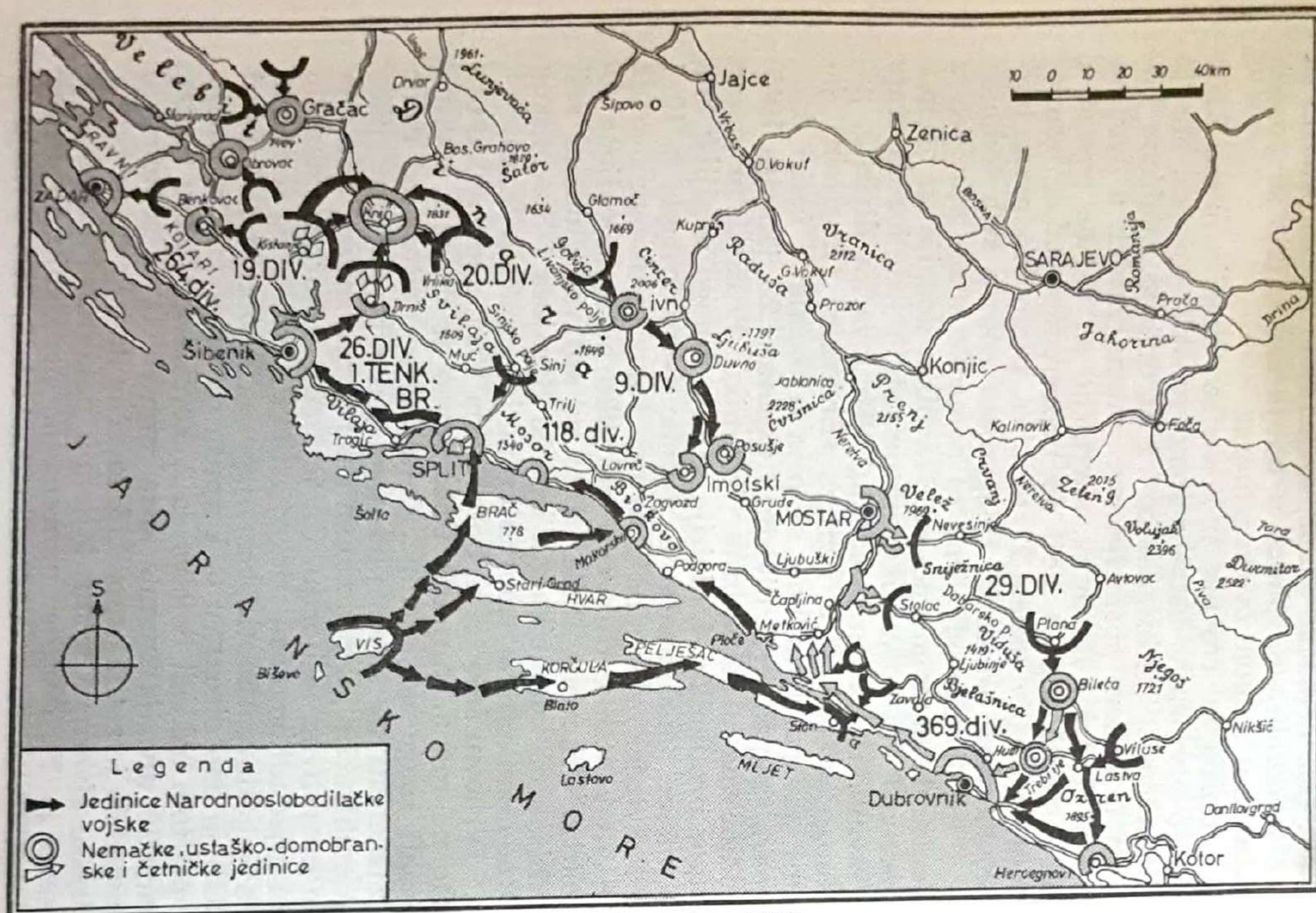
Vrhovni štab je dao direktivu štabu 3. korpusa da jedinicama daje ofanzivne zadatke. Tako je 27. divizija slomila otpor jedne ustaško-domobranske brigade i 17. septembra oslobodila Tuzlu, čime je zadobijena znatna operativna sloboda: 38. divizija je usmerena prema dolini Save i donjem toku Drine, a 27. divizija je upućena na planinu Romaniju da otežava nemačko povlačenje od Višegrada preko Rogatice ka Sarajevu. Pošto se 38. divizija sukobila kod Zvornika sa reorganizovanom 1. brdskom divizijom, pristiglom iz Bijeljine, povučena je 27. divizija sa Romanije da obe obezbede prelazak Južne operativne grupe divizija iz Srbije na levu obalu Drine. Uspevši to, obe divizije su 27. decembra sa uspehom završile i dvadesetodnevnu borbu protiv 8.000 četnika iz Srbije koji su težili da zauzmu Tuzlu. Južna operativna grupa divizija sada se usmerila prema Bijeljini, Brčkom, Doboju i Vlasenici.

Štab 5. korpusa je primio 15. septembra direktivu Vrhovnog štaba da svojim snagama zauzme Banju Luku i Travnik, ako je uveren da će to uspeti, a deo snaga da usmeri prema Sarajevu. Pošto je oslobođena gotovo cela srednja i zapadna Bosna, odmah se prišlo ovom zadatku. Banju Luku i pojas od nje na sever do reke Save brani grupa od blizu 10.000 ustaško-domobranskih vojnika sa manjim nemačkim ojačanjima. Štab 5. korpusa je odredio šest brigada za napad na posadu Banje Luke, jednu da zauzme most na Savi kod Bosanske Gradiške, jednu da razbije četnike, a grupu od dva bataljona da zauzme most na Vrbasu preko koga vodi put u Prnjavor i Slavonski Brod. Napad brigada 4, 39. i 53. divizije počeo je 18. septembra uveče; do jutra je slomljen otpor branioca na bliskim prilazima i na ivici grada. Nisu zauzeti mostovi na Vrbasu i Savi, pa štab 5. korpusa zadržava u Banjoj Luci dve ojačane brigade da savladaju dve okružene i razdvojene neprijateljeve grupe; dobar deo snaga okreće prema ojačanom puku 1. kozačke divizije i glavnini 4. puka »Brandenburg« sa ustašama koji hitaju preko Bosanske Gradiške i Prnjavora u pomoć napadnutoj po-

sadi. Obe nemačke grupe, savlađujući otpor, prodrle su 27. septembra po podne u Banju Luku, čija se posada održala u jednom čvoru odbrane.

Borba za Travnik, u kome se branilo preko 2.500 dobro utvrđenih ustaško-domobranskih vojnika, bila je dinamičnija. Tri brigade iz 4. i 10. divizije, zaštićene jednom brigadom postavljenom prema Zenici, a drugom prema Lašvi i Busovači, energično su napale posadu i uz podršku topova koji su neposredno gađali braniočeva utvrđenja, uspele 22. oktobra, posle dvodnevne borbe, da grad oslobode. Zalaganjem gotovo svih jedinica 4. i 10. divizije odbačene su nemačke snage upućene iz Zenice da pomognu posadi Travnika; docnije su onemogućena i dva nova pokušaja nemačkih jedinica da vrate Travnik. U trećem pokušaju, 104. lovačka divizija, nastupanjem iz Zenice, i grupa »Eberlajn« (Eberlein), jačine oko pet bataljona, sa pravca Sarajeva, četiri dana uporno napadaju 4. diviziju i uspevaju 22. januara 1945. godine uveče da zauzmu Travnik. Pruživši primeran otpor protivniku, 4. divizija se nije mnogo udaljila; ona je mesec dana kasnije, uz pomoć dveju brigada iz 10. i 39. divizije, oslobodila Travnik. Tako je omogućeno da se još uspešnije ostvaruje nekoliko puta ponovljena direktiva Vrhovnog štaba da se na što većoj dužini vrši pritisak na komunikaciju između Sarajeva i Slavonskog Broda, kako bi se usporilo kretanje nemačkih trupa.

Vrhovni štab je, za boravka na Visu, neposredno uticao na rad 8. korpusa. Upozoravao je da nije korisno vezati snage za pojedina, često mala, mesta, već treba dejstvovati na širem području, kako bi jedinice rušile komunikacije i u pogodnom času mogle zauzeti celu svoju operativnu teritoriju. On je štabu 8. korpusa naredio da nijednoj anglo-američkoj grupi ne dozvoli da se iskrca na jugoslovensko tle bez njegovog odobrenja. Vrhovni štab je dao direktivu 8. korpusu da oslobodi Dalmaciju i pri tom uskladi dejstvo sa 2. korpusom. Dobro naoružana 26. divizija krenula je sa ostrva Visa 11. septembra, savladala je zatim otpor 118. lovačke divizije na ostrvima Braču, Hvaru, Korčuli, Mljetu i poluostrvu Pelješcu. A pošto je 29. divizija, upućena po naređenju Vrhovnog štaba, 18. oktobra oslobodila Dubrovnik, 369. divizija se

Konačno oslobođenje Dalmacije (septembar—decembar 1944)

sada kreće od tog mesta prema Metkoviću, izložena bočnom napadu dveju brigada 26. divizije i vazdušnom napadu dela snaga 1. i 2. jugoslovenske eksadrile. Na ovom pravcu je 369. divizija potučena do 23. oktobra i prinuđena da se bez teškog naoružanja i prevoznih sredstava kojekako povlači prema Mostaru. Dotad su dve druge brigade 26. divizije i 20. divizija oslobodile primorsko područje od ušća Neretve do Splita. Nemačka 118. divizija se povukla prema Mostaru radi odlaska u Srem, pa u Mađarsku.

Prikupivši snage u Splitu, 26. divizija nastavlja nastupanje pored obale. Razbila je 3. novembra jedan puk 264. divizije kod Šibenika, a zatim se usmerila prema Kninu. Dejstvom u dubljem zaleđu, 9, 19. i 20. divizija oslobodile su ostale predele Dalmacije i podišle Kninu, malom mestu na vrlo značajnom položaju, na južnom otvoru brdskog predela kojim su svi putevi sa severa prema srednjem Jadranu svedeni na dva prirodna pravca što se ovde sastaju. Da bi sprečio prodor 8. korpusa ka severozapadu, komandant 15. brdskog armijskog korpusa grupiše za odbranu šireg rejona Knina 264. diviziju, glavninu 373. divizije, delove manjih korpusnih jedinica i veću grupu četnika. Štab 8. korpusa, međutim, izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba od 19. novembra, predvideo je da svojim snagama okruži nemačku grupaciju kod Knina i potpuno je savlada. Naredio je 26. diviziji da napada s juga ka Kninu, 20. diviziji — sa istoka i delom snaga da vrši obuhvat sa severa, a 19. diviziji, ojačanoj grupom tenkova — sa zapada. Opšti napad je počeo 26. novembra. Izgubivši nekoliko jakih uporišta u pojasu spoljne odbrane, nemačke snage vrše pritisak posle 29. novembra prema severozapadu, u pravcu Gospića, protiv 19. divizije. Pošto su 1. decembra uvedene 1. tenkovska brigada i jedna brigada 26. divizije jugozapadno od Knina, napad se pojačava. Potiskivana prema severozapadu i sve više stezana, nemačka grupacija se našla između Knina i prelaza na reci Zrmanji; tu je 4. decembra kapitulirala; mali njen deo uspeo je da se spase.

Sada se 8. korpus mogao uputiti prema Gospiću ili Bihaću, ali ga Vrhovni štab zadržava u Dalmaciji, zbog

nastojanja kotrarevolucionarnih grupa da preko ove oblasti privuku anglo-američke trupe kao intervencionističku vojsku. Pored apela Draže Mihailovića vladi Sjedinjenih Američkih Država, pa jugoslovenskog kraljevskog ambasadora u Vašingtonu, da uđu anglo-američke trupe u Jugoslaviju, i vođstvo Hrvatske seljačke stranke obratilo se vladi Velike Britanije da saveznička vojska iz Italije delom snaga posedne dalmatinsku obalu i obezbedi da se pod njenim nadzorom uspostavi politički poredak u Jugoslaviji. Vrhovni štab je znao za takve namere. Odbio je predlog da važnije jugoslovenske luke budu stavljene na slobodno raspolaganje savezničkim organima koji bi doturali i delili pomoć stanovništvu. Primivši obaveštenja da u neke jugoslovenske luke pristižu pojedini saveznički brodovi, a njihovi komandanti uspostavljaju lučku vlast, preduzimaju mere da bi odstranili mine, uzimaju pod zaštitu četnike i ustaše — Vrhovni štab je naredio da britanske jedinice ne smeju samostalno izvoditi nikakve akcije niti se mešati u rad vlasti; naredio je da 2. korpus ima spremnu jednu diviziju koja bi u Dubrovniku, gde se to dešavalo, otklonila svaki incident. Vrhovni štab je dopustio britanskim vazduhoplovnim snagama da drže tri aerodroma kod Zadra, ali kontrolu na njima da vrši Narodnooslobodilačka vojska. Glavnom štabu za Hrvatsku ukazao je 18. decembra da je radi očuvanja nezavisnosti Jugoslavije nužno da 8. korpus drži dalmatinsku obalu i da se iz njegovog sastava ne uzimaju snage za dejstva u Lici.

Zapadnije, u obalskom pojasu do Istre, i severno, u širim oblastima Zagreba i Ljubljane, izvršena su početkom septembra obimna rušenja na železničkim prugama; na primer, pruge južno i istočno od Zagreba porušene su na nekoliko stotina mesta, a u nekim rejonima u dužini od više kilometara dizanjem gornjeg stroja. Rušenjem komunikacija i razbijanjem uporišta kojima su one štićene, pričinjene su velike smetnje nemačkoj vojsci. Jedinice 4. korpusa to uspešno rade: 34. divizija između Zagreba i Karlovca, oslanjajući se na Žumberačku goru; 7. banijska divizija, do prelaska u Slavoniju, između donjih tokova Une i Kupe, sa osloncem na Zrinsku goru; Unska operativna grupa na prostoru severozapad-

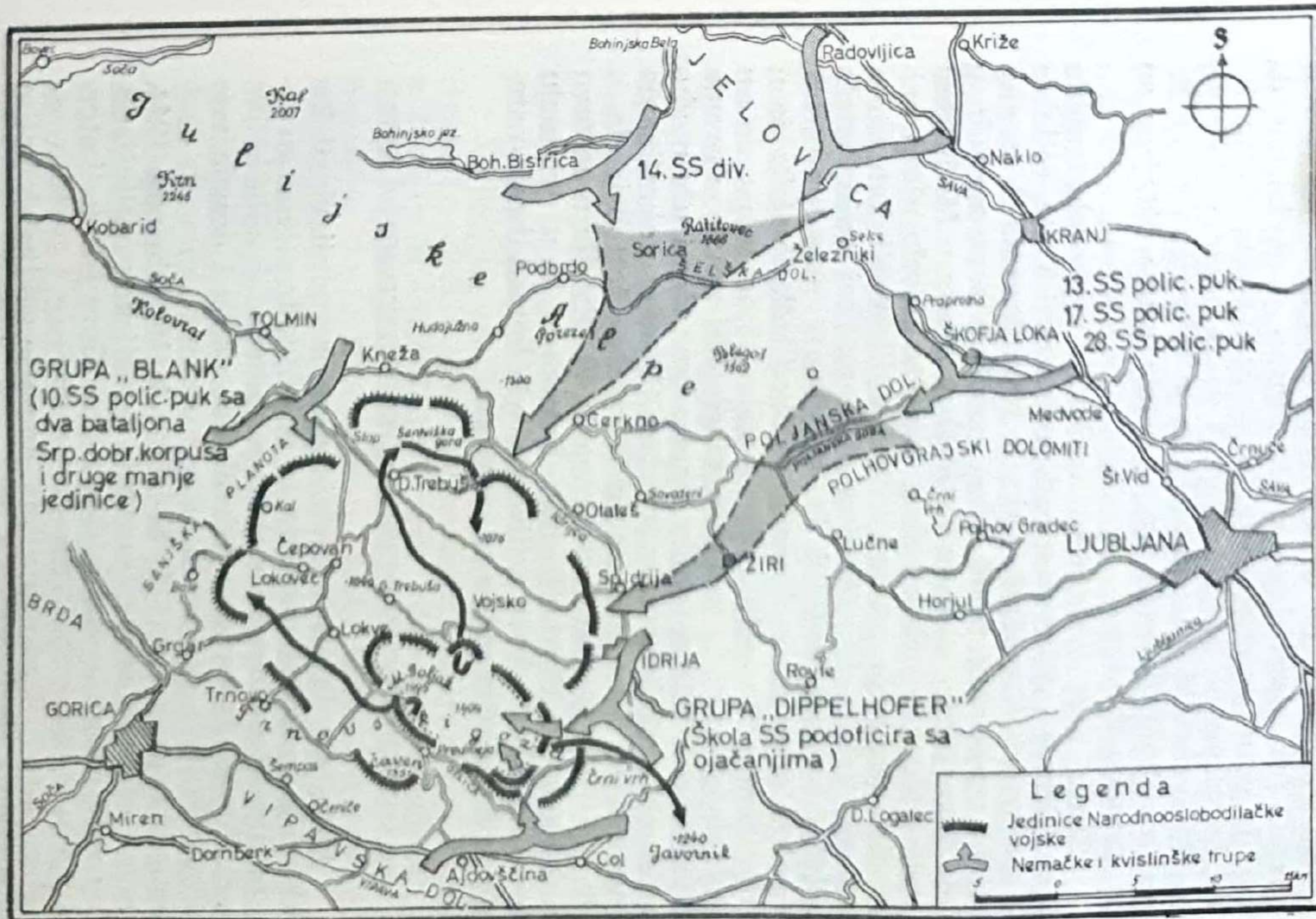
no od Bihaća; 8. divizija između Karlovca, Ogulina i severnih ogranaka Plješevice. Sa tim jedinicama tesno sadejstvuje 11. korpus: 35. divizija između Ogulina i Knina, oslanjajući se na istočni deo Velike kapele i Plješevicu; 13. divizija između Ogulina i Rijeke; 43. divizija prema komunikacijama koje od Rijeke vode ka Ljubljani i Trstu. Štab 4. korpusa pri tom često prikuplja glavninu snaga da bi zauzele pojedina mesta ili se suprotstavile jačim ispadima neprijatelja. Jedinice 11. korpusa sukobljavaju se sa 237. divizijom u Istri i 392. divizijom između Rijeke i Ogulina. Da bi doprinele naporima 8. korpusa u Dalmaciji, prikupljene su 13. i 35. divizija na prostor između Gospića i Knina. Oslobodivši neka mesta na ovom prostoru, obe krajem decembra zajedno sa 8. divizijom vrše pritisak na nemačke snage u širem rejonu Bihaća.

Vrhovni štab je 25. oktobra posebno ukazao Glavnom štabu za Hrvatsku na značaj rušenja komunikacija između Save i Drave. Na tom prostoru, zbog jačine i gustine nemačkih i ustaško-domobranskih garnizona i uporišta, 6. i 10. korpus svaku svoju akciju tako obezbeđuju na spoljnim pravcima, da su snage te zaštite često jače od onih koje neposredno napadaju protivničku posadu ili ruše komunikaciju. Pošto je 6. korpus u prvoj polovini septembra oslobodio šire područje slavonskih planina sa nekoliko gradova, a 10. korpus sa 7. banijskom divizijom zauzeo mnoga okupatorska uporišta u zahvatu železničkih pruga i puteva između Zagreba, Bjelovara i Varaždina — Glavni štab je oba korpusa usmerio prema reci Dravi. Zauzevši 26. septembra Podravsku Slatinu, pa posle Viroviticu, i napadom 14. oktobra na posadu Koprivnice, 6. i 10. korpus su oslobodili ceo predeo između slavonskih planina i reke Drave. Presekli su vrlo značajnu komunikaciju za nemački rokadni saobraćaj od Vinkovaca ka Virovitici, Varaždinu, Mariboru i Gracu; nemačkim snagama su oduzeta i dva železnička prelaza na Dravi, za neposrednu vezu Pečuja i Kapošvara sa magistralom Zagreb — Beograd. Po direktivi Vrhovnog štaba, 6. korpus je posle pomeren na istočne ogranke slavonskih planina da akcijom između Slavonskog Broda i Osijeka operativno sadejstvuje 1. proleterskom korpusu u Sremu i 12.

korpusu na reci Dravi. Tada se 10. korpus glavninom grupiše na Bilogori, a njegova 32. divizija dolazi u dodir sa sovjetskom 233. divizijom koja je sa mađarske strane prešla reku Dravu kod Barča i 8. decembra ušla u Viroviticu. Taj susret sovjetskih i jugoslovenskih jedinica izazvao je napad 1. kozačke divizije koja je 30. decembra zauzela Viroviticu; nije bitno omela 6. korpus u njegovim dejstvima, a 10. korpus zadržao se na Bilogori.

Tu osetljivost za bezbednost na prostoru između Save i Drave pokazale su nemačke snage i aktivnošću protiv jedinica 4. operativne zone u Štajerskoj koje im stvaraju ozbiljne smetnje: sa delovima 7. korpusa porušile su most na Savi kod Litije, oslobodile su nekoliko mesta između Pohorja i Kamniških planina, onemogućile nemački saobraćaj od Ljubljane preko Kamnika prema Dravogradu. Te jedinice se stalno sukobljavaju sa 18. brdskim lovačkim pukom, tri policijska puka i drugim manjim nemačkim snagama. Deo nemačkih trupa iz jugozapadne Mađarske pomeren je na jugoslovensko zemljište da bi se u Štajerskoj izgradio deo strategijskog jugoistočnog fronta koji je zamišljen da se pruža od Blatnog jezera do Riječkog zaliva na Jadranskom moru. Tako su jedinicama 4. operativne zone veoma otežani napadi na uporišta i rušenje komunikacija, po kojima katkad dejstvuje i saveznička avijacija; tako je sve do kraja marta 1945. godine kad se ispoljio uticaj završne sovjetske ofanzive u Mađarskoj.

U ostalom delu Slovenije i severnog primorja, zbog intenzivnog dejstva 7. i 9. korpusa u zahvatu glavnih komunikacijskih pravaca i u onim rejonima preko kojih je trebalo da se izgradi nemački jugoistočni front, nemačke trupe su uspele da ojačaju svoja uporišta: 237. divizija u delu Notranjske; 188. rezervna divizija i italijanska fašistička 10. MAS divizija u obalskom pojasu Tršćanskog zaliva; delovi 159. i 710. pešadijske divizije, nemačkog 136. brdskog puka, italijanske fašističke divizije »San Marko« (San Marco), grupa četnika i slovenačkih domobrana na prostoru između Gorice, Trsta, Postojne i Idrije. Borba se u tim zonama nastavlja preko čitave zime, naročito uporno na području 9. korpusa koji je u martu 1945. godine izdržao dva napada nemačkih

Poslednja nemačka ofanziva u zapadnoj Sloveniji (19. mart — 1. april 1945)

snaga i prinuđen da se bori u okruženju na Trnovskom gozdu. Tek prvih dana aprila mogao je 9. korpus da razvije puno dejstvo ka dolini Soče i prema Trstu. Za sve to vreme ne prestaju napori da se onemogućuje nemački saobraćaj. Onesposobljena je železnička pruga Jesenice — Podbrdo — Gorica, a ostale pruge oštećene su na mnogim mestima.

Značaj magistralnih komunikacija u predelu između Save i Drave i dalje na zapad prema zoni Trsta, zadobio je prvenstvo. Nemačka vojska je prinuđena da ih sa najvećom upornošću brani, zbog položaja severozapadnog dela Jugoslavije naspram sovjetskog fronta u Mađarskoj i savezničkog u Italiji, i zbog toga što se cela njena balkanska grupacija usmeruje prema Sloveniji kao svom jedinom izlazu. U naporima da nemačkoj vojsci oteža položaj i onemogući joj da stabilizuje pozadinu svog jugoistočnog fronta, Narodnooslobodilačka vojska je u Hrvatskoj i Sloveniji toliko vezala njene trupe da su male snage sa ovog prostora mogle biti upućene prema Beogradu ili Budimpešti, a svuda, kroz šire i uže međuprostore, preti im opasnost udara. U ovim pokrajinama stvorene su nove jedinice: u Hrvatskoj šest brigada, a 15. jula 1944. godine obrazovana je 40. divizija u sastavu 6. korpusa; u Sloveniji, pak, formirana je u primorju nova brigada. Stalnim prilivom novih boraca, brojno stanje svih jedinica vidno se povećava.

III. DOGRAĐIVANJE SISTEMA FEDERATIVNE VLASTI

Posle zasedanja u Jajcu, rad na izgradnji vlasti karakteriše se nastojanjem da se dovrši federativna struktura države i potpuno razviju narodnooslobodilački odbori. Zemaljska veća su održala zasedanja i donela više odluka kojima su utvrdila svoje osobine vrhovnih nacionalnih organa vlasti. U Kolašinu je 16. februara 1944. godine održano drugo zasedanje Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke kotorske. Posle podnetih izveštaja o radu veća i razvoju narodne vlasti i debate o njima, donet je zaključak kojim se utvrđuje da Zemaljsko veće, kao tumač narodnog

raspoloženja, izražava oduševljenje i punu saglasnost sa odlukama Drugog zasedanja Antifašističkog veća Jugoslavije, kao temeljem budućeg zajedničkog i ravnopravnog života. Na trećem zasedanju, održanom u Kolašinu 14. i 15. jula, Veće je donošenjem odluke o svom pretvaranju u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja dovršilo konstituisanje u vrhovni nacionalni organ vlasti.

Slovenački narodnooslobodilački odbor sastao se 19. februara u Črnomelju i doneo odluku da se preimenuje u Slovenačko narodnooslobodilačko veće. Sem odluka sličnih onima koje donose i druga zemaljska veća, ovo veće je izdalo deklaraciju o uspostavljanju Nacionalnog komiteta Slovenije kao vrhovnog organa izvršne vlasti, zatim donelo odluku o ukidanju obaveštajno-zaštitne službe kojoj se odaje priznanje za trogodišnji doprinos oslobodilačkoj borbi — a to što je ona obavljala da ubuduće rade odseci za unutrašnje poslove — i odluku o spajanju Narodnooslobodilačkog veća za Slovenačko primorje s organima slovenačke narodne vlasti. Sve do 23. septembra mogao je Izvršni odbor Osvobodilne fronte da donosi odluke koje su obavezne za narodnu vlast; otada je samo političko vođstvo, jer ulogu jedinog vrhovnog izvršnog organa vlasti vrši Predsedništvo Slovenačkog narodnooslobodilačkog veća.

Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske održalo je treće zasedanje 9. maja u Topuskom, a Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine drugo zasedanje 30. juna i 1. jula u Sanskom Mostu. Oba veća su donela odluke o svom konstituisanju u vrhovne organe vlasti svojih pokrajina.

Inicijativni odbor za sazivanje zemaljskog veća u Makedoniji poslao je telegrame vrhovnom komandantu Narodnooslobodilačke vojske i Predsedništvu Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, kojima je saopštio da makedonski narod prihvata odluke donete u Jajcu i spreman je da se sa svim jugoslovenskim narodima bori za svoju nacionalnu slobodu, uveren da će u zajednici sa njima ostvariti svoja prava. Inicijativni odbor je sa Glavnim štabom sazvao zasedanje narodnih predstavnika, 2. avgusta u manastiru »Sv. otac Prohor Pčinjski«

(severoistočno od Kumanova), na kome je osnovano Antifašističko veće narodnog oslobođenja Makedonije. Na zasedanju je najpre doneta odluka o odobrenju rešenja i zapovesti koje su dotad izdali Glavni štab za Makedoniju i Inicijativni odbor. Zemaljsko veće se konstituisalo kao vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko telo Makedonije u federativnoj Jugoslaviji. Veće je izabralo predsedništvo kao svoj izvršni organ, a pored odluka sličnih onima drugih veća, rešilo je da u makedonskoj državi službeni jezik bude narodni makedonski.

Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije, dajući podsticaj i pravac stvaranju organa vlasti, sazvao je 12. septembra u Prokuplju konferenciju predstavnika narodnooslobodilačkih odbora iz južne i istočne Srbije, na kojoj su doneti zaključci o rešenosti naroda Srbije da se sa bratskim narodima Jugoslavije bori do konačne savezničke pobede nad fašizmom. Na Velikoj antifašističkoj narodnooslobodilačkoj skupštini Srbije, održanoj od 9. do 12. novembra u Beogradu, odobren je rad Glavnog narodnooslobodilačkog odbora i rešeno da se Glavni odbor proširi i rekonstruiše u Antifašističku skupštinu Srbije kao najviše zakonodavno i izvršno predstavničko telo Srbije u jugoslovenskoj federaciji.

Na konferenciji istaknutih antifašista, održanoj u Malesiji kod Đakovice 31. decembra 1943. i 1. i 2. januara 1944. godine, izabran je Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju. Konferencija je doprinela političkom učvršćenju oslobodilačkog pokreta u ovoj oblasti.

Na konferenciji u selu Belegišu, u Sremu, održanoj od 10. do 13. marta, preimenovao se Pokrajinski narodnooslobodilački odbor u Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine.

Zemaljska veća su poslovnikom o radu predvidela postupak na sednicama, rad organa koje biraju, obaveze i dužnosti većnika. Donoseći odluke o odobrenju rada predstavnika svojih zemalja na Drugom zasedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, veća su izjavila da su odluke donete u Jajcu delo pravih narodnih predstavnika iz svih oblasti zemlje, da su uverena da će njihovim narodima u demokratskoj i federativnoj Jugo-

slaviji biti zagarantovana suverena prava. Veća su objavila da će izvršavati obaveze koje proističu iz pripadnosti njihovih naroda federativnoj Jugoslaviji. Ona su izjavila da izbegličkoj vladi oduzimaju pravo da njihove narode predstavlja pred inostranstvom, jer taj pravi i zakoniti predstavnik jedino je Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Proglašenje svog konstituisanja u vrhovna zakonodavna i izvršna narodna predstavnička tela i najviše organe nacionalne vlasti, zemaljska veća su izvršila na osnovu prava samoopredeljenja i odluke donete u Jajcu o federativnom uređenju Jugoslavije. Veća su rešila da zakonodavnu vlast vrše preko zasedanja i svojih predsedništva, a izvršnu vlast preko predsedništva i narodnih vlada. Dok se ne imenuju te vlade, izvršnu vlast vršiće predsedništva koja za vođenje poslova imaju odgovarajuće pomoćne organe. Veća su izjavila da za područja njihove nadležnosti važe zakoni federacije i nacionalni zakoni koji se sa prvima usklađuju.

Deklaracijom o osnovnim pravima naroda i građana, zemaljska veća su garantovala nacijama ravnopravnost, narodnostima pravo na nacionalni život, svim građanima jednakost, ista prava bez obzira na narodnost, veru i rasu, zajamčila sigurnost, pravo vlasništva, privatne inicijative i pravo izbora predstavničkih organa. Deklaracijom su obavezani za oružje sposobni građani da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku i bore se za konačnu pobedu nad neprijateljem.

Ona veća koja su donela odluku o ustrojstvu i radu narodnooslobodilačkih odbora načelno su odredila sastav odbora, njihove dužnosti i način izbora i pravo opoziva odbornika. Odlukom o osnivanju zakonodavne komisije zemaljska veća su stvorila organ čija je uloga da daje mišljenje i izrađuje zakonske predloge na inicijativu predsedništva, samog veća, zemaljske vlade i pojedinih većnika. Neka veća su uspostavila verske komisije da bi pomogle da se urede odnosi između narodnooslobodilačkih odbora i veroispovesti. Zemaljska veća su osnovala komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u duhu deklaracije savezničke Moskov-

ske konferencije ministara inostranih poslova o kažnjavanju ratnih zločinaca. Struktura narodnooslobodilačkih odbora, od najnižih do zemaljskih veća, izvedena je prema pravima i dužnostima koje oni imaju. Predsedništva zemaljskih veća imaju odeljenja, a niži narodnooslobodilački odbori odseke. Preko takve organizacijske strukture — upravnog, sudskog, privrednog, finansijskog, prosvetnog, propagandnog, socijalnog, zdravstvenog i verskog sektora poslovanja — izgrađuje se aparat narodne vlasti.

Sudstvo se do tada razvilo u samostalnu granu vlasti. Već u prvim danima ustanka, mesni narodnooslobodilački odbori u Srbiji presuđuju manje krivične i građanske sporove: smetanje poseda, potraživanja, uvrede, klevete, lake telesne povrede, sitnije krađe. Sude predsednik i sekretar odbora. Suđenje je prvostepeno, a odluke pravosnažne i odmah izvršne. Kao samostalan organ tada postoji porotni sud u Krupnju, izabran na sednici sreskog odbora; u južnoj Srbiji se pojavio Revolucionarni sud. Pri gradskim i sreskim odborima postoje sudske sekcije. Sudovi pri donošenju presuda imaju u vidu ciljeve oslobodilačke borbe.

U Hrvatskoj je 14. decembra 1941. godine u selu Ostrožinu u Kordunu, izdat pravilnik o organizaciji vlasti kojim je određeno da sudsku vlast u građanskim i krivičnim sporovima vrše narodnooslobodilački odbori. Sreski odbori su zatim imenovali opštinske sudove. U građanskim sporovima teži se nagodbi stranaka. Izvršni odbor zemaljskog veća propisao je 2. avgusta 1943. godine da odbori obrazuju za svaki spor posebna sudska veća od tri svoja člana pod predsedništvom sekretara odbora, a u presuđivanju da se rukovode osećanjem pravednosti, interesom oslobodilačkog pokreta, narodnim običajnim pravom, obavezom zaštite siromašnih i postradalih u ratu. Predsedništvo zemaljskog veća je izdalo 15. februara 1944. godine uputstvo o ustrojstvu i nadležnosti sudova u privatnopravnim i krivičnim stvarima, sem onih koje su predmet vojnih sudova. Predvidelo je da postoje opštinski, gradski, sreski i okružni sudovi i zemaljski sud Hrvatske, da članove gradskih i opštinskih sudova biraju stanovnici na opštem zboru, a članove ostalih sudova od-

govarajući narodnooslobodilački odbori. Uputstvom su propisani žalbeni postupak, odgovornosti članova suda, vođenje poslova sudske uprave.

Slovenački narodnooslobodilački odbor doneo je 16. septembra 1941. godine odluku o zaštiti slovenačkog oslobodilačkog pokreta i kao kazne za neprijatelja predvideo narodni bojkot, zaplenu ili uništenje imovine i potpuno uklanjanje. Suđenje je tajno, hitno i usmeno vršila služba obaveštavanja i bezbednosti, na taj jedini mogućan način u okupiranim gradovima. Izvršni odbor Osvobodilne fronte odredio je 31. jula 1942. godine izvanrednu sudsku komisiju da bi vršila krivične sudske poslove. Izvršni odbor je odlučio, uz to, da se na oslobođenoj teritoriji uspostave redovni sudovi da bi rešavali građanske sporove. Ukoliko neke sporove sude odbori Osvobodilne fronte, to je, u stvari, arbitražno suđenje. Vrlo značajnu pravnu delatnost razvilo je Sudsko odeljenje Glavnog štaba Slovenije. Ono je 16. i 19. oktobra propisalo pravilnik o organizaciji i postupku sudova brigada i odreda koji sude svim licima za krivična dela vojnog i drugog karaktera; na primer, u procesu, održanom u Kočevju od 9. do 11. oktobra 1943. godine, pred većem petorice suđeno je grupi belogardista za krivično delo izdaje svog naroda i saradnje sa okupatorima. To je jedan od prvih sudskih procesa zbog vojnih zločina počinjenih u drugom svetskom ratu. Sudsko odeljenje je uvelo da putujući instruktori, pravnici, pružaju stručnu pomoć sudovima. Predsedništvo Slovenačkog narodnooslobodilačkog veća donelo je 3. septembra 1944. godine odluku po kojoj se formiraju sreski i viši sudovi i konačno odvaja građansko sudstvo od vojnoga, u skladu sa sudskim sistemom u ostalim pokrajinama Jugoslavije.

U drugim pokrajinama, sudska vlast se razvila iz delatnosti narodnooslobodilačkih odbora. Ona se svuda jedinstveno izgrađuje tek na osnovu uputstva Nacionalnog komiteta, izdatog 19. maja 1944. godine. To uputstvo, predviđajući odvajanje sudskih funkcija od izvršne vlasti, utvrđuje načela već primenjena u Hrvatskoj u osnivanju i radu opštinskih, sreskih i okružnih narodnih sudova i sudskih odeljenja zemaljskih antifašističkih veća. Odlukom Predsedništva Antifašističkog veća 3. fe-

bruara 1945. godine uspostavljen je Vrhovni sud Demokratske Federativne Jugoslavije, a istog dana i javno tužilaštvo za čuvanje zakonitosti u državi. Zemaljska veća su zatim izabrala vrhovne sudove nacionalnih federalnih jedinica. Organizacija sudstva dovršena je do kraja rata na principima federalizma.

Odluke Antifašističkog veća, donete u Jajcu, prekinule su državnopravni kontinuitet u unutrašnjem razvitku Jugoslavije. Suverenu vlast vrši Antifašističko veće sa Nacionalnim komitetom, ali međunarodno nije priznato, već je to kraljevska vlada u inostranstvu; stvorilo se specifično dvojstvo vlasti, jedne realne, a druge bez efektivnog uticaja u zemlji. Ceneći taj pravac unutrašnjeg razvitka i ratnu važnost Narodnooslobodilačke vojske, britanska vlada se rešila da nađe osnovu za kompromis izbegličke vlade sa narodnooslobodilačkim pokretom, kako bi pomogla da se na neki način očuvaju monarhija i buržoaski poredak u Jugoslaviji. Pri povratku sa Teheranske konferencije, britanski premijer je saopštio kralju i predsedniku izbegličke vlade u Kairu da Velika Britanija neće više pružati pomoć Draži Mihailoviću, dok će se o budućem uređenju Jugoslavije rešavati u pregovorima s maršalom Titom. U britanskom Ministarstvu spoljnih poslova učvrstilo se uverenje da će partizani zavladati Jugoslavijom, da su od tolike vojne važnosti da im se mora pružiti puna podrška, a sumnjivo je da li se monarhija može smatrati elementom jedinstva među Jugoslovenima. Britanski premijer je zatim obavestio 8. januara 1944. godine maršala Tita da njegova vlada neće više davati vojnu pomoć četnicima, već samo Narodnooslobodilačkoj vojsci. On je saopštio da će britanska vlada imati i dalje službeni dodir s izbegličkom vladom, a njegova je želja da dođe do izvesnog sporazuma između kralja i revolucionarne vlade u zemlji.

Centralni komitet i Vrhovni štab znaju da većina Jugoslovena gleda monarhiju kao stub reakcije, a za vreme rata kao potporu okupatora. Na zasedanju u Jajcu monarhija je onemogućena, ali nije ukinuta zato što vođstvo narodnooslobodilačkog pokreta nastoji da izvršenje revolucionarnih promena u Jugoslaviji bude izvedeno načinom koji neće produbljivati protivrečnosti između ve-

likih sila članica antifašističke koalicije. Centralni komitet je zato 30. januara uputio direktivu svim rukovodstvima Komunističke partije da se u agitaciji drže shvatanja da se Jugoslavija izgrađuje kao revolucionarna samostalna država, i da se čuvaju onoga što bi neprijatelju pomoglo da takav njen razvitak oteža. Preporučio je da u novinama piše u duhu odluka donetih u Jajcu, a narodu dopusti da na zborovima govori svoje mišljenje o kralju i monarhiji.

Maršal Tito je 9. februara saopštio predsedniku britanske vlade gledište Nacionalnog komiteta da Antifašističko veće čvrsto zastupa jedinstvo jugoslovenskih naroda kojeg ne može biti dok postoji jedna vlada u zemlji, a druga u inostranstvu; ova vlada mora da podnese Nacionalnom komitetu potpun račun o novcu koji je potrošila u izbeglištvu; ona mora biti raspuštena, a saveznici da priznaju Nacionalni komitet kao jedinu vladu Jugoslavije; odlučilo bi se o monarhiji slobodnom voljom naroda posle oslobođenja zemlje.

Britanski premijer je 22. februara na sednici Donjeg doma govorio o stanju u Jugoslaviji i rekao da je Narodnooslobodilačka vojska vodila ogorčenu i žestoku borbu protiv okupatora, da komunistima pripada čast što su oslobodilačkom pokretu udarili temelje, da su partizani našli u maršalu Titu izvanrednog vođu, da su oni jedina snaga koja se bori protiv zajedničkog neprijatelja. Premijer je saopštio da će vlada pomagati partizane, a da se od jugoslovenskog kralja koji je našao utočište u Velikoj Britaniji ne može odvojiti, već će nastojati da se nađe način ujedinjenja jugoslovenskih snaga. Premijer je tri dana docnije obavestio maršala Tita da je naređeno da se britanski oficiri povuku iz četničkih štabova i predložio mu da kralja pozove da se pridruži svojim sunarodnicima u borbi. Nacionalni komitet nije prihvatio ovaj predlog, a pošto se već znalo za to povlačenje britanskih oficira, Vrhovni štab je 31. januara naredio štabu 2. korpusa da ne dopusti da sa njima preko slobodne teritorije pođe i koja grupa četnika u inostranstvo. Vlada Sjedinjenih Američkih Država, iako ne odmah, pristala je na britansku inicijativu i dala izjavu 13. marta da će

pomagati sve jugoslovenske snage koje se bore protiv zajedničkog neprijatelja. To je za nameru britanske vlade značajno.

Po pozivu savezničkog komandanta Sredozemlja, Vrhovni štab je uputio sredinom aprila vojnu misiju da bi pregovarala o pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci; misija je po dolasku u Alžir pozvana u London, gde je 20. maja saznala od britanskog premijera da je savetovao kralja, koji je iz Kaira došao u London, da otpusti Dražu Mihailovića i vladu poveri čoveku koji će se sporazumeti sa Nacionalnim komitetom. Navodeći kralja da se odrekne Mihailovića i tim omogući pregovore sa vođstvom narodnooslobodilačkog pokreta, britanski premijer je učinio velik ustupak, doista s uverenjem da će se odbacivanjem četnika zadobiti dobra kompromisna pozicija za odbranu monarhije i kapitalističkog uređenja u Jugoslaviji. Predsednik izbegličke vlade je nagovarao kralja da ne prihvati savete premijera Velike Britanije, ali uzaludno, jer krupni vojni i politički uspesi narodnooslobodilačkog pokreta ne dopuštaju, po britanskoj oceni, da se odlaže izvršenje smelije namere. Britanski premijer je 24. maja obavestio Donji dom da je izbeglička jugoslovenska vlada podnela ostavku. Kralj je 1. juna poverio vladu ličnosti koja dobija mandat da stvori sporazum sa vođstvom narodnooslobodilačkog pokreta. Novi predsednik izbegličke vlade došao je 14. juna na ostrvo Vis radi pregovora.

Centralni komitet je ocenio britansku politiku kao nameru da nađe spas za kralja i monarhiju, kako bi ubuduće mogla uticati na razvitak Jugoslavije. Uveren u snagu narodnooslobodilačkog pokreta, zaključio je da ta namera ne može uspeti, a odbijanje britanske inicijative otežalo bi napore u pravcu zadobijanja međunarodnog priznanja tekovina oslobodilačke borbe. Vrhovni štab je od 20. maja pa za nekoliko sledećih dana obavestio štabove korpusa, što i oni da saopšte nižim komandama, da se treba uzdržati od svakog komentara o novoj izbegličkoj vladi, već čekati na stav Nacionalnog komiteta. Na sednici Nacionalnog komiteta 13. juna je rešeno da njegova delegacija sa predsednikom na čelu pregovara sa predsednikom izbegličke vlade jedino na osnovu od-

luka donetih u Jajcu. Sutradan su započeti pregovori i 16. juna završeni potpisivanjem sporazuma. Po njemu je kraljevska vlada trebalo da bude sastavljena od ličnosti koje se nisu pokazale kao protivnici narodnooslobodilačke borbe, a glavna dužnost bi joj bila da organizuje savezničku pomoć za Narodnooslobodilačku vojsku i stanovništvo, i dovede u sklad rad predstavništava u inostranstvu i u međusavezničkim komisijama sa potrebama naroda i oslobodilačke borbe. Vlada je obavezana da prizna upravu zemlje kojoj stoji Antifašističko veće na čelu, da izjavi priznavanje Narodnooslobodilačke vojske i osudi sve snage koje su sarađivale sa okupatorima. Nacionalni komitet je pristao da se o konačnom obliku državnog uređenja odluči posle oslobođenja Jugoslavije i da to objavi u izjavi o postignutom sporazumu. Predsednik Nacionalnog komiteta je obavestio između 19. i 23. juna članove ovog komiteta, glavne štabove i štabove korpusa da je sporazum stvoren po želji svih saveznika, da su tekovine oslobodilačke borbe ostale nedirnute, da se treba truditi da njim bude ojačan međunarodni položaj narodnooslobodilačkog pokreta.

Nacionalni komitet je 20. jula odbio poziv savezničkog komandanta za Sredozemlje da maršal Tito poseti Italiju, nalazeći da iza tog poziva u tom trenutku stoji namera mešanja u unutrašnje jugoslovenske stvari; prihvaćen je tek drugi poziv. Maršal Tito se 12. avgusta sastao u Napulju sa predsednikom britanske vlade. Pošto se Tito prethodnih dana susreo sa savezničkim komandantom za Sredozemlje i komandantom trupa u Italiji, na ovom sastanku je postignuta saglasnost o izvršenju dogovora sa njima o pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci u naoružanju, obuci kadrova i prihvatu ranjenika, o koordinaciji operacija.

Nova kraljevska vlada je obrazovana 7. jula; njena delegacija je završila na Visu 16. avgusta nove razgovore sa delegacijom Nacionalnog komiteta. Vlada je zatim objavila deklaraciju i obavezala se da će izvršiti sporazum. Ona je postigla da kralj 29. avgusta ukazom oduzme komandu Draži Mihailoviću i prizna maršala Tita za jedinog vođu oslobodilačkih snaga u Jugoslaviji. Britanski premijer je savetovao kraljevoj vladi da nastoji da se

spoji sa Nacionalnim komitetom u jedinstvenu vladu pre nego što Narodnooslobodilačka vojska oslobodi Jugoslaviju.

Predsednik Nacionalnog komiteta je objavio 17. avgusta da je narodnooslobodilački pokret široka politička osnova oružane borbe, da je u njemu mesto svim patriotima. On je pozvao sve Jugoslovene koji se nalaze u neprijateljskim vojnim formacijama da ih napuste i stupe u Narodnooslobodilačku vojsku. Taj poziv su mnogi vojnici i oficiri kvislinških formacija prihvatili.

Nacionalni komitet je podneo zahteve da Administracija Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu uputi pomoć stanovništvu Jugoslavije, da savezničke vlade stave zabranu na novčana sredstva jugoslovenske Narodne banke deponovana u njihovim zemljama, da mu se predaju na raspolaganje brodovi jugoslovenske trgovačke mornarice koji za vreme rata plove pod savezničkim zastavama. Svi ti zahtevi nailaze na teškoće i smetnje; u pregovorima o njima pokazala se namera pritiska na Nacionalni komitet da bi pristao da se obrazuje jedinstvena vlada pre nego što Narodnooslobodilačka vojska oslobodi Srbiju, jer će njegov položaj tada biti još jači. Nacionalni komitet je 8. septembra ukazao predsedniku kraljeve vlade da se prvo treba truditi da Narodnooslobodilačka vojska oslobodi zemlju od neprijatelja, a tada će se obrazovati jedinstvena vlada. On je podsetio na dužnosti koje je vlada sporazumom primila. Nacionalni komitet je 28. septembra izjavio da Jugoslavija ne želi da prima pomoć Ujedinjenih nacija ako će se davati načinom koji bi škodio političkom jedinstvu u zemlji i uz isticanje da je ta pomoć odlučujuće uticala na razvitak narodnooslobodilačke borbe, a zna se da su se jugoslovenski narodi borili protiv fašizma i kad je bio najjači, bez ikakve materijalne savezničke pomoći.

Jugoslovenske reakcionarne i kolaboracionističke grupe su protiv svake političke kombinacije koja predstavlja prilazak ili popuštanje narodnooslobodilačkom pokretu. Uz to, što je kraj rata bliži i jasniji, sve jača biva tendencija spasavanja kvislinških režima; i same okupatorske vlasti nastoje da pridobiju nove grupe i jače snage za saradnju. Tako nemačka vlada pokušava da

ostvari izvesnu konsolidaciju kolaboracionističkih grupa pre svega ojačavanjem nekih za koje veruje da su pogodnije u novoj situaciji. Nemačku naklonost dobio je kvislinški režim u Srbiji, zbog njenog izvanrednog značaja za odbranu Balkana, i takva promena u Hrvatskoj koja bi pomogla da se zadobije uticaj koji ustaška vlada više nema. Nemački napor nije mnogo uspešan, sem što su se četnici još tešnje vezali sa srpskom kvislinškom vladom. Kod jednog dela ustaške vlade i u vođstvu Hrvatske seljačke stranke očvrsla je misao da se spas traži izvan nemačkih kombinacija — pribegavanjem zapadnim savezničkim zemljama. Najviši predstavnici katoličkog sveštenstva sudeluju u ispitivanju i stvaranju uslova za takvu mogućnost. U Zagrebu je odmah posle sloma Italije došlo do pregovora između vođstva Hrvatske seljačke stranke i ustaškog režima o proširivanju političke platforme Nezavisne Države Hrvatske, čime bi ta država postala prihvatljiva za zapadne saveznike. Ne uspevši prvom prilikom, pokušaj se ozbiljnije ponovio u leto 1944. godine posle savezničkog iskrcavanja na obalu Francuske. Ali pošto su ovog puta pregovori upereni ne samo protiv nemačkih interesa, već i nekih predstavnika režima, nepogodnih za nove kombinacije, ustaška vlada je prekinula dalje pregovaranje. Tražeći izlaz, vođstvo Hrvatske seljačke stranke podnelo je u septembru predlog Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske i Glavnom štabu za Hrvatsku da se zastupnici ove stranke, izabrani na poslednjim predratnim parlamentarnim izborima, izjednače sa članovima Zemaljskog antifašističkog veća, da bi zajedno obrazovali »Vrhovno vijeće Republike Hrvatske«, a jedinice Narodnooslobodilačke vojske i domobranstvo spojili bi se u jedinstvenu vojsku. Taj je predlog sasvim nerealan i neprihvatljiv. Vođstvo Hrvatske seljačke stranke pregovara i sa četnicima; ono je 17. septembra preko svog predstavnika odobrilo politički rad četničkog pokreta, ostavljajući da se o konačnom državnom uređenju zemlje rešava posle rata. Ono je još u februaru uputilo svog naročitog delegata u Kairo, pa u London, da radi sa ostalim njenim predstavnicima koji su bili članovi pojedinih izbegličkih vlada protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Kad je njen predstavnik

obrazovao kraljevsku vladu koja se sporazumela sa Nacionalnim komitetom, vođstvo stranke je obavestilo predsednika vlade da sporazum ne odobrava. Plan je toga vođstva da uz podršku zapadnih saveznika, domobranstvo, u saradnji sa četnicima, razbije narodnooslobodilački pokret.

Predstavnici Slovenačke narodne stranke, najjače buržoaske partije u Sloveniji pre rata, sastali su se 9. septembra u Palermu, na Siciliji, i rešili da rade protiv sporazuma izbegličke vlade sa Nacionalnim komitetom. Jedna grupa slovenačkih buržoaskih političara odlučila je početkom oktobra u Rimu da se založi na okupljanju onih slovenačkih snaga koje bi sa četnicima i trupama Nezavisne Države Hrvatske sprečile prodiranje Narodnooslobodilačke vojske sa istoka prema Sloveniji.

Četnički Centralni nacionalni komitet Kraljevine Jugoslavije sazvao je od 20. do 23. jula konferenciju predstavnika kolaboracionističkih partija koja je odbacila sporazum između kraljevske vlade i Nacionalnog komiteta. Draža Mihailović se uskoro zatim sastao sa predstavnikom nemačke komande u Srbiji i predsednikom kvislinške vlade radi dogovora o još tešnjem udruživanju četničkih odreda sa okupatorskim i kvislinškim jedinicama protiv Narodnooslobodilačke vojske. Nade u spas, četnicima još donekle održava uverenje da bi vlada Sjedinjenih Američkih Država mogla uticati da im se pomogne, pošto se u štabu Draže Mihailovića nalazi njena vojna misija koja se noću uoči 28. avgusta spustila padobranom u oblast zapadne Srbije; misija će ostati u vrhovnoj komandi četnika do kraja 1944. godine. Draža Mihailović je 18. septembra molio vladu Sjedinjenih Američkih Država da vojnim snagama hitno interveniše u Jugoslaviji. Predstavnik Draže Mihailovića, upućen u Italiju, predao je 21. oktobra savezničkom komandantu za Sredozemlje njegovu poruku kojom mu stavlja četničke snage na raspolaganje; on moli i druge visoke savezničke ličnosti da njihove vlade upute vojsku u Jugoslaviji. Otkako je predsednik Sjedinjenih Američkih Država izjavio 3. novembra da je želja njegove vlade da se jugoslovenske unutrašnje teškoće reše po slobodnoj

volji naroda, četnicima ostaje da se jedino nadaju u nemačku okupacionu vojsku kojoj služe.

Svetska javnost se sve više interesuje za zbivanja u Jugoslaviji. U Londonu je 3. aprila objavljen rezultat ispitivanja javnosti u Velikoj Britaniji koji je pokazao da su četiri petine anketiranih lica odgovorile da savezničke vlade treba da priznaju Nacionalni komitet. Nekoliko puta se u britanskom parlamentu govori o Jugoslaviji. Na sednici 18. januara, državni sekretar ministarstva rata obavestio je poslanike o toku tekućih ratnih operacija u Jugoslaviji, ukazujući posebno da je Narodnooslobodilačka vojska nanela teške štete glavnoj saobraćajnoj arteriji za snabdevanje nemačkih trupa na jugoistoku Evrope. Kad je predsednik vlade objavio u parlamentu da će Velika Britanija da pomaže Narodnooslobodilačku vojsku, jedan od poslanika je primetio da vlada prihvata koncepciju koju su britanski komunisti imali pre godinu dana, ali ipak hoće da se održi staro stanje, dok narodnooslobodilački pokret stvara nove uslove života. Na zahtev Nacionalnog komiteta da se kralju i izbegličkoj vladi onemogući da troše novac i zlatne rezerve iznete iz Jugoslavije — a ta se imovina ceni na oko 25 miliona funti sterlinga — ministar spoljnih poslova je 22. marta odgovorio, pošto se to u parlamentarnoj debati pokrenulo, da se delom zlatnih rezervi koje su deponovane u Velikoj Britaniji ne koristi izbeglička vlada. Na sednici 7. jula ministar informacija je morao da odgovori na pitanje zbog čega vlada ne obezbedi da britanski radio tačno obaveštava jugoslovenski narod o onome što se tiče njegove zemlje, a predsednik vlade je govorio 18. jula o opravdanosti izmene u politici prema četnicima.

Pod utiskom javnosti i agitacije odbora Amerikanaca jugoslovenskog porekla govorilo se u Senatu, u Vašingtonu 14. marta, o razvoju ratnih događaja u Jugoslaviji, o jugoslovenskoj borbi kao o revoluciji. Okrivljujući za dugotrajnu neobaveštenost o Jugoslaviji izbegličku vladu i britanske cenzore koji su joj dopuštali da izdaje netačne vesti, senator iz Vašingtona je apelovao da vlada Sjedinjenih Američkih Država prizna političko vođstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Senat države Vašington, uveliko zaslugom Amerikanaca jugoslovenskog porekla,

usvojio je 16. maja rezoluciju kojom poziva vladu da službeno prizna Nacionalni komitet, jer je to njena dužnost po Atlantskoj povelji. Vojni stručnjaci pišu da Narodnooslobodilačka vojska postaje spona između sovjetskog fronta na Balkanu i američko-britanskog fronta u Sredozemlju. Članak maršala Tita, napisan za američku javnost, objavljen je u aprilu i maju u celini ili skraćeno u mnogim listovima i časopisima.

U sovjetskoj javnosti vrlo povoljno se govori o narodnooslobodilačkoj borbi. Na antifašističkom slovenskom mitingu, održanom u februaru u Moskvi, pozdravljeni su borci Narodnooslobodilačke vojske kao heroji koji izazivaju ushićenje sveg slobodoljubivog čovečanstva. Sovjetsko vođstvo je povodom dana Crvene armije 1944. godine uputilo pozdrav partizanima Jugoslavije kao borcima za nezavisnost domovine, kao herojima čija borba nadahnjuje porobljene narode Evrope. U telegramu Prezidijuma Sveslovenskog komiteta, upućenom 25. maja maršalu Titu, stoji: napred u borbu za nezavisnu demokratsku federativnu Jugoslaviju. Sveslovenski komitet deluje među jugoslovenskim emigrantima u Sovjetskom Savezu i u drugim antifašističkim zemljama, da potpomažu oslobodilački pokret u svojoj domovini; doprinosi da se postigne međunarodno priznavanje nove Jugoslavije.

Sporazum između Nacionalnog komiteta i kraljevske vlade tumačio je jedan deo štampe zapadnih savezničkih zemalja kao uspeh diplomatije, ukazujući da je Jugoslavija predstavljala problem koji je mogao da izazove politički sukob među ratnim saveznicima. Dok veliki listovi saopštavaju vest o sporazumu i čak pišu o kraljevskoj vladi kao vladi nacionalnog jedinstva, mnogi progresivni listovi u Velikoj Britaniji više ukazuju na zadatak te vlade, na raspoloženje naroda u Jugoslaviji koji u većini ne mari za monarhiju.

Kad su ratni dopisnici savezničkih listova videli oslobođene krajeve Jugoslavije, mnogi su napisali: evo prave demokratije, ovde se pokazuje nastajanje nove Evrope. U jednoj reportaži se tvrdi da je dobrovoljno regrutovanje u Narodnooslobodilačku vojsku, njeno snabdevanje iz dobrovoljnih priloga i osnivanje narodnooslobodilač-

kih odbora privuklo narod u oslobodilački pokret. Opisujući Tita, dopisnici tvrde da je on uspeo u ratu ne samo dobrom vojnom taktikom nego i dobrom politikom. Američki dopisnici upoređuju Tita sa Džordžom Vašingtonom, a jugoslovensku borbu s američkom borbom za nezavisnost. Napisano je da Tito dolazi u isti red s vrhovnim komandantima savezničkih vojski; da je Tito izbio iz dubine neodoljive težnje Jugoslavije za slobodom.

Jugoslovenska ekonomska emigracija u Sjedinjenim Američkim Državama organizovala se da pomogne narodnooslobodilačkom pokretu u svojoj postojbini. Njene progresivne organizacije su doprinele suzbijanju neistinite agitacije izbegličke vlade. I među jugoslovenskim iseljenicima u Francuskoj stvorena je antifašistička organizacija preko koje su se oni povezali sa narodnooslobodilačkim pokretom u domovini, a mnogi od iseljenika su aktivni učesnici francuskog pokreta otpora. U Švajcarskoj se formirala jaka organizacija jugoslovenskih emigranata koja upoznaje javnost o toku i ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Svuda u svetu gde se nalaze, među Jugoslovenima je našla podršku misao o novom uređenju koje u domovini izgrađuje oslobodilački pokret. Među vojnicima i oficirima bivše jugoslovenske vojske u ratnim zarobljeničkim logorima stvorena je organizacija koja prihvata program narodnooslobodilačkog pokreta.

IV. DOVRŠETAK ORGANIZACIJE I FORMACIJE OSLOBODILAČKE VOJSKE

Narodnooslobodilačka vojska ratuje i istovremeno razvija svoju formaciju. Brojnim povećanjem i zadobijenim plenom posle sloma Italije, konačnim oslobođenjem istočnog dela Jugoslavije i dobitkom savezničke pomoći, stekla je mogućnost da pored pešadijskih razvija i druge jedinice. Kad je Vrhovni štab 18. oktobra 1943. godine naredio da se formira Štab mornarice Narodnooslobodilačke vojske, tada je u ovom vidu bilo:

naoružanih brodova	parobroda	patrolnih čamaca	motornih jedrenjaka	obalskih baterija
10	10	30	200	6

Naoružani brodovi imaju nosivost oko 80 tona, brzinu 6—8 čvorova, dva do tri topa manjeg kalibra i dva mitraljeza. Patrolni čamci su ribarski brodići, nosivosti od 5 do 30 tona, naoružani sa dva manja topa i dva mitraljeza. Glavni zadatak mornarice je da obavlja i štiti sopstveni saobraćaj, sadejstvuje kopnenim jedinicama i napada protivnička plovna sredstva. Jugoslovenski obalski pojas, od reke Soče do reke Bojane, podeljen je radi komandovanja najpre na šest pomorsko-obalskih sektora, a posle na tri pomorske komande: za severni, srednji, južni Jadran. Mornarica je povećavala svoje jedinice, pa na kraju rata ima:

ratnih brodova i remorkera	naoružanih brodova	patrolnih čamaca
11	8	51

parobroda	pomoćnih brodova
24	19

motornih jedrenjaka	mornaričke pešadije
269	9 bataljona

Za održavanje veze i kontrolnu službu formirane su dve rečne flotile, Savska — sa bazom u Šapcu, i Dunavska — sa bazom u Novom Sadu, a obe imaju 15 naoružanih čamaca.

Iako male ukupne tonaže i male nosivosti, mornarica je do kraja rata prevezla iz italijanskih luka na ostrvo Vis oko 50.000 tona oružja, hrane, opreme i u oba pravca oko 800.000 putnika — boraca, ranjenika, izbeglica. Od početka do kraja rata partizanskim dejstvom na moru zaplenjeno je 65, a oštećeno 70 manjih neprijateljskih brodova. Improvizovanim ratnim brodovima, kakve ima mornarica Narodnooslobodilačke vojske, vezane su jače neprijateljske pomorske snage, od torpednih čamaca do krstarica, i više za zaštitna nego ofanzivna dejstva, čak su građeni i posebni protivpartizanski brodovi. Partizanska mornarica je potpomogla operativna dejstva sopstvenih kopnenih snaga. Donoseći iz savezničkih baza u Italiji ratne potrebe na Vis, ona je održala otvor u strategijsko-operativnom okruženju u kome se Narodnooslo-

bodilačka vojska do spajanja sa Crvenom armijom neprestano nalazila.

Narodnooslobodilačka vojska je dobila prve avione 23. maja 1942. godine kad su dva pilota sa domobranskim avionima sleteli kod oslobođenog Prijedora i zatim izvršili nekoliko borbenih zadataka. Pri Vrhovnom štabu je 6. januara 1943. godine formiran odsek za vazduhoplovstvo, ali nije dugo postojao pa je kao odeljenje obnovljen 16. septembra. Vrhovni štab je zatim, pozivajući avijatičare, ma gde se nalaze, da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku, prikupio grupu vazduhoplovaca u Livnu, odakle ih je uputio preko Barija u severnu Afriku. Toj grupi je prišlo nekoliko stotina oslobođenih jugoslovenskih zarobljenika i interniraca u Italiji, i pripadnika vazduhoplovstva izbegličke vlade koji se nalaze na Bliskom istoku, a više puta su pre toga pobunom demonstrirali svoju želju da se pridruže partizanima. Vrhovni štab je 12. marta 1944. godine potpisao u Drvaru sporazum sa šefom anglo-američke vojne misije o savezničkoj pomoći u stvaranju jugoslovenskog vazduhoplovstva. Tako su na aerodromu Benina kod Bengazija formirane dve eskadrile — prva 22. aprila i druga 1. jula; obe imaju po 16 aviona britanske proizvodnje, lovaca i lovaca-bombardera. Sa aerodroma kod Termolija u južnoj Italiji, u sastavu britanskog 281. vinga, započele su dejstvo po ciljevima na jugoslovenskoj teritoriji: od svojih ukupno 2.187 aviopoletanja, polovinu su izvršile sa ostrva Visa. Na Visu je u septembru formirana eskadrila za vezu od četiri aviona dobijena od sovjetske transportne grupe u Bariju, a preletom aviona iz domobranstva povećala se na 10 aparata. Štab vazduhoplovstva je obrazovan 29. oktobra; od aviona i sredstava primljenih od 10. gardijske jurišne i 236. lovačke vazduhoplovne divizije i 9. rejona vazduhoplovne baze Crvene armije, i od ljudstva koje su štabovi korpusa uputili na zahtev Vrhovnog štaba, a obučenog uz pomoć sovjetskih oficira — 29. decembra su formirane dve vazduhoplovne divizije.

Prva jača tenkovska jedinica Narodnooslobodilačke vojske formirana je krajem februara 1943. godine, kod Prozora; ima 12 zaplenjenih italijanskih tenkova, ali kratko vreme postoji. Pod komandom Glavnog štaba za Hr-

vatsku, u septembru 1943, pa pod komandom štaba 4. korpusa u novembru iduće godine, formirani su po jedan tenkovski bataljon. Prvi je ušao u veću grupu boraca i starešina koju je Vrhovni štab, prema sporazumu sa savezničkom komandom za Sredozemlje, uputio u februaru 1944. godine u Italiju radi obuke za tenkovske jedinice. Ta grupa, kojoj je prišlo dovoljno oslobođenih jugoslovenskih interniraca, završivši obuku blizu Kaira i dobivši tenkove iz savezničke pomoći — 16. jula je formirala 1. tenkovsku brigadu u Gravini u južnoj Italiji. Druga tenkovska brigada je formirana u Sovjetskom Savezu 8. marta 1945. godine od ljudstva upućenog iz Jugoslavije i tenkova iz sovjetske pomoći.

Na teritoriji Italije koju su oslobodile savezničke trupe skupljaju se Jugosloveni koji su bili u zarobljeničkim i internirskim logorima, ili su kao stanovnici Istre i Slovenačkog primorja pripadali italijanskoj vojsci. Sabrani kod Barija, formirali su od novembra 1943. godine do kraja leta 1944. pet brigada koje su pod nazivom prekomorske brigade došle u Jugoslaviju. Ceni se da je, sem njih, oko 18.000 jugoslovenskih patriota iz raznih evropskih država, u kojima su se za rata zatekli, došlo preko Italije u svoju zemlju da se pridruži oslobodilačkoj borbi. Između više grupa jugoslovenskih partizana na neoslobođenoj italijanskoj teritoriji, u borbi se istakao odred »Tito«. Od ljudstva jugoslovenskog porekla formirana je u Sovjetskom Savezu pešadijska brigada koja po dolasku u zemlju ulazi u sastav 1. armijske grupe. Od Jugoslovena koji su pobegli iz nemačkog koncentracionog logora kod Soluna formiran je u martu 1944. godine partizanski odred. I u drugim zemljama, naročito u Francuskoj, gde ih se najviše nalazi, Jugosloveni pripadaju naoružanim antifašističkim snagama.

U Bariju je 2. oktobra 1943. godine uspostavila svoje sedište delegacija Narodnooslobodilačke vojske, da bi organizovala prijem i prenos savezničke pomoći u zemlju, pomogla Jugoslovenima da se vrate u domovinu, sarađivala sa savezničkim vojnim vlastima. Taj punkt se pretvorio u bazu Narodnooslobodilačke vojske, a u mestu Monopoli je uspostavljena baza njene mornarice. Na poziv savezničkog komandanta za Sredozemlje, Vrhovni

štab je uputio vojnu misiju koja je početkom decembra stigla u Kairo i ovde se sporazumela o savezničkoj pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. Još pre je ta pomoć počela da pristiže, ali znatnija tek 17. oktobra, kad je na ostrvo Vis dopremljeno brodovima oko 10.000 pušaka, 200 tona hrane, 10 tona sanitetskog materijala i druge opreme. Glavna masa anglo-američke pomoći stigla je u leto i jesen 1944. godine.

Sovjetska vojna misija sa generalom N. V. Kornjejevom na čelu spustila se padobranima 23. februara 1944. godine na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Bosni i sutradan stigla u Drvar u sedište Vrhovnog štaba. Svoje predstavnike je uputila u Glavni štab za Hrvatsku i neke štabove korpusa. Vrhovni štab i Nacionalni komitet uputili su jedinstvenu misiju koja je u Moskvu stigla 12. aprila; sporazumela se sa predstavnicima sovjetske vlade o pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. Deo te misije obrazovao je početkom juna stalnu misiju Narodnooslobodilačke vojske u Moskvi. Sovjetska pomoć je počela da stiže u martu; uspostavljena je u maju sovjetska vazduhoplovna grupa u Bariju, radi boljeg dotura. Ta pomoć tokom leta biva sve veća, a u najvećoj masi je predata posle spajanja Crvene armije sa Narodnooslobodilačkom vojskom i oslobođenja Beograda.

Narodnooslobodilačka vojska je od početka prijema do kraja rata dobila od svojih saveznika:

	anglo-američku pomoć	sovjetsku pomoć
pušaka	137.092	96.515
lakih i teških mitraljeza	15.837	68.423
mašinskih pušaka	41.443	
protivtenkovskih pušaka	1.256	3.797
pištolja	1.626	20.528
protivavionskih mitraljeza	132	512
minobacača raznih kalibara	2.684	3.364
poljskih topova raznih kalibara	388	895
protivavionskih topova		170
tenkova	107	65
aviona	61	491

Narodnooslobodilačka vojska je, sem toga, dobila municiju, gorivo, odeću, hranu, sanitetska sredstva, inžinjerijski materijal, sredstva prevoza i veze.

Savezničke vojske su pružile i sanitetsku pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci. Računa se da je u anglo-američkim bolnicama u Italiji prihvaćeno i lečeno oko 40.000 ranjenih jugoslovenskih boraca. Sovjetska vlada je dala sedam evakuacijskih i četiri hirurške bolnice. Savezničke vojne vlasti su prihvatile oko 35.000 izbeglica iz Dalmacije i pružile im zaštitu u logoru El Šat u Sinajskoj pustinji.

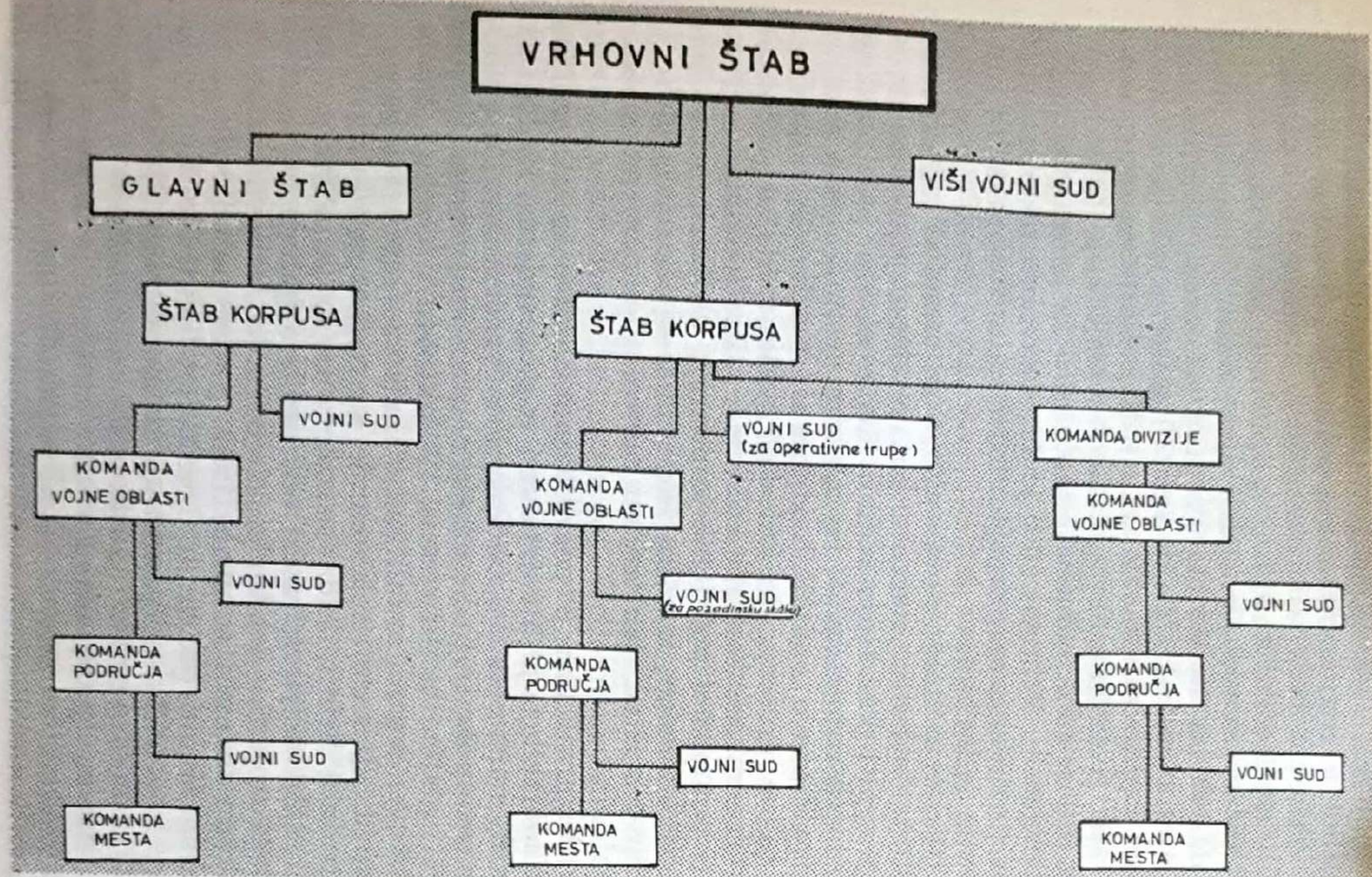
Vrhovni štab je upozorio niže štabove, čije su jedinice primale oružje od saveznika kao pomoć, da je glavno naoružanje Narodnooslobodilačke vojske oružje nemačkog porekla, do koga se kroz borbu dolazi, a svako drugo je dopunsko. Naredio je da se ne dozvoli da borbena sposobnost jedinica bude zavisna od dobijanja municije za dopunsko naoružanje, da se stvara rezerva nemačke municije, a troši dopunska. Vrhovni štab dobro zna kako partizani zbog oskudice naoružanja, a naročito municije, često nisu mogli da prime borbu s neprijateljem.

Vrhovni štab je u julu 1944. godine izdao uputstvo glavnim štabovima i štabovima korpusa kojim je propisao organizaciju i formaciju artiljerijskih jedinica. Do kraja godine je formirana artiljerijska brigada u gotovo svakoj diviziji u istočnom delu zemlje, a po jedna brigada u svakom korpusu koji dejstvuje u zapadnom delu; zatim su obrazovane tri protivavionske brigade za teritorijalnu odbranu. Vrhovni štab je tada naredio štabovima korpusa da formiraju radio-telegrafske kurseve, predviđajući uvođenje radio-veza od najviših formacija do bataljona. Sem inžinjerijske brigade, formirane u martu 1944. godine, kojom neposredno raspolaže Vrhovni štab, stvorene su još tri inžinjerijske brigade i jedna za osposobljavanje železničkih pruga. Za neposredno obezbeđenje Vrhovnog štaba formirana je 1. gardijska brigada. Vrhovni štab je 17. oktobra izdao naredbu kojom je organizaciju i formaciju jedinica službe snabdevanja prilagodio stanju vojske: pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima da postoje ekonomska odeljenja; u armijama, korpusima i divizijama — intendanture; u brigadama,

bataljonima i odredima — intendanti; u četama, školama, bolnicama, komandama područja i mesta — ekonomi. Vrhovni štab je 8. maja izdao uputstvo o organizovanju sanitetske službe u korpusima, jer su se poboljšali uslovi za nju i povećali njeni zadaci. Nekoliko puta je naređivao štabovima korpusa da okupe kulturne i prosvetne radnike da bi sačinili grupe i sekcije za kulturnu i propagandnu delatnost. Naredio je da se pri štabovima formiraju fotografske sekcije koje će snimati ono što se može smatrati značajnim za istoriografiju ili propagandu. Vrhovni štab je 13. decembra propisao formaciju organa za propagandni i kulturno-prosvetni rad u svim jedinicama.

Vrhovni štab i Povereništvo za narodnu odbranu izdali su nekoliko naredbi kojima dopunjuju propise: o odevanju i ponašanju vojnih lica, o zameni partizanskog pozdrava vojničkim — ispruženim prstima desne ruke, o rangu i pravu političkih komesara i njihovih zamenika, o načinu predlaganja i dodele odlikovanja, o organizovanju personalne službe koju će u nižim jedinicama obavljati pomoćnici političkih komesara, u divizijama — politički komesari, u višim štabovima — personalni odseci, u Povereništvu za narodnu odbranu — personalno odeljenje.

Vrhovni štab je posvetio potrebnu pažnju razvitku pozadinskih vojnih ustanova i vojnog sudstva. Kad su na početku ustanka oslobođena veća prostranstva, u gradovima se pojavljuju komande mesta — na primer 13. jula 1941. godine u Virpazaru, 2. oktobra u Čačku. Svoju funkciju organa mobilizacije ljudstva i sredstava za partizanske odrede, te komande su najpotpunije razvile u zapadnoj Srbiji. Tada se začela vojna pozadinska vlast čiji dalji razvitak zavisi od ratnih događaja, a posebno od postojanja oslobođenih područja. Vrhovni štab je krajem marta i u aprilu 1942. godine odredio da se na oslobođenom području Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine i istočne Bosne uspostave komande područja kao najviši organi ove vlasti, a njima da budu potčinjene komanda mesta i partizanske straže; straže će biti postavljane na raskršćima puteva i kod pojedinih značajnih objekata da bi kontrolisale kretanje stanovništva i potpomogle se-

Shema veza upravljanja organima oslobodilačke vojnopozadinske vlasti 1944. i 1945. godine

oske straže koje postavljaju opštinski narodnooslobodilački odbori. Vrhovni štab je predvideo da glavni štabovi daju konkretna uputstva i naređenja za stvaranje i rad vojnih pozadinskih vlasti. Svojom značajnom naredbom, izdatom u septembru iste godine, Vrhovni štab je odredio da glavni štabovi postavljaju komande područja za teritoriju jednog ili više srezova; komande mesta, pak, postavlja komandant područja ili štab operativne jedinice pri zauzeću većeg mesta ili važnog rejona. Naredbom je određeno da komanda područja i mesta, pored komandanta koji usmerava celokupan rad, imaju politički odsek, odeljak koji obuhvata pomoćno i tehničko osoblje i stalni vojni sud, da bi mobilisale ljudstvo za operativne jedinice i pozadinske vojne dužnosti, brinule se o snabdevanju i smeštaju vojnih jedinica, obrazovale sanitetske ustanove u pozadini i rukovodile njima, uspostavljale saobraćaj i regulisale ga, brinule se o redu na svom prostoru, borile se protiv svih grupa koje ometaju oslobodilačku borbu, vršile vojnu sudsku vlast, organizovale obaveštajnu službu, sarađivale sa narodnooslobodilačkim odborima. Direktivom Vrhovnog štaba, 8. februara 1944. godine, uvedena je vojna oblast sa zamenikom komandanta korpusa na čelu, kao najviša ustanova vojne vlasti u pozadini. Predviđeno je da i divizije na većem i značajnijem prostoru mogu uspostaviti vojnu oblast. Krajem rata na teritoriji Jugoslavije ima:

vojnih oblasti	komandi područja	komandi mesta
21	93	478

Sudsku vlast u početku ustanka vrše štabovi partizanskih odreda. Po statutu proleterskih brigada i naredbama Vrhovnog štaba, uvedeni su vojni sudovi u brigade i odrede, i od septembra 1942. godine stalni vojni sud područja, da sude vojnim i građanskim licima okrivljenim za špijunažu, izdaju narodne borbe, dezerterstvo iz narodne vojske, pljačku i ubistvo, ometanje vojnih jedinica pri izvršavanju njihovih zadataka. Vojni sud sačinjavaju politički komesar odgovarajuće jedinice ili komande, komandant ili komandir jedne od nižih jedinica i jedan borac. Svaki vojni sud ima islednika, postavljenog nared-

bom više komande, koji prisustvuje suđenju kao referent. Postupak je usmen i vodi se zapisnik. Vojnosudski odseci Vrhovnog štaba i glavnih štabova usmeravaju vojne sudove, držeći se direktiva izdatih za rad narodnooslobodilačkih odbora. Vrhovni komandant je 29. decembra 1942. godine izdao naredbu o ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova kojom je pobliže odredio sudski postupak. Kad je uveo oficirske činove u Narodnooslobodilačku vojsku, Vrhovni štab je propisao da se pri štabovima brigada, divizija i korpusa mogu obrazovati sudovi časti za oficire. On je 24. maja 1944. godine doneo uredbu kojom je ukinuo dotadašnje vojne sudove, a ustanovio vojni sud korpusa za operativne jedinice, sud korpusne vojne oblasti za vojnopozadinske organe, viši vojni sud pri Vrhovnom štabu. Uredbom su određeni sudski postupak i kaznene mere. Ona je definisala delo izdaje i ratnog zločina, izvršeno za vreme oslobodilačkog rata, stavljajući ga u nadležnost vojnih sudova. Vrhovni štab je istog dana izdao naredbu o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica, ustanovio kazne i nadležnost u kažnjavanju, a ukinuo dotadašnje sudove časti za oficire.

Vrhovni štab je nizom naredbi početkom oktobra i novembra 1944. godine odredio da se mobilišu muškarci od 17 do 30 godina starosti, da se pre svega popune divizije i narastu do 10.000 ljudi, da se organizuju kursevi za obuku specijalista i obrati naročita pažnja obuci mobilisanog ljudstva. Centralni komitet je uputio 14. januara 1945. godine direktivu političkim komesarima i partijskim organizacijama da učine sve što mogu da se narasle jedinice politički i vojnički dobro pripreme radi učešća u operacijama za dovršetak konačnog oslobođenja Jugoslavije. Direktiva je vrlo uspešno izvršena.

Obuka kadrova u Narodnooslobodilačkoj vojsci predstavlja veoma velik problem. Vrhovni štab i svi niži štabovi uspevaju uz pomoć partijskih organizacija da obezbede stručno osposobljavanje boračkog i starešinskog sastava. Izdavana su pravila i uputstva za obuku. Štabovi su sastavljali planove vojne nastave. Komandiri četa i vodova, obučavajući ljudstvo, za pouku često uzimaju sopstvene primere. Za obuku starešina postoje škole. Prvo je 20. februara 1942. godine osnovana Partizanska

oficirska škola Glavnog štaba za Hrvatsku. Ova škola je 4. novembra postala Vojna škola Vrhovnog štaba; ima viši i niži kurs, za komandante brigada i niže starešine, u trajanju od 30 dana. I kod glavnih štabova i nekih štabova korpusa postoje oficirske škole. Do kraja rata je formirano 27 raznih škola, nejednakog trajanja, za oficire i podoficire — pešadijske, artiljerijske, intendantske, inžinjerijske, tenkovske, mornaričke, jedinica veze, vazduhoplovne i saobraćajne struke. Pri štabovima korpusa održavani su povremeni kursevi za vojne i političke rukovodioce nižih jedinica, a pri štabovima divizija kursevi za starešine četa. Kratki podoficirski kursevi održavaju se pri štabovima brigada. Politički komesari su osposobljavani i na partijskim kursevima pri Centralnom komitetu i pri nacionalnim i oblasnim partijskim rukovodstvima.

Vrhovni štab i niži štabovi podstiču stvaranje antifašističkih jedinica od okupatorskih vojnika koji prilaze narodnooslobodilačkoj borbi, od onih savezničkih vojnika koje je nemačka vojska kao ratne zarobljenike za razne svoje potrebe dovela na tle Jugoslavije, od antifašista iz susednih zemalja koji nalaze podršku u jugoslovenskom oslobodilačkom pokretu. Tako je formirano:

	austrijskih	bugarskih	italijanskih	sovjetskih
bataljona	4	7	7	6
brigada		3	15	
divizija			3	

Bugarski i italijanski samostalni bataljoni ulaze u sastav brigada. Italijanske brigade su se spajale, smanjivale na bataljon ili prerastale u diviziju, pa ih krajem 1944. godine ima četiri u diviziji »Garibaldi«, formiranoj 2. decembra 1943. u Crnoj Gori, tri u diviziji »Garibaldi Natisone«, formiranoj sredinom decembra 1944. u Sloveniji, i po jedna brigada u 1. proleterskoj, 18. i 30. diviziji. Brigada »Italia« je na kraju rata prerasla u istoimenu diviziju. U nekim brigadama Narodnooslobodilačke vojske ima više stranih četa, vodova i manjih grupa. Strane jedinice imaju nacionalnu zastavu i druge oznake; biraju svoj komandni kadar; u obuci i drugim radnjama služe se svojim nacionalnim jezicima.

Vrhovni štab je 13. maja 1944. godine ustanovio Odeljenje za zaštitu naroda da objedini službu bezbednosti. Naredio je 15. avgusta da se formira Korpus narodne odbrane Jugoslavije da štiti slobodnu teritoriju, obezbeđuje državne granice, bori se protiv raznih kvislinških grupa, nemačkih diverzanata i špijuna; u sastav korpusa ušlo je 29 pešadijskih brigada koje obrazuju osam divizija.

Vrhovni štab je 1. januara 1945. godine izdao naredbu o formiranju: 1. armije — sastava 1. proleterska, 5, 6, 11. i 21. divizija; 2. armije — sastava 17, 23, 25, 28. i 45. divizija; 3. armije — sastava 16, 36. i 51. (vojvođanska) divizija. Štabu 2. armije potčinio je operativno 3. korpus, a štabu 3. armije — 6. i 10. korpus. Tog dana Narodnooslobodilačka vojska ima:

partizanskih odreda
49

brigada

pešadijskih	artiljerijskih	inžinjerijskih	tenkovskih	konjičkih
209	16	3	1	1

divizija

pešadijskih	vazduhoplovnih
57	2

grupe-ranga divizije	grupe-ranga korpusa	korpusa	armija
2	1	12	3

vojnih škola	jedinica stranih nacionalnosti: bataljona	brigada	divizija
12	8	10	2

mornaricu i vojnopozadinske komande

Brojno stanje operativnih, pomoćnih i pozadinskih jedinica sa naoružanim borcima u organima vlasti i političkim organizacijama iznosi oko 650.000 vojnika i starešina (Album karata: prilog XIX).

Naredbom vrhovnog komandanta, Narodnooslobodilačka vojska je dobila 1. marta naziv Jugoslovenska armija, mornarica — Jugoslovenska mornarica, a Vrhovni štab — Generalštab. Sutradan je od jedinica 8. korpusa obrazovana 4. armija. Naredbom Generalštaba su uspostavljene 25. marta komande artiljerije, inžinjerije, jedinica veze i određeni im opšti zadaci. Da vodi sve poslove radi uspešnog dovršetka rata, 2. aprila je osnovan ratni kabinet.

Početkom 1945. godine u Jugoslaviji se nalaze

nemačke trupe			
divizija	borbenih grupa	brigada	samostalnih pukova
16	4	18	17

Među pukovima ima pešadijskih, nastavnih, za osiguravanje puteva, obalskih, policijskih, italijanskih neofašističkih, a pored njih, više samostalnih obalskih diviziona, pionirskih i zaštitnih bataljona, i jedinice mornarice. Brojno stanje nemačkih trupa može se ceniti na preko 400.000 ljudi.

Kvislinške snage su oslabljene, a bilo ih je:

	divizija	brigada	
Nezavisne Države Hrvatske	16	3	
srpske kvislinške vlade			oko 2.000 ljudi
slovenačkih domobrana			oko 5.000 ljudi
četnika (36 korpusa)			oko 35.000 ljudi

Svega u kvislinškim trupama oko 190.000 ljudi (Album karata: prilog XX).

V. KONAČNA POBEDA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE

Na celom prostoru između reke Drave i jadranske obale, nemačke i kvislinške trupe ulažu napore da održe komunikacijske pravce prema severozapadu, dok Narodnooslobodilačka vojska nastoji da što više oteža rad nemačkih trupa. Štab 3. armije uputio je deo snaga sredinom decembra 1944. godine i glavninu sredinom januara 1945 — da sa leve obale Drave pređu na desnu i usme-

Nemačka protivofanziva preko reke Drave (5—21. mart 1945)

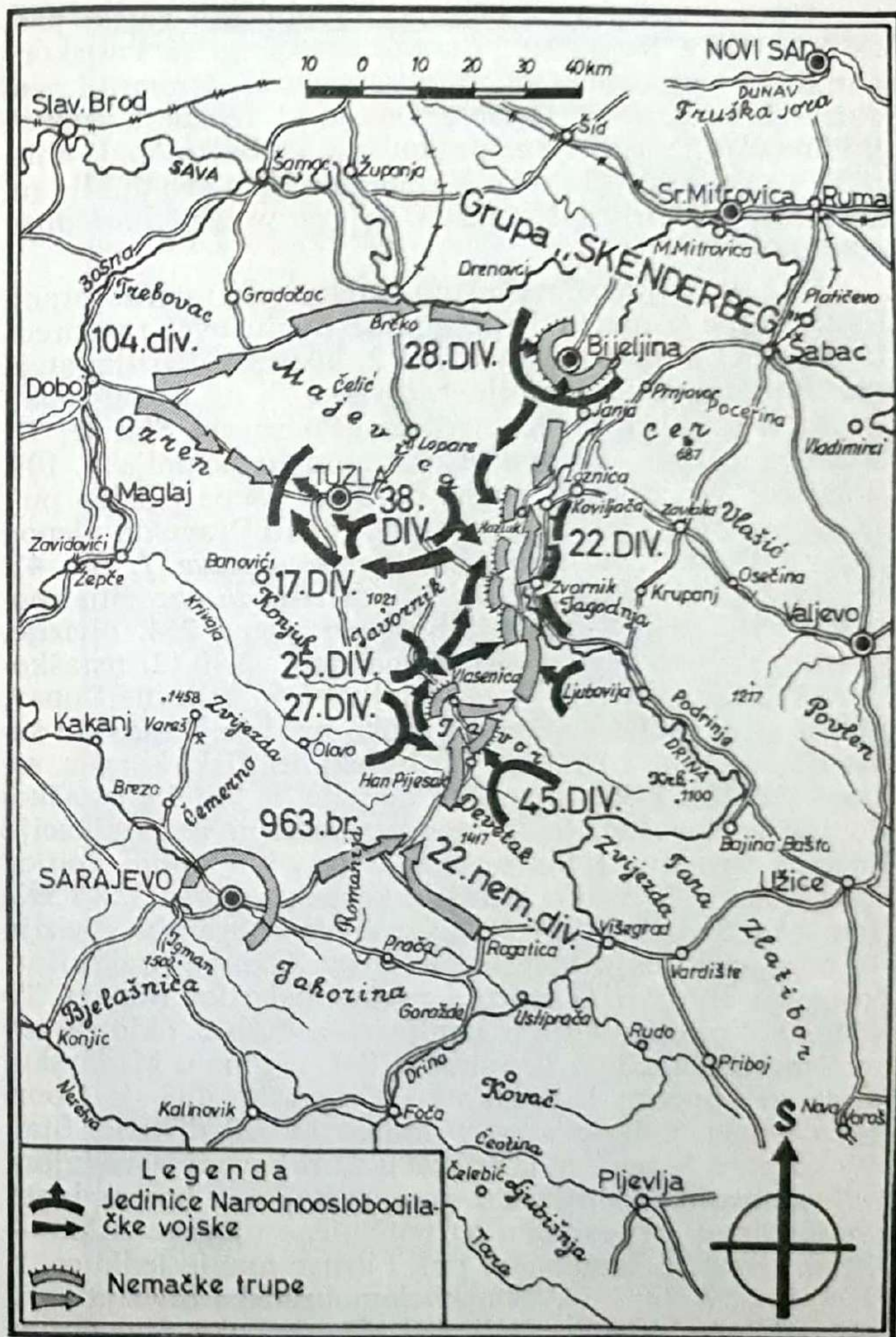
re se prema Podravskoj Slatini i Bjelovaru, gde će im sadejstvovati 6. i 10. korpus. Nemačka komanda je tome suprotstavila jedinice 7. SS, 297. i 1. kozačke divizije, borbenu grupu »Fišer« i delove 3. ustaško-domobranske divizije. Te snage su do 10. februara prinudile 3. armiju da se povuče na levu obalu Drave, na odsek kod Donjeg Miholjca; 6. korpus se našao na slavonskim planinama pod jakim pritiskom protivničkih snaga, a 10. korpus zadržao se između Virovitice, Bjelovara i Koprivnice. Po zamisli nemačke Vrhovne komande o protivofanzivi u Mađarskoj trebalo je da 91. armijski korpus nastupanjem prema Pečuju sadejstvuje glavnini snaga koje su usmerene prema Baji na Dunavu; tako je 11. vazduhoplovno-poljska divizija prešla Dravu severno od Valpova, noću uoči 6. marta 1945. godine, na odsek 16. divizije, a 104. lovačka i 297. pešadijska divizija severno od Donjeg Miholjca na deo fronta otečestvenofrontovske bugarske 1. armije. Do 15. marta slomljena je nemačka protivofanziva, a po prelasku sovjetskih trupa u nastupanje, 16. i 51. divizija, sa jednim bugarskim pukom i delom jedne bugarske divizije, odbacile su 91. korpus na desnu obalu Drave.

Da bi pomakao front iz neposredne blizine Vinkovaca, kao značajne raskrsnice puteva, odakle se jugoslovenski prostor železničkim linijama povezuje sa Mađarskom, štab 34. korpusa uputio je 3. januara 41. tvrđavsku diviziju sa grupom »Burgermajster« (Burgemeister) i jednim pukom 7. SS divizije, sa železničke pruge između Vinkovaca i Brčkog, — protiv 21. divizije koju su te snage potisle na levu obalu reke Bosut. Nemačke trupe su većom snagom — 7. SS, 41. tvrđavska i 117. lovačka divizija — krenule 17. januara u širi napad na 1. armiju, ali su posle manjeg uspeha zadržane; 1. armija je sa pristiglom 2. proleterskom divizijom na desnom krilu protivnapadom vratila Šid i učvrstila se zapadno od njega.

Nateran pritiskom 2. armije od Tuzle ka Doboju, Bijeljini i Brčkom, komandant Grupe armija »E« uputio je početkom januara 963. tvrđavsku brigadu iz Sarajeva da prodre preko planine Romanije u Bijeljinu, gde je nemačka borbena grupa »Skenderbeg« bila pod snažnim pritiskom 17. i 28. divizije. Pošto su 27. i 45. divizija dovele

u težak položaj 963. brigadu kod Vlasenice, istim pravcem je upućena nemačka 22. pešadijska divizija; uporno napadajući, ona je do 3. februara izbila u Zvornik. Nemačka 104. lovačka divizija upućena je iz šireg rejona Zenice preko Doboja — jednom grupom prema Brčkom i Bijeljini, a drugom prema Tuzli. Štab 2. armije odvojio je deo snaga da joj se suprotstavi, pa je oslabljen pritisak na 22. diviziju i 963. brigadu. Jedinice 2. armije odbranile su Tuzlu, a nemačka 22. divizija, iako prinuđena da teža borbena sredstva napusti, održala se do kraja februara kad je spasena probojom jedne grupe 104. divizije preko Bijeljine. Šireći se u dolini donjeg toka Bosne, 2. armija je primila 19. marta protivnapad oporavljene 22. divizije, delova 117. divizije, borbene grupe »Gajger« (Geiger) i jedne ustaško-domobranske divizije, čiji je cilj da zauzmu puteve između Bijeljine, Brčkog, Tuzle i Doboja. Te snage nisu imale uspeha, ubrzo su odbijene.

Nemačke trupe radi zaštite šire oblasti Sarajeva još drže zonu Mostara koju poseda reorganizovana 369. divizija sa jednim obalskim artiljerijskim pukom i ustaško-domobranskim jedinicama, ukupno oko 15.000 vojnika. Vrhovni štab je naredio da 8. korpus i 29. divizija oslobode Mostar. Došavši iz Dalmacije, 8. korpus se prikupio za operaciju, po zamisli svog štaba o koncentričnom napadu i zarobljavanju nemačke grupacije. Nastupanjem sa zapada, 26. divizija je, uz podršku 1. tenkovske brigade, 7. februara zauzela Široki Brijeg, vrlo jako nemačko uporište u pojasu obezbeđenja Mostara, i produžila da napreduje; 9. divizija, takođe na pravcu glavnog udara, širi uspeh 26. divizije; 19. divizija sa jednom brigadom 29. divizije nastupa sa jugozapada; glavnina 29. divizije dolazi sa prostora između Foče i Kalinovika i prodire s juga i jugoistoka, dok se jedna njena brigada usmerila prema Konjicu. Pružajući vrlo žilav otpor u užoj zoni i samom gradu, nemačke snage su izgubile oko polovine sastava; uz pomoć jednog puka 181. divizije, upućenog iz Sarajeva, povlače se prema Ivan-sedlu, severno od Konjica, gonjene od 29. divizije. Mostar je 14. februara oslobođen. Napad 8. korpusa podržale su dejstvom iz vazduha 1. i 2. jugoslovenska eskadrila. Potom se 8. korpus uputio prema Kninu i Gračacu radi ofanzive ka Trstu.

Nemački napori u istočnoj Bosni (januar—mart 1945)

U toku je konačna ofanziva savezničkih vojski protiv nacističke Nemačke. Crvena armija je sa Poljskom narodnom vojskom oslobodila Varšavu 17. januara i produžila da prodire ka Berlinu. Ona je 13. februara zauzela Budimpeštu i nastavlja napredovanje ka Beču. Anglo-američke trupe su prešle reku Rajnu i prodiru sve dublje na nemačku teritoriju. Nemačka vojska pruža poslednju odbranu.

Ona se na jugoslovenskom ratištu vrlo uporno brani. Njene trupe u martu 1945. godine imaju ovaj raspored: 15. kozački korpus, sastava 1. i 2. kozačka divizija, stvoren reorganizacijom ranije 1. divizije — na desnoj obali Drave, u zoni između Koprivnice i Podravske Slatine; 91. armijski korpus, sastava 11. vazduhoplovno-poljska, 104. lovačka i 297. divizija, jedna borbena grupa i jedan puk za osiguranje — istočno, na desnoj obali Drave do njenog ušća u Dunav; 34. armijski korpus, sastava 7. SS, 41. tvrđavska i 117. lovačka divizija, divizija za naročitu upotrebu »Stefan« (Stephan), borbena grupa 264. divizije, grupe »Skenderbeg« i »Burgemajster«, 3. i 12. ustaško-domobranska divizija — oslanjajući levo krilo na Dunav, nalaze se zapadno od Šida, i preko predela Bosutskih šuma do Bijeljine i Brčkog; 21. brdski armijski korpus, sastava 22, 181. i 369. nemačka divizija, 8, 9. i 15. ustaško-domobranska divizija — na obezbeđenju komunikacija između Sarajeva i Slavonskog Broda i u dolini donjeg toka Bosne; 15. brdski armijski korpus, sastava 373. i 392. nemačka divizija, 10. i 11. ustaško-domobranska divizija — na obezbeđenju komunikacija od Zagreba preko Karlovca ka Rijeci i Gospiću i preko Siska ka Bihaću. Te snage sačinjavaju Grupu armija »E«. Štab 2. oklopne armije premešten je u decembru 1944. godine u Mađarsku, kuda su upućene 1. brdska i 118. lovačka divizija i borbena grupa, sačinjena od ostataka 13. SS divizije. Štab 69. korpusa je upućen u Korušku da rukovodi izgradnjom odbrambenih položaja duž granice Rajha, a komandantu za Jugoistok neposredno su potčinjene njegove trupe — jedan nemački samostalni puk i druge manje jedinice, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 13. i 14. ustaško-domobranska divizija — u oblasti Zagreba, u Slavoniji i oko Banje Luke. Štab Grupe armija »F« upućen je krajem marta 1945. godine u Ma-

Oslobođenje Mostara (3—14. februar 1945)

đarsku, a njegovu ulogu komande za Jugoistok primio je štab Grupe armija »E«. Iz sastava Grupe armija »C«, nalazi se 97. armijski korpus — 188. rezervna brdska, 237. pešadijska i italijanska fašistička 10. MAS divizija — u Istri i Slovenačkom primorju. Mornarička 11. divizija za osiguranje i komande tvrđavskih područja u Trstu, Puli i Rijeci, objedinjene su pod komandom mornarice »Jug«. Grupacija koju sačinjavaju nemački 10. SS policijski puk, manje samostalne policijske jedinice, ostaci vojnih snaga srpske kvislinške vlade, grupe četnika i slovenačkih domobrana nalaze se na prostoru Trsta. Iz sastava 18. vojne oblasti nalazi se u Sloveniji — 438. divizija za naročitu upotrebu sa manjim nastavnim i drugim samostalnim jedinicama i grupama slovenačkih domobrana.

Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske izvršile su u decembru 1944. godine treću zamašnu reorganizaciju; opet su uvedene divizije. Zbog velikih gubitaka domobranstva, i dosta očitovane njegove nepouzdanosti, mnoge komandne dužnosti u novim formacijama dodeljene su ustaškim oficirima, a svuda su uporedo objedinjene domobranske i ustaške jedinice. Ustaško-domobranski 1. korpus sačinjavaju: 1. udarna divizija (20, 21. i 22. udarni puk) — na prostoru Bjelovara i Zagreba; 2. divizija (20. ustaška, 15. ustaška i 20. pešadijska brigada) — na prostoru Zagreba i Velike Gorice; 4. divizija (7. lovačka, 8. ustaška, 19. ustaška i 14. pešadijska brigada) — na prostoru Siska, Sunje i Dvora na Uni; 5. divizija (5. ustaška, 22. ustaška i 11. pešadijska brigada) — na prostoru Koprivnice i Bjelovara; 10. divizija (10. lovačka i 7. ustaška brigada) — na prostoru Bosanskog Novog, Bihaća i Donjeg Lapca; 11. divizija (4. ustaška, 18. ustaška i 13. pešadijska brigada) — na prostoru Gospića, Senja i Rijeke; 13. divizija (3. ustaška, 17. ustaška i 12. pešadijska brigada) — na prostoru Karlovca, Duge Rese i Kamenskog. Ustaško-domobranski 2. korpus sačinjavaju: 3. divizija (8. lovačka, 2. ustaška i 13. ustaška brigada) — na prostoru Vinkovaca i Čađavice; 6. divizija (10. ustaška i 15. pešadijska brigada) — na prostoru Banje Luke i Kotor-Varoši; 7. divizija (1. brdska i 4. brdska brigada) — na prostoru Nove Kapele, Slavonske Požege i Pakraca; 12. divizija (12. ustaška i 3. brdska brigada) — na prostoru

Brčkog; 14. divizija (14. ustaška i 19. pešadijska brigada) — na prostoru Slavonskog Broda i Novske; 15. divizija (16. ustaška i 16. pešadijska brigada) — na prostoru Doboja i Zavidovića. Ustaško-domobranski 3. korpus sačinjavaju: 8. divizija (1. ustaška, 18. pešadijska i, posle, 9. ustaška brigada) — na prostoru Sarajeva, Kalinovika i Prače; 9. divizija (2. brdska i 9. ustaška brigada) — do povlačenja na prostoru Mostara i Širokog Brijega. Pored brigada, divizije imaju jedan, a retko dva artiljerijska diviziona, retko inžinjerijski ili izviđački bataljon.

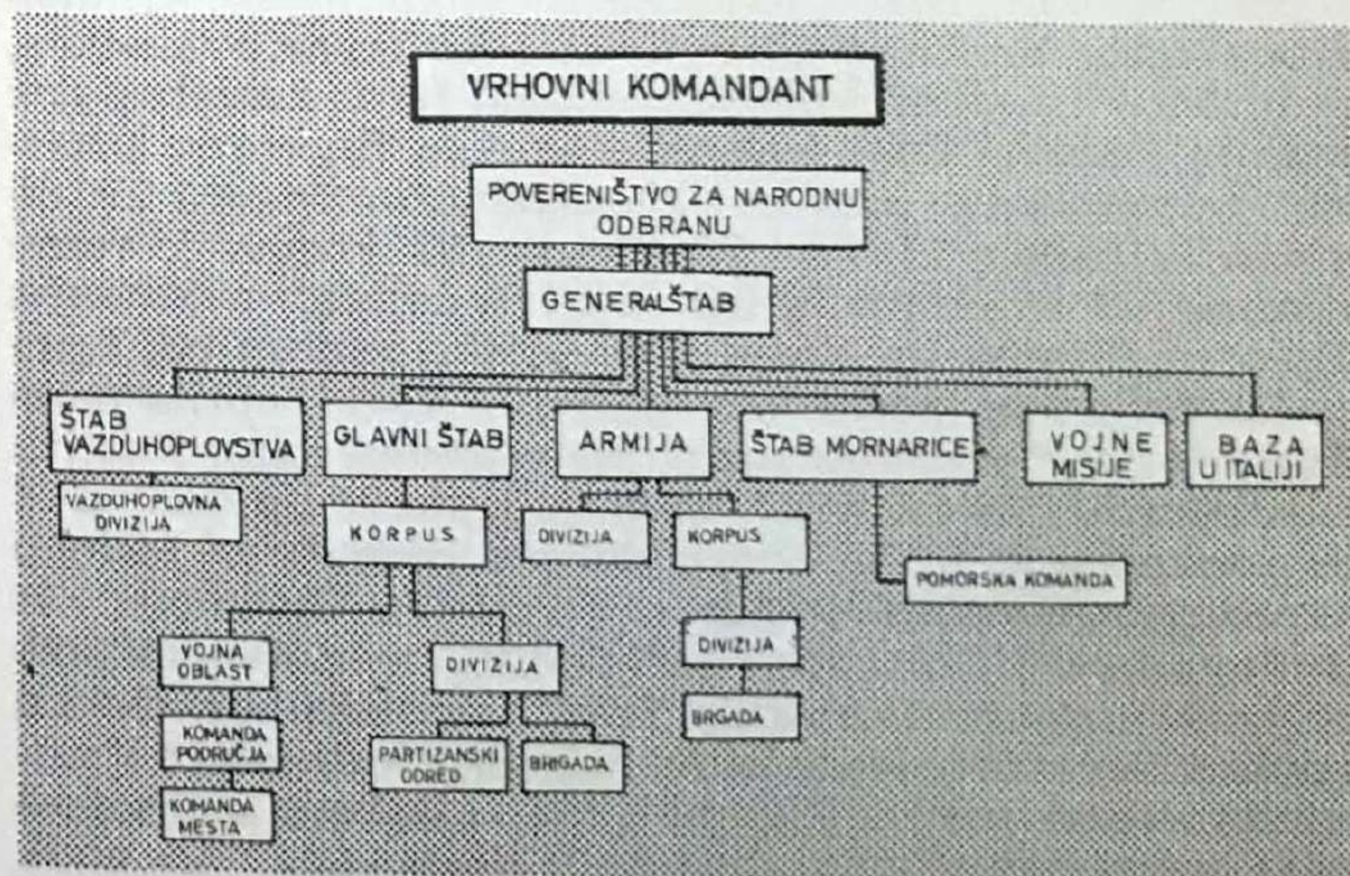
Nemačke i kolaboracionističke trupe ne posedaju taktički povezan front, već brane značajne rejone kako bi stvorile zaštitu svom odstupanju. Pojedine rejone, prema severozapadu, na zatvaranju važnih komunikacijskih pravaca, delom su uredile za odbranu. Na užim delovima teritorije, mnogi čvorovi odbrane dobijali su oblik fronta, kao što je to na projektovanoj i delom izgrađenoj odbrambenoj liniji od Blatnog jezera u Mađarskoj do Rijeke na Jadranu, nazvanoj »jugoistočni bedem«.

Narodnooslobodilačka vojska je dovršila pripreme za poslednju borbu s neprijateljem. U Beogradu, 24. februara, sporazumeo se vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske sa komandantom 3. ukrajinskog fronta i komandantom savezničkih armija u Italiji o koordinaciji operacija protiv nemačke vojske. Dogovoreno je, pored ostalog, da Narodnooslobodilačka vojska do 30. marta počne operaciju prema Rijeci da bi privukla nemački 97. armijski korpus i sprečila ga da se angažuje protiv savezničkih snaga u severnoj Italiji. Plan završnih operacija donet je prema zamisli da Jugoslovenska armija, usmerena na tri strategijska pravca, severnom grupom prodire u zoni između Drave i Save ka Mariboru, srednjom preko Doboja, Banje Luke i Karlovca ka Novom Mestu, i južnom preko Rijeke ka Trstu, da bi dejstvom s fronta i iz pozadine izbila na liniju Varaždin, Zagreb, Karlovac i stvorila uslove za konačno oslobođenje jugoslovenskih oblasti do etničke granice; deo snaga da se zadrži na oslobođenom području da bi uništio ostatke ustaških i četničkih jedinica koji se ne povlače sa nemačkom vojskom. Severnu grupu sačinjavaju 1. i 3. armija: 3. armija — 16, 36. i 51. divizija — na levoj obali Drave, prema Donjem

Miholjcu i Valpovu, sa operativno potčinjenim 6. korpusom — 12. i 40. divizija — u predelu slavonskih planina i 10. korpusom — 32. i 33. divizija — na Bilogori i Kalniku; 1. armija — 1. i 2. proleterska, 5, 6, 11, 21. i 22. divizija, 2. tenkovska i 1. konjička brigada — na frontu u Sremu, desnim krilom oslonjena na Dunav, pa zapadno od Šida, na donjem toku Bosuta i kod Bijeljine. U srednjoj grupi je 2. armija — 17, 23, 25, 28. i 45. divizija — na prostoru između Tuzle, Brčkog, donjeg toka Bosne i prema Doboju, sa operativno potčinjenim: 3. korpusom — 27. i 38. divizijom — na planini Romaniji, prema Sarajevu; 2. korpusom — 3, 29. i 37. divizija — na istočnim i jugozapadnim prilazima Sarajevu; 5. korpusom — 4, 10, 39. i 53. divizija — u dolini gornjeg i srednjeg toka Bosne i kod Banje Luke. Južnu grupu sačinjava 4. armija — 9, 19, 20. i 26. divizija — na prostoru Knina i Gračaca, sa operativno potčinjenim: 4. korpusom — 7, 8. i 34. divizija — između Zagreba, Bihaća i Ogulina; 11. korpusom — 13, 35. i 43. divizija — u zahvatu komunikacijskog pravca od Gospića i preko Ogulina ka obali mora i na prostoru severno od Rijeke; 7. korpusom — 15. i 18. divizija — između Ljubljane, Novog Mesta i Postojne; 9. korpusom — 30. i 31. divizija — između Trsta, Postojne i Bleda. U opštoj rezervi Generalštaba su: jedinice 4. operativne zone — 14. divizija, 6. i 11. brigada — između Maribora, Celja i Kamnika; 15. korpus — 42. i 48. divizija — u širem prostoru Zemuna; 24, 49. i 50. divizija na Kosovu polju i u dolini Zapadne Morave; 1. inžinjerijska brigada u Beogradu i 1. železnička brigada u Višegradu. Pod komandom Glavnog štaba za Srbiju nalazi se 47. divizija u istočnoj Srbiji; pod komandom Glavnog štaba za Makedoniju — 41. divizija; pod komandom Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 46. i 52. divizija (Album karata: prilog XXI).

Prema opštoj zamisli doneli su štabovi armija svoje operacijske planove. Predviđeno je da 4. armija razbije 15. brdski armijski korpus — koji se brani od Karlobaga na obali mora, pored Gospića i Gornjeg Lapca do Bihaća — a zatim energično prodire ka Trstu, na kom pravcu se očekuje sukob sa 97. armijskim korpusom. Prikupivši 20. i 26. diviziju kod Gornjeg Lapca radi prodora ka Bihaću, a 19. diviziju kod Udbine za nastupanje prema Ko-

renici, dok se 9. divizija nalazi u rezervi kod Zadra i Obrovca — 4. armija je 20. marta počela ofanzivu. Probila je nemački front i podišla Bihaću, kamo se nastupanjem od Slunja približio i 4. korpus; sem na 373. diviziju i 10. ustaško-domobransku udarila je i na 104. lovačku diviziju koja je s fronta na Dravi dovedena u Bihać. Energičnim napadom slomljen je otpor branilaca; Bihać je 28. marta oslobođen, a nemačke snage se odmakle severnije; prema njima se postavio 4. korpus. Pomeranjem snaga ka svom levom krilu, 4. armija je oslobodila Gospić i daljim nastupanjem prema Ogulinu i Senju probila odbranu 392. i 11. ustaško-domobranske divizije. Za ojačanje desnog boka, kome preti 104. divizija sa prostora severozapadno od Bihaća, i obezbeđenje prema Karlovcu, određena je pored 4. korpusa i 20. divizija. Generalštab je uputio 29. diviziju iz rejona Sarajeva da se nađe na desnom boku 4. armije. Upornim napadom, armija je potukla do 15. aprila 373. i 392. diviziju i izbila na put između Crikvenice i Delnica, pred novu odbrambenu nemačku liniju, na kojoj je dočekana otporom 237. divizije. Generalštab 20. aprila po drugi put naređuje da se energično

Shema preseka organizacione strukture Narodnooslobodilačke vojske (Jugoslovenske armije) 1945. godine

prodire ka Trstu. A do tog dana: 43. divizija sa prostora Delnica stigla je do Klane, severno od Rijeke; 13. divizija od Delnica i 19. divizija preko Crikvenice izbile su pred Rijeku; 9. i 26. divizija u sadejstvu sa jedinicama mornarice oslobodile su kvarnerska ostrva Krk, Cres i Lošinj.

Od Rijeke pored Klane do prirodno jakog planinskog masiva Snežnika na severu, 97. armijski korpus pruža 21. i 22. aprila žilav otpor prvom napadu 19, 13. i 43. divizije. Pošto štab 4. armije ojačava snage za proboj, dolazi 24. aprila kod Klane do susretnog boja između privučenih 26. i 13. divizije i nemačke 188. divizije koja je krenula u protivnapad. Naređeno je 97. korpusu, tada potčinjenom komandantu za Jugoistok, da krajnjim zalaganjem spreči izbijanje 4. armije u Trst i Ljubljanu. Po direktivi Generalštaba, izdatoj 22. aprila, a i zato što je sam uvideo da je nemačka odbrana odsudna, štab 4. armije naredio je širi manevar. Privučena od Ogulina, 20. divizija je sa jednom pridatom brigadom, tri tenkovska bataljona i dva artiljerijska diviziona nastupila preko Čabra i obilazeći masiv Snežnika sa severa, 28. aprila prodrla u rejon Ilirske Bistrice i produžila preko Divače ka Trstu; preko njenog desnog krila, a izvučena iz rejona Klane, 43. divizija prodire prema središtu Istre i ka Trstu; 9. divizija, pošavši sa Cresa, iskrcala se na obalu Istre, zauzela pojas između rudnika Raše i Opatije i preko Buzeta se usmerila prema Trstu; pravcem 20. divizije kreće se i 29. divizija. Pritiskom 13, 19. i 26. divizije, 97. korpus je vezan severno od Rijeke, a krilne snage 4. armije napreduju. Tako se 20. divizija susreće 30. aprila severno od Trsta sa 30. divizijom, pošto je 9. korpusu još 14. aprila naređeno da sa Trnovskog gozda pođe prema jugu. Pristižu i jedinice 9. i 29. divizije; borba u Trstu je uporna, grad je oslobođen 2. maja, a dan docnije predala se žestoko napadnuta nemačka posada u predgrađu Općinama. Za to vreme su 31. divizija i jedinice na operativnom području 9. korpusa oslobodile Tržič (Monfalcone), Goricu i dolinu Soče na severu. Jedna brigada 43. divizije i Kvarnerski odred mornaričke pešadije, ulaskom u Pazin i Pulu, završili su 7. maja oslobađanje Istre.

Napad 4. armije podržavaju 1. i 2. jugoslovenska eskadrila sa aerodroma na Visu i kod Zadra. Britansko

vazduhoplovstvo, sa aerodroma kod Zadra, dejstvuje po nemačkim komunikacijama i uporištima u široj oblasti Rijeke. Napad potpomažu ojačane jedinice Pomorske komande severnog Jadrana: bataljoni mornaričke pešadije učestvuju u desantima na kvarnerska ostrva i obalu Istre, a brodovi Kvarnerskog pomorskog sastava otvaraju put sve do Trsta i Tržiča, kroz gusto položena nemačka minska polja. Prema obalama Istre pojavile su se i britanske lake pomorske snage.

Na reci Soči, zapadno od Tržiča, srela se 1. maja predveče 31. divizija sa prednjim delovima britanske 2. novozelandske divizije; ti delovi su sutradan posle podne stigli u oslobođeni Trst. Savezničke trupe u Italiji, prelaskom u ofanzivu 9. aprila, brzo napreduju preko Toskanskih Apenina i reke Po ka Veneciji. Nemačke trupe u Italiji prihvatile su 29. aprila u Kazerti uslove kapitulacije.

Prešavši u kružnu odbranu između Rijeke i Ilirske Bistrice, 97. korpus je 1. maja dobio naređenje komandanta za Jugoistok da se preko Postojne probije ka Ljubljani. Na čelu sa 188. brdskom divizijom i borbenom grupom »Rejndl« (Reindl), a u glavnini sa 237. divizijom i borbenom grupom »Rijeka«, krenuo je 3. maja u proboj protiv 13. i 26. divizije koje drže širi rejon Ilirske Bistrice, gde su privučene i druge jedinice. Podstaknut novim naređenjima komandanta za Jugoistok, 97. korpus je produžio da ulaže napore radi proboja; sukobio se sa jedinicama 7, 8. i 43. divizije i jedne brigade 29. divizije, koje ga zadržavaju, dok trpi pritisak 13. i 19. divizije koje potiskuju sa juga. Ne uspeva da prodre; 7. maja izjutra, 97. korpus se predao.

Tada 29. divizija, usmerena preko Postojne, i 7. korpus, nadirući sa prostora Kočevja i preko Grosuplja, uporno lome otpor jake nemačke i kvislinške grupe; do noći 8. maja oslobodili su Ljubljanu. Pošla je zatim 29. divizija preko Kranja ka Jesenicama, a 15. divizija prema Kamniku; 10. maja su skršile poslednji otpor protivnika. Ovog dana pristigao je u Jesenice deo jedne ojačane motorizovane brigade 26. divizije koja je upućena iz Trsta, dolinom Soče i dalje na sever. Ta brigada se spojila u Celovcu sa Koruškim partizanskim odredom; i 14. divizija se približila Celovcu i Velikovcu.

Duboko na jugoistoku, i dosta dugo, nemačke trupe brane Sarajevo, vrlo značajno kao prihvatni rejon za Grupu armija »E« dok se povlačila iz južnih oblasti. Nemačka odbrana Sarajeva, poverena 21. brdskom korpusu, obuhvata zaštitu prilaznih pravaca i samog grada. Generalštab je 17. marta imenovao jedinstven privremeni operativni štab i odredio 2. i 3. korpus i tri divizije 5. korpusa da oslobode Sarajevo i dolinu u gornjem i srednjem toku Bosne. Sa istoka, sa Romanije, nastupaju 27. i 38. divizija, i 37. divizija preko planine Jahorine — protiv nemačke 181. divizije; sa jugoistoka, u zahvatu puta od Kalinovika, nadire 3. divizija — protiv 964. tvrđavske brigade; s juga nastupa 29. divizija — protiv ostataka 369. divizije i jednog puka 7. SS divizije; 4. i 10. divizija su usmerene od Travnika prema reci Bosni, na odsek između Visokog i Kaknja. Zapadno od Sarajeva privučena je 7. SS divizija, a odbrana grada još raspolaže jednim policijskim pukom, grupom od pet ustaško-domobranskih brigada i više manjih jedinica. Napad je počeo 28. marta izjutra. Snage napada uporno savlađuju žilav nemački otpor do zore 6. aprila, kad su 27, 38. i 37. divizija oslobodile Sarajevo, gde je glavninom izbila i 3. divizija, a levim krilom sa 29. divizijom nastavila gonjenje neprijatelja. Pošto su 4. i 10. divizija prešle na desnu obalu Bosne, vezane su do 3. aprila sukobom sa glavninom 7. SS divizije. Tada se 10. divizija okrenula ka Visokom i Kaknju; sa grupom od tri samostalne brigade oslobodila je do 15. aprila Zenicu i izbila u Zavidoviće, odakle je 27. divizija odbacila nemačku 181. diviziju prema Doboju. Kod Doboja, na desnoj obali Bosne, nemačke snage drže mostobran i pružaju najuporniji otpor 2. armiji, da bi zaštitile prelaz na reci i čvorište komunikacija do pristizanja svih delova iz Sarajeva. Tako je 2. armija tek 17. aprila izjutra prešla na levu obalu Bosne, oslobodila Doboj i produžila nastupanje prema Derventi i Banjoj Luci. Ona sada može kao srednja ofanzivna grupa da ostvari tešnje operativno sadejstvo sa 1. armijom u dolini Save.

Ustaško-domobranske trupe, izvršivši u aprilu poslednju reorganizaciju iza velikih gubitaka, potpomažu nemačku odbranu: ustaški gardijski korpus, nazivan poglavnikov tjelesni zbor (poglavnikova gardijska, 1. udar-

na i 5. divizija) — na prostoru Zagreba, Dugog Sela i Bjelovara; 2. korpus (2, 12. i 18. udarna divizija) — na pravcu od Novske prema Zagrebu; 3. korpus (4, 6. i 15. divizija) — kod Dvora na Uni, Kostajnice i Dubice; 4. korpus (3, 7, 8. i 9. divizija) — na prostoru Garešnice i Bjelovara; 5. korpus (11. i 13. divizija) — na prostoru Karlovca i Samobora.

Prema zamisli o kombinaciji frontalnog udara i obilaznog manevra grupisane su snage 1. i 3. armije za napad. Glavne snage za proboj — 1, 21, 22, 42. i 48. divizija i 2. tenkovska brigada — između Šida i Dunava, sa težištem na desnom krilu, da uz podršku dva lovačka i dva bombarderska puka avijacije prodru u Vukovar i Vinkovce, a pomoćne — 6. i 11. divizija i 1. konjička brigada — jugoistočno od Vinkovaca da izbiju na železničku prugu koja povezuje ovo mesto i Brčko. Kao severna manevarska grupa, 3. armija — 16, 36. i 51. divizija — ima zadatak da glavninom forsira Dravu kod Valpova, a ostalim snagama Dunav kod Dalja, i spoji se severozapadno od Vinkovaca sa glavnim snagama za proboj fronta. Južna manevarska grupa — 2. i 5. divizija (koje su prešle iz Srema na desnu obalu Save) sa 17. divizijom — trebalo je da pređe na levu obalu Save kod Brčkog i nastupi prema Vinkovcima. Počevši napad u zoru 12. aprila, glavne snage proboja slomile su nemačku odbranu, do večeri izbile u Vukovar i južno od njega prešle reku Bosut; grupa na pomoćnom pravcu nadire levom obalom Save ka zapadu; 3. armija je oskudnim sredstvima prešla Dravu i Dunav i prodrla do Našica; 5. i 17. divizija prešle su Savu i napredovale do Županje. Ne zastajući u napadu, glavne snage proboja su sutradan predveče oslobodile Vinkovce; stvoreni su uslovi da se produži nadiranje svih snaga prema severozapadu.

Zbog uspeha 3. armije i gubitka Osijeka i Našica, štab 34. armijskog korpusa nije mogao da uspostavi nemačku odbranu na novoj neprekidnoj liniji između Drave i Save, ali su je njegove snage ipak posele od Đakova duž železničke pruge do Save, da bi 21. korpusu omogućile izvlačenje iz Bosne. Međutim, pošto su 6. i 21. divizija zauzele 16. aprila Đakovo, nastupanje se nastavlja: 1. armija je do 25. aprila glavninom izbila u širi rejon

Pakraca, a manjim snagama pred Novsku; 3. armija je probila nemačke položaje na severnim ograncima planine Papuka i zauzela Daruvar i Viroviticu. Jedinice bugarske 1. armije, prešavši na desnu obalu Drave istočno od Donjeg Miholjca, nastupale su uporedo sa desnim krilom 3. armije. Svojom aktivnošću u pozadini nemačkih trupa, 6. korpus je doprineo prodoru 1. armije od Đakova prema Slavonskoj Požegi; korpus je ušao u sastav 3. armije. Po izbijanju u Doboj, 2. armija brzo napreduje; oslobodila je Bosanski Brod, primila u svoj sastav 2. i 5. korpus i stigla do 24. aprila preko Banje Luke na desnu obalu Une.

Sve tri armije su izbile pred nemačku odbrambenu liniju koja se proteže od donjeg toka Une, preko Save, rekom Ilovom i preko grebena Bilogore do reke Drave. Štab 34. korpusa je upućen u Ljubljanu, a pod komandom štaba 21. brdskog korpusa na ovom frontu se nalaze: 15. kozački korpus, 7. SS, 11. vazduhoplovno-poljska, 22. pešadijska, 41. tvrđavska, 181. pešadijska, 373. i 369. legionarska divizija, 963. tvrđavska brigada, i 1, 3, 4, 5, 8. i 15. ustaško-domobranska divizija. Namera je komandanta za Jugoistok da se na ovoj liniji pruži otpor koliko je potrebno da bi se obezbedilo uredno odstupanje nemačke balkanske vojske u Austriju; on je pozvao trupe 29. aprila da se odlučno bore.

Generalštab Jugoslovenske armije, s druge strane, podstiče svoje armije da napreduju: 3. armija probila je front na Bilogori i do 7. maja oslobodila Varaždin; 1. armija je dvema divizijama forsirala reku Ilovu u pravcu Moslavačke gore, ali kako su obe odbačene protivnapadom nemačkih snaga koje su čak prešle na suprotnu obalu, ona tek 4. maja produžuje nadiranje prema Hrvatskom zagorju; 2. armija je jednom operativnom grupom — u kojoj su 23, 28, 39. i 45. divizija — oslobodila mesta u dolini donjih tokova Une i Kupe i podišla Zagrebu s juga, a drugom grupom — koju sačinjavaju 3, 4, 10. i 34. divizija — prikupljenom između Ogulina i Vrbovskog, prodire u zoni Karlovca. Ova grupa ima ispred sebe 104. lovačku diviziju, delove 392. divizije, dva policijska i jedan lovački puk, delove 13. ustaško-domobranske divizije, sada objedinjene pod komandom štaba 91. armijskog korpusa, pošto je štab 15. brdskog armijskog korpusa

upućen na prostor Karavanki. Napadu 10. divizije koja prodire južno od železničke pruge između Karlovca i Siska, 4. i 3. divizije, koje nastupaju istočno i zapadno od železničke pruge između Ogulina i Karlovca, i 34. divizije sa zapada — nemačke snage pružaju vrlo uporan otpor; Karlovac je tek 7. maja oslobođen. Generalštab je ovog dana naredio 3. armiji da hita prema Mariboru i Celovcu, a 2. armiji da zauzme Brežice i Krško da bi presekla nemačku odstupnicu od Zagreba prema zapadu. Delovi 2. i 1. armije oslobodili su 8. maja Zagreb.

U poslednjem satu ovog dana stupila je na snagu kapitulacija nemačkih oružanih snaga, potpisana 7. maja u Remsu sa anglo-američkom komandom.

U Berlinu, u prvom satu 9. maja, pred predstavnicima vrhovnih komandi Crvene armije, britanske, severnoameričke i francuske vojske, potpisali su opunomoćenici nemačke Vrhovne komande bezuslovnu kapitulaciju celokupne nemačke oružane sile; to je Dan pobede. Nemačke trupe u Jugoslaviji još se bore da bi se povukle u Austriju i predale anglo-američkoj vojsci. Podstičući tu upornost, komandant za Jugoistok je 2. maja obavestio trupe o sovjetskom zauzeću Berlina i pogibiji kancelara Rajha; pozvao je vojnike i starešine da odlučno izdrže do kraja; da ne bi oslabila odbrana, zabranio je 4. maja svako samovoljno povlačenje štabova i ustanova u Austriju.

Na savetovanju komandanata 1, 2. i 3. armije i predstavnika Generalštaba, 9. maja u Zagrebu, rešeno je da se energičnim nastupanjem 3. armije ka Mariboru i Celovcu, 1. armije ka Celju i 2. armije ka Novom Mestu i Zidanom Mostu, spreči nemačkim trupama izlazak iz Jugoslavije. Tako je 3. armija do 12. maja izbila preko Maribora u Dravograd, ovde se povezala sa 14. divizijom i presekla najznačajniji nemački odstupni pravac. Komandant za Jugoistok je pristao 10. maja da pregovara o kapitulaciji, a nemačke trupe se još bore, i baš najupornije južno od Dravograda pokušava jedna jača grupa da prodre u Austriju. Ta upornost neće dugo trajati; nemačka balkanska vojska, sa ostacima kolaboracionističkih formacija, prestala je da se bori 15. maja; zarobljena je na prostoru između Zagreba, Maribora, Dravograda i Zida-

nog Mosta. Tim uspehom je završen jugoslovenski oslobodilački rat.

Tog poslednjeg dana rata, Jugoslovenska armija ima:

partizanskih odreda
17

b r i g a d a

pešadijskih	artiljerijskih	inžinjerijskih	tenkovskih	konjičkih
203	31	5	2	1

d i v i z i j a					
pešadijskih	vazduhoplovnih	korpusa	grupa-ranga korpusa	armija	škola
57	2	5	2	4	15

mornaricu i vojnopozadinske komande

Brojno stanje armije i svih naoružanih pripadnika oslobodilačkog pokreta iznosi tada blizu 800.000 boraca i starešina.

VI. UČVRŠĆIVANJE REVOLUCIONARNIH DOSTIGNUĆA OSLOBODILAČKOG RATA

Po dolasku u Beograd, najviši državni i politički organi Jugoslavije pristupaju izgradnji aparata vlasti, uprave i pravosuđa, izradi više zakonskih nacrta i ustavotvornih odluka. Uspostavljen je Privredni savet da usklađuje delatnost svih privrednih povereništava Nacionalnog komiteta i Komisije za privrednu obnovu zemlje.

Hitno se pristupa obnovi saobraćaja, industrije i poljoprivrede. Zbog vrlo obimnih ratnih rušenja, obnova železničkih pruga nailazi na velike teškoće. Beograd se povezuje sa Nišom 5. decembra 1944. godine, Zemun sa Zagrebom polovinom juna 1945, a preko mosta na Savi kod Beograda mogućan je saobraćaj sa Zagrebom tek krajem decembra, dok je veza između Zagreba i Rijeke uspostavljena 19. oktobra iste godine. Na železničkoj pruzi od Sarajeva do Dubrovnika postoje i do 1946. godine tri krupne smetnje, zbog kojih se mora vršiti pretovar, a železnička pruga između Ogulina i Knina opravljena je tek te godine. Do integracije železničkog saobraćaja u Vojvodini nije moglo doći zbog toga što su porušeni mo-

stovi na Dunavu kod Novog Sada, na Tisi kod Sente i Tamišu kod Pančeva, a to prouzrokuje veliku smetnju u prevozu žita iz ove bogate oblasti u siromašne krajeve, sirovina za industriju i drugih roba. Prvenstveno zbog toga što nema dovoljno kamiona, drumski saobraćaj se sporo obnavlja; ima preduzeća udaljenih od železničkih pruga a bez ijednog kamiona. Zaplenjenim kamionima koristi se vojska, a iz pomoći Ujedinjenih nacija isporučeno je do avgusta 1945. godine tek oko 1.100 kamiona i manjih vozila. Pomorski saobraćaj se obnovio do leta te godine, ali su i docnije pojedini brodovi stradali od zaostalih nemačkih mina u Jadranskom moru. Nestašica sirovina i polufabrikata, uz oštećena mašinska i druga postrojenja, predstavlja prvorazredan problem obnove industrije. U martu 1945. godine raspolaže se samo sa oko 470 tona čelika. U istočnom delu Jugoslavije, industrijska preduzeća su obnovljena do juna, a u ostalim krajevima do kraja godine; njihovi kapaciteti su korišćeni do 50%, često i manje. Poljoprivreda ima malo radnih ruku. Prolećnu setvu su organizovali komandanti pozadine viših vojnih jedinica; učešćem vojske, omladine i poljoprivrednih radnika, do 1. maja 1945. godine obrađeno je oko 80% žitorodnih površina. Ulaganje finansijskih sredstava svuda prati dobrovoljan rad omladine i građana; zalaganjem se ističu radne brigade.

Nacionalni komitet je 21. januara 1945. godine zaključio ugovor sa anglo-američkom vojnom organizacijom za civilnu pomoć oslobođenim zemljama, po kome je u prvoj polovini te godine primljeno 120.000 tona namirnica. Zatim je 24. marta zaključen ugovor o pomoći Ujedinjenih nacija Jugoslaviji; ta pomoć do kraja godine iznosi 780.475 tona razne robe (a do njenog prestanka krajem 1947. godine — preko 2,5 miliona tona) — hrane, odeće, uređaja i opreme. Distribucija te pomoći bila je planska. Sovjetska vlada je isporučila Jugoslaviji posle oslobođenja Beograda 50.000 tona žita.

Oslobođenje je zateklo valutarni haos, u zemlji je cirkulisao novac svih država koje su vršile okupaciju na jugoslovenskoj teritoriji i kvislinških vlada. Vrhovna komisija za zamenu novca završila je do jula 1945. godine ceo posao oko uvođenja dinara kao jedine valute.

Poseban štab je organizovao povratak u domovinu 335.000 ratnih zarobljenika, interniraca i prinudno odvedenih radnika u druge zemlje, a otpremio je oko 88.000 stranih repatriraca. Masovno kretanje izbeglica, kojih je samo u Srbiji oko 300.000 lica, započeto u proleće, dovršeno je krajem te godine. Narodnooslobodilački odbori su zbrinuli blizu 250.000 dečaka i devojčica bez roditelja ili napuštenih u ratu. Počela je pomoć invalidima i porodicama koje su ostale bez hranilaca. Doneta je uredba o platama radnika i službenika. Nema nezaposlenih radnika, a mnogi se na poslu ističu premašivanjem radne norme i većim učinkom.

Promene u karakteru društveno-ekonomskih odnosa započete su takoreći sa oružanim ustankom. Uveden je specifičan način eksproprijacije buržoazije: okupatorima i njihovim saradnicima konfiskovana je imovina. Konfiskacija nije uobičajen način nacionalizacije privatne svojine, ali to znači, pošto je nacionalna izdaja buržoazije klasno uslovljena. Predstavništvo Antifašističkog veća donelo je 21. novembra 1944. godine uredbu o prelasku neprijateljske imovine u državnu svojinu, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile. Cilj je te uredbe da se kažnjavanjem krivaca za dela učinjena protiv narodne slobode, zavlada ekonomskim dobrima od vitalnog značaja za socijalističku proizvodnju. Odluku sprovode narodnooslobodilački odbori i pravosudni organi. Narodnooslobodilački odbori su, još dok je rat trajao, konfiskacijom zemlje saradnika okupatora, ukidanjem napolice, ustupanjem zemlje imućnih seljaka na obradu siromašnim, nastojanjem da se organizuje poljoprivredna proizvodnja — otvarali put promenama u oblasti agrarnih odnosa. Značajne promene u strukturi poseda u poljoprivredi izvršene su na osnovu zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Podeljeno je 791.755 ha zemlje bezemljašima, siromašnim seljacima, kolonistima i seljačkim radnim zadrugama, a 820.029 ha poljoprivrednim dobrima i državnim ustanovama. Dobilo je zemlju (do marta 1948. godine) 316.435 seoskih porodica, naseljavanjem kolonista i dodelom bezemljašima u Vojvodini, unutrašnjom kolonizacijom u Hrvatskoj i Sloveniji. Prve

godine posle rata vratilo se oko 50.000 kolonista na imanja u Vojvodini i drugim krajevima, sa kojih su početkom rata oterani. Zakonom o brisanju seljačkih dugova, od preko milijardu dinara svedeni su na sumu od 30 miliona; seljaštvo je oslobođeno teške predratne obaveze.

Podržavljenom i sekvestriranom imovinom upravlja Državna uprava narodnih dobara. Savezna uprava ostvaruje svoju ulogu preko zemaljskih uprava, a za neposredno rukovođenje preduzećima određene su privredne uprave i delegati. Upravljanje bankama najpre je ostvareno preko onih koje su u državnoj svojini, a krajem rata se pristupa reorganizaciji bankarskog sistema osnivanjem jakih novčanih zavoda koji će da zadovolje potrebe planske privrede. Kontrola obuhvata gotovo celu spoljnu trgovinu. U toku prve posleratne godine našlo se pod kontrolom države oko 80% industrije, bankarstva i krupne trgovine.

Po završetku rata prelazi se u pojedinim granama privrede na plansku proizvodnju. U svim preduzećima i radnjama, u kojima je zaposleno više od pet radnika, postavljeni su radnički poverenici da pomognu da se proizvodni plan izvršuje, da posreduju u zaštiti radničkih prava. Stvorene su i razne vrste zadruga kojih krajem 1945. godine ima ukupno 9.616, a od toga najviše nabavljačko-potrošačkih, pa proizvođačkih, prerađivačkih i kreditnih. Uspostavljene su prve poljoprivredne mašinske stanice. Racionirana je široka potrošnja i zaveden otkup poljoprivrednih proizvoda, da bi se obezbedila ishrana stanovništva u gradovima, siromašnim i ratom postradalim krajevima.

Nacionalni komitet je pozvao 9. oktobra 1944. godine predsednika kraljevske vlade da iz Londona dođe u zemlju radi pregovora o stvaranju jedinstvene vlade. Tada se britanski premijer nalazio u Moskvi, gde je sa sovjetskom vladom, uz punu obaveštenost vlade Sjedinjenih Američkih Država, rešavao o zajedničkim naporima u poslednjoj fazi rata protiv nacističke Nemačke i o problemima posleratnog uređenja. Objavljeno je 21. oktobra saopštenje da su se britanska i sovjetska vlada složile u gledištu da u Jugoslaviji treba sve snage da se koncentrišu protiv nemačkih trupa, da se rešenje unutrašnjih

problema postigne unijom između kraljevske vlade i narodnooslobodilačkog pokreta, da se priznaje kao neprikosnoveno pravo jugoslovenskih naroda da sami odrede svoje posleratno uređenje. Predsednik britanske vlade je govorio 27. oktobra pred Donjim domom o nužnosti stvaranja jedinstvene jugoslovenske vlade.

Nacionalni komitet je obavestio 23. oktobra o zaključku saveznika u Moskvi sva zemaljska antifašistička veća. A pregovori sa predsednikom izbegličke vlade završeni su 1. novembra u Beogradu. Stvoren je sporazum da se obrazuje zajednička vlada koja će imati 28 ministara. Rešeno je da se Jugoslavija u društvu Ujedinjenih nacija, sa razloga međunarodno-pravnog kontinuiteta, predstavlja u starom obliku, dok odlukom naroda ne dobije definitivan oblik vladavine. Dogovoreno je da kralj ne ulazi u zemlju do odluke naroda o obliku vladavine, a u njegovom odsustvu, da kraljevsku vlast vrši namesništvo; ono polaže zakletvu kralju, a vlada narodu. Odlučeno je da vlada objavi deklaraciju o osnovnim demokratskim pravima građana i naroda, o izgradnji nezavisne i federativne države kako je to rešeno na Drugom zasedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Predsednik kraljevske vlade i potpredsednik Nacionalnog komiteta posetili su Moskvu od 20. do 23. novembra i u razgovoru sa predsednikom i ministrom spoljnih poslova sovjetske vlade potvrđena je neophodnost stvaranja jedinstvene vlade u Jugoslaviji na osnovu postignutog sporazuma. Sovjetska vlada je izjavila da pozdravlja te napore ujedinjenja snaga u borbi protiv zajedničkog neprijatelja i u stvaranju demokratske federativne Jugoslavije.

Vođi političkih partija koje su pre i za vreme rata davale ministre u kraljevsku vladu, savetovali su kralja da ne prihvati sporazum o imenovanju namesnika i prenošenju prerogativa na njih. Novine su 12. januara 1945. godine objavile u Londonu saopštenje da kralj prima zaključak da se odlukom naroda reši o budućem uređenju zemlje, ali ne prima predloženi oblik regentstva ni zaključak da zakonodavnu vlast do Ustavotvorne skupštine ima Antifašističko veće. Stanovništvo Jugoslavije osudilo je u javnim demonstracijama kraljev postupak.

Predsednik britanske vlade je izjavio 18. januara pred Donjim domom da su kralj i njegova vlada našli utočište u Velikoj Britaniji, da je britanska vlada prema njima stekla neke obaveze, ali je taj sporazum sa Nacionalnim komitetom jedino što ona može odobriti, jer se Tito pokazao kao spasilac i ujedinitelj svoje zemlje. U britanskoj javnosti se smatralo da kralj svojim postupkom ubrzava svoj pad. Na savet i pritisak britanske vlade kralj je pristao da njegova vlada ne podnosi ostavku, na što se on bio rešio. U sovjetskoj štampi je pisalo da kralj koji se oslanja na reakcionarne grupe i četnike ne može da omete ono što je narod usvojio. Vlada Sjedinjenih Američkih Država je izjavila da odobrava sporazum između Nacionalnog komiteta i kraljevske vlade. Pritešnjen od onih koji su ga protežirali, a videći negodovanje javnosti, kralj je 29. januara potpisao ukaz o namesništvu.

Posle nekoliko dana počela je u Jalti, na Krimu, konferencija šefova vlada Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Na naročito zalaganje britanskih predstavnika, konferencija je 10. februara usvojila zaključak da se preporuči Nacionalnom komitetu i predsedniku kraljevske vlade da sprovedu sporazum o jedinstvenoj vladi i da ta vlada izjavi da će se Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije proširiti uključivanjem onih članova poslednje predratne Narodne skupštine koji se nisu kompromitovali saradnjom s okupatorima.

Kraljevska vlada je zatim stigla 15. februara iz Londona u Beograd, a kralj je 2. marta imenovao namesništvo, prenevši na trojicu članova regentskog saveta svoje prerogative. U namesništvu su ličnosti koje su određene 26. februara na zajedničkoj sednici Nacionalnog komiteta i vlade, održanoj pod predsedništvom maršala Tita. Nije više bilo smetnje da se 7. marta obrazuje privremena jedinstvena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Predsednik vlade i ministar narodne odbrane postao je maršal Tito, a resor ministra spoljnih poslova dobio je bivši predsednik kraljeve vlade. Maršal Tito je posle dva dana izneo deklaraciju kojom je vlada objavila da će raditi da sve snage mobiliše za konačno oslobođenje, privrednu obnovu, dalji razvoj narodnooslobodilačkih od-

bora kao organa vlasti, da će čuvati ravnopravnost jugoslovenskih naroda, jačati i čuvati politička prava građana, pristupiti sprovođenju agrarne reforme, rešavati najnužnija socijalna pitanja u najtešnjem dodiru sa sindikalnim i zadružnim organizacijama, raditi da se one teritorije u kojima žive Jugosloveni, a bile su pod tuđinom, ujedine sa Jugoslavijom.

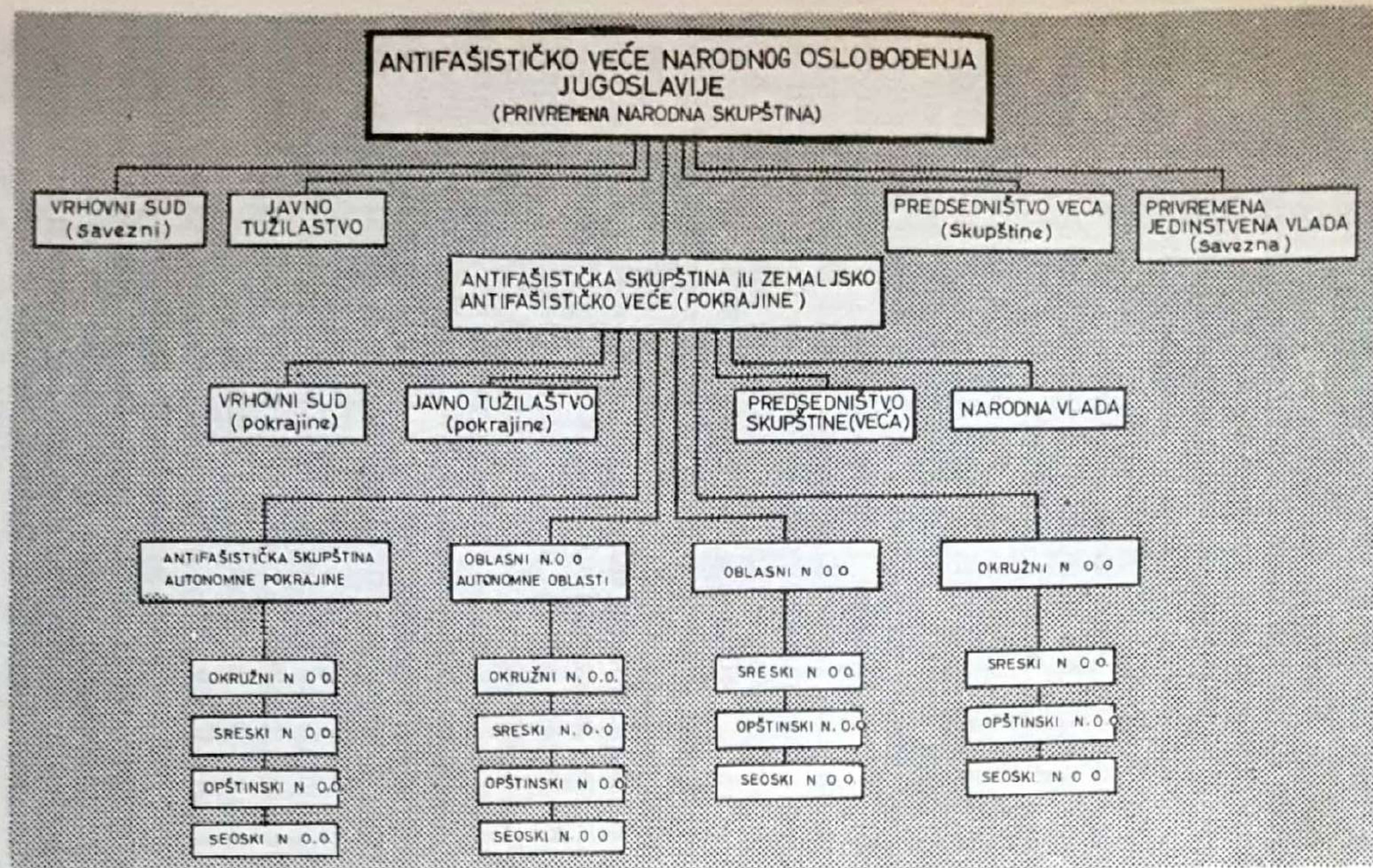
Stvaranje aparata preko koga će vlada da vrši svoje funkcije predstavlja ozbiljan politički i socijalni problem, jer kadrova koji su prošli oslobodilačku borbu nema dovoljno, a službenički aparat kvislinških uprava, ukoliko se sačuvao, i kadrovi starog monarhističkog poretka, nisu mogli biti preuzeti odjednom. Još je Nacionalni komitet doneo odluku kojom je sve stare državne činovnike stavio na raspolaganje, a zatim su primani u službu prvo stručnjaci, zbog akutnih potreba u obnovi zemlje, pa drugi službenici, bilo u grupama ili pojedinačno; nastojalo se da u aparat vlasti ne budu uvođeni ljudi koji su neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta. Na čelo ustanova, uprava, odseka — svuda na rukovodeća mesta — postavljeni su učesnici oslobodilačkog rata i revolucije. Privredni savet je i dalje ostao da vrši svoju značajnu ulogu, a vlada je, sem redovnih resora, dobila Ministarstvo za konstituantu da radi na izradi osnovnih zakona i usklađivanju državnog sistema. Narodnooslobodilački odbori, odsada nazivani narodnim, kao osnova tog sistema i nosioci vlasti na svojim područjima sređuju političko i privredno stanje, socijalne prilike i kulturne poslove. Odbori su međusobno povezani, sa upravnim organima, sa političkim i društvenim organizacijama. Komunistička partija utiče da oni po svom članstvu budu predstavnici radnih masa svih naroda i narodnosti, da su sposobni da vrše revolucionarnu vlast. Do kraja 1945. godine sprovedeni su nejednovremeno izbori članova odbora u svim pokrajinama, sem u Makedoniji i Crnoj Gori. Ti izbori koriste političkom učvršćenju narodne vlasti.

Predsedništvo Antifašističkog veća je usvojilo 5. aprila uputstvo kojim je dalo nacrt nadležnosti nacionalnih vlada, naspram savezne, kako bi se potpuno dovršila federativna struktura vlasti. Zatim je predsedništvo svakog zemaljskog veća imenovalo nacionalnu vladu: Srbije

— 7. aprila, Hrvatske — 14. aprila, Makedonije — 16. aprila, Crne Gore — istog dana, Bosne i Hercegovine — 27. aprila, Slovenije — 5. maja. Nacionalne vlade su objavile da će raditi na izvršavanju zadataka koji su određeni deklaracijom savezne vlade. Pošto Sandžak nema svojstva i uslove da obrazuje samostalnu federalnu jedinicu, odlučeno je na sednici njegovog zemaljskog veća, u Novom Pazaru 29. marta, da se pripoji Srbiji i Crnoj Gori, kako je bilo posle oslobođenja ove oblasti ispod turske vlasti. Na skupštini delegata okružnih narodnooslobodilačkih odbora u Novom Sadu 30. jula, doneta je odluka da Vojvodina kao autonomna pokrajina uđe u okvir federalne Srbije. Zbog prilika stvorenih gerilskom aktivnošću balista, podstaknutih protiv novog poretka, prvo od strane nemačke, a zatim i drugih obaveštajnih službi — na Kosovu i Metohiji je 8. februara uvedena vojna uprava. U Prištini je 26. marta izabran Šiptarski komitet, kao sastavni deo Fronta, da vodi političku agitaciju među Albancima. Na skupštini predstavnika Srba, Crnogoraca i Albanaca, održanoj od 8. do 10. jula u Prizrenu, izneto je uverenje da su prilike toliko sređene, da narodni odbori mogu preuzeti poslove vojne uprave. Skupština je donela odluku da se Kosovo i Metohija priključe kao autonomna oblast federalnoj Srbiji.

Britanska vlada je 20. aprila priznala privremenu vladu, 28. aprila — vlada Sjedinjenih Američkih Država, sutradan — sovjetska vlada. Privremena vlada je priznala tada vlade nekoliko zemalja. Sve je to korisno za učvršćivanje međunarodnog položaja nove Jugoslavije. U tom pravcu je naročito značajan ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji zaključen 11. aprila u Moskvi između Demokratske Federativne Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. To je prvi ugovor koji su međusobno zaključile dve socijalističke države.

Vlada Velike Britanije nije s dobrom voljom primila ugovor; preko svog ambasadora postavila je zahtev da privremena vlada otplati ono što je Jugoslavija dobila preko savezničke vojne organizacije za civilnu pomoć oslobođenim zemljama. Podržan saglasnošću predsednika Sjedinjenih Američkih Država, britanski premijer je naredio komandantu trupa u Italiji da prinudi Jugoslaviju

Shema preseka organizacione strukture revolucionarne vlasti 1945. godine

da povuče svoje vojne snage iz Trsta, Pule, Tržiča i Gorice, a za to mu stoji na raspolaganju osamnaest divizija. Na taj pritisak, maršal Tito je 19. maja javno odgovorio da je Jugoslavija spremna da sarađuje sa savezničkim snagama, ali ne može dopustiti da se ne poštuju njena prava. Posle toga u Beogradu je 9. juna potpisan sporazum sa predstavnikom savezničke vojne komande po kome je sporna teritorija podeljena na zone »A« i »B«; u prvoj zoni je Trst, iz koga su jedinice Jugoslovenske armije izišle 12. juna, dok je u gradu ostao jugoslovenski odred od 2.000 ljudi. U zoni »B« upravu vrši Jugoslovenska armija. Ugovoreno je da ova podela ne prejudicira rešenje mirovne konferencije o razgraničenju između Jugoslavije i Italije. Privremena vlada je 7. maja podnela zahtev vladama Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država da se Koruška, naseljena Slovencima, pripoji Jugoslaviji, na osnovu prava samoopredeljenja. Zahtev nije imao uspeha, a Jugoslovenska armija se morala povući iz ove oblasti; privremena vlada je zadržala pravo da na mirovnoj konferenciji zahteva da se slovenačko područje Koruške prisajedini Jugoslaviji. U leto su nastale poteškoće sa Grčkom. Posle intervencije britanske vojske u toj zemlji, reakcionarne snage zadobijaju preimućstvo, a pod njihovim udarom se našlo i makedonsko stanovništvo u severnoj Grčkoj. Jugoslovenska vlada je u dva maha intervenisala kod savezničkih vlada i same Grčke, da se obustave nasrtaji na Makedonce i omogući im da srede svoje stanje. Savezničke komande su smestile izbegle jugoslovenske kolaboracioniste po raznim logorima u Italiji, Austriji i okupacionoj zoni Nemačke; zadržale su jugoslovensko rečno brodovlje u Austriji; zadržano je jugoslovensko zlato u Sjedinjenim Američkim Državama; u jednom delu štampe zapadnih zemalja povedena je propagandna kampanja protiv revolucionarnog uređenja Jugoslavije. Takvi postupci podstiču ostatke kvislinških formacija i reakcionarne grupe da se suprotstavljaju narodnoj vlasti.

Još poslednjih dana rata, iako poražene na bojnom polju, kvislinške političke grupe su činile napore da onemoguće konačnu pobedu narodnooslobodilačkog pokreta i da se održe. One su uveliko vođene uverenjem da Velika

Britanija, zbog svojih interesa na Balkanskom poluostrvu, neće dopustiti da pobedi socijalistička revolucija u Jugoslaviji. U Zagrebu, 24. marta 1945. godine, konferencija katoličkih biskupa je donela poslanicu, u kojoj su osuđene revolucionarne promene u zemlji i posebno je ukazano da Nezavisna Država Hrvatska treba da postoji. Prema toj poruci koja je i zamisao vođstva Hrvatske seljačke stranke, ustaška vlada je preko naročitih delegata poslala memorandum savezničkoj komandi u Italiji s predlogom da zapadne savezničke vlade pošalju svoje vojne misije u Nezavisnu Državu Hrvatsku i da njenu vojsku uzmu pod svoju zaštitu. Predstavnici slovenačke političke i verske reakcije smatrali su da je trenutno nemogućna anglo-američka vojna intervencija, i za zapadne savezničke vlade neprivlačno zalaganje za Nezavisnu Državu Hrvatsku, pa su u jednom memorandumu, potpisanom 21. aprila, predložili da se obrazuje predstavničko veće antikomunističkog fronta Srba, Hrvata i Slovenaca, kome bi poslednje uporište otpora bila Slovenija. Ta grupa je 3. maja održala u Ljubljani sednicu takozvanog Narodnog odbora za Sloveniju i proglasila da osniva državu Sloveniju u duhu Atlantske povelje. Sve je to bilo uzaludno.

Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske doživele su sudbinu nemačke vojske, a s njom i sve druge kvislinške grupacije. Odstupivši sa nemačkim trupama, jedna grupa četnika se predala ustašama u Lijevču polju severno od Banje Luke i stradala je od njihove ruke u logoru Jasenovac, drugu grupu su zarobile jedinice Jugoslovenske armije u Sloveniji, a treću grupu sa Dražom Mihailovićem na čelu razbile su 13. maja kod Foče, ne davši joj da prodre u Srbiju. Računa se da se posle konačnog sloma nemačke vojske zadržalo u Jugoslaviji pod oružjem u grupama blizu 12.000 četnika, ustaša, domobrana i balista. Zalaganjem službe bezbednosti i vojnih jedinica, te grupe su smanjene i do kraja 1945. godine svedene na polovinu ovog broja. U leto iste godine započeti su pred višim vojnim i građanskim sudovima procesi protiv zarobljenih, uhvaćenih i odsutnih najistaknutijih pripadnika kolaboracionističkih organizacija za dela nacionalne

izdaje i ratnog zločina; osuđen je i Draža Mihailović u julu 1946. godine.

Po završetku rata u Evropi održana je u Potsdamu, od 17. jula do 2. avgusta 1945. godine, konferencija šefova vlada Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Svodeći rezultate pobede nad fašističkim državama, šefovi vlada su odlučili da se sa Nemačkom i Japanom sklope ugovori o miru tek kad narodi tih zemalja dokažu da su dostojni da uđu u red demokratskih nacija; poverili su Savetu ministara inostranih poslova da sastavi projekte mirovnih ugovora s Italijom, Bugarskom, Mađarskom, Rumunijom (sve susedima Jugoslavije) i Finskom. Konferencija mira se sastala u Parizu 29. jula 1946. godine; pored predstavnika dvadeset zemalja, učestvuje i jugoslovenska delegacija. Konferencija je stavila mnoge prigovore na podnete projekte ugovora o miru; i pošto ih je Savet ministara konačno sredio, potpisani su 10. februara 1947. godine. Ugovorom o miru s Italijom, Jugoslaviji su priznati: gradovi Zadar i Rijeka, ostrva Cres, Lošinj, Lastovo, Palagruža i niz manjih ostrva u severnom Jadranu, veći deo Istre i Julijske krajine. Italiji su ostali krajevi i mesta naseljeni slovenačkim stanovništvom: Kanalska dolina, Beneška Slovenija, Gorica i Tržič. Od Trsta, srezova Kopar i Buje u Istri i uskog priobalnog pojasa Slovenačkog primorja stvorena je Slobodna teritorija Trsta pod upravom savezničkih vojnih snaga. Otada postoji tršćansko pitanje sve do 5. oktobra 1954. godine kad je u Londonu parafiran Memorandum o saglasnosti vlada Jugoslavije, Italije, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država da Trst s okolinom i koridorom do Tržiča pripadne Italiji a srezovi Kopar i Buje Jugoslaviji. Italija se obavezala da će obezbediti prava nacionalnih manjina. Zemlje učesnice u okupaciji Jugoslavije obavezane su ugovorima o miru da joj vrate predmete umetničke i nacionalne vrednosti koje su njihove vojske odnele i da na ime ratne štete isplate: Italija — 125 miliona dolara, Mađarska — 90 i Bugarska — 25 miliona. Ugovor o miru s Austrijom potpisan je u Beču 15. maja 1955. godine. Austrijska vlada je obavezna da garantuje prava slovenačke nacionalne manjine u Koruškoj i svom delu Štajerske i prava Hrvata

u Gradišću. Ugovor o miru s Nemačkom još nije potpisan.

Antifašističko veće, revolucionarna i u izvanrednim okolnostima stvorena skupština, nije imalo srazmerno predstavništvo prema broju stanovnika u pojedinim federalnim jedinicama; kooptiranjem i delegiranjem ličnosti od strane zemaljskih veća ono se povećalo krajem rata na 368 članova. Da bi se izvršila preporuka Krimske konferencije, vladin odbor je ispitao stav i rad poslanika predratne Narodne skupštine za vreme rata, pa je predložio za prijem u Antifašističko veće samo 53 poslanika. Ministarstvo za konstituantu je predložilo da se uključi još 70 većnika koji bi predstavljali građanske stranke i grupe koje su pristupile Narodnom frontu. Time se Antifašističko veće povećalo za 118 novih članova. Veće je u takvom sastavu počelo treće zasedanje 7. avgusta u Beogradu. Na sednici 10. avgusta preimenovalo se u Privremenu narodnu skupštinu, da bi se obavio vrlo zamašan i značajan zakonodavni rad. Predsedništvo Antifašističkog veća je još 3. februara donelo odluku o ukidanju svih pravnih propisa koje su izdali okupatori i njihovi pomagači za vreme rata, i odluku o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi do početka neprijateljske okupacije ukoliko su u suprotnosti sa tekovinama narodnooslobodilačke borbe i odlukama Antifašističkog veća, zemaljskih veća, Nacionalnog komiteta i izvršnih organa federalnih jedinica. Privremena narodna skupština je donela trinaest zakona do zaključka svog rada 26. avgusta, a među njima: o Ustavotvornoj skupštini, o biračkim pravima, o izborima poslanika za Ustavotvornu skupštinu, o štampi, o zborovima i udruženjima, o sudovima, o braku, o državljanstvu, o agrarnoj reformi i kolonizaciji, o kažnjavanju zločina i prestupa protiv države. Ti zakoni se temelje na načelima narodnooslobodilačke borbe i učvršćuju njene tekovine.

Na početku Trećeg zasedanja Antifašističkog veća, kralj je 8. avgusta, izjavom preko Radio-Londona, opozvao namesnike, nalazeći za to razlog u rečima maršala Tita na kongresu Narodnog fronta da je monarhija nespojiva sa oblikom vladavine koji se razvio u Jugoslaviji u toku oslobodilačkog rata. Vlada je 10. avgusta na sednici donela zaključak da je izjava neustavna, jer su kraljevski

namesnici jedini nosioci i vršioci monarhove vlasti. U savezničkoj javnosti čulo se mišljenje da je kralj tom izjavom odbacio svoju krunu. Ni ta izjava, ni 20. avgusta podneta ostavka potpredsednika vlade, predstavnika srpske buržoazije koji je u Skupštini okupljao 13 do 17 poslanika, ni ostavke ministra spoljnih poslova i još jednog člana vlade, podnete 8. oktobra, kao predstavnika hrvatske buržoazije, ni takozvano Pastirsko pismo konferencije katoličkih biskupa protiv narodne vlasti — nisu mogli da zaustave vladu u ostvarivanju programa koji je iznela, niti da ometu koncentraciju narodnih snaga u Narodnom frontu.

Već od pripreme oružanog ustanka, razvija se u Osvobodilnoj fronti politički savez slovenačkog naroda. U drugim pokrajinama, pak, Narodni front tek od polovine 1944. godine izgrađuje svoju organizacijsku strukturu, kad je trebalo, pored ostalog, da se odvoje političke funkcije od državnih, posle stvaranja vrhovnih saveznih i nacionalnih organa vlasti i uprave na Drugom zasedanju Antifašističkog veća Jugoslavije i skupštinama zemaljskih antifašističkih veća. Front se prilagodio strukturom federativnom uređenju zemlje; ima savezni i izvršne odbore nacionalnih organizacija. Frontu pripada svaki ko je aktivno učestvovao u narodnooslobodilačkoj borbi i borce pomagao. Narodnom frontu pripadaju masovne organizacije: sindikati, osnovani na konferenciji u Beogradu, od 23. do 25. januara 1945. godine, koji krajem te godine obuhvataju 662.432 radnika i službenika; Antifašistički front žena koji je na prvom kongresu, u Beogradu od 17. do 19. juna, naglasio svoje obaveze u čuvanju tekovina oslobodilačke borbe i mobilizaciji žena u obnovi i kulturnom podizanju zemlje; Ujedinjeni savez antifašističke omladine — u kome u novembru 1945. godine ima 1,374.000 članova — sa Savezom komunističke omladine (oko 300.000 članova), koji su uzeli obavezu da mobilišu mlada pokolenja radi obnove i izgradnje zemlje i vaspitanja u duhu tekovina i ciljeva oslobodilačkog rata i revolucije. Uspesi oslobodilačkog pokreta su uticali da i vođstva građanskih partija pristupe Narodnom frontu, ali kad revolucija sa opštih demokratskih oblika bude prelazila na izrazite socijalističke forme, odvojiće

se od Fronta lica duboko vezana za kapitalističko društvo. Do kraja 1945. godine, građanske stranke su iščezle iz političkog života u Jugoslaviji.

Komunistička partija ima rukovodeću ulogu u Narodnom frontu kao predvodnik oslobodilačkih snaga i organizator sveukupne narodne borbe. I ona se prilagođuje uređenju zemlje. U Beogradu, 8. maja 1945. godine, pretvorila se pokrajinska partijska konferencija u Osnivački kongres Komunističke partije Srbije.

U Beogradu je od 5. do 7. avgusta održan prvi kongres Narodnog fronta koji je doneo program na načelima: državna celina i nezavisnost Jugoslavije, obnova zemlje, proširivanje demokratskih prava građana, borba protiv ekonomske eksploatacije, jačanje bratstva i jedinstva u federativnoj republici.

Narodni front je s tim programom ušao u političku kampanju za izbore poslanika u Ustavotvornu skupštinu. Izbori su održani 11. novembra u celoj zemlji. Savezna kandidatska lista Narodnog fronta dobila je 6,725.047 glasova ili 90,48% od ukupnog broja glasova datih na izborima; kutija bez liste dobila je 707.422 glasa ili 9,52%, a to su glasovi onih koji ne prihvataju program Narodnog fronta. Pošto je bilo upisano 8,383.455 birača, na izbore nije izišlo 11,34% upisanih lica, niti 194.158 lica brisanih iz spiskova zbog saradnje sa neprijateljem. Narodni front je odneo apsolutnu pobedu. Ustavotvorna skupština (524 poslanika) sastala se 29. novembra 1945. godine i istog dana donela deklaraciju o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Republika Jugoslavija je postala savezna država koju sačinjavaju republike: Srbija sa autonomnim pokrajinama Vojvodinom i Kosovom i Metohijom, Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Slovenija. Time je dovršena jugoslovenska revolucija.

Ustav republike usvojila je Skupština 30. januara 1946. godine. On je pravno izrazio organizaciju države koja je već izgrađena na odlukama Drugog zasedanja Antifašističkog veća i docnije donetim drugim odlukama i zakonima ustavnog značaja. Ustav je utvrdio promene koje je socijalistička revolucija izvršila u društvenom i državnom uređenju Jugoslavije.

ZAKLJUČAK

Pobedonosni otpor agresivnom fašizmu učinio je da drugi svetski rat bude oslobodilački, rat koji ulazi u istoriju kao pravedna zaštita čovečanstva od ropstva i tiranije. Pobedu nad agresorima u šestogodišnjem vojevanju — od 1. septembra 1939. do 3. septembra 1945. godine kad je Japan potpisao kapitulaciju — zadobili su zajedničkim naporima države, narodi i pokreti ujedinjeni u antifašističkoj koaliciji. Nacistička Nemačka, najmoćnija fašistička država, dala je glavni deo svoje vojne moći za borbu protiv Sovjetskog Saveza: na ovom frontu imala je 153 do 201 divizije, i pored njih 37 do 73 divizije svojih satelita. To su dve trećine od svih operativnih nemačkih trupa, ili od 5,093.000 do 6,270.000 ljudi. Crvena armija je uništila, zarobila i razbila 507 nemačkih i 100 satelitskih divizija. Nemačka je u borbi protiv Sovjetskog Saveza izgubila oko 10 miliona ljudi, od ukupno 13,600.000 ljudi bez kojih je ostala u ratu. U drugom svetskom ratu sudelovale su 61 država; gubici svih iznose oko 50.000.000 poginulih, a od toga su 20 miliona sovjetskih vojnika i građana. Sovjetski Savez je dao najveći udeo za pobedu nad blokom fašističkih država.

Anglo-američke armije su najpre imale protiv sebe 2 do 8 nemačkih divizija i 38 do 86 italijanskih divizija, a posle sloma Italije, prvo 20, pa na početku 1945. godine — 107 nemačkih divizija. Te armije su razbile u severnoj Africi, Italiji i zapadnoj Evropi 176 divizija fašističkih vojski. Velika Britanija je izgubila u ratu 375.000, a Sjedinjene Američke Države 405.000 poginulih ljudi.

Na okupiranoj evropskoj teritoriji i svom tlu Nemačka je krajem 1941. godine imala 65 divizija, a 1. januara 1944. godine — blizu 98 divizija, što je 28,8% pa 30,6% od celokupnih njenih oružanih snaga. U tim trupama je za duže vreme drugi po moći kontingent nemačkog strategijskog rasporeda. Italija je srazmerno veće snage imala u okupiranim zemljama; krajem 1942. godine — u danima svojih najvećih vojnih naprezanja — imala je divizija: u metropoli — 26; u Francuskoj, na Korzici i u Tunisu — 9; u Libiji — 12; na sovjetsko-nemačkom frontu — 10; u Jugoslaviji, Albaniji, Grčkoj i na Dodekanezu — 33. Otkako je 25. novembra 1943. godine u Veroni osnovana fašistička vlada Italijanske socijalne republike, njene vojne snage se bore pod nemačkom komandom protiv italijanskih partizana u severozapadnom delu Jugoslavije. Ta aktivnost je učinila da se gotovo ne smanji obim onog učešća koji je Italija imala pre u borbi protiv oslobodilačkih snaga otpora; pre na tuđim, a sada uglavnom na njenoj teritoriji, fašistička vojska se bori protiv partizana. Mađarska vojska je imala preko polovine svoje snage u okupiranim krajevima u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, u Erdelju, na sovjetskoj teritoriji. Finska armija se maksimalno angažovala protiv Sovjetskog Saveza; na istoj strani se borila i rumunska kraljevska vojska. Bugarska carska vojska je dala preko polovine operativnih trupa za okupaciju dela jugoslovenske teritorije, grčke Belomorske Trakije i dela Egejske Makedonije; ta vojska se cela angažovala brigom za okupirane krajeve i poredak u svojoj zemlji. Uz okupatorske vojske, svuda su kolaboracionističke formacije, stvorene kao protivteža oslobodilačkim ustancima i pokretima otpora. Antifašistički otpor je našao svoje moći i u Nemačkoj i Italiji, podigao je borbene snage u Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj i Finskoj. Sva Evropa je uzvrela otporom, poglavito posle sloma Italije i velikih uspeha Crvene armije u jesen 1943. i u prolećnim operacijama 1944. godine (Album karata: prilog XXII).

Otpor je široko rasprostranjen i svuda veoma raznovrstan: od namernih grešaka u poslovima na štetu okupatorske vlasti, dogovorenog neizlaska na ulice okupiranih gradova u časovima kad to mora biti shvaćeno kao

prezir prema okupatorima, slušanja sovjetskih i anglo-američkih radio-vesti i tajnog usmenog i pismenog širenja tih vesti, humanog prihvata ratnih zarobljenika, pružanja skloništa i podrške agitatorima i opozicionarima, pružanja obaveštenja o namerama i pokretima okupatorskih i kvislinških vojski, stvaranja psihološke čvrstine nacionalnog stanovništva, neskrivanja mržnje prema okupatorima, neodazivanja obavezi i bekstva iz fašističkih vojski — do sabotaža, diverzija, atentata, gerile, oružanih ustanaka i oslobodilačkih ratova. Sa jednakom težnjom ka slobodi, pokreti otpora imaju osobenosti u svakoj zemlji, prema posebnim istorijskim, društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim uslovima. Svuda, pak, oslobodilačka težnja je stremila da se pretvori u oružanu akciju, taj najteži a najbolji način borbe. Oružane snage pokreta otpora vrlo naporno su stvarane, susrećući gotovo nemerljiva fašistička suprotstavljanja po surovosti i vrstama akcije. Te antifašističke i oslobodilačke vojne formacije brojem su dostigle: u Albaniji — 70.000 ljudi; Grčkoj — 122.000; Bugarskoj — 30.000; Mađarskoj — 2.500; Austriji — 1.200; Italiji — 250.000; Francuskoj — 500.000; Luksemburgu — 3.000; Belgiji — 50.000; Danskoj — 45.000; u okupiranom delu Sovjetskog Saveza — 250.000; Poljskoj — 60.000; Čehoslovačkoj — 65.000 ljudi. Oslobodilačke vojske su prinudile nemačke i italijanske armije, satelitske i kolaboracionističke trupe da nemaju mir u Evropi; stvorile su ono što može jedinstvena sila: prinudile su protivnike da ratnom akcijom i represalijama održavaju prostor i vrše druge zadatke u korist svojih armija na frontovima. Poljska, na primer, izgubila je pod žestinom nacističke vojske oko 6,000.000 ljudi. Borba protiv fašizma u okupiranoj Evropi, pretvarajući se u mnogim predelima u partizanski i teritorijalni rat, učinila je da se njom vezane fašističke trupe ne mogu nikud dalje pomaći; ona je pružila trajnu strategijsku saradnju ustaničkih narodnih snaga s antifašističkim vojskama na frontovima. Ta borba je skoro tri godine — do savezničke invazije u zapadnu Evropu — vezala drugi po opsegu i snazi kontingent celokupne fašističke vojne moći u Evropi; ona se stalno uvećavala, činila je drugi front na evropskom kontinentu.

Jugoslavija je na ovom frontu protiv fašističkih armija. Od 6. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine pojavljuju se fašističke vojske na jugoslovenskom tlu, računajući operativne jedinice po nazivu, bilo da ovde borave duže ili kraće vreme:

divizije

nemačke	italijanske	bugarske	mađarske	ustaško-domobranske
92	41	16	5	16

brigade

nemačke	italijanske	bugarske	mađarske	ustaško-domobranske
20	4	4	6	40

samostalni pukovi

nemački	italijanski	bugarski	mađarski
23	19	2	3

Uz te jedinice su snage srpske kvislinške vlade, četnici, nacionalisti, balisti, slovenački domobrani — formacije sa jednostavnijom strukturom ali ukupno toliko jake da je od njih bilo mogućno stvoriti oko 15 divizija. Prosečno je u Jugoslaviji vezano vojnom aktivnošću i drugim vrstama borbe od 30 do 55 fašističkih divizija, i kad se uračunaju manje samostalne i pomoćne jedinice — upravo od 600.000 do 850.000 vojnika i oficira.

Nasuprot fašističkim vojskama javljaju se na jugoslovenskom prostoru u isto vreme, kraćom ili dužom aktivnošću, računajući po nazivu:

divizije

Kraljevske jugoslovenske vojske	Narodnooslobodilačke vojske
31	63

sovjetske	bugarske otečestveno-frontovske	albanske	italijanske	britanske
18	11	2	2	1

samostalne brigade-odredi

Kraljevske jugoslovenske vojske	Narodnooslobodilačke vojske
18	42

sovjetske	bugarske partizanske i otečestveno-frontovske	albanske	italijanske	britanske
5	7	2	15	1

Ukupno brojno stanje antifašističkih vojski premašuje broj vojnika i oficira fašističkih armija.

Jugoslavija, mala zemlja, postala je nemalo ratište prisustvom toliko brojnih i tako raznih zaraćenih vojski; pojavilo se na jugoslovenskom prostoru, uzevši ukupno, blizu 2,500.000 naoružanih ljudi. Računajući tu masu prema prostranstvu jugoslovenske teritorije dolazi na svaki kvadratni kilometar oko 10 vojnika, a prema stanovništvu — na svakih 6 do 7 stanovnika po jedan vojnik. To je golemo opterećenje, jer su vojske u neprestanoj akciji: okupatori su svirepo ratovali da Jugoslaviju podvrgnu svojoj moći i koriste je za ratne ciljeve, a oslobodioci se borili da izbave zemlju i narod od haranja i propasti.

Jugoslavija je u ratu izgubila 1,706.000 ljudi, što iznosi 34% gubitaka osamnaest savezničkih zemalja (ne računajući Sovjetski Savez i Poljsku). Samo Narodnooslobodilačka vojska ima oko 305.000 poginulih i 425.000 ranjenih boraca, što predstavlja 25% ukupnih vojnih gubitaka osamnaest savezničkih zemalja (bez Sovjetskog Saveza i Poljske). U Nemačkoj se za vreme rata nalazilo 235.000 jugoslovenskih ratnih zarobljenika, 276.988 prinudno dovedenih radnika i 34.000 interniranih patriota po koncentracionim logorima, a u Italiji 65.000 ratnih zarobljenika i 137.000 interniranih patriota. Sem te mase od 747.988 lica, stradalo je od okupatora i kvislinga preko milion Jugoslovena, trpeli su patnje kao patrioti u zatvorima, koncentracionim i vojnim zarobljeničkim logorima, kao nasilno mobilisani vojnici kolaboracionističkih formacija. Jugoslovenski prostor, od davnina poprište za ljudske bitke, veću nije imao od ove u drugom svetskom ratu; masom ljudstva i vrstama borenja, sve je nadmašila.

Teško je stradala jugoslovenska privreda. Narodnooslobodilačka vojska je mnoge objekte razorila da ih okupatorske armije ne bi koristile; bilo je bolno uništavati blago svoje zemlje, ali se to moralo činiti da se ne-

prijatelj ne bi njime pomogao. Ceni se, na primer, da su zbog partizanskih rušenja, okupatorske vojske mogle da koriste jugoslovenski železnički saobraćaj: 1941. godine — 70%, 1942. — 62%, 1944. — 41%, 1945. — 30% njegovog mogućeg kapaciteta. Gotovo u svim jugoslovenskim rudnicima, u 150 fabrika i preko 70 električnih centrala, partizani su izvršili diverzije. Oslobodilačke snage nisu dopustile okupatorskim vojskama da u mnogočemu obezbede potrebe svog izdržavanja u Jugoslaviji, iako im je to jugoslovenska privreda mogla pružiti. Za fašističke vlade, najskuplje je izdržavanje njihovog vojnika u onim zemljama gde je on, kao u Jugoslaviji, susreo aktivnog protivnika, smetnje u radu i kretanju, imao sužene prostore za opstanak. Baš je ta nužda opstanka — osiguravanje elementarnih uslova života — vezivala vrlo značajan kontigent okupatorske i kvislinške vojne snage na jugoslovenskoj teritoriji, i u nadprosečnoj meri smanjivala kapacitete operativnih trupa.

Kad su nastupale i odstupale, fašističke vojske su satirale što im se našlo na dohvatu, poglavito nemačke trupe krajem rata; uništile su mnoge fabrike, druga postrojenja i u velikoj meri železničke pruge i mostove; železničku prugu od Beograda do Zagreba (blizu 400 km) iskidale su naročitim mašinama za sečenje pragova. Okupatorske vojske su potpuno uništile 289.000 seoskih gazdinstava, i druga dobra, da bi oslobodilačku vojsku lišile izvora snabdevanja. Računa se da je oko 25% jugoslovenskog stanovništva ostalo bez krova nad glavom, pošto su okupatorske i kvislinške trupe potpuno ili delimično uništile 822.237 zgrada. Okupatori su razorili ili sasvim osiromašili bolnice, škole, biblioteke, univerzitete, pozorišta, arhive, muzeje, a mnoge predmete od nacionalne vrednosti — umetnička dela, dokumente, muzejske zbirke, dragocene retkosti — preneli u svoje zemlje.

Jugoslovensko stanovništvo je podnelo patnje zbog oskudice u najnužnijim životnim potrebama, a najviše u područjima neprekidnih vojnih operacija, gde su glad i zarazne bolesti često harale. Jugoslavija je zbog raznovrsnih ratnih stradanja izgubila oko 40.000 intelektualaca i oko 90.000 stručnih industrijskih radnika; to je veoma mnogo kad se uzme prema nevisokom stupnju socijalne

i ekonomske razvijenosti jugoslovenske zajednice. Samo zbog razaranja materijalnih elemenata proizvodnje i ljudskih gubitaka, smanjenje nacionalnog bogatstva Jugoslavije iznosi oko 9 milijardi dolara. Celokupna šteta koju su okupatori pričinili Jugoslaviji procenjena je na 46,9 milijardi dolara (po cenama iz 1938. godine). Tu procenu o ratnim gubicima svoje zemlje, iznela je jugoslovenska delegacija na Međusavezničkoj konferenciji za reparacije, održanoj u Parizu od 9. novembra do 21. decembra 1945. godine.

Na jugoslovenskom prostoru vodila se borba kojom se oružani ustanak, uprkos nemerljivo okrutnom suprotstavljanju fašističkih vojski, pretvorio u dugotrajan oslobodilački rat. Na prostoru zadobijenom u borbi, oslobodilačke snage su jednovremeno stvarale sebi neophodna uporišta i mogućnosti za revolucionarne promene. A štogod je stvoreno na oslobođenoj teritoriji, širilo se i preko neoslobođenih krajeva. Narodnooslobodilački pokret je obuhvatio većinu stanovništva — radničku klasu, seljaštvo i inteligenciju; sačinjavaju ga: seljaci — oko 60%; radnici — oko 30%; službenici — 6%; pripadnici drugih zanimanja — preko 2%. Omladina je izrazito učestvovala u borbi za slobodu; oko 60% pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta mlađi su od 25 godina. Takođe, velik je udeo žena, 21% svih pripadnika pokreta. Oko 50% učesnika pokreta borilo se u sastavu oslobodilačke vojske, blizu 40% angažovalo radom u političkim i teritorijalnim organizacijama, a 10% su aktivni u zatvorima, koncentracionim i zarobljeničkim logorima. Oslobodilački pokret se oslanjao na moći celog naroda; tako su Narodnooslobodilačka vojska i narodnooslobodilački odbori mogli da ostvare pobedu socijalističke revolucije.

Oslobodilački pokret je učinio da se zbog aprilskog sloma 1941. godine ne prekine kontinuitet države Jugoslavije. Narodnooslobodilački odbori preobražavanjem državnog poretka i partizanski odredi oružanom akcijom, posvedočili su ubrzo da narodi Jugoslavije nisu prihvatili okupacioni poredak ni podelu svoje zemlje. Što nije mogla buržoaska vlada sa monarhijom, uspeo je oslobodilački pokret: za fašističke vojske, za vlade Nemačke, Italije i njihovih saveznika, Jugoslavija je neprekidno akti-

van protivnik, i vrlo nesavladljiv, zbog naročite vrste borbe koju je razvila. Komandanti okupacionih armija to su često predočili svojim trupama kad su ih pokretali u napad protiv Narodnooslobodilačke vojske. Ni te trupe, ni vlade njihovih zemalja nisu poštovale međunarodne ratne konvencije, kako bi sve mogle raditi u svoju korist; izvršile su mnoge zločine, ne štedeći ni ljude ni bogatstvo Jugoslavije.

Oslobodilački pokret Jugoslavije, kao deo sveukupnih oslobodilačkih snaga u Evropi, povezan je s antifašističkim pokretima u susednim zemljama; ostvario je s njima opštu političku saradnju i vojno sadejstvo. U Sloveniji, Hrvatskoj i Crnoj Gori obrazovane su italijanske antifašističke brigade i bataljoni koji se bore u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Oslobodilački pokret Slovenije pomagao je antifašistima u severnom delu Italije. Nekoliko bugarskih partizanskih jedinica stvoreno je u Srbiji i Makedoniji, dok su i druge našle podršku makedonskih i srpskih partizana. Osobita je pomoć u pristanku Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta da se bugarska otečestvenofrontovska vojska pridruži Narodnooslobodilačkoj vojsci i jedinicama Crvene armije na jugoslovenskoj teritoriji protiv nemačkih trupa; time se doprinelo želji nove bugarske vlade da svoju zemlju, doskora na strani Nemačke, prevede u pobedonosnu antifašističku koaliciju. Makedonski i grčki partizani su operativno sarađivali, ostvarujući pritisak na nemačke jedinice u širokoj zoni Soluna i donjeg toka Vardara. Preko Makedonije, Kosova i Metohije i Crne Gore stizali su u Albaniju delegati Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije da pomognu u stvaranju albanske komunističke partije, oslobodilačke vojske i narodne vlasti; postignuta je jednodušna saradnja. Vođstva nove bugarske i albanske države izjavila su zahvalnost rukovodstvu nove Jugoslavije za tu pomoć koja je pružena demokratskim i revolucionarnim pokretima njihovih zemalja.

Jugoslovenski narodi su svojim pregnućem i uspesima zadobili pomoć saveznika u ratu. Progresivne snage su agitovale da vlade velikih antifašističkih zemalja pomognu oslobodiocima Jugoslavije. Vlade Velike Britanije

i Sjedinjenih Američkih Država pružile su materijalnu pomoć kad su uvidele da će oslobodilački pokret pobediti i da je stvaralac nove Jugoslavije. Sovjetska vlada je pozdravila jugoslovenski oružani ustanak kao herojski primer slobodoljublja, pružila je oslobodilačkom pokretu političku, vojnu i materijalnu pomoć. Simpatije sovjetskog naroda su na strani narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije; znalo se na obema stranama da se preko ovog pokreta širi socijalistička revolucija.

Nova Jugoslavija je zauzela načelo: da se pobeđenim državama ukaže mogućnost da se rehabilituju i nađu svoje mesto među slobodnim nacijama, da u odnosima među zemljama zavladaju ravnopravnost i mirno sporazumevanje, da se posleratni sistem izgradi na pravdi i osigura slobodan razvitak svih naroda. Tu zamisao je iznela preko svoje delegacije na konferenciji 50 država Organizacije Ujedinjenih nacija, održanoj u San Francisku od 25. aprila do 26. juna 1945. godine. Pri sklapanju mirovnih ugovora i zasnivanju međunarodnih odnosa, Jugoslavija se rukovodila čvrstom rešenošću da očuva tekovine oslobodilačkog rata i revolucije, da sebi obezbedi mir kako bi se mogla posvetiti izgradnji socijalističkog društva.

Za četiri teške ratne godine izmenilo se biće jugoslovenskih naroda i stvorio nov odnos među njima. Sjedinili su se u borbi da više nikada ne bi robovali, dali žrtve da bi imali slobodu da u njoj napreduju. Njih je za to veliko delo oduševila Komunistička partija. Umom i pregalaštvom bila je moćna da povede patriote u oslobodilački i revolucionarni rat. Centralni komitet je odredio ciljeve rata, a cela Partija je s izvanrednom jednodušnošću vojevala da energije jugoslovenskih naroda podigne, sjedini i usmeri prema slobodi. Komunisti su svuda išli napred, da bi svojim zalaganjem podsticali druge borce i davali pravac. U sukobima sa neprijateljem i pod udarcima njegovog gneva, palo je oko 50.000 komunista, a među njima oko 9.000 predratnih članova Partije. Predvodeći oslobodilačke snage, Komunistička partija je brojem rasla i na kraju rata ima 141.066 članova; primila je u svoje redove one borce koji su se istakli i pokazali da usvajaju njen program. Veličinom svog ugleda i snagom

svoga političkog uticaja, Partija je, kao na početku, mogla i na kraju oslobodilačkog rata da ponese svu istorijsku odgovornost daljeg predvođenja jugoslovenskih naroda koji su složnim zalaganjem završili u revoluciji buržoasko doba svoje istorije i ušli u prve oblike socijalističkog društva.

Jugoslavija u drugom svetskom ratu izišla je na onaj istorijski pravac koji se odredio oktobarskom socijalističkom revolucijom. Ona je prihvatila najtežu vrstu borbe: vojevanje na celom svom prostranstvu, načinom koji je postavio front svuda gde se neprijatelj nalazio. Donela je svetu i dala istoriji svoj oblik socijalističke revolucije i države.

JUGOSLAVIJA 1941—1945.

(sinhronooptički pregled)

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
1941. April	(6) Nemačka 12. armija iz Bugarske i 2. armija iz Austrije napale Kraljevinu Jugoslaviju. Teško bombardovan Beograd. (11) Italijanska 2. armija iz Istre napala Jugoslaviju. (16) Italijanska 9. armija iz Albanije napala Jugoslaviju. (17) U Beogradu, u Štabu nemačke 2. armije, potpisana kapitulacija jugoslovenske vojske, a kralj i vlada pobegli u inostranstvo. (24) Sklopljen sporazum među državama Trojnog pakta o podeli okupirane jugoslovenske teritorije.	(27) Na inicijativu rukovodstva Komunističke partije, u Ljubljani obrazovana Osvobodilna fronta, kao borbeni savez patriotskih snaga slovenačkog naroda.	(10) Grupa ustaša, uz pomoć nemačkih agenata, u Zagrebu proglasila uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske. (15) Centralni komitet Komunističke partije pozvao narode Jugoslavije da ne klonu pred fašističkom najezdom. (Kraj) Već je stvoreno jezgro vojske i žandarmerije Nezavisne Države Hrvatske.
Maj		(3) Vlada Italije anektirala okupirani deo Slovenije pod nazivom Ljubljanska provincija.	(4) Na poziv Centralnog komiteta, u Zagrebu održano savetovanje predstavnika Komunističke partije Jugoslavije. Odlučeno da Komunistička partija pristupi pripremi oružanog ustanka protiv okupatora. (10/11) Ustaše ubile oko 400 seljaka Srba iz sela Veljuna u Kordunu. (18) Predsednik italijanske vlade i šef Nezavisne Države Hrvatske potpisali u Rimu sporazum o pripajanju Italiji dalmatinskih i drugih hrvatskih primorskih krajeva. (26) Patrioti napali ustašku patrolu u Zagrebu.
Jun	(9) Uspostavljena komanda nemačke oružane sile za Jugoistok sa sedištem u Solunu. (22) Nemačka napala Sovjetski Savez. Od tog dana, zbog vezivanja glavnih fašističkih snaga na sovjetsko-nemačkom frontu, poboljšali su se uslovi antifašističke borbe u okupiranoj Evropi.	(22) U Ljubljani formiran Glavni štab partizanskih četa Slovenije.	(Kraj) U Zagrebu formirano Operativno partijsko rukovodstvo za Hrvatsku kao organ za vođenje političke i vojne aktivnosti protiv okupatora i kvislinga.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
		(Početak) Uspostavljen Gorski štab četničkih odreda sa Kostom Pećancem na čelu.	
(7) Patrioti napali oružjem grupu nemačkih vojnika kod Sanskog Mosta.	(22) Uveden italijanski Visoki civilni komesarijat sa sedištem u Cetinju.	(1) Nemačka komanda imenovala kvislinšku upravu okupirane Srbije. (Početak) Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije premestio svoje sedište iz Zagreba u Beograd. (Kraj) Kvislinška komesarska uprava uspostavila Komandu žandarmerije. (Kraj) Draža Mihailović sa grupom oficira, na Ravnoj gori, počeo obaveštajnu delatnost.	
(3) Kod Nevesinja, u Hercegovini, naoružani seljaci napali ustašku (kvislinšku) vojnu jedinicu. (24) Srbi iz istočne Hercegovine stupili u opšti ustanak protiv ustaške (kvislinške) vlasti.		(22) Centralni komitet Komunističke partije objavio narodima Jugoslavije da je časom napada nacističke Nemačke na Sovjetski Savez započela odsudna borba za opstanak ljudskog progresa; pozvao je komuniste da povedu radne mase u borbu protiv fašističkih okupatora Jugoslavije. (27) Centralni komitet obrazovao Glavni štab partizanskih odreda Jugoslavije sa Josipom Brozom Titom, generalnim sekretarom Komunističke partije, na čelu.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Jul	(22) Predsednik jugoslovenske vlade koja se sa kraljem nalazila u izgnanstvu u Velikoj Britaniji, pozvao Jugoslovene da ne napadaju okupatorske trupe, već da čekaju na poziv iz Londona. (29) Komandant za Jugoistok saopštio je potčinjenima naredbu Vrhovne komande da se protiv svakog ko stvara smetnje nemačkoj vojsci primeni smrtna kazna.	(22) Partizanske čete započele oružani ustanak slovenačkog naroda. (28) Vrhovni plenum Osvobodilne fronte izabrao Izvršni odbor.	(4) Udarne grupe počele diverzantske akcije oko Zagreba i Karlovca. (27) Partizanski i gerilski odredi, napadom na ustaške posade u Lici, počeli oružani ustanak naroda Hrvatske.
Avgust	(14) Predsednik SAD i premijer Velike Britanije potpisali deklaraciju (poznatu kao Atlantska povelja) o nepriznavanju kao zakonite nijedne teritorijalne promene bez slobodno izražene volje zainteresovanog naroda, o pravu svakog naroda da sam izabere oblik vladavine u svojoj zemlji. (23) Tito izneo zamisao o stvaranju Narodnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.	(4) Obrazovan Kranjski partizanski bataljon. (5) Formiran partizanski bataljon »Ivan Cankar«. (17) Formiran Kamniški partizanski bataljon.	Partizanski odredi proširili oslobođeno područje u srednjem delu Hrvatske. Ustaško-domobranske jedinice suprotstavile se partizanskim odredima, ali sa malo uspeha. (14) Herojska odbrana Splitskog partizanskog odreda na planini Mosoru. (26) Dogovor ustaške vlade sa italijanskim štabom 2. armije da njegove trupe uđu na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske
Septembar	(Kraj) Već više od trećine jugoslovenske teritorije — blizu 100.000 km² — zahvaćeno je oružanim ustankom.	(16) Na sednici Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte, u Ljubljani, doneta odluka o uspostavljanju Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora kao tela koje će za vreme	(30) Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske izdao direktivu da se u svim krajevima stvaraju odbori narodnooslobodilačkog fronta koji će vršiti pozadinsku službu i pomoći partizanskim odredima i poslužiti kao klica nove vlasti.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(13) U Sarajevu obrazovan štab partizanskih odreda za Bosnu i Hercegovinu. (27) Gerilski i partizanski odredi, pod vođstvom Komunističke partije, započeli oružani ustanak naroda Bosne i Hercegovine.	(13) Gerilski odredi započeli opšti ustanak naroda Crne Gore, Boke kotorske i Sandžaka. (14) Italijanska Vrhovna komanda izdala zapovest komandantu 9. armije (dislocirane u Albaniji) da svojim trupama uguši ustanak u Crnoj Gori. (18) Pod upravom komandanta 14. korpusa počela italijanska ofanzivna operacija protiv ustaničkih snaga. (21) U Beranima javno izabran Sreski narodni odbor oslobođenja, kao organ revolucionarne vlasti.	(4) U Beogradu, Centralni komitet Komunističke partije doneo odluku da partizanski odredi Jugoslavije stupe u oružanu borbu i počnu narodni ustanak protiv okupatorske vojske i vlasti. (4) Formiran Glavni štab partizanskih odreda za Srbiju. (7) Kod varošice Krupnja izvršen prvi ustanički napad na neprijatelja. (12) Centralni komitet pozvao narode Jugoslavije da ustanu na oružje protiv okupatora i njegovih pomagača.	
(Početak) Partizanski odredi i ustaničke snage proširili oslobođeno područje u zapadnoj i istočnoj Bosni. (Sredina) Ustaško-domobranske jedinice suprotstavile se ustaškim snagama i povratile glavne komunikacije. U Drvaru izabrano Vojno-revolucionarno veće kao organ ustaničke vlasti.	(2) Konferencija sreskih delegata u Beranima radi osnivanja Vrhovne uprave za oslobođenu oblast. (8) Formiran štab gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru, Boku kotorsku i Sandžak. (10) Zauzimanjem gradova i glavnih puteva završena ponovna italijanska okupacija Crne Gore.	(27) Kosta Pećanac prišao okupatoru. (29) Nemačka okupacijska uprava obrazovala kvislinšku vladu Srbije. Organizovanje prvih četnika pod vođstvom Draže Mihailovića sa namerom da rade na ponovnoj uspostavi Kraljevine Jugoslavije. Nicanje raznih odbora i komiteta kao organa ustaničke vlasti. Partizanski odredi Vojvodine započeli oružani ustanak, kome su se nemačke i mađarske jedinice energično suprotstavile.	(7) Bugarski oblasni načelnik policije u Skoplju izdao naredbu o proganjanju Makedonaca.
(7) Italijanske trupe preduzele operaciju protiv partizanskih odreda u Hercegovini i južnom predelu srednje i zapadne Bosne da bi, zbog slabosti ustaško-domobranskih snaga, okupirale ove oblasti.		(4) Pokrajinski komitet Komunističke partije izdao uputstvo da se u svim mestima uspostave odbori narodnog fronta kao jedina vlast naroda koji se bori za oslobođenje. (5) Sklopljen tajni sporazum između Draže Mihailovića i	(Sredina) Formiran Pokrajinski štab partizanskih odreda za Makedoniju.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
		rata predstavljati i voditi slovenački narod.	
Oktobar	(2) Izbeglička kraljevska vlada poručila D. Mihailoviću da se četnici uzdrže od borbe protiv okupatora. (Sredina) U štab D. Mihailovića stigla grupa oficira upućenih od izbegličke i britanske vlade.	(11) Izvršni odbor Osvobodilne fronte odredio osnovne zadatke nižih odbora ove organizacije kao organa vlasti na oslobođenom području i mobilizatora rodoljubivih snaga uopšte. (26.) Oštar i težak sukob partizanskih odreda sa mnogo nadmoćnijim italijanskim i nemačkim trupama.	(19) Obrazovan Glavni štab partizanskih odreda za Hrvatsku.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
		srpske kvislinške vlade o saradnji protiv partizanskih odreda. (16) Kancelar Rajha i Vrhovna komanda oružane sile izdali zapovest i bliža naređenja o postupku kojim nemačke trupe treba da uguše oružani ustanak u Srbiji. (16) Savetovanje u Glavnom štabu Srbije o zadacima partizanskih odreda i narodnooslobodilačkih odbora, u selu Dulenu kod Kragujevca. (16. i 17) Centralni komitet i Glavni štab partizanskih odreda pošli iz Beograda na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije. (19) Tito se sastao sa Dražom Mihailovićem na planini Suvoboru. (26) Savetovanje vođstva oslobodilačke borbe u Stolicama kod Krupnja; odlučeno, pored ostalog, da se vrhovno vojno rukovodstvo naziva Vrhovni štab, a pokrajinska vojna rukovodstva — glavni štabovi, da se u celoj Jugoslaviji stvaraju jedinstvena vojna organizacija i organi nove, revolucionarne vlasti. (28) Pod komandom štaba 18. korpusa počela ofanzivna operacija nemačkih trupa protiv partizanskih odreda u Srbiji.	
(Sredina) Italijanske trupe, nastupajući iz obalskog pojasa, završile okupaciju Hercegovine i južnog predela srednje i zapadne Bosne. (23) Partizanski odredi oslobodili Rogaticu, značajno mesto u istočnoj Bosni, na putu iz Sarajeva prema Srbiji.	(3) Italijanska vlada uspostavila vojni guvernatorat u Crnoj Gori sa sedištem u Cetinju. (18) Teško potučena jedna italijanska grupa kod Podgorice. (24) Prema odlukama Savetovanja u Stolicama, obrazovani Glavni štab partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku kotorsku i Glavni štab partizanskih odreda za Sandžak.	(19) Člankom, objavljenim u »Borbi« koja je izlazila u Užicu kao list Komunističke partije Jugoslavije, Centralni komitet ukazao da radi uspeha antifašističkog rata i potpunog oslobođenja ugnjetenih klasa treba stvarati narodnooslobodilačke odbore kao organe vlasti. (21) Dva bataljona nemačkih vojnika streljala oko 7.000 patriota u Kragujevcu radi odmazde za 10 poginulih i 26 ranjenih nemačkih vojnika. (25) Završena prva etapa nemačke ofanzivne operacije. (26) Tito se sastao sa Dražom Mihailovićem na Ravnoj gori.	(11) Prvom partizanskom akcijom u Prilepu počeo oružani ustanak makedonskog naroda. Bugarske okupacione vlasti oštro se suprotstavile.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Novembar	(7) Na paradi Crvene armije u Kujbiševu predstavnik sovjetske vlade pozdravio jugoslovenske partizane kao srčane patriote koji daju primer drugim narodima. (11) Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, u Sovjetskom Savezu, počela da emituje vesti o narodnooslobodilačkoj borbi. (20) Moskovski radio emitovao pozdrav ruskih partizana jugoslovenskim partizanima.		Upotpunjena organizacija partizanskih snaga prema odlukama Savetovanja u Stolicama.
Decembar	(6) Prelazak Crvene armije u protivofanzivu kod Moskve dao podstrek jugoslovenskom oslobodilačkom pokretu. (7) Ulazak Sjedinjenih Američkih Država u rat protiv država Trojnog pakta uvećao snage i verovatnost uspeha antifašističke borbe. (29) Predsednik italijanske vlade predložio kancelaru Rajha udruživanje italijanskih i nemačkih snaga radi gušenja ustanka u Jugoslaviji.		(14) U selu Ostrožinu, u Kordunu, izdat pravilnik kojim je određeno da sudsku vlast u građanskim i krivičnim sporovima vrše narodnooslobodilački odbori. (Kraj) Obrazovanje Organizacionog sekretarijata, sa sedištem u Zagrebu, kao pomoćnog organa Centralnog komiteta za rukovođenje antifašističkom borbom u gradovima i neoslobođenim krajevima Jugoslavije.
1942. Januar	(6) Italijanska Vrhovna komanda predala memorandum vladi svoje zemlje da se ne uzimaju trupe sa Balkana radi upućivanja na sovjetsko-nemački front. (11) Draža Mihailović, iako saradnik okupatora, postao ministar vojske u izbegličkoj kraljevskoj vladi.		(Sredina) Partizanski odredi prinudili italijanske snage u srednjem delu Hrvatske da se aktivno bore za zaštitu komunikacija.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
Dovršena reorganizacija partizanskih odreda u u duhu odluka Savetovanja u Stolicama. Partizanski odredi u Hercegovini sukobili se sa italijanskom vojskom.	Reorganizovani partizanski odredi u duhu odluka donetih u Stolicama. (26) Na putu između Trebinja i Nikšića teško potučena jedna italijanska kolona.	(2) Napad četnika na partizanske odrede kod Užica. (11) Susret D. Mihailovića sa predstavnikom nemačke komande u Srbiji u selu Divcima kod Valjeva. (17) U Užicu obrazovan Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije, kao vrhovni nacionalni organ vlasti. (25) Započela druga etapa nemačke ofanzivne operacije. (29) Nemačke trupe, nadirući preko zapadne Srbije, prodrle u Užice, dotad sedište Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba partizanskih odreda.	
(21) U Rudom, u istočnoj Bosni, Vrhovni štab je od četiri srpska i dva crnogorska bataljona formirao 1. proletersku brigadu kao višu jedinicu u formaciji oslobodilačkih vojnih snaga. (25) U Rogatici održano savetovanje Vrhovnog štaba sa rukovodstvom u Bosni i Hercegovini o daljem radu na stvaranju partizanskih odreda i narodnooslobodilačkih odbora.	(1) Vrlo neuspešan napad 3.700 crnogorskih i sandžačkih partizana na italijanski garnizon u Pljevljima.	(Početak) Glavnina partizanskih odreda iz Šumadije i zapadne Srbije povukla se pod pritiskom nemačkih trupa u Sandžak. (16) Mađarski parlamenat doneo zakon kojim je jugoslovenske krajeve okupirane od strane mađarske vojske pripojio onim županijama kojima su ti krajevi pripadali u doba Austro-Ugarske.	
(Početak) Vrhovni štab pristupio stvaranju dobrovoljačkih odreda u istočnoj Bosni od onih patriota koji su se kolebali da budu četnici ili partizani. (15) Započela nemačka napadna operacija u istočnoj Bosni protiv partizanskih odreda i 1. proleterske brigade. (27/28) 1. proleterska brigada izvršila »Igmanski marš« na prostoru Sarajeva. (29) Centralni komitet izdao uputstvo o zadaci-	(12) Italijanski guverner Crne Gore naredio odmazdu nad građanima za poginule i ranjene italijanske vojnike i oficire (1:50 za oficire, 1:10 za vojnike).	Po sporazumu između komandanta za Jugoistok i bugarske vlade, 1. bugarski okupacioni korpus poseo južnu Srbiju. Vrhovni štab i Centralni komitet dali uputstva rukovodstvu u Srbiji kako da usmeri dalji rad smanjenih partizanskih odreda i partijskih organizacija u pogoršanoj situaciji. Teške mađarske represalije nad patriotima u Novom Sadu i okolini.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Februar	(27) U Rimu povedeni nemačko-italijanski pregovori o zajedničkim operacijama protiv partizanskih odreda u Jugoslaviji.		(20) Pri Glavnom štabu za Hrvatsku osnovana Partizanska oficirska škola kao prva škola za osposobljavanje starešina partizanskih jedinica.
Mart	(1) Komandant italijanske 2. armije naredio trupama armije u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini odmazdu nad stanovništvom — uzimanje i streljanje talaca. (2, 3. i 14. u Opatiji i 28. u Ljubljani) zaključeno da nemačke, italijanske i ustaško-domobranske trupe povedu zajedničke ofanzivne operacije protiv oslobodilačkih snaga u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. (19) Komandant za Jugoistok izdao naredbu o surovom postupku nemačke vojske protiv ustanika.		Vrhovni štab pozvao domobrane da napuštaju službu u kvislinškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i prilaze partizanskim odredima. (Sredinom) Kordunaška grupa odreda izdržala težak ustaško-domobranski napad na Petrovoj gori.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
ma organizacija Komunističke partije u vojnim jedinicama. (29) Nemački komandant za Jugoistok obavestio Vrhovnu komandu da operacija u istočnoj Bosni nije potpuno uspela. Vrhovni štab i Centralni komitet došli sa prostora Sarajeva u Foču, grad pored reke Drine.			
(2) Centralni komitet i Vrhovni štab izdali u Foči uputstva o ustrojstvu i zadacima narodnooslobodilačkih odbora. Vrhovni štab izdao uputstvo o uspostavljanju štabova operativnih zona kao organa neposredno potčinjenih glavnim štabovima. Oštre borbe između partizanskih jedinica i četnika u Hercegovini. Vrhovni štab izradio statut proleterskih brigada.	(8) Na skupštini rodoljuba u manastiru Ostrogu (kod Nikšića), izabran Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku kotorsku, kao vrhovni nacionalni organ vlasti. (25) Vrhovni štab naredio da partizanske snage u Crnoj Gori energičnom akcijom suzbiju pokret četnika koji sarađuju sa italijanskom okupacionom vojskom.	Partizanski odredi u Srbiji trpeli žestok pritisak okupatorskih i kvislinških trupa. Povećale se i ranije primenjivane represalije albanskih kvislinških vlasti protiv partizana na Kosovu i u Metohiji. Nemačke vlasti u Banatu i mađarske u Bačkoj, posle ranijih svojih uspeha, nanele teške gubitke partizanskim odredima i partijskim organizacijama. (Kraj) Oblasno partijsko savetovanje u Vitomirici kod Peći.	
(1) U Čajniču, u istočnoj Bosni, formirana 2. proleterska brigada od ljudstva partizanskih odreda iz Srbije, Produžetak oštre borbe između partizanskih jedinica i četnika u Hercegovini. (31) Ustaško-domobranske snage zauzele Vlasenicu u istočnoj Bosni i nagovestile širu ofanzivnu operaciju okupatora.	Produžili se žestoki sukobi između partizana i četnika i italijanskih trupa u srednjem i severnom delu Crne Gore i u Boki kotorskoj.	Produžili se napadi okupatorskih i kvislinških trupa na partizanske odrede u južnoj Srbiji.	(15) Centralni komitet uputio direktivu Pokrajinskom komitetu u Makedoniji o stvaranju partizanskih odreda, širenju antifašističkog pokreta i stvaranju organa narodne vlasti.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
April	(6) Vrhovni komandant partizanskih odreda javno upozorio izbegličku vladu da zbog svoje pomoći četnicima prima na sebe tešku odgovornost pred narodom koji se bori za slobodu.		(16) Šef Nezavisne Države Hrvatske izdao naredbu ustaško-domobranskim tru pama da ubijaju zarobljene partizane i svakoga ko se zatekne u zoni operacija, da uzimaju taoce i uništavaju naselja.
Maj	(9) Štab italijanske 2. armije preimenovan u Višu komandu oružanih snaga Slovenija — Dalmacija (Supersloda).	(17) Izvršni odbor Osvobodilne fronte doneo odluku da odbori ovog fronta preuzmu svu vlast u oslobođenim krajevima.	(9—14) Na Petrovoj gori odsudno se branila Kordunaška grupa partizanskih odreda.
Jun	(10) Komanda četnika sa D. Mihailovićem na čelu preimenovana u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske u otadžbini. (24) Predsednik Sjedinjenih Američkih Država i premijer Velike Britanije primili u Vašingtonu jugoslovenskog kralja i saopštili mu da žele da se Jugoslavija obnovi, ali da nisu zadovoljni radom izbegličke vlade.	(27) Izvršni odbor Osvobodilne fronte ustanovio Narodnooslobodilačko veće kao privremenu vladu za oslobođene krajeve.	(19) Sporazumele se ustaška vlada i komanda italijanske 2. armije o povlačenju trupa ove armije iz druge i treće okupacione zone u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(Sredina) Vrhovni štab odredio da se na oslobođenom području Crne Gore, Sandžaka, istočne Bosne i Hercegovine uspostave komande područja, komande mesta i partizanske straže kao organi vojnopozadinske vlasti. (17) Izabran Narodnooslobodilački odbor Hercegovine. (22) Nemačke snage, prikupljene na planini Romaniji, napale partizanske jedinice u istočnoj Bosni.	(12) Centralni komitet uputio otvoreno pismo članovima Komunističke partije u Crnoj Gori i ukazao im kako se revolucionarna politika ostvaruje u narodnom antifašističkom ratu. (Kraj) Dovršena reorganizacija partizanskih odreda u duhu direktive Vrhovnog štaba.		
(10) Italijanska divizija »Pusterija«, nadirući od Pljevalja, ušla u Foču. Vrhovni štab se povukao južno od ovog mesta. (16) Partizanske jedinice oslobodile Prijedor, središte značajnog rudarskog rejona u zapadnoj Bosni. (21) U zapadnoj Bosni formirana 1. krajiška brigada. (23) Kod oslobođenog Prijedora spustila se dva domobranska pilota s avionima. To su prvi partizanski avioni.	(Kraj) Posle gotovo neprekidne tromesečne borbe, partizanski odredi Crne Gore, Sandžaka, Boke kotorske i Hercegovine povukli se iz ovih oblasti na prostor između planine Durmitora, Foče i Gacka.		(4) Pokrajinski odbor Narodnooslobodilačkog fonda izdao uputstvo o političkom organizovanju makedonskog naroda.
(10) Nemačka operativna grupa »Zapadna Bosna« započela napadnu operaciju protiv 2. krajiškog partizanskog odreda na planini Kozari. (24) Grupa proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom na čelu nastupila sa Zelengore prema srednjoj i zapadnoj Bosni.	(5) Od partizana iz Sandžaka formirana 3. proleterska brigada. (10) Od partizana iz Crne Gore formirane 4. i 5. proleterska brigada. (24) Počeo pohod grupe proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom na čelu sa granice Crne Gore prema zapadnoj Bosni.		(Početak) Obrazovani Glavni štab za Makedoniju i novi Pokrajinski komitet Komunističke partije.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Jul	(Početak) Dovršeno povlačenje italijanskih trupa ka obali mora. (20) Italijanska Vrhovna komanda predložila svojoj vladi da se zbog ozbiljne situacije u Jugoslaviji odgodi upućivanje jednog armijskog korpusa na sovjetsko-nemački front, da se iz Jugoslavije ne uzimaju trupe radi upućivanja na taj ili afrički front.	(16) Glavni štab Slovenije formirao 1. slovenačku brigadu »Tone Tomšič«. (16) Ojačani italijanski 11. korpus započeo višemesečne operacije protiv partizanskih snaga u Dolenjskoj i Notranjskoj.	(8) Glavni štab Hrvatske formirao 1. ličku brigadu. (26) Partizani oslobodili Duvno.
Avgust		(3) Vrhovni štab naredio Glavnom štabu za Sloveniju da jače koncentriše svoje snage radi ofanzivnog dejstva protiv italijanskih i nemačkih trupa.	(Sredinom) Partizani oslobodili Aržano, Lovreč i Posušje.
Septembar			(7) Vrhovni štab je naredio Glavnom štabu Hrvatske da njegove snage prošire svoja operativna područja. (19) U Zagrebu održan sastanak između komandanta italijanske 2. armije i šefa Nezavisne Države Hrvatske da bi se sporazumeli o novim akcijama protiv oslobodilačke vojske.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(3/4) Deo 2. krajiškog odreda probio se iz okruženja na Kozari. (3—8) Grupa proleterskih brigada izvršila uspešnu diverziju na železničkoj pruzi između Sarajeva i Mostara. (17) Završena nemačka ofanzivna operacija na Kozari. Partizanski odredi oslobodili gradove Ključ i Glamoč u zapadnoj Bosni.	(24) Vođstvo četnika sklopilo sporazum sa italijanskim guvernerom Crne Gore o daljoj saradnji radi uništenja partizana i oslobodilačkog pokreta.		
(7) Posle zauzeća Konjica, Kreševa, Prozora, Gornjeg Vakufa i Duvna, grupa proleterskih brigada oslobodila Livno i spojila se sa partizanskim jedinicama u zapadnoj Bosni i Dalmaciji, da bi posle zajedno zauzele Mrkonjić-Grad (24) i Jajce. (25) Vrhovni štab održao savetovanje sa predstavnicima Glavnog štaba za Hrvatsku i operativnih štabova za Dalmaciju i zapadnu Bosnu o razvijanju partizanskih dejstava na prostoru između donjih tokova reka Vrbasa, Save i Une.	(2) U istočnoj Bosni formirana 6. istočnobosanska brigada.	(23) Šest nemačkih i 11 ustaško-domobranskih bataljona napalo dva partizanska odreda u Sremu i izvršilo surove represalije nad stanovništvom.	(Kraj) Instruktor Centralnog komiteta stigao u Makedoniju da pokrajinskom rukovodstvu pomogne u stvaranju i usmeravanju oslobodilačkog pokreta.
Vrhovni štab izdao naredbu o izborima narodnooslobodilačkih odbora na slobodnoj teritoriji u zapadnom delu Jugoslavije, koja je iznosila oko 50.000 km². (25) Proleterske i krajiške brigade oslobodile Jajce. Vrhovni štab izdao naredbu o obrazovanju i strukturi pozadinskih vojnih vlasti. (25—28) U Bosanskom Petrovcu održan kongres		(22) Generalni sekretar Komunističke partije uputio direktivu partijskom rukovodstvu na Kosovu i Metohiji kako da širi oslobodilački pokret i pridobija Albance za borbu protiv okupatora.	(25) Generalni sekretar Komunističke partije uputio direktivu pokrajinskom rukovodstvu u Makedoniji da ojača partijske organizacije, stvara partizanske odrede i narodnooslobodilačke odbore.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Oktobar	(23) Počela uspešna ofanziva britanske 8. armije kod El Alamejna u severnoj Africi. Njeno napredovanje povoljno uticalo na borce za oslobođenje Jugoslavije. (Kraj) Centralni komitet Komunističke partije rešio da narodnooslobodilački pokret objavi da ne priznaje izbegličku vladu.	(Sredina) Tri slovenačke i jedna hrvatska partizanska brigada razvile jače ofanzivno dejstvo u širem rejonu Črnomelja, na putu od Karlovca ka Ljubljani. (Kraj) Italijanske trupe završile višemesečne ofanzivne operacije protiv partizanskih jedinica.	(17) Dve partizanske brigade razbile južno od Karlovca italijanski konjički puk »Alesandrija« (Alessandria).
Novembar	(12) Održana konferencija u Rijeci između predstavnika četnika i italijanske 2. armije o još tešnjoj međusobnoj saradnji protiv Narodnooslobodilačke vojske.	(3) U Ljubljani, na sednici Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora, konstatovano da se Osvobodilna fronta učvrstila kao politički pokret i osnova narodne vlasti. (26) Grupa brigada u Suhoj krajini prešla u protivofanzivu.	

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
lekara-partizana radi dogovora o organizaciji sanitetske službe u vojnim jedinicama i na oslobođenoj teritoriji. (28) Oko 50.000 okupatorskih i kvislinških vojnika počelo operaciju suzbijanja partizanskih snaga u zapadnoj Bosni, Dalmaciji i srednjem delu Hrvatske.			
(22) Vrhovni štab uspostavio Privremeni upravni odsek, kome je povereno da potpomaže i usmerava narodnooslobodilačke odbore i vojnopozadinske komande. (23) Nemačke trupe dotad povratile Ključ, Mrkonjić-Grad i Jajce.		Partizani sa Kosova i iz Metohije prikupili se na Šar-planini i obrazovali dva odreda. (23) Generalni sekretar Komunističke partije uputio direktivu rukovodstvu u Srbiji da podstiče partizansku aktivnost. (Kraj) Formiran Glavni štab za Kosovo i Metohiju.	
(1) Vrhovni štab izdao naredbu o formiranju 1. i 2. proleterske divizije. (4) Posle dvodnevne borbe, grupa od osam krajiških i hrvatskih partizanskih brigada oslobodila Bihać sa širim područjem. (9) Vrhovni štab izdao naredbu o formiranju 3, 4. i 5. divizije i 1. bosanskog korpusa. (10) Vrhovni štab doneo statut o strukturi i zadacima sanitetskih jedinica u vojsci i pozadini. (15) U Srpskoj Jasenici kod Bosanske Krupe održana skupština pravoslavnih sveštenika koji su pristupili narodnooslobodilačkoj borbi. Sveštenici pozvali srpski		(Početak) Glavnina partizana iz Srema prešla u istočnu Bosnu.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Decembar	(18) Kancelar Rajha naredio da nemačke trupe na sovjetskoj teritoriji i Balkanu bez ograničenja upotrebe svako sredstvo radi uništenja partizana. (18. i 19) Vlade Nemačke i Italije i vrhovne komande njihovih vojski sporazumele se o zajedničkim operacijama protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.	(Sredina) Izvršni odbor Osvobodilne fronte objavio da slovenački narod odobrava i pozdravlja osnivanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.	(18) Vrhovni štab naredio da se pri Štabu operativne zone za Dalmaciju uspostavi Sekcija za ratnu mornaricu. (30) Tri brigade u Slavoniji obrazovale 12. diviziju NOV.
1943. Januar	(3. i 4. u Rimu i 9. u Zagrebu) Nemački komandant za Jugoistok utanačio sa italijanskom Vrhovnom komandom i štabom 2. armije plan triju uzastopnih zajedničkih operacija nemačkih i italijanskih trupa protiv Narodnooslobodilačke vojske u srednjem delu Hrvatske, zapadnoj i srednjoj Bosni (poznate kao bitka na Neretvi). (8) Vrhovni komandant Tito naredio svim partizanskim jedinicama da pređu u ofanzivu.	(8) Nemačke jedinice uništile Pohorski partizanski bataljon.	(20) Započela prva od tri planirane nemačko-italijanske operacije. (23) Formiran 1. odred ratne mornarice NOV. (29.) Obrazovan Oblasni narodnooslobodilački odbor Dalmacije.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
narod da svim snagama stupi u borbu protiv okupatora. (20) Vrhovni štab uveo naziv Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije (NOV i POJ). (22) Vrhovni štab izdao naredbu o formiranju 6, 7. i 8. divizije i 1. hrvatskog korpusa. (26—27) Na skupštini istaknutih boraca, u Bihaću, osnovano Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije kao najviše političko predstavništvo narodnooslobodilačkog pokreta.			
(6—8) U Bosanskom Petrovcu održana konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije na kojoj se govorilo o učešću i dužnostima žena u borbenom pokretu. (27—29) U Bihaću održan Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije, posvećen učešću omladine u narodnooslobodilačkoj borbi. (29) Vrhovni štab izdao naredbu o ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova.		(7) Komandujući general naredio da odmazda nemačkih trupa na partizanske akcije u Srbiji mora biti bez milosti.	Bugarska vojska razbila tri partizanska odreda.
(15) U Bihaću održana konferencija predstavnika 30 sreskih narodnooslobodilačkih odbora i 12 komandi područja sa slobodne teritorije radi dogovora o uređenju te teritorije i mobilizaciji narodnih snaga za rat. (29) Vrhovni štab je odlučio: 1. hrvatski i 1. bosanski korpus uspora-		Bugarski 1. okupacioni korpus poseo i zapadni deo Srbije. Vrhovni štab i Centralni komitet preko svoga delegata (upućenog u Makedoniju) dali direktivu rukovodstvu oslobodilačke borbe u Srbiji da pospeši aktivnost partizanskih odreda i političku agitaciju protiv četnika kao saradnika okupatora. (3) Partizanski odred »Zejnel Ajdini« teško potukao kod	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
	(23) Vrhovni štab i Izvršni odbor Antifašističkog veća javnom izjavom ukazali na saradnju četnika sa okupatorima i zahtevali od savezničkih vlada da upute svoje misije u Jugoslaviju.		
Februar	(2) Dovršena velika pobeda Crvene armije nad nemačkim trupama kod Staljingrada (danas: Volgograd). Ta pobeda je imala trajan i vrlo povoljan moralni uticaj na oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije. (8) U Beogradu, nemački komandant za Jugoistok i komandant italijanske 2. armije definisali dogovor o izvođenju druge planirane operacije protiv Narodnooslobodilačke vojske u zapadnoj Bosni. (8) Vrhovni štab i Izvršni odbor Antifašističkog veća objavili za međunarodnu javnost da je glavni cilj oslobodilačkog pokreta proterivanje okupatora i izvojevanje slobode. (25) Ministar spoljnih poslova Rajha pristao u Rimu na zahtev italijanske Vrhovne komande da se operacija u zapadnoj Bosni uskladi sa italijanskim naporima u Hercegovini.		(13) Obrazovana 9. divizija NOV u Dalmaciji. (15.) Šesta i 8. divizija NOV energičnim protivnapadom odbacile italijansku diviziju »Sasari« sa ogranaka planine Plješevice prema Kninu.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
vaće nadiranje okupatorskih trupa, a grupa divizija NOV (1, 2. i 3.) pod njegovom neposrednom komandom nastupiće ofanzivno preko srednje Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka prema južnoj Srbiji. (29) Nemačka 7. SS divizija, nastupajući od Karlovca, prodrla u Bihać, dotad sedište Vrhovnog štaba i drugih rukovodećih tela narodnooslobodilačkog pokreta.		Crnoljeva, na putu Priština—Prizren, jednu italijansku kolonu.	
(1—17) Tri nemačke divizije (7. SS, 717. i 369.) prinudile 4. diviziju NOV da se bori u okruženju na planini Grmeču. (7) Vrhovni štab naredio svim partizanskim jedinicama koje nije zahvatio neprijateljski napad da ruše komunikacije i napadaju okupatorske posade u svojim rejonima. (13) Obrazovana 10. divizija NOV na prostoru između Prozora, Kupresa i Jajca. (15—20) Grupa divizija NOV, prelazeći u protivofanzivu, izbila na reku Neretvu i porazila italijansku diviziju »Murđe«. (21) Započela druga nemačko-italijanska operacija nastupanjem jake nemačke grupe od Bugojna prema Prozoru. (28) Nemačka 717. divizija izbila blizu Prozora i ugrozila rejon prikupljanja oko 3.500 ranjenika koji se povlače sa grupom divizija NOV.			(28) U Skoplju delegat Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba sa rukovodiocima oslobodilačke borbe u Makedoniji doneo plan daljeg rada na stvaranju političke i vojne organizacije oslobodilačkog pokreta u ovoj pokrajini.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Mart		(1) Osnivačke grupe Osvobodilne fronte zajedničkom izjavom potvrdile da je taj front narodna politička organizacija u kojoj Komunistička partija ima vodeću ulogu. Tri slovenačke i dve hrvatske partizanske brigade, oslanjajući se na Žumberačku goru, produžile da vrše pritisak na italijanske trupe u zahvatu komunikacija između Karlovca i Ljubljane. (26) Pobedom na Jelenovom žlebu, brigade uspešno dovršile višemesečnu ofanzivu.	(1) Obrazovan Inicijativni odbor za sazivanje osnivačke skupštine Zemaljskog antifašističkog veća Hrvatske. (Kraj) Na području Slavonske Požege, a zbog rušenja železničke pruge između Beograda i Zagreba, 12. divizija NOV izdržala težak napad nemačke 187. divizije i ustaško-domobranskih snaga. (10) U Istri formirano privremeno partijsko rukovodstvo.
April	(1) Komandant za Jugoistok predlaže nemačkoj Vrhovnoj komandi da se povede nova ofanzivna operacija protiv grupe divizija sa Vrhovnim štabom na čelu. (22) Prva grupa savezničkih posmatrača kod Narodnooslobodilačke vojske spustila se na Krbavsko polje u Lici, kod Glavnog štaba za Hrvatsku.	(27—30) Savetovanje aktivista Osvobodilne fronte na Pugledu kod Kočevja.	(Sredina) Obrazovana 13. divizija NOV na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.
Maj	(15) U Moskvi objavljeno raspuštanje Kominterne, u čijem članstvu je bila i Komunistička partija Jugoslavije. (27/28) Spustila se padobranima na planinu Durmitor u Crnoj Gori britanska vojna misija kod Vrhovnog štaba.		(3) Formiran Čehoslovački udarni bataljon u sastavu 12. divizije NOV. (Početak) Dotad 1. hrvatski korpus povratio sve krajeve koje je izgubio zbog nemačko-italijanske ofanzive na prostoru između Karlovca, Siska, Bihaća, Gospića i Ogulina. (17) U Slavoniji formiran 1. slavonski (docnije 2. hrvatski) korpus NOV, sastava: 12. divizija i istog dana formirana 28. divi-

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(3—5) Grupa od osam partizanskih brigada izvršila protivnapad i odbacila 717. diviziju od Prozora prema Bugojnu, olakšavajući tako položaj ranjenika. (15) Razbivši četnike na levoj obali Neretve, grupa divizija NOV (1, 2, 3, 7. i 9. divizija) sa ranjenicima dovršila prelazak ove reke. (15—23) Grupa divizija NOV nanela četnicima nepopravljive gubitke na planini Crvanj i kod Kalinovnika. (30) Vrhovni štab usmerio 1, 2. i 7. diviziju prema Foči, a 3. i 9. diviziju prema Gacku i Nikšiću.		Partizanski odredi povećali broj rušenja železničkih pruga, linija veze i vojnih objekata, kao i broj napada na nemačko-bugarske posade i četnike. (20) Centralni komitet uputio pismo rukovodstvu oslobodilačkog pokreta u Srbiji, kojim mu naročito ukazuje na potrebu stvaranja nižih i viših organa narodne vlasti i zadobijanja političke podrške masa.	(19) U Tetovu, na sastanku partijskih radnika, izabran Centralni komitet Komunističke partije Makedonije.
(1) Obrazovana 11. divizija NOV na prostoru između Banje Luke, Doboja i Jajca.	(12) Privremeno rasformirana 9. divizija NOV. (19) Prva i 2. proleterska divizija slomile otpor četnika i italijanskih jedinica po prelasku reke Drine i produžile dejstva radi oslobođenja Sandžaka i severnog dela Crne Gore.		
(11) Obrazovan 2. bosanski korpus NOV, sastava: 4, 10. i 11. divizija i partizanski odredi u zapadnoj i srednjoj Bosni, a štabu 1. bosanskog korpusa naređeno da sa 5. divizijom pređe u istočnu Bosnu.	(1) Vrhovni štab uveo oficirske i podoficirske činove u Narodnooslobodilačku vojsku. (8) Vrhovni komandant Tito na savetovanju sa komandantima 1, 2. i 3. divizije (na severnim ograncima planine Durmitor) rešio da grupa divizija NOV iz Crne Gore i Sandža-		

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
			zija i grupa partizanskih odreda.
Jun	(21) Popuštajući savetima britanske vlade, jugoslovenska izbeglička vlada izdala u Londonu deklaraciju o uređenju Kraljevine Jugoslavije kao federacije Srba, Hrvata i Slovenaca. (23) Britanska vlada zaključila da bi bilo korisno da se Narodnooslodobilačkoj vojsci Jugoslavije pruži pomoć u oružju i opremi. (27) Komandant za Jugoistok obavestio nemačku Vrhovnu komandu da nije sasvim uspela napadna operacija protiv grupe divizija sa Vrhovnim štabom na čelu; zaključio je da ne raspolaže dovoljnim snagama da bi mogao stabilizovati Nezavisnu Državu Hrvatsku.		(13. i 14) Na skupštini narodnih delegata u Otočcu i kod Plitvičkih jezera osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske kao političko predstavništvo i najviši organ revolucionarne vlasti.
Jul	(3) Vrhovni štab primio poruku savezničkog komandanta za Sredozemlje, kojom se izražava divljenje za herojizam boraca Narodnooslobodilačke vojske u bici na Sutjesci.	(13) Glavni štab Slovenije formirao 14. i 15. diviziju NOV u Dolenjskoj i Notranjskoj.	(14) Jedinice NOV zauzele poznatu tamnicu u Lepoglavi i iz nje oslobodile zatvorenike i antifašiste.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
	ka prodire prema Kosovu i Metohiji. (15) Napadom nemačke 1. brdske divizije iz doline Lima i 369. divizije iz doline Drine počela ofanzivna okupatorsko-kvislinška operacija protiv grupe divizija NOV u Crnoj Gori i Sandžaku, poznata kao bitka na Sutjesci. (31) Odustavši od namere proboja prema Foči, Vrhovni štab je do tog dana prikupio sedam brigada prema Sutjesci radi proboja iz okruženja.		
(8—14) Grupa divizija NOV (1, 2. i 7) sa Vrhovnim štabom prešla reku Sutjesku, odbranila uzan prolaz na planini Zelengori, probila nemački front i preko druma između Foče i Kalinovika prodrla na sever u širi predeo istočne Bosne. (13) Na Sutjesci, zauzevši dolinu ove reke, nemačke trupe desetkovale 3. diviziju NOV. (20) Komandant nemačkih trupa obavestio komandanta za Jugoistok da su snage kojima Tito komanduje žilav protivnik i da su izmakle potpunom uništenju.	(1—8) Komandant nemačkih trupa vršio pregrupaciju snaga da bi uništile grupu divizija NOV između planine Durmitora i reke Sutjeske.	(2) Dotad su formirane tri vojvođanske brigade. Glavni štab Srbije dovršio reorganizaciju jedinica stvaranjem jačih partizanskih odreda i samostalnih bataljona.	
(2) Formirana 17. divizija NOV u istočnoj Bosni. (5) Prva proleterska divizija izbila u Zvornik, a 2. proleterska divizija zauzela Olovo i Kladanj i sa 7. divizijom izbila zapadno od Tuzle.		(2) Formiran Glavni štab za Vojvodinu. (11) Obrazovana 16. divizija NOV u istočnoj Bosni, sastava tri vojvođanske brigade. Proširivanje antifašističke aktivnosti na Kosovu i Metohiji.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Avgust	(17—24) Predsednik Sjedinjenih Američkih Država i premijer Velike Britanije, na konferenciji u Kvebeku, rešili da se radi na izmirenju četnika i partizana u Jugoslaviji, da se partizanima pruži materijalna pomoć. (26) Nemačka Vrhovna komanda uspostavila štab Grupe armija »F« u Beogradu da komanduje nemačkim trupama u Jugoslaviji i Albaniji. Komandant ove grupe armija određen je i za nemačkog komandanta za Jugoistok.		(2) Izvršni odbor Zemaljskog antifašističkog veća propisao da narodnooslobodilački odbori za svaki spor obrazuju posebna sudska veća od tri svoja člana pod predsedništvom sekretara odbora. (15) U sastavu Podravskog partizanskog odreda u Slavoniji, formirani mađarski bataljon »Šandor Petefi« i nemačka četa »Ernst Telman«. (Kraj) Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske dovršile veliku reorganizaciju.
Septembar	(3) Posle zauzeća Sicilije, savezničke trupe počele invaziju Apeninskog poluostrva. (8) Objavljena kapitulacija fašističke Italije. (8) Nemačka Vrhovna komanda naredila trupama da hitno razoružavaju sve italijanske formacije sem one koje pristanu da produže zajedničku borbu sa nemačkom vojskom. (17) Spustila se padobranima na slobodnu teritoriju zapadne Bosne jedinstvena anglo-američka vojna misija kod Vrhovnog štaba. (19) Nemačka Vrhovna komanda naredila komandantu Grupe armija »B« (u severnoj Italiji) da svojim trupama razbije ustanički pokret u Sloveniji i zapadnom delu Hrvatske.	(9—15) Narodnooslobodilačka vojska u Sloveniji uspešno razoružala italijanske trupe. U Slovenačkom primorju izbio opštenarodni ustanak. (14) Formirana 18. divizija NOV na širem prostoru Ljubljane. (15) Izvršni odbor Osvobodilne fronte postavio Upravnu komisiju za oslobođene slovenačke krajeve. (20) Nemačka vlast postavila šefa kvislinške uprave u Ljubljanskoj pokrajini. (25) Započela ofanzivna operacija nemačkih trupa protiv jedinica NOV u Slovenskom primorju.	(Početak) Obnovljena 9 divizija NOV u srednjoj Dalmaciji. (10—15) U Istri, Hrvatskom primorju i Dalmaciji izbio opšti narodni ustanak protiv italijanske okupacije. (13) Narodnooslobodilački odbor za Istru proglasio ujedinjenje Istre (koja je po versajskom ugovoru o miru pripala Italiji) sa Hrvatskom. (19) Oslobođen Split. (27) Nemačke trupe iz unutrašnjosti prodrle do obale i ušle u Split.
Oktobar	(2) Vrhovni štab uputio poruku sovjetskoj vladi da narodnooslobodilački pokret ne priznaje kralja i izbegličku vladu. (2) U Bariju, u Italiji, uspostavljena baza Narodnooslobodilačke vojske radi prijema savezničke	(1—3) U Kočevju održan zbor poslanika slovenačkog naroda na kome je izabran Izvršni odbor Osvobodilne fronte koji je ujedno bio pred-	(2) Nemačke trupe po zauzeću Slovenačkog primorja produžile nastupanje preko Istre ka Hrvatskom primorju i Ogulinu. (10) Formirana 20. divizija NOV na širem područ-

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(1) Vrhovni štab sa 1. proleterskom divizijom prešao iz istočne Bosne u srednju. (8) Vrhovni štab uputio 2. proletersku diviziju sa prostora Tuzle prema Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. (27) Vrhovni štab uspostavio svoje sedište u tek oslobođenom gradu Jajcu. (Kraj) Formiran 1. proleterski korpus, sastava 1. proleterska i 6. divizija NOV.			(2) Značajno savetovanje u Centralnom komitetu o daljem političkom razvitku oslobodilačke borbe makedonskog naroda.
(8. i 9) Vrhovni štab naredio glavnim štabovima za Hrvatsku i Sloveniju i štabu 2. proleterske divizije da od italijanske vojske zahtevaju da preda oružje ili stupi u borbu protiv nemačke vojske.	(10) Formiran 2. korpus NOV, sastava: 2. proleterska i 3. divizija i partizanski odredi u Crnoj Gori, Boki kotorskoj, Sandžaku i Hercegovini. (Kraj) Jedinice 2. korpusa dovršile oslobođenje većeg dela Sandžaka, severnog dela Crne Gore i jednog dela istočne Hercegovine.	(2) Po dolasku sa sovjetsko-nemačkog fronta, štab 2. oklopne armije uspostavio svoje sedište u Vrnjačkoj Banji da objedini komandu nad nemačkim trupama u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Albaniji. (6) U štabu 2. oklopne armije odlučeno da u slučaju kapitulacije Italije, trupe ove armije što pre posednu jugoslovenski i albanski prostor koji je držala italijanska vojska.	(26) Obrazovan Oblasni narodnooslobodilački odbor za zapadnu Makedoniju. (Kraj) Partizanski odredi razoružali deo italijanskih snaga i oslobodili više mesta u zapadnoj Makedoniji.
(2) Posle četvorodnevne borbe, jedinice NOV oslobodile Tuzlu, najveće mesto u istočnoj Bosni. (5) Vrhovni štab preimenovao korpuse: 1. hrvatski u 4. korpus; 2.	(5) Glavnina italijanske divizije »Taurinenze« prešla na stranu Narodnooslobodilačke vojske. (10) Italijanska di-	(5) Formirana 1. šumadijska brigada u Šumadiji. (9) Vrhovni štab uputio direktivu Glavnom štabu Srbije da pomoću svojih jedinica izvrši što veća rušenja na železničkoj pruzi između Sko-	Glavni štab Makedonije izdao manifest u kome je objavio da makedonski narod u borbi za oslobođenje ima najvećeg saveznika u brat-

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
	pomoći i prihvata Jugoslovena koji su se nalazili u zatvorima i koncentracionim logorima u Italiji. (17) Na ostrvo Vis dopremljena znatnija količina oružja kao prva saveznička materijalna pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci. (19—30) Na konferenciji ministara spoljnih poslova SSSR-a, SAD i Velike Britanije, u Moskvi, rešeno, pored ostalog, da se ocene mogućnosti solidarnog pružanja materijalne i moralne pomoći jugoslovenskom oslobodilačkom pokretu. (29) U nemačkoj Vrhovnoj komandi odlučeno da se vodi jedinstvena borba protiv oslobodilačkih pokreta u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji.	sedništvo Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora i vrhovni izvršni organ vlasti. (5) Formiran 7. korpus NOV sastava: 14, 15. i 18. divizija i partizanski odredi u Notranjskoj i Dolenjskoj. (6) Formirane 30. i 31. divizija NOV u alpskom delu Slovenije i u Slovenačkom primorju. (14) Četrnaesta divizija NOV porušila Štampetov most, vrlo značajan objekat na železničkoj pruzi između Ljubljane i Trsta. (21) Nemačke trupe počele treću etapu svoje ofanzivne operacije protiv jedinica NOV u Sloveniji i zapadnom delu Hrvatske.	ju planine Dinare, u Dalmaciji. (11) Formirana 19. divizija NOV u severnoj Dalmaciji. (12—14) Zemaljsko antifašističko veće Hrvatske održalo drugo zasedanje u Plaškom i donelo rezoluciju o želji naroda da se izgradi demokratska Hrvatska kao članica federativne Jugoslavije. (Sredina) Formirana 26. divizija NOV u obalskom pojasu i na ostrvima srednje Dalmacije. (Sredina) Dovršeno formiranje 8. korpusa NOV, sastava: 9, 19, 20. i 26. divizija.
Novembar	(Početak) U Altamuri i Gravini, u južnoj Italiji, formirane 1. i 2. prekomorska brigada od jugoslovenskih patriota koji su se našli u Italiji. To su dve prve od ukupno pet prekomorskih brigada, formiranih u Italiji, a posle prevezenih u Jugoslaviju. (1) Nemački komandant za Jugoistok obavestio kancelara Rajha da je borba protiv oslobodilačkih snaga na Balkanu prerasla iz gerilskog rata u pravi rat; za najozbiljnijeg protivnika imenovao je Vrhovnog komandanta NOV, jer je Tito — kako je rekao — stvorio sovjetsku državu sa dobrom upravom.	(12) Završena nemačka (gotovo dvomesečna) ofanzivna operacija. Nemačke trupe ovladale komunikacijama, a jedinice NOV, manevrujući, uspele da se sačuvaju.	(7) Jedinice NOV oslobodile grad Koprivnicu i presekle nemačku komunikaciju od Zagreba prema Kapošvaru u Mađarskoj. Štab nemačke 2. oklopne armije ocenio da jedinice NOV u Slavoniji rušenjem železničke pruge Zagreb — Beograd nanose veliku štetu nemačkom saobraćaju na jugoistoku Evrope.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
hrvatski u 6. korpus; 1. bosanski u 3. korpus; 2. bosanski u 5. korpus. (10) Formirana 27. divizija NOV u istočnoj Bosni. (11) Jedinice NOV upale u Zenicu i oštetile postrojenja u železari. (18) Vrhovni štab naredio da se formira štab mornarice Norodnooslobodilačke vojske.	vizija »Venecija« prešla na stranu Narodnooslobodilačke vojske. (16—23) Nemačke trupe zauzele Kolašin, Berane i Andrijevicu i potisle 2. korpus NOV. (18) U manastiru Ostrogu, južno od Nikšića, jedinice NOV uništile vođstvo četnika u Crnoj Gori. (Kraj) Jedinice 2. korpusa povratile nedavno izgubljene gradove.	plja i Niša i što više napada nemačke i bugarske trupe u tom zahvatu. (11) Formirana 1. južnomoravska brigada u južnoj Srbiji. Prelaskom pojedinih vojvođanskih brigada iz istočne Bosne u Srem, oživljena partizanska aktivnost u ovoj oblasti.	skim narodima Jugoslavije. Obrazovan Inicijativni odbor za sazivanje Zemaljskog antifašističkog veća Makedonije.
(11) Nemačke trupe povratile Tuzlu. (16) Formirana 29. divizija NOV u Hercegovini. (26. i 27) Na skupštini narodnih delegata, u Mrkonjić-Gradu, osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. (29) U Jajcu, od uveče do jutra idućeg dana, održano Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Zasedanje donelo odluku da veće bude vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije, da se	(10) Nemačka komanda imenovala kvislinšku Narodnu upravu od četnika sa sedištem u Cetinju. (15. i 16) Na zasedanju narodnih predstavnika, u Kolašinu, osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke kotorske. (20) U Pljevljima, na skupštini narodnih delegata, osnovano Zemaljsko veće narodnog oslobođenja Sandžaka.	(7) U štabu 2. oklopne armije rešeno da četiri nemačke operativne grupe izvedu ofanzivne operacije protiv Narodnooslobodilačke vojske na prostoru između reka Drine, Save, Kupe i obale Jadranskog mora. (Sredina) Prodirući ka Zapadnoj Moravi, 2. proleterska i 5. divizija NOV približile se Užicu. Prisustvom pojedinih brigada produžila se življa aktivnost u Sremu. Obrazovan Pokrajinski narodnooslobodilački odbor Vojvodine. Na Kosovu i Metohiji poboljšane okolnosti za razvitak oslobodilačkog pokreta.	(11) U zapadnoj Makedoniji formirana 1. makedonsko-kosovska brigada od dva bataljona boraca iz Makedonije i dva bataljona sa Kosova i Metohije.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Decembar	(1) Na konferenciji u Teheranu, vođe antifašističke koalicije sporazumele se da se Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije pruži pomoć u oružju i opremi, kao i operacijama komandosa, da se Jugoslavija potpuno uspostavi, a o njenim zapadnim granicama da se rešava posle rata. (Početak) U Kairo stigla vojna misija Vrhovnog štaba da bi se sa savezničkom komandom sporazumela o savezničkoj pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. (9) Ministar spoljnih poslova SAD izjavio da će vlada ove zemlje pomagati one snage u Jugoslaviji koje se bore protiv nemačke okupacije. (14) Ministar spoljnih poslova Velike Britanije izjavio da će britanska vlada pomagati sve snage u Jugoslaviji koje se bore protiv nemačke vojske, ali da ne može napustiti jugoslovenskog kralja. (14) Sovjetska vlada objavila saopštenje o odlukama donetim u Jajcu i da će u Jugoslaviju biti upućena sovjetska vojna misija.	(22) Formiran 9. korpus NOV, sastava 30. i 31. divizija. Jedinice NOV u Slovenačkom primorju i Štajerskoj odolevaju napadima nemačkih trupa.	(6) Jedna nemačka operativna grupa povela napadnu operaciju protiv 8. korpusa NOV u Dalmaciji, a druga grupa operaciju protiv 4. korpusa NOV u Baniji i Kordunu. (12) Formirana 32. divizija NOV u Hrvatskom zagorju.
1944. Januar	(8) Premijer Velike Britanije upoznao maršala Tita da britanska vlada neće više pružati pomoć četnicima već samo Narodnooslobodilačkoj vojsci, da će i dalje imati službeni dodir sa jugoslovenskim kraljem i izbegličkom vladom, da je premijerova želja da dođe do izvesnog sporazuma između kralja i revolucionarne vlade u Jugoslaviji. (30) Centralni komitet uputio direktivu svim organizacijama	(5) Vrhovni štab uputio direktivu Glavnom štabu Slovenije da od svojih jedinica formira operativne grupe radi njihovog uspešnijeg dejstva.	(16) Započela nemačka napadna operacija protiv jedinica NOV u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. (19) Formirana 33. divizija NOV u Hrvatskom zagorju. (19) Formiran 10. korpus NOV sastava: 32. i 33. divizija i partizanski od-

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
Jugoslavija izgradi kao federativna država, da se izbegličkoj kraljevskoj vladi oduzmu prava zakonite vlade Jugoslavije, da se imenuje Nacionalni komitet kao prava narodna vlada, da se oda priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci i njenom vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu dodeli zvanje maršala.			
(18) Centralni komitet uputio poruku organizacijama Komunističke partije da svuda održe skupove na kojima će se narodu objasniti značaj odluka donetih u Jajcu i istaći važnost obrazovanja Nacionalnog komiteta. (31) Jedinice 5. korpusa počele dvodnevan napad radi zauzeća Banje Luke; to najveće mesto u zapadnoj Bosni nisu zauzele, ali su protivniku nanele ozbiljne gubitke.	(2) Od italijanskih jedinica koje su pristupile Narodnooslobodilačkoj vojsci formirana divizija »Garibaldi«. (3) Iznenadnim napadom na jedinice 2. proleterske divizije u Prijepolju, nemačka 1. brdska divizija počela zimske operacije 2. oklopne armije.	(Sredina) Glavni štab za Kosovo i Metohiju, od boraca iz ove oblasti formirao tri samostalna bataljona. (22) Štab 2. oklopne armije uputio svojim trupama naređenje kancelara Rajha o nemilosrdnom postupku nemačkog vojnika prema stanovništvu u krajevima gde se bori. (31) U Malesiji kod Đakovice počela trodnevna konferencija na kojoj je izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju.	(5) Glavni štab Makedonije sa 1. makedonsko-kosovskom brigadom i grupom bataljona pošao iz zapadne Makedonije na grčku teritoriju, u predeo između Nidže i Pajaka. (20) Formirana 2. makedonska brigada.
(4) Nemačka operativna grupa nastupila preko srednje i zapadne Bosne ka obali mora u srednjoj Dalmaciji. (6) Vrhovni štab sa ostalim rukovodećim telima narodnooslobodilačkog pokreta preneo svoje sedište iz Jajca na prostor Drvara.	(16) Nemačke snage, pošavši sa više pravaca, bez znatnih uspeha napale jedinice 2. korpusa NOV na prostoru između Andrijevice, Berana i Kolašina.	(1) Izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju. (25—28) Predstavnici raznih kolaboracionističkih grupa iz Jugoslavije, ujedinjeni sa četnicima, održali svoj kongres na planini Suvoboru i izjavili da će se boriti za monarhiju i bužoaski poredak.	(31) Prva makedonsko-kosovska brigada nastupila u srednji deo Makedonije; po izbijanju severno od Prilepa, zbog žestokog pritiska bugarskih trupa, vratila se na grčku teritoriju.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
	Komunističke partije da se u agitaciji drže shvatanja da se nova Jugoslavija izgrađuje kao samostalna država.		redi u Hrvatskom zagorju. (30) Formirana 35. divizija NOV u Lici. (30) Formiran 11. korpus NOV, sastava: 13. i 35. divizija i partizanske jedinice u Istri. (30) Formirana 34. divizija NOV na području Žumberka i Turopolja.
Februar	(9) Maršal Tito odgovorio britanskom premijeru da je Nacionalni komitet jedina vlada Jugoslavije, da je potrebno da ga u tom svojstvu priznaju savezničke vlade, dok bi se o monarhiji u Jugoslaviji odlučilo slobodnom voljom naroda posle oslobođenja zemlje. (22) Britanski premijer na sednici parlamenta odao priznanje jugoslovenskim komunistima kao predvodnicima oslobodilačkog pokreta. (24) U Drvar, sedište Vrhovnog štaba, stigla sovjetska vojna misija koja se dan pre spustila padobranima.	(6) Posle jednomesečnog marša iz Dolenjske, 14. divizija stigla u Štajersku i podstakla borbena dejstva u ovom delu Slovenije. (19) Slovenački narodnooslobodilački odbor na svom zasedanju u Črnomelju preimenovan u veće i prihvatio odluke donete u Jajcu.	Predsedništvo Zemaljskog antifašističkog veća donelo uputstvo o ustrojstvu i nadležnosti sudova, predviđajući da postoje opštinski, gradski, sreski i okružni sudovi i zemaljski sud Hrvatske.
Mart	(12) U Drvaru maršal Tito potpisao sporazum sa šefom anglo-američke vojne misije o savezničkoj pomoći u stvaranju jugoslovenskog vazduhoplovstva. (13) Vlada SAD izjavila da pristaje na britansku politiku prema Jugoslaviji. Započelo doturanje sovjetske materijalne pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. U Grčkoj, kod Soluna, formiran partizanski odred od jugoslovenskih patriota izbeglih iz nemačkog koncentracionog logora. (19) Nemačke trupe okupirale Mađarsku; zauzele i jugoslovenske krajeve koji su pod mađarskom okupacijom.	(Kraj) Posle podnetih gubitaka i manevrovanja po delovima, 14. divizija se prikupila na Mozirskim planinama.	Jedinice 8. korpusa NOV povećale pritisak na nemačke i ustaško-domobranske snage u Dalmaciji.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(8) Vrhovni štab uveo vojnu oblast sa zamenikom komandanta korpusa na čelu, kao najvišu ustanovu vojnopozadinske vlasti, kojoj su potčinjene komande područja i komande mesta.	(16) U Kolašinu održano drugo zasedanje Zemaljskog antifašističkog veća Crne Gore i Boke kotorske na kome je iskazana puna saglasnost sa odlukama donetim u Jajcu. (25) Formirana Primorska operativna grupa (jačine divizije) u Boki kotorskoj i primorskom delu Crne Gore.		(25) Posle dvadesetpetodnevnog marša iz Grčke preko srednje i istočne Makedonije, Glavni štab i makedonsko političko rukovodstvo izbili u oblast Kumanova, gde je sutradan formirana 3. makedonska brigada.
(3) U istočnoj Bosni od tri vojvođanske brigade formirana 36. divizija NOV. (6) Formirana 38. divizija NOV u severnom delu istočne Bosne. (14) Novodošavša nemačka 13. SS divizija nastupila iz Srema protiv jedinica NOV u istočnoj Bosni. (26) Formirana 39. divizija NOV na prostoru između Banje Luke, Ključa i Sanskog Mosta. U Drvaru formirana 1. inžinjerijska brigada NOV.	(4) Obrazovana 37. divizija NOV u Sandžaku.	(20) Prikupljene kod Priboja na Limu, 2. proleterska i 5. divizija NOV nastupile prema reci Ibru.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
April	(12) U Moskvu stigla jedinstvena misija Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta. (Sredina) Vrhovni štab uputio vojnu misiju u London da bi pregovarala o pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. (22) Kod Bengazija, u severnoj Africi, uz savezničku pomoć, formirana 1. eskadrila vazduhoplovstva NOV.		(5) Šesti korpus NOV zauzeo Podravsku Slatinu i presekao direktnu nemačku komunikaciju između Vinkovaca i Varaždina. Deseti korpus NOV presekao neprijateljske komunikacije između Zagreba i Varaždina.
Maj		Jedinice 7. i 9. korpusa NOV pojačale pritisak na nemačke komunikacije u Sloveniji.	(7) Nemačko-ustaška operativna grupa izvela desetodnevnu ofanzivnu operaciju protiv delova 4, 8. i 11. korpusa NOV u Lici. (9) Na trećem zasedanju u Topuskom, Zemaljsko antifašističko veće Hrvatske konstituisalo se kao vrhovni organ vlasti ove pokrajine.
Jun	(1) Jugoslovenski kralj, pristajući na britanska nastojanja, poverio vladu ličnosti koja je dobila mandat da sklopi sporazum sa vođstvom narodnooslobodilačkog pokreta. (1) U Sovjetskom Savezu, od jugoslovenskih patriota formirana 1. jugoslovenska brigada. (14—16) Na ostrvu Visu vođeni pregovori između delegacije Nacionalnog komiteta i predsednika izbegličke vlade i završeni sporazumom koji utvrđuje vlast narodnooslobodilačkih odbora u zemlji i obavezu izbegličke vlade da pomogne narod i borce u zemlji.	(12) I drugi put porušen značajan Štampetov most na železničkoj pruzi Ljubljana — Trst.	(1—4) Dvadeset šesta divizija NOV sa jedinicama mornarice i savezničkim snagama, polazeći sa ostrva Visa, izvršila desantno-diverzantsku akciju iskrcavanjem na ostrvo Brač. (7. 8) U Slavoniji, 12. divizija NOV presekla železničku prugu Zagreb — Beograd na 150 mesta.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
U Hercegovini oštri sukobi 29. divizije sa nemačkim snagama i četnicima.	(11) Nemačke i kvislinške trupe povele ofanzivnu operaciju protiv jedinica 2. korpusa NOV u južnom delu Sandžaka i severnoj Crnoj Gori. (23) Jedinice 2. korpusa prešle u protivnapad, odbacile neprijatelja i povratile izgubljeni prostor.		(29) Prva makedonsko-kosovska brigada vratila se iz Grčke u zapadnu Makedoniju. (30) Bugarske okupacione trupe povele ofanzivnu operaciju protiv jedinica NOV na prostoru između Kumanova, Vranja i Bosiljgrada.
(7) Formiran Poljski bataljon u sastavu 11. divizije NOV. (19) Nacionalni komitet izdao uputstvo o organizaciji sudske vlasti, odvajajući sudske funkcije od izvršne vlasti. (24) Vrhovni štab naredbom ustanovio vojni sud korpusa, sud korpusne vojne oblasti i viši vojni sud. (25) Spušten nemački vazdušni desant na Drvar, gde se nalazio Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske.		(20) Ne uspevši da pređu reku Ibar, a posle manevra preko rejona Užica do planine Maljena, 2. proleterska i 5. divizija NOV vratile se u Sandžak. (20) Formirana 21. divizija NOV u južnoj Srbiji. (22) Formirana 22. divizija NOV u jugoistočnoj Srbiji.	(19) Ojačana 3. makedonska brigada, pritešnjena od bugarskih trupa, pošla sa prostora Kumanova ka jugu, prema planini Belasici.
(3/4) Pod zaštitom jedinica obezbeđenja i 1. proleterske divizije, Vrhovni štab sa ostalim rukovodećim telima nove Jugoslavije prispeo u rejon Kupresa, odakle je sovjetskim avionima odleteo u Bari, a zatim se prevezao na ostrvo Vis. (30) U Sanskom Mostu počelo i sutradan se završilo drugo zasedanje Zemaljskog antifašističkog veća Bosne i Hercegovine na kome se veće konstituisalo kao vrhovni organ vlasti ove pokrajine.	(Početak) Nemačke i kvislinške snage povele ofanzivnu operaciju protiv jedinica 2. korpusa u dolini reke Lima. (23) Nemačke snage odbijene na svim pravcima sem od Sjenice prema Bijelom Polju, gde su izbile na Lim.	(6) Formirana 23. divizija NOV u jugoistočnoj Srbiji. (10) Formirana 24. divizija NOV u južnoj Srbiji. (14) Nemačke i ustaško-domobranske trupe povele napadnu operaciju protiv partizanskih jedinica u Sremu. (21) Formirana 25. divizija NOV u južnoj Srbiji.	(15) Ojačana 3. makedonska brigada, dospevši na maršu do grčke teritorije, vratila se preko istočne Makedonije na prostor Kumanova.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Jul	(1) Na aerodromu Benina kod Bengazija formirana 2. eskadrila vazduhoplovstva NOV. (20—23) Na konferenciji predstavnika kolaboracionističkih grupa i partija, okupljenih na četničkom programu, odbačen sporazum između kraljevske vlade i Nacionalnog komiteta. (16) U Gravini, u južnoj Italiji, uz savezničku pomoć, formirana 1. tenkovska brigada NOV.		(15) Formirana 40. divizija NOV u Slavoniji.
Avgust	(12) Posle posete savezničkom frontu u Italiji, maršal Tito se u Napulju sastao sa predsednikom britanske vlade i sa njim govorio o savezničkoj materijalnoj pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci i koordinaciji operacija. (17) Maršal Tito pozvao sve Jugoslovene koji se nalaze u neprijateljskim vojskama da ih napuste i priđu Narodnooslobodilačkoj vojsci. (27/28) Na planinu Suvobor, u zapadnoj Srbiji, padobranima se spustila vojna misija SAD kod četnika D. Mihailovića. (29) Jugoslovenski kralj ukazom oduzeo komandu Draži Mihailoviću i priznao maršala Tita za jedinog vođu oslobodilačkih snaga u Jugoslaviji. (Kraj) Vojna misija Vrhovnog štaba NOV stigla u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Albanije.		(15) Vrhovni štab naredio da se formira Korpus narodne odbrane Jugoslavije od specijalnih brigada i divizija namenjenih zaštiti teritorije i odbrani granice. (29) Formirana 43. divizija NOV u Istri.
Septembar	(6) Nemačka Vrhovna komanda odlučila da Grupa armije »E« započne povlačenje iz Grčke. Dejstvo Grupe armija »E« očekivalo se na jugoslovenskom tlu. (19) Vrhovni komandant NOV Tito odleteo avionom sa ostrva	(Početak) Jedinice pod komandom Glavnog štaba Slovenije izvršile, po naredbi Vrhovnog štaba, značajna rušenja komunikaci-	(Početak) Jedinice 4. 6, 10. i 11. korpusa NOV, ostvarujući zapovest Vrhovnog štaba, izvršile obimna rušenja na železničkim prugama, naročito u široj zoni Zagreba.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(1) U istočnoj Bosni formiran 12. korpus NOV, sastava 16. i 36. divizija. (Sredina) Nemačke trupe uspele da 3. i 12. korpus udalje od reke Drine i otežaju pripreme 12. korpusa za prelazak u Srbiju.	(14.—15) U Kolašinu održano treće zasedanje zemaljskog veća na kome se ono pretvorilo u Crnogorsku antifašističku skupštinu kao vrhovni nacionalni organ vlasti. (18—26) Protivnapadom 2, 3, 5. i 17. divizije NOV razbijena nemačka grupacija u rejonu Andrijevice. (28) Druga proleterska, 5. i 17. divizija krenule iz rejona Berana prema reci Ibru.	(10—26) Nemačke i bugarske trupe sa četnicima pokušale, bez većeg uspeha, da razbiju grupu divizija NOV u južnoj Srbiji. Oživela partizanska aktivnost na Kosovu i u Metohiji.	
(3) Nemački komandant za Jugoistok uputio jače snage protiv 2, 3. i 12. korpusa NOV da spreče prodiranje jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju.	(25) Nemačke trupe, nastupajući preko istočne Bosne i iz doline reke Lima, spojile se na planini Durmitoru; samo su otežale, ali nisu sprečile prodiranje jedinica NOV u Srbiju.	(5) Savladavši otpor protivnika, 2, 5. i 17. divizija izbile na Kopaonik i prodrle u južnu Srbiju. (28) Posle nekoliko ranijih direktiva, vrhovni komandant Tito odredio jedinicama NOV u Srbiji: prvo ovladivanje značajnim područjima u zapadnom, južnom i istočnom delu Srbije, pa nadiranje u Šumadiju i ka Beogradu.	(2) U manastiru »Prohor Pčinjski« održana skupština narodnih delegata na kojoj je osnovano Antifašističko veće narodnog oslobođenja Makedonije kao vrhovni organ nacionalne vlasti. (25) Formirana 41. divizija NOV u zapadnoj Makedoniji.
(17) Jedinice 3. korpusa NOV oslobodile Tuzlu, pa se zatim usmerile prema Zvorniku i Rogatici da otežavaju povlačenje Grupe armija »E«	(15) Vrhovni štab naredio štabu 2. korpusa da zabrani kretanje i delatnost svake angloameričke grupe u primorskom poja-	(3) Formirana 45. divizija NOV u istočnoj Srbiji. (6) Formiran 13. korpus NOV u južnoj Srbiji, sastava: 22, 24, 46. i 47. divizija; formiran i 14.	(7) Formirana 42. divizija NOV u srednjoj Makedoniji. (10) Formirana 49. divizija NOV u

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
	Visa u rumunski grad Krajovu, pa u Moskvu. (28) Nacionalni komitet izjavio da će primati pomoć Ujedinjenih nacija jedino na način koji neće škoditi političkom jedinstvu Jugoslavije. (28) Posle dogovora sa maršalom Titom o zajedničkim operacijama Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije u istočnom delu Jugoslavije, sovjetska vlada objavila da će njene trupe poštovati vlast narodnooslobodilačkih odbora i da će napustiti Jugoslaviju čim završe operativne zadatke.	ja kojima se koristila nemačka vojska.	(11) Polaskom 26. divizije NOV sa ostrva Visa započele borbe za konačno oslobođenje Dalmacije. (26) Zauzevši Podravsku Slatinu, pa posle Viroviticu, jedinice 6. i 10. korpusa NOV onemogućile nemački saobraćaj značajnim pravcem od Vinkovaca prema Mariboru, kao i vezu južne Mađarske sa magistralom Beograd—Zagreb.
Oktobar	(5) U Krajovi se maršal Tito sporazumeo sa delegacijom otečestvenofrontovske bugarske vlade da nova bugarska vojska učestvuje u borbi protiv nemačkih trupa na jugoslovenskoj teritoriji. (9) Nacionalni komitet pozvao predsednika kraljevske vlade da iz Londona dođe u Jugoslaviju radi pregovora o stvaranju jedinstvene jugoslovenske vlade. (21) Objavljeno saopštenje da su se britanska i sovjetska vlada složile, prilikom tadašnje posete britanskog premijera Moskvi, da se sve jugoslovenske snage koncentrišu protiv nemačkih trupa, da se radi na uniji kraljevske vlade i narodnooslobodilačkog pokreta.	Ojačane nemačke trupe, angažovane na izgradnji odbrambene linije od Blatnog jezera u Mađarskoj do Riječkog i Tršćanskog zaliva, pojačale svoju odbranu.	(23) Jedinice 26. divizije NOV teško potukle nemačku 369. diviziju na putu od Dubrovnika prema Metkoviću.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
iz Srbije i Sandžaka prema Sarajevu. (18—27) Jedinice 5. korpusa NOV izvele operaciju radi oslobođenja Banje Luke, ne uspevši da to mesto zauzmu zbog snažne i energične intervencije nemačkog 69. korpusa.	su koja nema pismeno odobrenje Vrhovnog štaba za boravak u Jugoslaviji, jer su neke takve grupe pružale prihvat četnicima i ustašama.	korpus NOV u istočnoj Srbiji, sastava: 23, 25. i 45. divizija. (12) Konferencija predstavnika narodnooslobodilačkih odbora južne i istočne Srbije u Prokuplju. (15) Formirana 1. armijska grupa NOV u Srbiji, sastava: 1. proleterski (1, 5, 6, 17. i 21. divizija) i 12. korpus (11, 16, 28. i 36. divizija). (20) Formirana 46. divizija NOV u južnoj Srbiji. (28) Počelo opšte nastupanje trupa 3. ukrajinskog fronta Crvene armije iz Bugarske ka dolini reke Velike Morave.	zapadnoj Makedoniji. (Sredina) Sukobljavajući se sa čelnim snagama Grupe armija »E«, jedinice NOV počele operacije za konačno oslobođenje Makedonije. (17) Formirana 50. divizija NOV u istočnoj Makedoniji. (28) Formirana 48. divizija NOV u srednjoj i zapadnoj Makedoniji.
(22) Jedinice 5. korpusa NOV, posle dvodnevne borbe, oslobodile Travnik.		(1) Formirana 47. divizija NOV u južnoj Srbiji. (8—14) Jugoslovenske, sovjetske i otečestvenofrontovske bugarske trupe izvele operaciju za oslobođenje Niša. (10) Sovjetska 46. armija 2. ukrajinskog fronta, nastupajući preko Banata, izbila na reku Tisu i delom na Dunav kod Beograda. (11. i 12) Kod Smederevske Palanke, na levoj obali Velike Morave spojile se jedinice 1. armijske grupe NOV sa sovjetskom 57. armijom 3. ukrajinskog fronta. (14—20) Jedinice 1. armijske grupe NOV i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije izvele operaciju za oslobađanje Beograda. (15—17) Vrhovni štab i ostala rukovodeća tela narodnooslobodilačkog pokreta doleteli avionima sa Visa na aerodrom kod Valjeva pa zatim došli u Beograd. (29) Uspostavljen Štab vazduhoplovstva NOV. (31) Formirana 51. divizija NOV u Vojvodini.	(Početak) Formiran 15. korpus NOV, sastava 41, 48. i 49. divizija; formiran i 16. korpus NOV, sastava: 42. i Kumanovska divizija. (10) Formirana Kumanovska divizija NOV na prostoru Kumanova. (Sredina) Formiran Bregalničko-strumički korpus NOV, sastava 50. i 51. divizija. (19) Formirana 51. makedonska divizija NOV u istočnoj Makedoniji.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Novembar	(1) U Beogradu sporazumno završeni razgovori između Nacionalnog komiteta i predsednika kraljevske vlade da se obrazuje jedinstvena jugoslovenska vlada. (3) Predsednik SAD izjavio da se jugoslovenske unutrašnje teškoće reše po slobodnoj volji naroda. (20—23) Predsednik kraljevske jugoslovenske vlade i potpredsednik Nacionalnog komiteta posetili Moskvu i u razgovorima sa sovjetskom vladom potvrđena neophodnost stvaranja jedinstvene vlade u Jugoslaviji.		Jedinice pod komandom Glavnog štaba Hrvatske snažno pojačale pritisak na komunikacije i okupatorsko-kvislinške trupe u svojim operacijskim rejonima.
Decembar		(Sredina) Od italijanskih partizana formirana u zapadnoj Sloveniji divizija »Garibaldi Natisone«.	(4) Zauzećem Knina jedinice 8. korpusa NOV konačno oslobodile Dalmaciju. (8) Sovjetske jedinice sa mađarske teritorije spojile se sa jedinicama 10. korpusa NOV i ušle u Viroviticu, čime su izazvale protivnapad nemačkih snaga iz Slavonije. (18) Vrhovni štab naredio da 8. korpus drži dalmatinsku obalu i spreči pokušaje kontrarevolucionarnih grupa da preko ove oblasti privuku anglo-američke trupe kao intervencionističku vojsku. (Početak) Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske dovršile svoju treću zamašnu reorganizaciju.
1945. **Januar**	(12) Jugoslovenski kralj svojom izjavom pokušao da omete obrazovanje jedinstvene vlade. (18) Britanski premijer pred Donjim domom izjavio da britanska vlada ne može odobriti smetnje stvaranju jedinstvene jugoslovenske vlade. (21) Nacionalni komitet zaključio ugovor sa angloameričkom		(17) Nemačke trupe protivnapadom popravile svoj položaj u Sremu; front se stabilizovao zapadno od Šida.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
	(22) Komandant Grupe armija »E« avionom doleteo iz Sarajeva u Podgoricu da 21. korpusu, koji je bez uspeha pokušavao da se probije ka Nikšiću i Mostaru, odredi nov pravac povlačenja: ka Kolašinu, Prijepolju i Višegradu. (22) Jedinice 2. korpusa NOV dovršile borbu za oslobađanje Boke kotorske.	(9—12) U Beogradu održana Velika antifašistička skupština Srbije, koja je odobrila rad Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Srbije i rešila da se taj odbor rekonstruiše u Antifašističku skupštinu kao najviše zakonodavno i predstavničko telo Srbije u federativnoj Jugoslaviji. (16) Konačno oslobođena cela oblast Kosova i Metohije. (21) Predsedništvo Antifašističkog veća Jugoslavije donelo uredbu o prelasku neprijateljske imovine o državnu svojinu, o državnoj upravi nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile.	(3) Vrhovni štab naredio Glavnom štabu Makedonije da delom snaga posedne jugoslovensko-grčku granicu i preko nje ne dopusti prelazak ničijih trupa na teritoriju Jugoslavije. (13) Zauzećem Skoplja jedinice NOV dovršile borbu za konačno oslobođenje Makedonije.
	(18) Izbijanjem u Kolašin sa pravca Prijepolja, jedinice nemačkog 91. korpusa spojile se sa čelnim snagama 21. korpusa i pružile mu prihvat.	(3) Formirana Južna operativna grupa divizija NOV, sastava: 17, 23, 25, 28. i 45. divizija i naređeno joj da se iz zapadne Srbije usmeri prema Tuzli i Doboju. (15) Napredujući preko Srema ka zapadu, 1. proleterski korpus NOV i sovjetski 68. korpus približili se Vinkovcima i Vukovaru. (16) Zauzećem Užica, jedinice NOV dovršile borbu za konačno oslobođenje Srbije. (Sredina) Operativni štab za Kosovo i Metohiju dotad formirao sedam novih brigada NOV u ovoj oblasti. (29) Formirane 11. vazduhoplovna lovačka i 42. vazduhoplovna jurišna divizija NOV.	
	(14) Jedinice NOV, u sadejstvu dveju divizija albanske oslobodilačke vojske, dovršile borbu za konačno oslobođenje Crne Gore i Sandžaka.	(1) Naredbom Vrhovnog štaba formirane: 1. armija NOV (1, 5, 6, 11. i 21. divizija) na frontu u Sremu; 2. armija NOV (17, 23, 25, 28. i 45. divizija) u severnom delu istočne Bosne; 3. armija NOV (16, 36. i 51. divizija) u Baranji. (23—25) Na konferenciji u Beogradu osnovani sindikati Jugoslavije.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
	vojnom organizacijom za civilnu pomoć oslobođenim zemljama o pomoći Jugoslaviji. (29) Kralj potpisao ukaz o namesništvu.		
Februar	(10) Na savezničkoj konferenciji na Krimu usvojen zaključak da se Jugoslovenima preporuči izvršenje sporazuma o stvaranju jedinstvene vlade i da se Antifašističko veće Jugoslavije proširi onim članovima predratne Narodne skupštine koji nisu sarađivali s okupatorima. (15) Kraljevska vlada stigla iz Londona u Beograd. (24) U Beogradu, Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske sporazumeo se sa komandantom 3. ukrajinskog fronta i komandantom savezničkih snaga u Italiji o usklađivanju operacija protiv nemačke vojske.		
Mart	(8) U Sovjetskom Savezu, uz sovjetsku pomoć, formirana 2. tenkovska brigada NOV. (24) Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije zaključila ugovor o materijalnoj pomoći Ujedinjenih nacija Jugoslaviji.	(18—31) Izvedena napadna operacija nemačkih i kvislinških trupa protiv 9. korpusa NOV na prostoru između Gorice, Idrije i Tolmina.	(2) Formirana 4. armija od divizija 8. korpusa NOV. (15) Protivnapadom jugoslovenske 3. armije, bugarskih i sovjetskih jedinica, nemački 91. korpus odbačen sa leve obale Drave severno od Valpova. (20) Započela napadna operacija 4. armije opštim pravcem Gospić, Rijeka, Trst. (24) U Zagrebu održana konferencija katoličkih biskupa protiv revolucionarnih promena u Jugoslaviji.
April	(11) U Moskvi zaključen ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji između Demokratske Federativne Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. (20) Britanska vlada priznala jedinstvenu vladu Jugoslavije. (28) Vlada SAD priznala jedinstvenu jugoslovensku vladu.		(12) Jedinice 1. i 3. armije probile nemački front u zapadnom Sremu i forsirale reku Dravu pa nastupile ka Zagrebu i Varaždinu. (14) U Splitu obrazovana narodna vlada Hrvatske. (15) Izbijanjem na put

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(3—14) Jedinice 8. korpusa NOV i 29. divizije izvele operaciju za oslobađanje Mostara. (19) Izgubivši ga mesec dana ranije pod napadom jačih nemačkih snaga jedinice 5. korpusa NOV konačno oslobodile Travnik. (Kraj) Posle dužeg odolevanja jedinicama 2. armije NOV, nemačka 22. divizija, uz prihvat drugih nemačkih snaga, prodrla od Sarajeva u Bijeljinu.		(3) Odlukom Predsedništva Antifašističkog veća Jugoslavije uspostavljeni Vrhovni sud i Vrhovno javno tužilaštvo. (3) Predsedništvo Antifašističkog veća Jugoslavije donelo odluku kojom je ukinulo sve pravne propise okupatora i njihovih pomagača, kao i sve one pravne propise koji su u suprotnosti sa tekovinama oslobodilačke borbe. (8) Formirana 52. divizija NOV na Kosovu i Metohiji.	
	(29) U Novom Pazaru, na sednici Zemaljskog antifašističkog veća Sandžaka odlučeno da se ova oblast pripoji Srbiji i Crnoj Gori, kako je bilo posle oslobođenja Sandžaka ispod turske vladavine.	(1) Naredbom Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačka vojska dobila naziv Jugoslovenska armija, mornarica — Jugoslovenska mornarica, a Vrhovni štab — Generalštab. (7) U Beogradu obrazovana privremena jedinstvena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije sa maršalom Titom kao predsednikom na čelu. (26) U Prištini osnovan Šiptarski komitet kao sastavni deo Narodnog fronta Jugoslavije.	
(6) Jedinice 2, 3. i 5. korpusa uspešno završile desetodnevnu operaciju za oslobođenje Sarajeva. (17) 2. armija oslobodila Doboj i produžila napad pravcem Banja Luka, Bosanski Novi, Karlovac.	(16) U Cetinju je obrazovana narodna vlada Crne Gore.	(7) U Beogradu je obrazovana narodna vlada Srbije.	(16) U Skoplju je obrazovana narodna vlada Makedonije.

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
	(29) Sovjetska vlada priznala novu, jedinstvenu vladu Jugoslavije. (29) Nemački komandant za Jugoistok pozvao svoje trupe da se odlučno odupiru na tlu Jugoslavije.		Crikvenica—Delnice, 4. armija razbila nemački 15. korpus.
Maj	(2) Obaveštavajući svoje trupe o sovjetskom zauzeću Berlina, nemački komandant za Jugoistok pozvao vojnike i starešine da odlučno izdrže do kraja. (7) U Remsu potpisana kapitulacija nemačkih oružanih snaga. (7) Jugoslovenska vlada podnela zahtev vladama Velike Britanije, SAD i Sovjetskog Saveza da se Koruška, naseljena Slovencima, na osnovu prava samoopredeljenja, pripoji Jugoslaviji. (9) U Berlinu potpisana i zaključena bezuslovna kapitulacija celokupne nemačke oružane sile. To je Dan pobede. (Početak) Britanski premijer naredio komandantu trupa u Italiji da prinudi Jugoslaviju da povuče svoje vojne snage iz Trsta, Tržiča, Gorice i Pule.	(2) Jedinice 4. armije i 9. korpusa dovršile trodnevnu borbu za oslobođenje Trsta. (5) U Ajdovščini je obrazovana narodna vlada Slovenije. (7) Okružen i pritisnut kod Ilirske Bistrice, nemački 97. korpus predao se jedinicama 4. armije. (8) Jedinice 7. korpusa i 29. divizije oslobodile Ljubljanu. (15) Nemačka balkanska vojska sa ostacima kvislinških trupa prestala da pruža otpor; zarobljena je na prostoru između Zagreba, Maribora, Dravograda i Zidanog Mosta.	(7) Jedinice 4. armije konačno oslobodile Istru. (7) Jedna operativna grupa 2. armije, savlađujući vrlo uporan nemački otpor, oslobodila je Karlovac. (8) Delovi 1. i 2. armije oslobodili su Zagreb. (9) U Zagrebu, na savetovanju komandanata 1, 2. i 3. armije i predstavnika Generalštaba rešeno da se energičnim nastupanjem armija spreči izlazak nemačkih trupa iz Jugoslavije.
Jun	(9) U Beogradu je potpisan sporazum po kome će upravu u Trstu vršiti saveznička vojska uz prisustvo jugoslovenskog odreda od 2.000 ljudi, a u susednoj zoni koja je obuhvatala deo Istre upravu će vršiti Jugoslovenska armija; tako do odluke mirovne konferencije.		

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
(27) U Sarajevu je obrazovana narodna vlada Bosne i Hercegovine.			
(13) Jedinice Jugoslovenske armije razbile kod Foče veću grupaciju četnika sa Dražom Mihailovićem na čelu, ne davši joj da prodre u Srbiju.		(3) Generalštab naredio 3. armiji da hita prema Mariboru i Celovcu, a 2. armiji da preseče nemačku odstupnicu od Zagreba ka zapadu. (8) U Beogradu počeo Osnivački kongres Komunističke partije Srbije.	
		(8—10) U Prizrenu, na skupštini predstavnika Srba, Crnogoraca i Albanaca doneta odluka da Kosovo i Metohija budu autonomna pokrajina u sastavu Srbije. (17—19) U Beogradu održan prvi kongres Antifašističkog fronta žena Jugoslavije. (30) U Novom Sadu, na skupštini delegata okružnih narodnooslobodilačkih odbora odlučeno je da Vojvodina kao autonomna pokrajina uđe u okvir Srbije.	

	Jugoslavija u međunarodnim odnosima	Slovenija	Hrvatska
Avgust	(2) Završena u Potsdamu konferencija šefova vlada Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Država Amerike — započeta 17. jula — na kojoj je, pored ostalog, rešeno da se pristupi izradi ugovora o miru s Italijom, Bugarskom, Mađarskom, Rumunijom i Finskom.		

Novembar

(11) U Jugoslaviji održani parlamentarni izbori na kojima je lista Narodnog fronta dobila 90,48% od ukupnog broja datih glasova.

(29) U Beogradu, na prvoj sednici Ustavotvorne skupštine narodni poslanici su usvojili deklaraciju o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije koju sačinjavaju narodne republike: Srbija sa autonomnom pokrajinom Vojvodinom i autonomnom oblašću Kosovom i Metohijom, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora.

Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Srbija	Makedonija
		(7) U Beogradu počelo Treće zasedanje Antifašističkog veća Jugoslavije, povećanog prisustvom predratnih poslanika i istaknutih patriota. (10) Antifašističko veće se preimenovalo u Privremenu narodnu skupštinu i donelo je zatim zakon o Ustavotvornoj skupštini i druge zakone. (5—7) U Beogradu održan prvi kongres Narodnog fronta Jugoslavije, na kome su doneti program i statut ove masovne političke organizacije.	

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori za istoriju Jugoslavije od 1941. do 1945. godine nalaze se u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, saveznom institutu i u nacionalnim institutima za istoriju radničkog pokreta. Štampani izvor te vrste jeste Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I—IX, priređen trudom saradnika Vojnoistorijskog instituta i u njegovom izdanju, u Beogradu, 1949—1968. godine. Izdavanje Zbornika još se nastavlja. Iz velikog broja knjiga i još više članaka u časopisima i novinama, u kojima piše o ratu i revolucionarnim dostignućima oslobodilačkih snaga Jugoslavije, u ovom pregledu izvora i literature daje se popis onoga što je autoru ove knjige služilo kao izvor i onoga što ulazi u fond vrednih priloga istoriografiji. Sređeno je tematski da bi čitalac imao izvestan koristan raspored istoriografije o Jugoslaviji u drugom svetskom ratu, da bi onaj koga će želja ili nužda navesti da o kojoj stvari više sazna nego što mu ova knjiga pruža, mogao poći ka širim i posebnim izvorima.

1. O celokupnom oslobodilačkom ratu, revolucionarnoj vlasti i vojsci, o stvaranju jugoslovenske federativne republike

Josip Broz Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd, 1945; Josip Broz Tito, *Vojna djela I—III*, Beograd, 1961; Josip Broz Tito, *Desetogodišnjica naše Narodne armije*, Vojnopolitički glasnik, Beograd, 9/1951; Ivan Gošnjak, *Tito strateg revolucije i tvorac Narodne armije*, Beograd, 1964; Koča Popović, *Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, Komunist, Beograd, 3/1949; Franjo Tuđman, *Društveni aspekti narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji*, Putovi revolucije, Zagreb, 7—8/1966; *Prvo i drugo zasedanje AVNOJ-a*, izdanje Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, Beograd; *Značaj Drugog zasjedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju u Jugoslaviji*, Zagreb, 1963; *Treće zasedanje AVNOJ-a i zasedanje Privremene narodne skupštine*

7—26. *avgusta 1945*, stenografske beleške, Beograd, 1946; *Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944 — 27. oktobra 1945)*, po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Beograd, 1951; *Zasedanje Ustavotvorne skupštine, 29. novembar 1945 — 1. februar 1946. godine*, stenografske beleške, Beograd, 1946; *Ustav FNRJ*, Beograd, 1946; Leon Gešković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Beograd, 1948; Leon Gešković, *Historija narodne vlasti*, Beograd, 1954; Slavko F. Odić, *Porast političkog uticaja i oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije u vrijeme prvog zasijedanja AVNOJ-a*, Vojnoistorijski glasnik, 3/1967; Dimitrije Brajušković, *Tok II zasedanja AVNOJ-a*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1963; Pero Morača, *Pobede Narodnooslobodilačke vojske kao osnova državotvornih odluka II zasedanja AVNOJ-a*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1963; Slobodan Nešović, *Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a*, zbornik dokumenata, Zagreb, 1963; *Prvo zasijedanje ZAVNO Bosne i Hercegovine, 25. i 26. novembra 1943*, prema zapisniku, Sarajevo, 1953; *Drugo zasijedanje ZAVNOBiH-a, 30. juna, 1. i 2. jula 1944*, stenografske beleške, Sarajevo, 1954; *Treće zasijedanje ZAVNOBiH-a, 26, 27. i 28. aprila 1945*, stenografske beleške, Sarajevo, 1955; Nikola Babić, *Jubilej AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a (1943—1963)*, Sarajevo, 1963; *Dokumenti od sozdavanjeto i razvitkotot na NR Makedonija 1944—1946*, Skopje, 1949; *Zbornik na dokumenti Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije*, Skopje, 1964; Zoran Lakić, *ZAVNO Crne Gore i Boke*, zbirka dokumenata, Titograd, 1963; *Prvo zasjedanje ZAVNO Hrvatske, 13—14. lipnja 1943*, zapisnici, Zagreb, 1950; *Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, 12—15. listopada 1943*, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950; *Treće zasjedanje ZAVNOH-a, 9. svibnja 1944*, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950; *Četvrto zasjedanje Narodnog sabora Hrvatske (ZAVNOH-a), 24—25. srpnja 1945*, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950; *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, zbornik dokumenata, Zagreb, 1964; *Velika antifašistička skupština Srbije 9—12. novembra 1944*, stenografske beleške, Beograd, 1945; *Zasedanje Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije i Narodne skupštine Srbije (april 1945 — juli 1946)*, stenografske beleške, Beograd, 1952; *Prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta*, sklepi in odloki, Ljubljana, 1945; *Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943*, Ljubljana 1953; *Bihaćka republika*, zbornik članaka, Beograd, 1965; *Tako je rođena nova Jugoslavija*, zbornik sećanja učesnika Drugog zasedanja AVNOJ-a, I—II, Beograd, 1963; Makso Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana, 1949; Makso Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, Ljubljana, 1950; *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, I—II, Ljubljana, 1962—1964; Milivoje Kovačević i Milijan Jeremić, *Narodna vlast u Srbiji 1941—1961*, Beograd, 1962; Dimitrije Kulić, *Narodnooslobodilački odbori i sudovi u Srbiji*, Beograd, 1964; Metod Mikuž, *Drugo zasedanje AVNOJ-a i rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1963;

Karakteristike socijalističke revolucije u Jugoslaviji, zbornik članaka, Beograd, 1961; *Put nove Jugoslavije*, zbirka članaka, Beograd, 1945; Aleš Bebler, *Za pravične meje nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1949. *Kako je stvorena socijalistička Jugoslavija*, zbornik referata povodom 20-godišnjice Drugog zasedanja Avnoja i zemaljskih antifašističkih veća, Beograd, 1964; Milivoje Kovačević, *Od AVNOJ-a do novog ustava*, Beograd, 1963; Pavle Jovićević, *Narodnooslobodilački odbori na Kosovu i Metohiji i odjeci II zasedanja AVNOJ-a*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1963; *Republika*, almanah 1941—1961, Zagreb, 1961; Marijan Brecelj, *O izgradnji narodne oblasti*, Ljubljana, 1945; Edvard Kardelj, *Deset godina narodne revolucije*, Beograd, 1951; Vojislav Simović, *AVNOJ*, pravno-politička studija, Beograd, 1958; Dimitrije Brajušković, *Drinićki propisi*, Vojnoistorijski glasnik, Beograd, 1/1963; Jovo Mihaljević, *Narodna vlast i Drugo zasedanje AVNOJ-a*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 11/1968; Dušan Živković, *Postanak, razvoj i karakter narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1942*, Beograd, 1968 (rukopis); Đuro Stanisavljević, *Socijalistička revolucija u Jugoslaviji*, Beograd, 1963; Gušte Šprljan, *Historijske zakonitosti naše narodne revolucije*, Zagreb, 1950; *Veliki dani, svjedočanstva o Republici*, Zagreb, 1958; *Za čovjeka*, zbornik zapisa i dokumenata iz narodne revolucije, Zagreb 1957; *Iz istorije Jugoslavije 1916—1945*, zbornik predavanja, Beograd, 1958; *Vojna enciklopedija*, I—X, Beograd, 1955—1967; *Enciklopedija Jugoslavije*, I—VII, Zagreb, 1954—1967; *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941—1945;* Beograd, 1946; *Ratni napori Jugoslavije 1941—1945*, Beograd, 1946; Slobodan Bosiljčić — Dragan Marković, *Delegat Vrhovnog štaba*, Beograd, 1968; Dmitar Vlahov, *Odbrani govori i statii (1927—1947)*, Škopje 1948; *Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, jesen 1942*, Ljubljana, 1963; Edvard Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1946; Aleksandar Ranković, *Izabrani govori i članci 1941—1951*, Beograd, 1951; Boris Kidrič, *Sabrana dela I i II*, Beograd, 1959; Moša Pijade, *Izabrani govori i članci 1941—1947*, Beograd, 1948; Rodoljub Čolaković, *Izabrani govori i članci*, Sarajevo, 1960; Veselin Masleša, *Dela*, II, Sarajevo, 1954; Vladimir Nazor, *Govori i članci*, Zagreb, 1945; Jovan Popović, *Oslobođenje i preporod naroda*, Beograd, 1945; Ivo Lola Ribar, *Članci i govori*, Beograd, 1953; Boris Ziherl, *Stara i nova Jugoslavija*, Beograd, 1945; Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, Beograd, 1951; Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito*, prilozi za biografiju, Beograd, 1953; Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, I—V, Sarajevo, 1946—1955; Ivan Ribar, *Uspomene iz NOB*, Beograd, 1961; Dragojlo Dudić, *Dnevnik 1941*, Beograd, 1945; *Četrdeset godina*, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta, knjiga 5, 6 i 7, Beograd, 1961; Mitra Mitrović, *Ratno putovanje*, Beograd, 1953; Vladimir Nazor, *S partizanima 1943—1944*, Zagreb, 1945; Vlado Šegrt, *Krv na kamenu*, I—II, Sarajevo, 1956—1957; Vlado Zečević, *U noći, susret*, Beograd, 1963; Josip Vidmar, *Srečanje z zgodovino*, Maribor, 1963; *Zapisi o borbama iz narodnooslobodilačkog rata*, zbornik priloga, Beograd, 1950; Marko Ristić, *Smrt fašizmu — sloboda narodu*, Beograd,

1946; Edvard Kocbek, *Tovarišija,* Ljubljana, 1949; Čedomir Minderović, *Za Titom,* Beograd, 1945; Milan Stanić, *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima,* Zagreb, 1948; Viktor Novak, *Magnum crimen,* Zagreb, 1948; Ive Mihovilović, *Tajni dokumenti o odnosu Vatikana i ustaške NDH,* Zagreb, 1953; Sima Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata,* Titograd, 1958; Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko NDH,* Titograd, 1958; Sima Simić, *Vatikan protiv Jugoslavije,* Titograd, 1958; Franček Saje, *Zločin nad domovino, Belogardizem,* I, Ljubljana, 1951; *Okupatorjevi zapori in taborišča,* Ljubljana, 1960; *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera,* Zagreb, 1946; Danilo Tunguz-Perović, *Stradanje Srba u Hercegovini za vreme »Nezavisne Države Hrvatske«,* Sarajevo, 1959; *Izveštaj jugoslovenske državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nirnbergu,* Beograd, 1948; *Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića,* I, Beograd, 1945; *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom,* Beograd, 1947; *Suđenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića,* stenografske beleške, Beograd, 1945; *Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941—1944,* Novi Sad, 1946; *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima,* Zagreb, 1946; Jovan Marjanović, *Četničko-nemački pregovori 1941. u selu Divci,* Zbornik Filozofskog fakulteta, X, Beograd, 1968; *Zločini okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji,* Beograd, 1952; *Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača,* 1—93, dokumenti, Beograd, 1944—1945; Radoje Pajović, *Formiranje četničke nezavisne grupe nacionalnog otpora,* Jugoslovenski istorijski časopis, 4/1964; Kiril Mihajlovski, *Stvaranje i uloga vojnopozadinskih organa (VPO) u NOR-u,* Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 5/1964; Slobodan Nešović, *Privredna politika i ekonomske mere u toku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije,* Beograd, 1964; Jovan Marjanović, *Ekonomske promene u toku narodnooslobodilačkog rata,* Istorijski glasnik, Beograd, 1/1955; Đorđe Kosanović, *Ekonomskopolitička delatnost narodne vlasti u toku narodnooslobodilačke borbe,* Zagreb, 1964; Đorđe Kosanović, *Neka iskustva iz organizacije ratne privrede u NOR-u,* Vojno delo, 6/1960; *Organizacija poljoprivrede u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945,* materijali, Zagreb, 1955; *Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945,* album fotografija, Beograd, 1961; *40 godina borbe za socijalizam,* album fotografija, Beograd, 1959; Nada Šuica, *Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a,* Beograd, 1963; *Crna Gora 1941—1945,* album, Titograd, 1965; *Deca i rat Jugoslavije 1941—1945,* album, Beograd, 1962; *Narodna vlast i socijalistička demokratija 1943—1963,* album, Beograd, 1963; *NOB Makedonije,* album, Skopje, 1964; *Vojvodina u borbi,* album, Novi Sad, 1963; *Slavonija u borbi 1941—1945,* album, Zagreb, 1952; *Zbornik fotografija iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega*

naroda 1941—1945, I—III, Ljubljana, 1959—1963; T. Stanojević i D. Marković, *Tito, život i rad*, album fotografija, Zagreb, 1962; Savo Orović, *Fotografije iz narodnooslobodilačkog rata*, Beograd, 1951; *Sutjeska*, album fotografija, Beograd 1958; *Narodnooslobodilačka borba u delima likovnih umetnika Jugoslavije*, reprodukcije, Beograd 1958; Vladimir Dedijer, *Pariska konferencija*, Beograd, 1947; Vladimir Dedijer, *Jugoslovensko-albanski odnosi (1939—1948)*, Beograd, 1949; Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962; Slobodan Nešović, *Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945*, Beograd, 1964; Mirko Marković, *Borba u Americi za novu Jugoslaviju*, Beograd, 1946; Božo Prpić, *Preko Atlantika u partizane*, Zagreb, 1955; Mihailo Petrović, *Londonska emigracija i borba naših naroda*, Beograd, 1945; Branko Čubrilović, *Zapisi iz tuđine*, Sarajevo, 1946; Staja Stajić, *Dva miliona minuta do slobode*, I—II, Beograd, 1961—1963; *Narodnooslobodilačka borba u zarobljeničkim logorima*, Beograd, 1945; Nikola Vujanović, *Partijski rad u zarobljeničkom logoru u Osnabriku*, Vojnoistorijski glasnik, 1—2/1959; Stanislav Vinaver, *Godine poniženja i borbe*, Beograd, 1945; Aleksandar Vojinović, *Ponovo slobodni*, Beograd, 1957; *Pisma na smrt obsojenih — smrt osuđenih*, skupio i uredio Franček Saje, Ljubljana, 1958; Milisav Mijušković, *U žicama*, Beograd, 1961; Milutin Milanković: *Uspomene, doživljaji i saznanja iz godine 1909. do 1944*, Beograd, 1952; Ferdo Čulinović, *Razvitak jugoslavenskog federalizma*. Zagreb, 1952; Ferdo Čulinović, *Nacionalno pitanje u jugoslavenskim zemljama*, Zagreb, 1955; Konstantin Bastajić, Ferdo Čulinović, Tomo Čubelić, Dragutin Šćukanec, Slava Ogrizović, *Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu (od kraja XIX st. do oslobođenja)*, Zagreb, 1959; Tomo Čubelić i Milovan Milostić, *Pregled historije narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije*, Zagreb, 1953; Franjo Tuđman, *Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije*, Forum, Zagreb, 2/1963; Franjo Tuđman, *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, Zagreb, 1960; Ferdo Čulinović, *Stvaranje nove jugoslavenske države*, Zagreb, 1959; Pero Morača, *Oslobodilački rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945*, Beograd, 1961; Jovan Marjanović i Pero Morača, *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija*, Beograd, 1958; Jovan Marjanović — Đorđe Knežević — Branko Petranović — Aleksandar Jovanović, *25 godina socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1968; J .L. Charles, *La guerre (1943—1945) en Yougoslavie*, Bruxelles, 1968; Mesud Hotić, *Jugoslavija u drugom svetskom ratu*, Vojnoistorijski glasnik, 3/1965; G. M. Slavin, *Osvoboditeljnaia voina v Jugoslavii* (1941—1945), Moskva, 1965; Fabijan Trgo, *Jugoslavija u drugom svetskom ratu*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1966; *Istorijski atlas oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, I—II, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957—1958; *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964; Vlado Strugar, *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, Istorijski zapisi, 4/1965; Vlado Strugar, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945*, Vojnoistorijski institut, Beo-

grad, 1962; (Vlado Strugar), *Information on the People's Liberation War in Yugoslavia*, objavljeno u knjizi Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945, Belgrade, 1963; Vlado Strugar, *Die Jugoslawische Armee 1918—1964*, Österreichische militärische Zeitschrift, Wien, Heft 5 i 6/1964, 1, 2 i 3/1965; Vlado Strugar, *Osvoboditeljnaia voina v Jugoslavii*, avtoreferat dissertacii, Moskva, 1968.

2. O Komunističkoj partiji i drugim antifašističkim organizacijama i njihovoj delatnosti

Program Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1958; *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963; Pero Morača, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, kratak pregled, Beograd, 1965; *Priručnik za istoriju Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1957; *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije*, stenografske beleške, Beograd, 1949; *Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske*, Zagreb, 1949; Moma Marković — Ivan Laća, *Organizacioni razvitak Komunističke partije Jugoslavije*, Beograd, 1960; Blažo Jovanović, *Izvještaj o političkom radu Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru*, Cetinje, 1948; *Prvi kongres na Komunističkata partija Makedonije*, izveštai i rezolucii, Skopje 1949: *Drugi kongres Komunističke partije Slovenije*, Ljubljana, 1949; *Drugi kongres Komunističke partije Srbije*, Beograd, 1949; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1950; Lazar Koliševski, *Politički izveštaj na CK KP na Makedonija*. Skopje, 1949; Miha Marinko, *Politično poročilo na II kongresu KP Slovenije*, Ljubljana, 1949; Đuro Pucar, *Politički izvještaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1948; Andrija Mugoša, *Izvještaj o organizacionom radu Pokrajinskog komiteta PK KPJ za Crnu Goru*, Cetinje, 1948; Stane Kavčič, *Organizaciono poročilo na II kongresu KP Slovenije*, Ljubljana, 1949; Cvijetin Mijatović, *Organizacioni izvještaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1948; Vidoe Smilevski, *Organizacionen izveštaj na CK KP na Makedonija*, Skopje, 1949; *Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, tom I, knjiga 1. i 2, Sarajevo, 1951; *Istoriiski arhiv na Komunističkata partija na Makedonija*, 1. i 2, Skopje, 1952—1958; *Zbornik građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore*, I—III, Titograd, 1959—1960; *Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske*, Zagreb, 1951; *Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske*, Zagreb, 1955; Dimitrije Bajalica, *Komunistička partija Jugoslavije i seljačko pitanje*, Beograd, 1959; Bosa Cvetić, *Komunistička partija Jugoslavije i žensko pitanje*, Beograd, 1960; Vera Mujbegović, *Internacionalizam Komunističke partije Jugoslavije*, Beograd, 1959; Kemal Sejfula, *Savez komunista Jugoslavije i nacionalne manjine*, Beograd, 1959; Rodoljub Čolaković, *Borba KPJ za rešenje nacionalnog pitanja*, Beograd, 1959; Janko Lopičić, *Razvoj i rad Komunističke partije u Ceklinu do 1945. godine*, Beograd, 1954; *Linija Partije*,

članci, Zaječar, 1945; *Članci o nacionalnom pitanju*, Požarevac, 1945; *KPJ i makedonsko nacionalno pitanje*, zbirka na dokumenti, govori i statii, Skopje, 1949; *Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše Partije*, Zagreb, 1945; *Četrdeset godina revolucionarne borbe Komunističke partije Jugoslavije*, govori, Beograd, 1959; *O Partiji: organizaciono pitanje*, Mostar, 1945; Dušan Lukač, *Borba KPJ protiv istrebljivačkih i denacionalizatorskih mera okupatora u zemljama razbijene Jugoslavije do početka ustanka*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1967; Živomir Stanković, *Borbeni put SKOJ-a*, Beograd, 1959; Ljubo Šaranović, *Narodna omladina Jugoslavije*, Beograd, 1957; Budislav Šoškić, *Omladinski pokret u narodnoj revoluciji (1941—1945)*, Beograd, 1959; Rato Dugonjić, *Jedinstvo omladine u borbi protiv okupatora prvi i najvažniji zadatak*, Čačak, 1945; Rato Dugonjić, *O narodnoj omladini*, Beograd, 1947; Milijan Neoričić, *Izveštaj Centralnog komiteta Saveza komunističke omladine Jugoslavije*, Beograd, 1948; *Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945*, Ljubljana, 1963; *Dokumenti za mladinskoto dviženje vo Makedonija 1941—1945*, Skopje, 1961; *Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, Prvi i Drugi kongres USAOJ-a*, Beograd, 1953; *Četrdeset godina revolucionarnog omladinskog pokreta*, Beograd, 1959; *Četvrti kongres SKOJ-a 12—14. oktobra 1948*, Beograd, 1949; *Borba omladine balkanskih naroda*, Beograd, 1945; Slavko Stanišić, *Stvaranje Crnogorske narodne omladine*, Istorijski zapisi, 2/1968; *Žene Crne Gore u revolucionarnom pokretu 1919—1945*, Titograd, 1960; *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, I—II, Zagreb, 1955; *Žene Like u narodnooslobodilačkoj borbi*, zbirka dokumenata, Gospić, 1959; Mihajlo Ogrizović, *Organizacija pionira u Hrvatskoj za narodnooslobodilačkog rata*, Zagreb, 1957; *Narodni front Jugoslavije*, Beograd, 1945; *Kongresi Narodnog fronta Jugoslavije*, prvi i drugi, Beograd—Sarajevo, 1945—1947; Moma Marković, *Osvrt na razvitak Narodnog fronta Jugoslavije*, Beograd, 1948; Hajrudin Mehmedbašić, *Prve organizacije i akcije narodnooslobodilačkog fronta Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1964; France Škerl, *Osvobodilna fronta — politička platforma narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji*, Vojnoistorijski glasnik, 2/1968; Radošin Rajović, *Od Fronta slobode do Socijalističkog saveza*, Beograd, 1965; *Zgodovina Osvobodilne fronte slovenskega naroda*, Murska Sobota, 1945; Jovan Veselinov-Žarko, *O Jedinstvenom narodnooslobodilačkom frontu Vojvodine*, Novi Sad, 1945; *Bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata temelj nove Jugoslavije*, Zagreb, 1945; Radoje Pajović, *Narodnooslobodilački front Crne Gore*, Istorijski zapisi, 4/1965. *Spomenica pravoslavnih sveštenika — žrtava fašističkog terora i palih u narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd, 1960; *Hrvatsko svećenstvo Istre traži priključenje Julijske Krajine FNR Jugoslaviji*, Rijeka, 1946; *Škola i odgoj u narodnoj revoluciji*, zbirka članaka, Zagreb, 1965; Kosta Grubačić, *Vaspitni značaj narodnooslobodilačke borbe*, Beograd, 1947; Dušan Nedeljković, *Etika Sutjeske*, Beograd, 1964; Mihailo Ogrizović, *Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj*, Zagreb, 1966; *Narodna sveučilišta u Hrvatskoj 1941—1961*, Zagreb,

1961; Mato Zaninović, *Kulturno-prosvjetni rad u NOB-u*, Sarajevo, 1968; Slava Ogrizović, *Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju*, I—II, Zagreb, 1953—1956; Tone Crnobori, *Preporod hrvatskog školstva u Istri za vrijeme narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb, 1963; Mihajlo Ogrizović, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e*, Zagreb, 1960; *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, knjiga I, Zagreb, 1964; Hrvoje Iveković, *Nauka i narodnooslobodilački pokret*, Zagreb, 1946; *Naša štampa u borbi za slobodu i izgradnju socijalizma*, Zagreb, 1949; Vladimir Dedijer, *Partizanske štamparije*, Beograd, 1945; Vlado Stopar, *Vjesnik 1940—1960*, Zagreb, 1960; Cene Kranjc, *Slovenske partizanske štamparije v borbi za svobodo*, Ljubljana, 1945; Niko S. Martinović, *Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493—1945*, Beograd, 1965; Živan Milisavac, *Štampa u Vojvodini za vreme narodnooslobodilačkog rata*, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, Novi Sad, 30/1962; *Napredna štampa u Srbiji 1871—1949*, Beograd, 1949; Mitre Inadeski, *Ilegalnata tehnika vo Makedonija vo narodnoosloboditelnata vojna*, Skopje, 1961; *Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.

3. O drugom svetskom ratu

Šasen L. M., *Istorija drugog svetskog rata*, prevod s francuskog, Beograd, 1955; Valter Görlitz, *Der zweite Weltkrieg 1939—1945*, I—II, Stuttgart, 1951—1952; Quido Gigli, *La seconda querra mondiale (1939—1945)*, Bari, 1951; Winston S. Churchill, *The Second World War*, I—VI, London, 1948—1953; Fitzroy Maclean, *Zlatni drum. Pijesak Orijenta. Rat na Balkanu*, Zagreb, 1953; Kurt von Tippelskkirch, *Geschichte des Zweiten Weltkriegs*, Bonn, 1951; Manštajn, *Izgubljene pobede*, prevod s nemačkog, Beograd, 1968; Guderijan, *Vojni memoari*, prevod s nemačkog, Beograd, 1959; Melentin, *Oklopne bitke*, prevod s nemačkog, Beograd, 1962; Herbert Fajs, *Čerčil—Ruzvelt—Staljin*, prevod s engleskog, Beograd, 1962; Ajzenhauer, *Od invazije do pobede*, prevod s engleskog, Beograd, 1951; Montgomeri, *Od El Alamejna do Baltičkog mora*, prevod s engleskog, Beograd, 1961; Papagos *Grčka u ratu 1940—1941*, prevod s francuskog, Beograd, 1954; Jovan Vasiljević, *Pomorski rat u Sredozemnom moru 1939—1945*, Split, 1953; *Soobšćenia sovietskogo informbiuro*, Moskva, 1944; *Odabrane operacije Poljske narodne vojske*, prevod s poljskog, Beograd, 1962; Loktionov, *Dunavska flotila u velikom otadžbinskom ratu*, prevod s ruskog, Beograd, 1967; *Bitka kod Moskve*, prevod s ruskog, Beograd, 1967; *Bitka za Lenjingrad*, prevod s ruskog, Beograd, 1967; Jerjomenko, *Staljingrad*, prevod s ruskog, Beograd, 1965; M. M. Minasian, *Osvoboždenie narodov Jugovostočnoi Evropi*, Moskva, 1967; G. A. Deborin, *Vtoraia mirovaia voina*, Moskva 1958; Platonov i dr., *Vtoraia mirovaia voina 1941—1945*, Moskva, 1958; *Istoria velikoi otečestvenoi voini Sovietskogo Soiuza*, tom I—VI, Moskva, 1960—1965; A. M. Samsonov, *Stalingrad-*

skaia bitva, Moskva, 1966; S. S. Birjuzov, *Sovjetskii soldat na Balkanah*, Moskva, 1963; P. A. Rotmistrov, *Istorija ratne veštine*, I—II, prevod s ruskog, Beograd, 1966; *Stalingradskaia epopeia*, Moskva, 1968; Čujkov, *Odbrana Staljingrada*, prevod s ruskog, Beograd, 1961; D. M. Proektor, *Agresia i katastrofa, Viššee voenoe rukovodstvo fašistskoi Germanii vo vtoroi mirovoi voine 1939—1945*, Moskva, 1968; V. F. Tolubko, N. I. Barišev, *Ot Vidina do Belgrada*, Moskva, 1968; *»Saveršeno sekretno«: toljko dlja komandovania; strategia fašistskoi Germanii v voine protiv SSSR*, dokumenti i materiali, Moskva, 1967; *Borba evropskih naroda protiv okupatora*, »Komunističeskii internacional«, Moskva, 5—6/1943; Karel Bartošek, *Der prager Aufstand*, Berlin, 1964; K. K. Rokosovskii, *Soldatskii dolg*, Moskva, 1968; *Velikaia otečestvenaia voina Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, kratkaia istoria, Moskva, 1965; Józef Boleslaw Garas, *Oddzialy Gwardii ludowej i Armii ludowej 1942—1945*, Warszawa, 1963; Tadeusz Rawski, Zdzislaw Stapor, Jan Zamojski, *Wojna wyzwolencza narodu polskiego w latach 1939—1945*, Warszawa, 1966; Ion Popescu-Puturi, Gh. Zaharia, N. Golberger, N. N. Constantinescu, N. Copoiu, *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale*, Bucarest, 1964; L. N. Bičkov, *Partizanskoe dviženie v godi velikoi otečestvenoi voini 1941—1945*, Moskva, 1965; Henri Michel, *Histoire de la résistance en France*, Paris, 1962; Robert Aron, *Histoire de la liberation de la France*, Paris, 1949; Šarl De Gol, *Ratni memoari*, I—III, prevod s francuskog, Beograd, 1968; F. Demany, *Histoire de la résistance belge et du front de l'indépendance*, Bruxelles, 1945; C. Joset, *Panorama de la résistance*, Bruxelles, 1947; Ndreçi Plasari, *Partia komuniste e shqipërisë, 1941—1946*, Tiranë 1964; *Dokumenta të shtabit të përgjithëshëm dhe të komandës së përgjithëshme të ushtrisë nacional-çlirimtare shqiptare (5 korrik 1943 — 10 korrik 1945)*, I—II, Tiranë, 1965—1966; Voin Božinov, *Političeskata kriza v Blgarija prez 1943—1944*, Sofija, 1957; Nikifor Gornenski, *Voržanata borba na blgarskija narod za osvoboždenie ot hitleristkata okupacija i monarhofašistkata diktatura (1941—1944)*, Sofija, 1958; Slavka Petrova, *Borbata na BRP za ustanovjavane narodno-demokratičeskata vlast. Mai-septemvri 1944*, Sofija, 1964; *Voržanata borba na blgarskija narod protiv fašizma 1941—1944*, dokumenti, Sofija, 1962; *Odboj a revoluce, Nástin dějin československého odboje*, Praha, 1965; *Partyzánské hnuti v Československu za druhé světové války*, Praha, 1961; Deszö Nemes, *Magyarorszag felszabadulása*, Budapest, 1960; Miklós Lackó, *Nyilasok, Nemzetiszocialisták (1935—1944)*, Budapest, 1955; *Zur Geschichte der Deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung 1933—1945*, Berlin, 1957; *Die deutsche Opposition gegen Hitler*, Frankfurt, 1960; Stevan Belić — Franić, *Drugi svetski rat i radničke partije*, Beograd, 1958; *Drugi svetski rat*, I—IV, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1959—1967; Milutin Marković i Milan Andrić, *Drugi svetski rat*, Beograd, 1965; Bogdan Krizman, *Svjedočanstva o drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1952; *Pokreti otpora u Evropi 1939—1945*, zbornik radova, Beograd, 1968; G. K. Žukov, *Vospominania i razmišlenia*, Moskva, 1969.

4. O aprilskom ratu i fašističkoj okupaciji Jugoslavije

Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941*, Titograd, 1963; Nikola Milovanović, *Vojni puč i 27. mart 1941*, Beograd, 1960; Bogdan Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije*, Zagreb, 1953; Vojin B. Popović, *Trojni pakt i martovski događaji 1941*, Politika, Beograd, 23.II do 9.IV 1961; Ferdo Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb, 1958; *Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945*, Belgrade, 1963; Franjo Tuđman, *Okupacija i revolucija*, Zagreb, 1963; Mihailo Apostolski, Aleksandar Hristov i Rastislav Terzioski, *Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941—1944)*, Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, 3/1963.

5. O oružanom ustanku

Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I—VI, zbornik radova, Beograd, 1962—1966; Pero Morača, *Vrhovni štab u pripremanju i organizovanju oružanog ustanka*, Vojnopolitički glasnik, 4/1951; Danilo Lekić, *O početku oružanog ustanka u Jugoslaviji*, Komunist, 4—5/1951; Branko Kovačević i Savo Skoko, *Junski ustanak u Hercegovini 1941. godine*, Istorija radničkog pokreta, zbornik radova, I, Beograd, 1965 *Užice 1941*, Beograd, 1961; Rade Bašić, *Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942*, Beograd, 1957; Milan Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, Beograd, 1963; France Škerl, *Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji*, Beograd, 1956; *Ilegalne akcije po gradovima*, Beograd, 1963; Savo Kržavac, *Ilegalci u akciji*, Beograd, 1961; *Četrdeset prva*, zbornik radova, Beograd, 1961; Pero Morača, *O nekim pitanjima borbe KPJ za jedinstvo naroda u periodu priprema ustanka*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1966; Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Beograd, 1967; *Prilog građi za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941. godine*, Slavonski Brod, 1965; *Lika u NOB 1941*, Beograd, 1963; Ivan Antonovski, *Slavonija u ustanku 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1966; Boro Leontić, *Split 1941*, Beograd, 1960; Slobodan Lučić, *Razvoj ustanka u Pljevaljskom srezu*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1953; Boško Đuričković, *Organizacija i razvoj ustanka u Srezu danilovgradskom od kapitulacije Jugoslavije do oktobra 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1950; Boro Mitrovski, *Uslovi pod kojima se pripremao početak oružanog ustanka u Makedoniji*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1966; Branko Perović, *Pripreme za ustanak i njegov razvoj u Srezu šavničkom (durmitorskom) od okupacije do kraja 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 2/1952; Đuro Čagorović, *Stanje poslije kapitulacije bivše Jugoslavije i pripreme za oružanu borbu od aprila do 13. jula 1941. godine*, Istoriski zapisi, Cetinje, 10-12/1951; Gojko Miljanić, *Saradnja naroda Crne Gore i Hercegovine u prvoj godini oslobodilačkog rata*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1966.

6. O partizanskim odredima

Jovan Vujošević, *Političko-partijski rad na formiranju i svestranom učvršćivanju partizanskih odreda Jugoslavije 1941*, Vojnopolitički glasnik, 9/1951; Dušan Plenča, *Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942*, Beograd, 1960; Petar Morača, *Organizacioni razvitak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Bosanskoj krajini u 1941. i 1942. godini*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1950. Savo Velagić, *Daruvarski partizanski odred*, Zagreb, 1963; Milorad B. Janković, *Grupa partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji — zimi 1941/42. godine*, Beograd, 1967; Savo Velagić, *Bjelovarski partizanski odred*, Zagreb, 1964; Jovan Vujošević, *Proleterska četa*, Beograd, 1953; Todor Vujasinović, *Ozrenski partizanski odred*, Sarajevo, 1950; Milan N. Zorić, *Ribnički partizanski odred*, Beograd, 1967; Obrad Cicmil, *Durmitorski partizanski odred*, Beograd, 1966; Ivan Križnar, *Socijalna i politička pripadnost boraca partizanskih odreda u Gorenjskoj i Štajerskoj u 1941. godini*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1966; Zdravko Klanjšček, *Uloga slovenačkih partizanskih odreda u periodu do stvaranja prve oslobođene teritorije u Sloveniji (jul 1941 — maj 1942)*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1966.

7. O nemačkom okupacijskom sistemu i oružanim snagama na teritoriji Jugoslavije

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Band II (1—2), III (1—2) und IV (1—2) Frankfurt am Main, 1961—1963; Halder, *Kriegstagebuch*, Band II, Stuttgart, 1963; *Order of Battle of the German Army*, 1 March 1945, *Military Intelligence Division War Department*, Washington 25, D. C.; Lothar Rendulic, *Gekämpft, Gesiegt, Geschlagen*, Heidelberg, 1952; Enzo Collotti, *L'occupazione nazista in Europa*, Roma, 1964; Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1941–1945*, Göttingen, 1956; Burkhart Mueller — Hillebrand, *Das Heer 1933—1945*, Band II, Frankfurt am Main; Ladislaus Hory und Martin Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941—1945*, Deutsche Verlags — Anstalt, Stuttgart, 1964; *Nemačke, italijanske, bugarske i mađarske snage na teritoriji Jugoslavije u toku rata 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 3/1952. i 1, 2, 3 i 4/1953; Vojin Popović, *Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji (1941—1944)*, Vojnoistorijski glasnik, 3/1952; Vojmir Kljaković, *Nemačko-italijanske nesuglasice oko Jugoslavije 1941—1943. godine*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 2/1961; Hitler e Mussolini, *Lettere e documenti*, Milano—Roma, 1946; *Hitlers Lagebesprechungen Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945*, Stuttgart; Boško Petrović, *Dnevnik nemačkog vojnika*, Novi Sad, 1962; Mladen Colić, *Oružane snage NDH 1941.*, Beograd, 1968 (rukopis); Rafael Brčić, *Razlozi i pravci pojačanog angažovanja njemačkog okupatora u NDH 1942—1943. godine (s posebnim osvrtom na značaj privrednog potencijala Bosne i Hercegovine)*, Pregled, Sarajevo,

vanredni broj, 1968; Martin Zöller und Kazimierz Leszczynski, *Fall 7, Das Urteil im Geiselmordprozess*, Berlin, 1965; Josip Mirnić, *Sistem jedinstvenog vojnog rukovodstva mađarskog okupatora u borbi protiv NOP-a u Bačkoj*, Vojnoistorijski glasnik, 2/1968; Branimir Banović, *Izvoz radne snage i deportacija stanovništva s teritorije NDH u toku drugog svjetskog rata*, Putovi revolucije, Zagreb, 1—2/1963.

8. O italijanskom okupacijskom sistemu i oružanim snagama na teritoriji Jugoslavije

Ugo Cavallero, *Commando supremo*, Diario 1940—1943, Bologna, 1948; Edoardo Scala, *La riscossa dell' esercito*, Roma, 1948; Mario Puddu, *Tra due invasioni*, Roma, 1952; Rodolfo Corselli, *Cinque anni di guerra italiana nella conflagrazione mondiale 1939—1941*, Roma, 1951; Mario Roatta, *Otto milioni di baionette*, Milano, 1946; Amadeo Tosti, *La guerra che non si doveva fare*, Roma, 1945; Pietro Badoglio, *Italia nella seconda guerra mondiale*, Milano 1946; *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb, 1948; *Tajni arhivi grofa Ciana (1936—1942)*, Zagreb, 1952; G. Zanussi, *Guerra e catastrofe dell'Italia*, Roma, 1945; E, Faldella, *L'Italia nella seconda guerra mondiale*, Bologna, 1959; Gabrio Lombardi, *L'8 settembre fuori d'Italia*, Milano, 1966; Frederick W. Deakin, *Storia della Republica di Salò*, Torino, 1963; Enzo Collotti, Teodoro Sala, Giorgio Vaccarino, *L'Italia nell'Europa danubiana nella seconda guerra mondiale*, Milano, 1967; Vojmir Kljaković, *Rat u Jugoslaviji i učešće Talijana na istočnom frontu*, Vojno delo, 1—2/1962, Jugoslovenski istorijski časopis, 4/1965; *Zločini italijanskega okupatorja v »Ljubljanski pokrajini«*, Ljubljana, 1946; *Saopštenje o italijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda*, Beograd, 1946; Ivo Juvančič, *Italijanske snage u borbi protiv NOV i POS u Slovenskom primorju*, Vojnoistorijski glasnik, 3/1954; Mišo Leković, *Neki aspekti italijansko-ustaških odnosa i njihov odraz na operacije NOV i POJ*, Jugoslovenski istorijski časopis, 4/1965; Ali Hadri, *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941—1944*, Jugoslovenski istorijski časopis, 2/1965; Luigi Longo, *Un popolo alla macchia*, Milano, 1947; M. Salvadori, *Storia della Resistenza Italiana*, Venezia, 1955; Roberto Battaglia, *Storia della Resistenza Italiana*, Torino, 1964; *La Resistenza Italiana all'estero*, Roma, 1952; Alfonso Bartolini, *Storia della Resistenza italiana all'estero*, Padova, 1965; Mario Pacor, *Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza*, Milano, 1968.

9. O brigadama Narodnooslobodilačke vojske

Prva proleterska, I—II, Beograd, 1963; M. Stanković, V. Đurašinović i S. Milošević, *Druga proleterska*, Beograd, 1952; *Četvrta proleterska*, Beograd, 1952; *Krajiške brigade*, Banja Luka, 1954;

Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad, Ljubljana, 1952; *(Petnaest) 15 vojvođanskih brigada*, Novi Sad, 1953; Milisav Nikić, *Od danas smo proleterska*, Beograd, 1961; *Sjećanja druga Tita na dane stvaranja prve proleterske brigade*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1950; Dušan Plenča, *Brigadne zastave iz narodnooslobodilačke borbe*, Vesnik Vojnog muzeja JNA, Beograd, 2/1955; Dušan Kveder, *Značaj formiranja prve slovenačke brigade*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1953; Dane Petkovski, *Narodnooslobodilačke brigade i divizije u Makedoniji*, Vojno delo, 12/1961; Rudi Petovar, *Šesta proleterska istočnobosanska brigada*, Beograd, 1951; *Prekomorci*, Ljubljana, 1965; *Primorske brigade*, Ljubljana, 1953; Stanko Petelin, *Gradnikova brigada*, Nova Gorica, 1966; Branko Obradović, *Druga proleterska dalmatinska brigada*, Beograd, 1968; Milan N. Zorić, *XIII krajiška brigada*, Beograd, 1968; *Trinaesta proleterska u narodnooslobodilačkoj borbi*, zbornik dokumenata, Zagreb, 1957; Jovo Mihaljević, *Živi zapisnici*, Beograd, 1965; *Prva proleterska*, zbornik sećanja, Beograd, 1963; *Druga proleterska*, zbornik sećanja, Beograd, 1965; Radule Butorović — Albert Klun, *Tretja prekomorska brigada*, Nova Gorica, 1967; Srečko Vilhar — Albert Klun, *Prva in Druga prekomorska brigada*, Nova Gorica, 1967.

10. O narodnooslobodilačkoj borbi u pojedinim pokrajinama i oblastima Jugoslavije

Abdulah Sarajlić, *Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, Sarajevo, 1958; Ahmet Đonlagić i Mišo Leković, *Njemačka ofanziva na istočnu Bosnu januar — februar 1942*, Beograd, 1962; *Hercegovina u NOB*, zbornik sećanja, Beograd, 1961; Slavko Mićanović, *S Majevice i Semberije*, ratni dnevnik, I—III, Sarajevo, 1947—1951; Petar Kačavenda, *Kriza četničkog pokreta u drugoj polovini 1942. godine*, Istorija radničkog pokreta, zbornik radova, I, Beograd, 1965.; Petar Kačavenda, *Saradnja četnika i ustaša u Bosni 1942. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 5/1966. Veselin Đuretić, *Stvaranje prvih organa narodne vlasti u Hercegovini*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1964; Anto Babić, *Mjesto i uloga ZAVNOBiH-a u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine*, Pregled, Sarajevo, vanredni broj, 1968; *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959; Veljko Kovačević, *Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru od 1941—1943. godine*, Beograd, 1955; Drago Gizdić, *Dalmacija 1941*, Zagreb, 1957; Drago Gizdić, *Dalmacija 1942*, Zagreb, 1959; Drago Gizdić, *Dalmacija 1943*, Zagreb, 1962; Drago Gizdić, *Dalmacija 1944—1945*, Zagreb, 1965; Sibe Kvesić, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 1960; Đuro Stanisavljević, *Ustanak naroda Like*, Istorijski glasnik, Beograd, 1—4/1961; Đuro Stanisavljević, *Nastanak i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj (1941—1942)*, Istorija XX veka, zbornik radova, IV, Beograd, 1962; Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko NDH*, Titograd, 1958; Rade Bulat, *Žumberak i Pokuplje u*

narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb, 1951; Ivan Šibl, *Zagrebačka oblast u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 1950; Stipe Ugarković, *Zapisi ilegalca*, Zagreb, 1953; Gabro Vidović, *Među slavonskim partizanima*, Zagreb, 1965; Pavle Babac — Andrija Božović, *Splitska operacija 1943. godine*, Zagreb, 1959; Mahmud Konjhodžić, *Od Kupe do mora*, Zagreb, 1963; *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, Slavonski Brod, 1962; Mate Jerković, *Borbe u Slavoniji za vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofanzije*, Beograd, 1951; *Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Međumurju od 1919—1959. godine*, Čakovec, 1959; *Djeca Hrvatske i narodnooslobodilačka borba*, Zagreb, 1955; Mladen Iveković, *Inteligencija Hrvatske u borbi*, Zagreb, 1964; *Knjiga borbe i oslobođenja, 1941—1945*, zbornik članaka, Zagreb, 1951; *Istra u narodnooslobodilačkoj borbi*, Split, 1945; *Revolucionarna Istra*, Rijeka, 1954; Ivan Šibl, *Iz ilegalnog Zagreba 1941*, Zagreb, 1951; Ivan Šibl, *Ratni dnevnik*, Zagreb, 1960; Todor Radošević, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije 1944*, Beograd, 1965; *Istra i Slovensko primorje*, zbornik radova, Beograd, 1952; Metod Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, I—II, Ljubljana, 1961; Metod Mikuž, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, I, Beograd, 1956; Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941*, Ljubljana 1965; Jože Župančič, *Zasavje v plamenu narodnoosvobodilne borbe*, Ljubljana, 1952; France Škerl, *Boj Primorcev za ljudsko oblast*, Ljubljana, 1945; Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega Primorja*, Nova Gorica, 1965; *Slovensko primorje*, zbornik radova, Ljubljana, 1953; Franta Komel, *Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945*, Maribor, 1960; *Koroška v borbi*, Celovec, 1951; Miroslav Stepančič, *Kapitulacija Italije i razoružanje italijanskih trupa u Sloveniji*, Vojnoistorijski glasnik, 5/1964; Miroslav Stepančič, *Nemačka ofanziva »Prolom oblaka« (I i II etapa)*, Vojnoistorijski glasnik, 5/1965; Miroslav Stepančič, *Nemačka ofanziva »Prolom oblaka« (III etapa)*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1965; Ferdo Godina, *Prekmurje 1941—1945*. Murska Sobota, 1967; France Bregar (France Škerl), *Ljubljana v borbi*, Ljubljana, 1950; Janez Vitkovič, *Bela krajina skozi viharje k svobodi*, Ljubljana, 1961; Fran Zwitter, *Slovenačka Koruška*, Beograd, 1946; *Gorenjsko v borbi za svobodo*, I—IV, Kranj, 1959—1961; *Ljubljana v ilegali*, I—II, Ljubljana, 1959—1961; *Viharni časi*, spomini na partizanska leta, I—III, Ljubljana, 1959—1961; Lado Ambrožič-Novljan, *Partizanska protiofenziva*, Ljubljana, 1965; Jože Mekinda — Franci, *Pohod II grupe odredov na Štajersko*, Ljubljana, 1959; Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, Maribor, 1967; *Ratni napori naroda Julijske krajine za oslobođenje i prisajedinjenje Jugoslaviji*, Beograd, 1945; Metod Mikuž, *Iz Dolomitov na Rog*, Ljubljana, 1947; Fran Roš, *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945*, Maribor, 1967; Đorđe Radišić, *Pohorska legenda*, Beograd, 1962; Edvard Kocbek, *Slovensko poslanstvo*, Celje, 1964; *Spomini na partizanska leta*, I—IV, zbral in priredil Ferdo Godina, Ljubljana, 1946—1949; Petar Stambolić, *Izgradnja i zadaci*

narodnooslobodilačke vlasti u Srbiji, Čačak, 1945; *Kragujevac 21. oktobar 1941*, Beograd, 1961; *Vojvodina u borbi*, zbornik članaka, Novi Sad, 1951; *Lice Srbije danas*, članci, Beograd, 1945; *Ratna prošlost Beograda*, Beograd, 1954; Mirko Milojković, *Jedna mladost u Srbiji*, Beograd, 1961; Moma Marković, *Borba u Srbiji 1941—1945*, Beograd, 1952; Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd, 1963; Jovan Marjanović, *Prilog istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941. godine*, Istorija XX veka, zbornik radova, I, Beograd, 1959; Milivoje Perović, *Južna Srbija u NOR-u*, Beograd, 1961; Žarko Atanacković, *Vojvodina u borbi 1941—1945*, Novi Sad, 1959; *Grad borbe i slobode*, zbornik radova, Beograd, 1964; Živan Kumanov, *Bačka i Baranja u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, Novi Sad, 27/1961; Čedomir Popov, *Odjeci odluka II zasedanja AVNOJ-a u Vojvodini*, Jugoslovenski istorijski časopis, 3/1963; Sveta Tadić, *Užička republika*, Beograd, 1961; Milivoje Perović, *Dolinom Južne Morave*, Beograd, 1952; Boško Živanović - Damjan Popović - Miodrag Jovanović, *Pomoravlje u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945*, Svetozarevo, 1961; *Kosovo i Metohija 1943—1963*, Priština, 1963; Petar Višnjić, *Prodor 2. i 5. divizije u Srbiju*, Beograd, 1967; Dragoljub Petrović, *Četnička organizacija Koste Pećanca u okupiranoj Srbiji do početka oktobra 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 2/1968; Jovan Marjanović, *Beograd u narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd, 1964; Jovan Radovanović *(Šezdeset sedam) 67 dana Užičke republike*, Beograd, 1961; Danilo Jauković, *Sandžak u NOR-u*, Vojnoistorijski glasnik, 1 i 2/1961; Mirko Ćuković, *Sandžak*, Beograd, 1964; Slobodan Bosiljčić, *Istočna Srbija*, Beograd, 1963; Žarko Atanacković, *Zemun i okolina u ratu i revoluciji*, Beograd, 1962; Sreta Savić, *Srem u NOB*, Beograd, 1963; Iz istorije Albanaca: Ali Hadri, *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije*, Beograd, 1969; *Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1950; Lazar Koliševski, *Aspekti na makedonskoto prašanje*, Skopje, 1962; Aleksandar Hristov, *KPJ vo rešavanjeto na makedonskoto prašanje 1937—1944. godina*, Skopje, 1962; Mihailo Apostolski i Jovan Popovski, *NOB na Makedonija*, Skopje, 1962; Mihailo Apostolski, *Osloboditelnata vojna na makedonskiot narod (1941—1945)*, Skopje, 1965; Mihailo Apostolski, *Februarski pohod*, Beograd, 1963; Mihailo Apostolski, *Završne operacije za oslobođenje Makedonije*, Beograd, 1953; Velimir Brezovski i Slavko Mandičevski, *Dokumenti za mladinskoto dviženje vo Makedonija 1941—1945*, Skopje, 1961; Ivan Karaivanov, *Narodna republika Makedonija*, Skopje, 1949; Dimitar Mitrev, *Partizanskoto dviženje vo Pirinska Makedonija*, Skopje, 1968; *Narodnooslobodilačka borba u Makedoniji*, članci i dokumenti, Beograd, 1954; Aleksandar Hristov, *Pripreme za obrazovanje ASNOM-a*, Jugoslovenski istorijski časopis, 2/1965; Aleksandar Hristov, *Sozdavanjeto na federalna Makedonija vo jugoslovenskata federacija (1941—1945)*, Skopje, 1965; Krste Crvenkovski, *Narodno-osloboditelnata borba i revolucionernata*

tradicija na Makedonija, Istorija, Skopje, 1/1967; V(lado) Ivanovski, *Sistemot na narodnata vlast vo Makedonija sproti konečnoto osloboduvanje*, Istorija, 1—2/1966; Radoje Pajović, *Političke prilike u Crnoj Gori u vrijeme kapitulacije Italije 1943*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1/1962; Niko Jovićević, *Od Pete ofanzive do slobode*, Beograd, 1955; Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, I, Beograd, 1960; Zoran Lakić, Radoje Pajović i Gojko Vukmanović, *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941—1945*, Titograd, 1963; Vlado Strugar i Pero Raičević, *Razvitak narodnooslobodilačke borbe u Crnoj Gori 1941—1945*, Istorijski zapisi, Cetinje, 1—2/1955; Dušan Živković, *Boka Kotorska i Paštrovići u narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd, 1964; Miroslav Stepančič, *Treća neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini gledana kroz neprijateljska dokumenta*, Vojnoistorijski glasnik, 3/1951; Niko S. Martinović, *Iz borbe za slobodu*, Cetinje, 1949; Pavle Milošević, *Crnogorski NOP odred za operacije u Sandžaku*, Istorijski zapisi, 1/1968; Blažo Jovanović, *Dvadesetogodišnjica ustanka u Crnoj Gori*, Titograd, 1962; Zoran Lakić, *Narodnooslobodilački pokret u Crnoj Gori i Drugo zasijedanje AVNOJ-a*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1—4/1967; Radovan Lekić, *Andrijevički srez 1941—1944*, Cetinje, 1961; Branko Perović, *Borbe na području Sinjajevine i Kolašina u periodu februar—maj 1942*, Vojnoistorijski glasnik, 5/1966; Pero Krstajić, *Od Kolašina do Jajca*, Beograd, 1957; Dimo Vujović, *Ostroška skupština*, Istorijski zapisi, Titograd, 1/1967. Pero Krstajić, *Durmitor u NOB i revoluciji*, Titograd, 1966; Janko Lopičić, *Ratni dnevnik*, I—II, Beograd, 1961—1963; Đuro Vujović, *O lijevim greškama KPJ u Crnoj Gori u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata*, Istorijski zapisi, 1/1967; Đuro Vujović, *Pokrajinsko savjetovanje KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 8. avgusta 1941*, Istorijski zapisi, 2/1967; Radivoje Boričić, *Konferencija delegata sreskih narodnooslobodilačkih odbora u Beranama od 2. avgusta 1941. godine*, Istorijski zapisi, 2/1968.

11. O divizijama Narodnooslobodilačke vojske

Mišo Leković i Ivan Antonovski, *Osnovni podaci o divizijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1959; Rade Knežević, *Borbe 37 divizije u narodnooslobodilačkom ratu*, Beograd, 1950; Periša Grujić, *Šesnaesta vojvođanska divizija*, Beograd, 1959; Dragutin Grgurević, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, Zagreb, 1964; *Borbeni put 32. divizije*, Zagreb, 1959; *Šesta proleterska divizija*, zbornik radova, Zagreb, 1964; Radovan Vukanović, *Na ratnoj stazi*, Beograd, 1965; *Šesta proleterska divizija*, zbornik sećanja, Zagreb, 1964; *Sedma banijska*, Beograd, 1967; Milutin Morača, *Ratni dnevnik*, Beograd, 1962; Ljubodrag Đurić, *Ratni dnevnik*, Beograd, 1966; Lado Ambrožič - Novljan, *Pohod štirinajste*, Nova Gorica, 1967.

12. O najtežim bitkama oslobodilačkog rata

Boško Đuričković, *Pljevaljska bitka*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1952; Pero Morača, *1942 - prelomna godina narodnooslobodilačkog rata*, Beograd, 1957; Fabijan Trgo, *Četvrta i Peta neprijateljska ofanziva*, Beograd, 1968; Mirko Pekić - Dragutin Ćurguz, *Bitka na Kozari*, Prijedor, 1968; Milorad Gončin, *Grumen zemlje kozarske*, Beograd, 1956; *Sutjeska*, članci, Cetinje, 1953; *Neretva*, I—III, zbornik sećanja, Beograd, 1965; Svetozar Ševo, *Vazdušni desant na Titovu pećinu*, Sarajevo, 1963; Srećko Milošević, *Prijepoljska bitka*, Beograd, 1964; Mišo Leković, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942*, Beograd, 1965; Gojko Miljanić, *Odluka Vrhovnog štaba i pripreme za pohod grupe brigada u Bosansku krajinu juna 1942. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1965; Petar Tomac, *Četvrta neprijateljska ofanziva*, Beograd, 1951; Vojmir Kljaković, *Pripreme neprijatelja za Četvrtu ofanzivu gledane po stranim izvorima i neprijateljskim dokumentima*, Vojnoistorijski glasnik, 2/1951; Đuro Kladarin, *Slom Četvrte i Pete ofanzive*, Zagreb, 1954; Petar Tomac, *Peta neprijateljska ofanziva*, Beograd, 1953; *Sutjeska*, I—V, zbornik radova, Beograd, 1958—1961; Velimir Terzić, *Bitka na Neretvi*, Vojno delo, 4/1953; Đuro Kladarin, *Bitka na Sutjesci*, Beograd, 1959; Koča Popović, *Pobeda na Sutjesci — delo svih jedinica koje su učestvovale u bici*, Vojno delo, 6/1958; Savo Orović, *Bitka na Sutjesci*, Vojno delo, 6/1958; Vojin Popović, *O planu Vrhovnog štaba za proboj na Sutjesci i kroz Zelengoru u Petoj neprijateljskoj ofanzivi*, Vojnoistorijski glasnik, 5/1956; Milinko Đurović, *Bitka na Sutjesci — prekretnica u NOR-u*, Vojno delo, 6/1958; Slavko Odić, *Njemačke pripreme na Balkanu pred kapitulaciju Italije*, Vojnoistorijski glasnik, 4/1965; Branko Perović, *Dejstva 4. i 5. divizije 1. bosanskog korpusa NOVJ u operaciji »Vajs I«*, Vojnoistorijski glasnik, 6/1965.

13. O borbama za konačno oslobođenje Jugoslavije

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957; Kolektiv sovjetskih i jugoslovenskih autora, *Beogradska operacija*, Beograd, 1964; Viktor Kučan, *Oslobođenje Beograda*, Vojnoistorijski glasnik, 5/1964; Vojin Popović, *Pregled operacija u Srbiji od 20. maja do 7. septembra 1944. godine*, Istorijski glasnik, Beograd, 1—4/1961; Slavko Odić, *Dosije bez imena*, Zagreb, 1961; Slavko Odić, *Neostvareni planovi*, Zagreb, 1961; Radivoje Jovanović, *Ofanziva Narodnooslobodilačke vojske za konačno oslobođenje Srbije*, Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1955; Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije*, Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1955; Ljubo Vučković i Dragić Gajević, *Kratak pregled operacija 2. armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije*, Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1955; Sreta Savić, *Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije*, Vojno-

istorijski glasnik, 2—3/1955; Pavle Jakšić, *Četvrta armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije,* Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1955; *Oslobodilački pohod na Trst Četvrte jugoslovenske armije,* Beograd, 1952; Branko Petranović, *Pomoć UNRE Jugoslaviji,* Istorija XX veka, zbornik radova, II, Beograd, 1961; Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ,* Beograd, 1964; Ive Mihovilović, *Trst,* Zagreb, 1946; Stjepan Kerečin, *Oslobođenje Trsta,* Beograd, 1952; Boro Mitrovski, *Zajednička dejstva jugoslovenskih i bugarskih jedinica na teritoriji Jugoslavije od oktobra 1944. do maja 1945. godine,* Vojnoistorijski glasnik, 1/1966.

14. O dejstvima na Jadranskom moru za vreme oslobodilačkog rata

Jovan Vasiljević, *Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu,* Beograd, 1957; Jovan Vasiljević, *Obračun na Jadranu,* Zagreb, 1962; Jovan Vasiljević, *Partizanska dejstva na rekama i ratna rečna flotila u NOR-u,* Vojnoistorijski glasnik, 4/1959; Josip Černi, *Naša ratna mornarica u narodnooslobodilačkom ratu,* Vojno delo, 12/1956; Janez Tomšič, *Uloga Jugoslovenske ratne mornarice u završnim operacijama 4. armije 1945. godine,* Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1955; *Iz oslobodilačkog rata na Jadranu,* zbornik radova, Split, 1953; Dušan Miljanić, *O nekim karakteristikama i iskustvima iz dejstava, razvoja i stvaranja naše ratne mornarice u NOR-u,* Vazduhoplovni glasnik, Beograd, 5/1959; Jovan Vasiljević, *Ofanzivna dejstva savezničkih snaga sa otoka Visa,* Pomorski zbornik, 2/1964; Jovan Vasiljević, *Nemački planovi za osvajanje Visa,* Pomorski zbornik, Zadar, 2/1964; Jovan Vasiljević, *Sukobi njemačkih i partizanskih brodova na Jadranu 1943—1945,* Pomorski zbornik, 1/1963; Jovan Vasiljević, *Italijanski izvori o narodnooslobodilačkom ratu na moru,* Mornarički glasnik, Split, 2/1955; Mate Jerković, *Od partizanskih leuta do savremene mornarice,* Beograd, 1952; Andrija Dabović, *Odjeci sa pučine,* Beograd, 1961; *Članci i dokumenti iz narodnooslobodilačke borbe na moru,* Split, 1951.

15. O avijaciji Narodnooslobodilačke vojske

Božo Lazarević, *Naše vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu,* Vojno delo, 12/1956; Uroš Kostić, *Stvaranje i razvoj Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva,* Vojnoistorijski glasnik, 5/1958; Mišo Leković, *Prva partizanska krila,* Beograd, 1962; Danko Fućak, *Neki dokumenti iz života i rada 1. vazduhoplovne baze pri Vrhovnom štabu NOV i POJ,* Vazduhoplovni glasnik, 2/1961; Danko Fućak, *Viški aerodrom - baza avijacije NOVJ,* Pomorski zbornik, 2/1964; Ljubiša Ćurgus, *Školovanje prvih vazduhoplovnih kadrova u 1. vazd. bazi,* Vazduhoplovni glasnik, 3/1963; D. F., *Iz stvaranja našeg ratnog vazduhoplovstva,* Vazduhoplovni

glasnik, 3/1961; Slavko Babić, *Naše vazduhoplovstvo u NOR-u i neka značajnija dokumenta*, Vazduhoplovni glasnik, 1/1961; Božo Lazarević, *Uloga Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije*, Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1955; Čedomir Janić, *Kratka istorija jugoslovenskog vazduhoplovstva*, Beograd, 1957; *Vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije*, zbornik članaka, Zemun, 1965.

16. O tenkovskim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske

Od tenka do brigade (1941—1945), zbornik radova, Beograd, 1955; Veljko Kovačević, *Kratak istorijat tenkovskih jedinica Jugoslovenske armije*, Tenkovski glasnik, Beograd, 2/1948.

17. O artiljeriji Narodnooslobodilačke vojske

Artiljerija u NOR-u, zbornik radova, Beograd, 1962; Milivoje Stanković, *Razvojni put artiljerije u NOB*, Vojno delo, 9/1961; Milivoje Stanković, *Ljudi i artiljerijska tehnika u NOR-u*, Vojnotehnički glasnik, Beograd, 10/1960; S. B., *Protivavionska odbrana u prvim godinama NOR-a*, Vazduhoplovni glasnik, 3/1962.

18. O inžinjerijskim i saobraćajnim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske

Vladimir Smirnov, *Kratak pregled postanka i razvoja inžinjerije RVK u NOR i u periodu obnove*, Vojnotehnički glasnik, 7/1961; Blažo Janković, *Inžinjerija u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno delo, 12/1956; Ivan Hariš i Žarko Stanaćev, *Organizacija diverzantskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu*, Inžinjerija, Beograd, 4/1951; Ljubomir Paunović, *Neka iskustva iz tehnike miniranja i rušenja železničkih pruga, vozova i tunela u NOR-u*, Glasnik inžinjerije i hemijskih jedinica, Beograd, 5—6/1952; Mirko Palčić, *Diverzantske akcije na železničkim prugama*, Vojnoinžinjerijski glasnik, Beograd, 9—10/1957; Đorđe Puača, *Organizacija i zadaci saobraćaja u NOR*, Vojnotehnički glasnik, 7/1961; Čedomir Drulović, *Neki problemi saobraćajne službe u NOR-u*, Vojnotehnički glasnik, 4/1959; Branko Medić — Dragoljub Janković, *Železnice i železničari Užičke republike 1941*, Beograd, 1961.

19. O vojnoj pozadinskoj službi u oslobodilačkom ratu

Đoko Ivanović, *Snabdevanje u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno delo, 12/1956; Ante Rosi, *Neka pitanja snabdevanja u NOR-u*, Vojni glasnik, Beograd, 3/1962; Milan Pavlović, *Materijalno obezbeđenje i zbrinjavanje u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojnotehnički glasnik, 4/1959; Ljubo Mikić, *Organizacione forme*

i izvori snabdevanja u narodnooslobodilačkom ratu, Pozadina i snabdevanje, Beograd, 3/1950; Mujo Dizdar, *Neki podaci o snabdevanju i organizaciji intendantske službe u NOV Jugoslavije,* Pozadina i snabdevanje, 5/1950; Dobrila Jurić - Keravica, *Organizacija i rad nekih krojačkih radionica u NOR-u,* Vojnoekonomski pregled, Beograd, 4/1960; Dušan Plenča, *Partizanska tehnika naoružanja u NOR-u,* Vojnotehnički glasnik, 4/1959; *Izrada naoružanja za vreme narodnooslobodilačke borbe,* Artiljerijski glasnik, Beograd, 10/1948; Jože Stepišnik, *O skrivanju i maskiranju oruđa i municije u NOR,* Artiljerijski glasnik, Beograd, 4/1950; Rudi Petovar, *Organizacija snabdevanja u istočnoj Bosni u toku NOR-a,* Vojnoekonomski pregled, 1/1962; Žika Vučić, *Snabdevanje partizanskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu,* Vojno delo, 3/1953; Ilija F. Kostić, *Odluke i propisi VŠ o finansijskom poslovanju i snabdevanju NOV i POJ,* Vojnoistorijski glasnik, 1/1966.

20. O sanitetskoj, veterinarskoj i farmaceutskoj službi u oslobodilačkom ratu

Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, 1 i 2, Beograd, 1952; Đorđe Dragić, *Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja,* Beograd, 1959; Gojko Nikoliš, *Naše ratno sanitetsko iskustvo u svetlu budućnosti,* Vojno delo, 12/1956; Vita Cvetković, *Front bez pozadine,* Beograd, 1961; Đorđe Radišić, *Partizanske bolničarke,* Beograd, 1961; Gojko Nikoliš, *Sanitetska iskustva u oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije 1941—1945. godine,* Vojnosanitetski pregled, Beograd, 1—2/1953; Đorđe Dragić, *Osvrt na rad sanitetske službe u toku narodnooslobodilačkog rata,* Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 1/1961; Đorđe Dragić, *O nekim bolničkim sistemima u Narodnooslobodilačkom ratu,* Vojnosanitetski pregled, 12/1961; Anton Zimolo, *Neki medicinski problemi u oslobodilačkoj vojsci Jugoslavije 1941—1945. godine,* Liječnički vjesnik, Zagreb, 9/1961; Marija Lompar, *Stvaranje i razvoj civilne zdravstvene službe u toku NOR-a,* Vojnosanitetski pregled, 12/1961; Đorđe Dragić, *Ranjenici u partizanskom ratu,* Vojno delo, 6/1951; Đorđe Kamčevski, *Razvoj sanitetske službe na teritoriji Makedonije u toku narodnooslobodilačkog rata,* Vojnosanitetski pregled, 12/ 1961; Albin Šivić, *Sanitetska služba Istre za vreme narodnooslobodilačkog rata,* Beograd, 1952; Metod Mikuž, *Oris partizanske sanitete na Slovenskem,* Ljubljana, 1967; Đorđe Dragić, *Medicinsko snabdevanje u partizanskim uslovima,* Pozadina i snabdevanje, 1/1952; Aleksandar Katalinić, *Razvoj farmaceutske službe u NOR,* Pozadina i snabdevanje, 5 i 6/1952; Ante Dimić, *Razvoj veterinarske službe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije,* Veterinaria, Beograd, 10/1961; Jaša Romano, *Veterinarski kadar i njegovo osposobljavanje u narodnooslobodilačkom ratu,* Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, 2/1962; Jaša Romano, *Razvoj veterinarske službe u jedinicama Petog korpusa i na teritoriji Bosanske krajine za vreme oslobo-*

dilačkog rata, Vojnoistorijski glasnik, 1/1951; Mato Kovačević, *Konspirativan smeštaj snabdevačkih ustanova i sanitetskog materijala u narodnooslobodilačkom ratu,* Sanitetski tehničar, Beograd, 5/1961; *Veterinari, veterinarski tehničari i studenti veterine u narodnoj revoluciji i izgradnji socijalizma,* Beograd, 1961.

21. O tehničkoj službi u oslobodilačkom ratu

Ignjatije Perić, *Razvoj tehničke službe i tehničko obezbeđenje jedinica u narodnooslobodilačkom ratu,* Vojnotehnički glasnik, 12/1961; Drago Gašparović, *Neki podaci o tehničkoj službi u NOR,* Vojnotehnički glasnik, 7/1961; Nikola Maoduš, *Snabdevanje sredstvima veze i njihovo korišćenje u NOR,* Vojnotehnički glasnik, 7/1961; Selman Kaloček, *Prva partizanska fabrika oružja i municije,* Vojnotehnički glasnik, 12/1961.

22. O revolucionarnom sudstvu za vreme oslobodilačkog rata

Silverij Pakiž, *Partizansko sodno pravo,* Ljubljana, 1953; I. Kostić, *Nastanak i razvitak vojnog prava i vojnih pravosudnih organa u toku revolucije,* Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1—2/ 1961; Ilija Kostić, *Vojno pravosuđe u narodnooslobodilačkom ratu,* Vojno delo, 12/1958; Zvonimir Oštrić, *Osnovi krivičnog kažnjavanja u NOR,* Vojno delo, 7—8/1957.

23. O obuci rukovodećih kadrova Narodnooslobodilačke vojske

J. Jović i J. Kosanović, *Dokumenti o vojnostručnom vaspitanju i obuci boraca i starešina u jedinicama NOV i POJ,* Narodna armija, Beograd, 13. IX do 4. X 1963; Dušan Plenča, *Partizanske oficirske škole,* Narodna armija, 17. XII 1953.

24. O jedinicama stranih nacionalnosti u Narodnooslobodilačkoj vojsci

Jovan Vujošević, *Pripadnici stranih nacionalnosti u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije,* Komunist, Beograd, 20. VI do 12. IX 1963; Gavro Perazić, *Strane vojne jedinice i njihov međunarodnopravni položaj u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije,* Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 2/1961; Aldo Bressan - Luciano Giuricin, *Fratelli nel sangue,* Rijeka, 1964; I. Cozzolino, *La Divisione »Italia«,* Roma, 1957; *Martiri ed eroi della Divisione Garibaldi,* a cura del gen. Carlo Ravnich, Padova, 1950; Stefano Gestro, *L'armata stracci-*

ona. L'epopea della Divisione Garibaldi in Montenegro, Bologna, 1965; Umberto Zaccone, *Guerra partigiana in Montenegro,* Torino, 1967.

25. O službi bezbednosti u oslobodilačkom ratu

Mišo Leković, *Pregled stvaranja i razvoja službe bezbednosti i jedinica narodne odbrane u toku NOR-a,* Vojnoistorijski glasnik, 3/1959; Jefto Šašić, *Obaveštajna služba i služba bezbednosti u NOR-u,* Vojno delo, 12/1961; Slavko Janeković, *Obaveštajne funkcije u NOR-u,* Vojno delo, 9/1962; Aleksandar Bakić, *O radu obaveštajnog odeljenja 3. armije,* Vojno delo, 1/1954.

26. O karakteru Narodnooslobodilačke vojske i njenih borbenih dejstava

Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, I—III, Beograd, 1951—1952; Mesud Hotić, *Vojna uloga i doprinos Jugoslavije pobedi nad fašizmom u drugom svetskom ratu,* Istorijski glasnik, 1/1956; Peko Dapčević, *Kako smo vodili rat,* Beograd, 1956; Pavle Jakšić, *Iz teorije partizanskog rata,* Vojno delo, 12/1956; Pavle Jakšić, *Razmišljanja o našem oslobodilačkom ratu 1941—1945. godine,* Vojno delo, 10—11/1956; Petar Kleut, *Partizanska taktika i organizacija,* Beograd, 1960; Peko Dapčević, *Taktika partizanskih odreda i brigada u toku NOR-a,* Beograd, 1961; Rajko Tanasković, *Pitanja partizanskog ratovanja,* Beograd, 1961; Fjodor Mahin, *Naša regularna vojska,* Split, 1945; *Zbornik na politička i kulturno-prosvetna rabota vo vojskata,* Skopje, 1945; Svetozar Vukmanović-Tempo, *Šest godina Jugoslovenske armije,* Beograd, 1948; Branko Borojević, *Druga strana rata,* Beograd, 1959; Milan M. Miladinović, *Neke moralne vrednosti nastale u NOVJ,* Vojnoistorijski glasnik, 6/1966; *O moralno-političkom radu,* zbirka članaka, I, Beograd, 1961; *O vojnoj veštini,* I—II, zbirka članaka, Beograd, 1960; *Iskustva narodnooslobodilačkog rata,* Beograd, 1965; Stevo Maoduš, *Stvaranje, razvitak i društvena uloga Jugoslovenske narodne armije,* Beograd, 1962; Pero Morača, *KPJ i stvaranje revolucionarne armije,* Beograd, 1959; Pero Morača, *Vrhovni štab u stvaranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i rukovođenju njome,* Vojnopolitički glasnik, Beograd, 2/1952; Pero Morača, *Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske u svijetlu teorije ratne vještine,* Vojno delo, Beograd, 12/1957; Jovo Vukotić, *Zadržavajuća odbrana,* Beograd, 1957; Teodosije Parezanović, *Partizanske vatre,* Beograd, 1962; Milutin Vujović, *Iz ratnih dana,* Beograd, 1953; Milisav Nikić, *Ratni doživljaji proletera,* Beograd, 1959; Muharem Kreso, *Stvaranje regularne vojske — etapa u razvoju Jugoslovenske narodne armije,* Vojnoistorijski glasnik, 3/1967; Franjo Tuđman, *O osnovnim specifičnostima i bitnim iskustvima ratne vještine našeg NOR-a,* Vojno delo, 9/1958; Franjo Tuđman, *Rat protiv rata,* Zagreb, 1957; Bogdan Oreščanin,

Vojni aspekti borbe za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam, Beograd, 1962; Dušan Bilandžić, *Neke osnovne karakteristike operativno-taktičkih postupaka NOV i POJ*, Vojno delo, 12/1958; Radonja Popović, *Primena nekih taktičkih principa u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno delo, 11/1955; Petar Kleut, *Partizanski rat u svetlosti međunarodnog ratnog prava*, Vojno delo, 9/1954; Peko Dapčević, *Značaj i snaga manevra*, Beograd, 1955; Rudolf Petovar, *Maršmanevri u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno delo, 4/1955; Peko Dapčević, *Formiranje taktičkih načela za upotrebu i organizovanje partizanskih odreda*, Vojno delo, 1—2/1961; Vjekoslav Klišanić, *Osvrt na borbe za naseljena mesta u oslobodilačkom ratu*, Vojni glasnik, 12/1951; Idriz Ćejvan, *Neka iskustva iz borbi oko naseljenih mesta*, Vojni glasnik, 3/1951; Pero Morača, *Napadi NOVJ na naseljena mesta*, Beograd, 1956; Nikola Đurašević, *Neka iskustva iz napada na naseljeno mesto*, Vojni glasnik, 10/1951; Ivo Kamban, *Neka iskustva iz napada na neprijatelja u manevarskoj odbrani*, Vojni glasnik, 3/1952; Pero Morača, *Karakteristike odbrane Narodnooslobodilačke vojske*, Vojno delo, 10/1954; Pero Morača, *Odbrana u NOR*, Beograd, 1959; Nikica Janković, *Improvizacija, inicijativa i snalažljivost u NOR*, Vojnotehnički glasnik, 7/1961; Franc Poglajen, *Neka taktička iskustva iz borbi slovenačkih partizana*, Vojni glasnik, 12/1956; Mihailo Stanišić, *Načela naše propagande u NOR-u*, Vojno delo, 9/1960; Pero Morača, *Uticaj politike KPJ na razvitak naše armije i njene ratne veštine*, Vojnopolitički glasnik, 1/1953; Petar Brajović, *Popuna jedinica u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno delo, 12/1956; Dušan Živković, *Partijska organizacija u jedinicama NOVJ*, Glas SAN, Odeljenje društvenih nauka, 8, Beograd, 1960; Ante Rosi, *Partijsko-politički rad u jedinicama u toku NOR-a*, Vojno delo, 4—5/1961; Branko Borojević, *Politički i teoretski rad u vojsci za vreme narodnooslobodilačkog rata*, Vojnopolitički glasnik, 7—8/1949; Dušan Živković, *Doprinos jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije stvaranju narodne vlasti*, Istorijski časopis Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 11/1960.

REGISTAR

A. GEOGRAFSKI POJMOVI

B. VOJNE JEDINICE I USTANOVE

* Prilozi u Albumu karata označeni su rimskim brojevima.

5. Brigade

NOVJ

mađarske

italijanske

nemačke

6. Čete

NOVJ

7. Divizije

NOVJ

8. Divizioni

9. Eskadrile

10. Grupe

NOVJ

Savezničke

Okupatorske i kvislinške

albanske (kvislinške)

domobranske i ustaške

italijanske

nemačke

11. Korpusi

NOVJ

Saveznički

s o v j e t s k i

Okupatorski i kvislinški

b u g a r s k i (do 9. IX 1944)

13. Oružane snage

Jugoslovenske

Savezničke

Okupatorske i kvislinške

14. Pukovi

NOVJ

Okupatorski i kvislinški

albanski (kvislinški)

bugarski (do 9. IX 1944)

domobranski

mađarski

nemački

15. Štabovi i vojne funkcije

Jugoslovenski

Saveznički

Okupatorski i kvislinški

16. Vojne misije

NOVJ

Savezničke
(pri Vrhovnom štabu)

Savezničke
(pri štabu Draže Mihailovića)

17. Vojne ustanove

NOVJ

C. ORGANIZACIJE, USTANOVE, SKUPŠTINE

D. OSTALI POJMOVI, LIČNA IMENA I FUNKCIJE

E. AUTORI LITERATURE

SADRŽAJ

Deo treći

OSNIVANJE JUGOSLOVENSKE FEDERACIJE

Deo četvrti

KONAČNO OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE I PROGLAŠENJE REPUBLIKE

VLADO STRUGAR

JUGOSLAVIJA
1941—1945.

Jezički redaktor

STEVAN KOJIĆ

Tehnički urednik

ANDRO STRUGAR

Korektor

BILJANA ĐORĐEVIĆ

Omot

MIROSLAV VAJIĆ

Karte, skice i sheme
izradio
VLADO STRUGAR,
nacrtao za štampu
SLOBODAN MITIĆ

Štampanje završeno oktobra 1969.

Tiraž 3000

Cena 54 din.

Štampa: Grafičko preduzeće »Srbija«, Beograd